

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦
(સર્વ હક સંપાદકને સ્વામીન)

૧૦૧

૨૨

મુદ્રક : માણેકચંદ લૂણકરણ મહેતા.
મુદ્રણસ્થાન : તલોદ મુદ્રણાલય-તલોદ.

નમ્ર નિવેદન

“આર્થસુધર્મોદયસમિતિ” તરફથી આ પ્રથમ ગ્રંથ ‘હરનાથચરિતામૃત’ પ્રકટ કરતાં અગાને બહુ આનંદ થાય છે. શ્રીહરનાથ શ્રીકૃષ્ણના અવતારરૂપ મનાતા હતા, શ્રીકૃષ્ણ ચૈતન્યના જેવા જ પ્રેમમૂર્તિ હતા. આ ગ્રંથ પ્રકટ કરવામાં મુખ્ય સેવા શ્રી વિઠ્ઠલદાસ જેઓ “ભગત” તરીકે જાણીતા છે તેમની છે. એમના પિતા સ્વ. નાથાભાઈ શ્રીહરનાથના મુંબઈ ઈલાકામાં પ્રથમ ભક્ત હતા. નંઓ બંગાળી વાંચી સમજી શકતા, અને બંગાળીમાં શ્રીહરનાથનું સાહિત્ય વાંચી તેમની માથે પત્રવ્યવહાર શરૂ કરી તેમના અનન્ય ભક્ત યથા હતા. જો કે તેઓ શ્રીહરનાથના દર્શન પોતાના જીવનમાં પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહતા, તો પણ તેમનું હૃદય શ્રીહરનાથ-મય થઈ ગયું હતું, અને તેમના સુપુત્ર શ્રી વિઠ્ઠલદાસ “ભગત”નું હૃદય પણ શ્રીહરનાથથી જ પૂર્ણ છે.

શ્રીહરનાથજીનો અનુભવ શાન્તી દેવાશંકરે સારી રીતે આપ્યો છે, એટલે તે વિષે અહીં વધુ લખવાની આવશ્યકતા નથી. તો વિશેષ પ્રભાવ આ ગ્રંથ વાંચવાથી જ રપાટ થશે.

ભગત શ્રી વિઠ્ઠલદાસે આ ગ્રંથ ભાસ્કરવંક હૃદયથી લખ્યો છે. વિદ્વાનોને એમાં ભાષાની અશુદ્ધિ કદાચ માલમ પડે તો પણ ભાષાનો મુખ્ય ઉપયોગ હૃદયના ભાવ પ્રદર્શિત કરવામાં જો થયો હોય, તો સુત્ર પુરુષો ભાવ તરફ જ વધારે લક્ષ

આપે છે. સુંદર વસ્તુની કિંમત તેની આસપાસ વિંટાળેલા
કાગળમાં કે વસ્ત્રમાં નથી, પણ તેના આંતર ગુણમાં જ છે,
એ સર્વને વિદિત જ છે. સુલેપુ કિંમતે શું ?

અખખર ગિરિડિંગ	}	ધીરજલાલ નજદાસ માંકળીયા
સી. પી. ટેન્કરોડ		પ્રમુખ,
સુંબઈ.		“આર્યસુધમેદિય સમિતિ”
તા. ૨૭ જુલાઈ ૧૯૪૬		સુંબઈ.

સર્વ ધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણવ્રજ
અહં ત્વા મર્ચ પાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચ ॥

ભ ગી અ ૧૮ શ્લો ૧૬ શ્રીકૃષ્ણ

જે તમને મળે તેને ડહો કે પોતપોતાના પાપનો
જોલો મારે માથે મૂકી તેઓ નિપ્યાપ અને પવિત્ર થઈ
પ્રેમગિન્ધુ શ્રીહરિને દિલજોવી પુઝારે નર્ક મને ભયન
સ્થાન નથી તમને મ્હર્ગમા મુળી અને પ્રેમી જોઈ હુ
મહા આનંદથી નર્કમા પણ ડાળ નિર્ગમન કરી શરીશ

પાગડ હરનાથ

“પ્રભાતિયું”

કલ્પણની ચાલ

પ્રાણવલ્લભ પ્રભુ, નાથ હરનાથ તેં, પતિતને તારવા લગ્નમહીધો
 કરી કર્ણા કૃપાળુ. કલોકાળમાં, નામસ્મરવા તણો મંત્ર મહીધો
 ણંમરીથી મધુર વાણી તું વદી રહ્યો. “કૃષ્ણ જોલો, ણધા, કૃષ્ણ જોલો
હૃદયના દ્વારની શુભ ચાવી તણા શબ્દ, હરિ જોલ, હરિ જોલ જોલો
માર્ગમાં જે મળે સર્વને આપજો આટલો અભય સંદેશ મારો
પુનઃ તવ પાપના, જોજ ચિંતા તણા મૂકજો સર્વ એ શિર મારે
યદ્દને નિષ્પાપ વળી હૃદય નિર્મળ કરી ફીલ જોલી હરિને પુકારે
પ્રેમના મિન્દુ એ દીન વત્સલ હરિ માથ મુળમાં તમે સર્વ મહાજો
નરકનું સ્થાન નથી લેશ જયરૂપ મને, મહાલતાં મર્વને પ્રેમ મુખમાં
કાળ મમ અતીત થાએ લલે નગકમાં, નિરખી તમને હરિ માથ રમતાં
જીવનના જીવનને, જીવન જીવવા તણો. મંત્રહરિના મનોમુલભ આખરો
કુસુમહરનાથ! તવચરણમા વંદના, શરણ આગ્રહ મને નિત્યરાખો

—મા દા—

પ્રેમાવતાર શ્રી હાકુર હરનાથનો પરિચય.

લે:-શાસ્ત્રી રેવાશંકર મેઘજી દેલવાડાદર

અધ્યાપક:-ભાગ્યવી વિનાયકન, ૧૨૫ ગુલાલવાડી મુખર્જી ૪.

પ્રપત્તપારિજાનાય તોવચેન્નૈક પાળયે ।

જ્ઞાનમુદ્રાય કૃત્તણાય શીતામૃતદુદ્ધે નમઃ ॥

દેવી મંચક વિભૂષિત મુંબઈનિવાસી શેઠશ્રી દ્વારકાદાસ
પ્રદ્યાલુદાસ કે જેઓ ધર્મપ્રેમી, વિદ્યાવિલાસી અને મારા
જેવા જૂના વિદ્યાર્થી વિદ્યાનો તરફ પ્રત્યેક ભાવ ધરાવનારા
ગુણશ્રી મજ્જીન હતા. અન્ય વિદ્યાનોની પેઠે મારા પ્રતિ
પાત્ર નેમને પ્રત્યેકભાવ હોઈ ઘણીવાર તેમને ત્યાં “કૃષ્ણ-
કુંજ”માં મારે જવાનું થતું. “પાગલ હરનાથ” નાંમે
ઓળખાતા શ્રીહરનાથજીના તેઓ અને તેમનું કુટુંબ અનન્ય
ભક્ત હોઈ મને પણ તે “પાગલ”ના દર્શનનો અને તેમના
જ્ઞાનામૃતનો લાભ હલાકો સુધી મળતો, સત્રિના જોજે ત્રેણું
ત્રણ વાગી જાય તોપણ પાગલની મસ્તી ચાલુ રહેતી.

આજથી ૨૦ વર્ષ પહેલાની આ વાત છે. શ્રીહર-
નાથની ભક્તમંડલીમાં હરેક જાતના ભક્ત હોઈ છે અને
બેઠલાવ વિના અધા જોડે શ્રી “પાગલ” છૂટથી વાર્તાલાપ કરતા
તા. “શ્રીહરનાથ મઘિતિ” નામે એક સંસ્થા પણ છે. તેમાં
ગુણશ્રી હોઈ છે તેમાંના ઘણા લોકોને હું જાણું છું.
આ સંસ્થાએ ધર્મપ્રચાર માટે ઘણાંય ધાર્મિક પુસ્તકો અને

જાહેર લેખોદ્ધાર બહિષ્ અને જ્ઞાનનો ધણો પ્રચાર કર્યો છે. શ્રી હરનાથની જ્યન્તિ દિને મુંબઈ વગેરેમાં તેમના ભક્તો ઘણે ઠેકાણે હરિદીર્ઘનાદિ પ્રસંગે ચોળને ધાર્મિક જાગૃતિ અને સ્પર્શ તરફ પૂજ્ય ભાવ બ્યક્ત કરી ભગવદ્ ભજન કરી કરાવી મનુષ્ય જન્મને માર્થક કરે છે. પૂર્વે જ્યારે શ્રીહર નાથજીનું મુંબઈમાં પધરાવું થતું ત્યારે મને ખાસ પત્રદ્વારા નિમંત્રણ મળતું અને રાત્રે ખામ મમય મેળવી હું “પાગલ”ની છેડતી કરવા પૂગી જતો. મારા સ્વભાવ અમાણે મને મૂંઝુ રહેવું કે કામ વગર ખાલી જેમી રહેવું ગમે નહિ જ્યારે ઘણાય પાગલી, ક્રિશ્ચિયન, મુસ્લિમ અને હિંદુ લોકોની ઠકુ જામી હોય ત્યારે શ્રીદાગ્ધામભાઈ મને કહે કે, “પાગલની મામે જેમી રહેવાથી કાઈ નહિ વળે. કાઈ છેડતી કરે તો બધાને તેમની મરતીનો લાભ મળે,” અને પછી હું કાઈક એવી જ વિલક્ષણ શંકા પૂછીને છેડતી કરે કે પછી તેની જે મળત જોવા અતુલવવામાં આવતી તે અત્રે વર્ણવી શકાય નહિ. સમુદ્ર મંથનમાંથી તો અમૃત અને ઝેર બને નીવળેલાં પરંતુ અહિં તો જ્ઞાનામૃતની છાણા ઉટે, પીતાં ધન્યજ્ઞે જ નહીં પરંતુ તેને પચાવવાની શક્તિ બધાયમાં હોતી નથી નહિતર જોડો પાગ જ થાય ના? શ્રીહરનાથ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિના પ્રચારક હતા અને તેમાં જ મસ્ત રહેતા, “અંમારમાં રક્ષા છતાં પ્રભુને બૂલશે નહિ,” એ જ તેમનો લોકોને ઉપદેશ હતો. ક્ષણમપિ મજ્જનસંગતિ-રેકા મયતિ મધાર્ણવ-તરણે નૌકા। મર્દુન-મન્ત મહાત્મા-ઓની અંગતિ ઇન્દુવાર પણ જો થાય તો અંમારપી સમુદ્ર

તરી જવાય અને ફરીવાર લક્ષ ચોર્યાસીના ફેરામાં અવાય નહી, “શુરુ ગિન મિલે ન જ્ઞાન” આ સંસારમાં આપણા જેવા સંસારી છવોનું જ્ઞાન અજ્ઞાનથી ઢંકાયેલું હોય છે. તેથી જ તેઓ જ્યાં ત્યાં આથરયા કરે છે તેમને પરમાત્મા સ્વરૂપ સફશુરુ ત્યારે મળે છે ત્યારે જ અજ્ઞાનરૂપી તિમિરનો પડદો સફશુરુના જ્ઞાનરૂપી અંજન શલાકાના આંજવાથી દૂર થઈ જાય છે, અને હૃદયક્રમણમાં રહેલા પ્રભુનો આકાશકાર થાય છે અને ગ્રહાનંદમાં લીન થવાય છે. આ રિથતિને કેટલાંક અજ લોકો તેને ગાંડપણ કહી નિંદા કરતા, મીરાંચે સ્વમુખે પણ ગાયું છે કે, “ઘેલાં ભલે થયાં રે યાઈ અમને ઘેલામાં શુણ લાગ્યો.” ખરેખર પ્રભુમિલનની મસ્તી કાંઈ ઓર જ હોય છે. આવા પાગલને દુનીયાની નિંદાની પરવા હોતી નથી, તેઓ વિધિ નિષેધથી પર હોવાથી આપણને તેમનાં આચરણો વિલક્ષણ જેવાં લાગે છે. ડાહ્યા કીવાના જેવા લાગે છે. કિન્તુ પ્રભુમાં પાગલ બની પ્રભુરૂપ બનેલાંઓને દુનીયાના પાગલ લોકોની નિંદા કે સ્તુતિની પરવા હોતી નથી. એવા પાગલને સાચા સ્વરૂપે એકાન્તિક ભક્તો જ ઓળખી લઈ તેમના પ્રીતિ-ભાવન બને છે. જ્યારે લાગ્યોદય થવાનો હોય ત્યારે જ આવી સમર્થ વિભૂતિની ગેરા અને મત્મંગનો લાભ મળે છે. શ્રી માણેકલાલ માસ્તર બને તેમના બાઈ “લગત” શ્રી વિઠ્ઠલદાસ દેવ, ઠિજ, શુરુ અને વિદ્વાનોના પૂજક હોઈ પોતાના સ્વ. પિતાજીના પુનિત પગલે ચાલી શ્રીહરનાઘણ તરફના પૂજ્ય ભાવથી દરવરે

પોતાને ત્યાં શ્રીહરનો જયન્તિ ઉત્સવ કરી સૌને તેનો
લાભ આપે છે એ ઘણા આનંદની વાત છે.

શ્રીહરનાથને કેટલાએક અજાની લોકો મનુષ્ય રૂપે,
મધ્યમ લોકો અવતાર તરીકે અને બ્રહ્મો કે શિષ્યો તેમને
પરમાત્મારૂપે માને છે. શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં કહે છે કે, “મૂર્ખ
લોકો મને આમાન્ય મનુષ્યરૂપે માની મારી નિંદા કરે છે
કારણ કે તેઓ મારા ખરા સ્વરૂપને જાણતા નથી.” શ્રીહરનું
સ્વરૂપ પણ તેવું જ હતું. એકાન્તિક બ્રહ્મો આત્મન અને
ઉદ્ધવ જેવા જ જેમ શ્રીકૃષ્ણને ઓળખી લઈ તપો મોહઃ
સ્મૃતિર્લઘ્વા ॥ વાળા થઈ બગવત્ સ્વરૂપને પામ્યા તેમ
શ્રીહરનાથના સાચા સ્વરૂપને જાણનારા એકાન્તિક બ્રહ્મો
વિરલજ હોય છે. શિષ્યોના ચિત્ત હરનારા શુરુઓ તો
આજે ઘણા હોય છે, પરંતુ શિષ્યના ચિત્તને પ્રભુમાં લીન
કરી પ્રધ્માનંદ સુખ દેનારા સદ્ગુરુ વિરલ હોય છે. અને
આવા નિઃસ્વાર્થી શુરુની કૃપાથી જ હૃદયની અજાનરૂપી
અંધી તુટી જાય છે, સર્વ મંશયા દૂર થાય છે. શુભાશુભ
કર્મનો નાશ થાય છે અને હૃદય-મુક્ત દશા લોગવનો
બ્રહ્મ પ્રભુ દર્શનમાં મગ્ન રહી અખંડાનંદ સુખ લોગવે
છે. ઈતિ શિવમ્, શ્રીકૃષ્ણવહરનાયો વિજયતે ।

મંવત ૨૦૦૫ આપાઠ ગુદી ૭

શ્રીહરનાથ જયન્તિદિન.

ગણનાગત મનુષ્યોને જ્ઞાન દેના મુદાય આપવા માટે પ્રપંચનો
 હોળા કરે છે, અર્થાત્ અવતાર ધારણ કરે છે. હે પ્રભો !
 આપના સ્વરૂપને જાણતા હોય તે ભલે વ્યભો માટે વિશેષ
 કહેવાન કંઈ પણ પ્રયોજન નથી

ત્વામાત્માનં પરં મત્વા પર્માત્માનમેવ ચ ।

આત્મા પુનર્વહિર્મુગ્ય અહોઽજ્જનન્તાઽજ્જતા ॥૨૭॥

તમે જે આત્મા છે, તેને દેહાદિક માનીને અને
 દેહાદિકને આત્મા માનીને આ દેહને વિષે જોવાયેલા
 આત્માને ફરી બહાર શોધવો, અહોહો ! ! ! એ અજ્ઞાની
 જનોની કેટલી બધી અજ્ઞાનતા છે ! ! (આતો ઘમ્મ
 ખોવાઈ ગયેલી વસ્તુને બહાર શોધવા લેવું છે)

* આભાર દર્શન *

આ પુસ્તક પ્રદત્ત કરવા માટે

—:લેખકો:—

શ્રીયુત્ સત્યચરણ સેન

,, વિનયકાંત કૃપાશંકર

,, ભાગવતચંદ્ર મિત્ર

—:તન, મન, અને ધનના સહાયકો:—

શ્રીયુત્ ધીરજીલાલ વજ્રદાસ ગ્રાંઠગ્રીયા

શાસ્ત્રી દેવાશંકર મેઘજી દેલવાડાકર

શ્રીયુત્ નટવરલાલ મહેતા

શ્રીયુત્ ત્રિલોચનદાસ ભીમજી ઝવેરી

શ્રીમતિ તારામતી ક્રીસનદાસ ત્રિલોચનદાસ મંગળદાસ

શ્રીયુત્ મોહનલાલ કરસનદાસ ચોકસી

શ્રીયુત્ માણેકલાલ નાથાભાઈ મહેતા

શ્રીયુત્ મનહરલાલ નાથાભાઈ ચોકસી

શ્રીમતિ નાની ગોખી

ભાષા, વ્યાકરણ વગેરેના દોષો ધમ્ય ગણી આ પુસ્તકનું
વાંચી મનન કરનાર વાંચકે હૃન્દ.

વિષયદર્શન

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
	પ્રમાણતા શ્રી કૃષ્ણ હરનાથના પતિચર	
	અનતા પ્રમાણ	
	શ્રી હરનાથ અનામ	૧-૫
	હરનાથનું પ્રવેશન	૬-૮
૧	પૂર્વ પુરવાના પતિચર	૧-૮
૨	વર્ધવાનના મહાગાનના સમગ્ર મા હરનાથનું માસાળપદ	૪-૬
૩	હરનાથના જન્મ	૭-૧૦
૪	આગ્રિક હરનાથ અને મહાપુરુષ	૧૧-૧૬
૫	હરનાથનાં મતાને વ્યવસ્થા	૧૬-૧૮
૬	શ્રીહરનાથના વર્ણન.	૧૯-૨૫
૭	હરનાથના જન્મ પર્વતોની દરી ઘટનાઓ.	૨૫-૨૬
૮	હરનાથનું જન્મસ્થાન માનામુખી	૨૦-૨૭
૯	હરનાથની બાળનીલા.	૨૭-૪૭
૧૦	હરનાથનું વિદ્યાર્થીજીવન	૪૭-૫૧
૧૧	હરનાથનો અમાધ્ય ગેગ.	૫૧-૫૨
૧૨	બાળપણથી જ હરનાથનો સ્માગ્રુ ગંગાવ.	૫૨-૫૩
૧૩	લીકુસુમકુમારીદેવી.	૫૬-૫૭
૧૪	શ્રીકુસુમકુમારીની વગાવની	૫૭-૫૬
૧૫	હરનાથના લગ્ન	૫૬-૬૩
૧૬	હરનાથનું હૃદયપથની ભક્તિમય ગુણ.	૬૩-૭૨
૧૭	હરનાથ-શુભીરામ રાધાકૃષ્ણ બાન	૭૨-૮૧
૧૮	હરનાથની પ્રથમ નોકરી.	૮૧-૮૨
૧૯	હરનાથનો કસમીર પ્રવાસ.	૮૨-૮૭
૨૦	મહેશ્વર નિશ્વાન માથે હરનાથનો ગેગાપ.	૮૭-૮૬

૧૧	૨૧	કામ્બીગની વર્માર્થે ચોરીમમા હરનાથ	૯૯-૯૪
૧૨	૨૨	અટનમિકાગીનન્દો અને લા-૨ શ્રીહરનાથ તી પ્રજના	૯૪-૧૦૦
૧૩	૨૩	પ્રભુ હરનાથના પ્રભુતાનો પ્રથમ પગિયથ	૧૦૨-૧૧૨
૧૪	૨૪	પાથિ ૨૯૩ વિમર્જન હરનાથનું, નિવેગ્ના પુનરુત્થાન	૧૧૭-૧૨૩
૧૫	૨૫	પ્રભુ હરનાથની અપૂર્વ પનામની	૧૨૩-૧૨૭
૧૬	૨૬	શ્રીકુસુમકુમારીદેવી પ્રતિ શ્રીહરનાથના પત્ની.	૧૨૭-૧૨૯
૧૭	૨૭	શ્રીહરનાથના જનસમાજ પ્રતિ પત્ની.	૧૩૧-૧૪૫
૧૮	૨૮	નાથાભાઈ નગેત્તમનામના નુ મનો શ્રીહરનાથ માથ મ પ	૧૪૫-૧૫૪
૧૯	૨૯	શ્રીહરનાથના નાથાભાઈના નુ મ પ્રતિ પત્ની	૧૫૭-૨૦
૨૦	૩૦	મીમના પહોડે શરૂ શ્રીહરનાથ	૨૦૨-૨૦૭
૨૧	૩૧	શ્રીજગન્નાથપુર્ગીમા હરનાથઆશ્રમની પ્રતિજ્ઞા	૨૦૭-૨૧૮
૨૨	૩૨	પ્રભુ હરનાથના પ્રથમ તથા પ્રનામ	૨૧૮-૨૨૬
૨૩	૩૩	મધ્યાઓ તથા આશ્રમો તી આપના	૨૩૦-૨૩૭
૨૪	૩૪	લા-૨ હરનાથના જન્મમહોત્સવો	૨૪૦-૨૫૧
૨૫	૩૫	પ્રભુ હરનાથના જન્મમહોત્સવ સદેશ	૨૫૨-૨૬૭
૨૬	૩૬	૧૨ હરનાથની દિ યન્ત્રિના થોના અનુભવો	૨૬૮-૨૭૫
૨૭	૩૭	સતન પરથી શરૂ હરનાથના ચરદેહનુ પ્રવાણ	૨૪૭-૨૫૪
૨૮	૩૮	કો ૨ હરનાથ રચિત પ્રવાણ પ્રાર્થના	૨૫૪-૨૫૫
૨૯	૩૯	કો ૨ હરનાથનો મધુર નમ	૨૫૬-૩૬૧
૩૦	૪૦	પ્રેમાનંતર પાગલ હરનાથ.	૩૬૧-૩૭૧
પરિશિષ્ટ ૧		જન્મપત્રિકાદ્વારા પ્રભુના અનંતારાણુ રહસ્ય	૩૭૨-૩૭૮
પરિશિષ્ટ ૨		શ્રીહરનાથ જન્મચરિત્રમ્	૩૮૦-૩૮૫
પરિશિષ્ટ ૩		શ્રીહરનાથાજ મ્.	૩૮૬-૩૮૭

॥શ્રીહરનાથસ્તોત્રમ્॥

કર્તા - (૧૨૬ રામેન્સા કોલેજના હેડમાસ્ટર શ્રીયુત ઉપેન્દ્રનારાયણ
ગુપ્તા (ખી. એ., ખી. ટી.)

જયતિ જયતિ વંચઃ સ્વર્ણમુખ્યચ્ચિન્દ્રઃ ।

જયતિ કુસુમનાથઃ પ્રેમમર્તપ્રકાશઃ ॥

જયતિ વૃજિનનાથઃ કૃષ્ણમાર્ગેકભાષઃ ।

જયતિ જયતિ નામ પ્રેમશક્તિમ્બરૂપઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:-શ્રી સોનામુખી રૂપી સાગરમાંથી જન્મેલા
તે ચંદ્ર છે, જેઓ પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે, તેમનો જય
છે, જય છે. જેઓ કુસુમકુમારીના નાથ છે, જેઓ પ્રેમના
મૂર્તિમાન પ્રકાશરૂપ છે, તેમનો જય છે. જેઓ હુંપનો
નાથ કરનાર છે, જેઓ કૃષ્ણકથા સિવાય બીજી વાત કરતા
નથી, તેમનો જય છે. જેઓ નામ અને પ્રેમની ઉભય શક્તિ-
રૂપ છે, તેમનો જય છે, જય છે. ૧.

સ્વર્ણમુક્તિર્દયં મૃસુરચયં કૃષ્ણકથાભિર્મૃતતમિચ્છમ્ ।

આપ્રહિમકૈઃ સંતતસેવ્ય ત્વં હરનાથં પૂજય નિત્યમ્ ॥૨॥

ભાવાર્થ:-જેઓ “સોનામુખી” ગામમાં ઉત્તમ બ્રાહ્મણ
કુલમાં અવતર્યા છે, કૃષ્ણની કથાથી જેઓ અંધકાર દૂર
કરે છે, જેઓ આશ્રયી ભક્તોથી સદા સેવાય છે, તેના
હરનાથની હંમેશાં તું પૂજા કર. (૨).

નવદ્વીપમ્ભી મહાભાન્નમ્ભો ય ।

ઉદેતિ સ્મ રાઘેયાનન્દચન્દ્ર ॥

મ ગોરોડનધુનદ્ય તો પુષ્પવન્તો ।

પૂનશ્ચાપિ ગદ્ધે મિલિન્ધ્યા તરોડયમ ॥૩॥

ભાવાર્થ:-જેઓ નવદ્વીપની ભૂમિમા માહા સૂર્ય
અમાન છે, અને રાઘ દેશના ગગનમા ઉદય પામેલા આનંદ
ચંદ્ર છે, તેઓ ગૌર અને નિનાર્ધ પુષ્પરૂપે ખીંચા બતા,
તે ફરીથી નાઠ દેશમા એકઠા મળીને આ હન્દરૂપે અવતર્યા
છે. (૩)

ગુનેત્વસ્મિન્ વૃત્તિર્થે કમલનયનયો રૂર્યદીતે પ્રમાણં ।

માધુર્યં મન્દહાસેષુ ચ હિમજ્વરણચૈવ વૃત્તિં વ્યવતિ ॥

પ્રેમોદ્ગારૈશ્ચ વાચ્યૈશ્ચમયચરિતચિત્તુર્નં સદા ધોતયનઃ ૪ ।

ધ્યયોડસો ચિત્તવૃત્તિ કુલુમપતિદર પ્રેમદ પ્રેમમિન્ધુ ॥૪॥

ભાવાર્થ:-જેઓ શુભ સ્વરૂપે રહેલા છતા, જેમ
સૂર્યનો પ્રકાશ વાદળાને ભેટી મનુષ્યનાં હોયન મામે પ્રગટ
થાય છે તેમ તેમની કાંતિ પ્રગટ થાય છે. એમના મંદ
હાસ્યનુ માધુર્ય અંદ્રની વૃત્તિને પ્રગટ કરે છે જેઓ પોતાનો
પ્રેમ પ્રગટ કરતા વાક્યોથી નિર્માર્ધ અને નિનાર્ધ બંને
મહાપ્રભુના ચિહ્નોથી મદા પ્રકાશે છે, તે આ કુલુમપતિ
હસ્તાથ, જે પ્રેમનુ દાન કરવાવાળા છે અને જે પ્રેમના
માનર છે તેમનું નિરંતર ધ્યાન ધરવુ. (૪)

દત્ત્યા નન્દનર્શનં સ્વમદ્દિમાન્ન યત્તનોતિ પ્રમુ. ।

પાપોન્નૃદનશક્તિભિ. સુચિમલપ્રેમાર્પણં માર્પણં ॥

દુઃખં કૃન્તતિ ક્વેવ દાનમધુરેણાસ્યેન ચામૌ મહાન ।
તસ્માદ્ ભક્તજનેષુ વૈ પચિત્તો વંચશ્ચ નાથો દયઃ ॥૨॥

ભાવાર્થ:- જે પ્રભુના દર્શન માત્રથી સહુને આનંદ થાય છે, તેવા આનંદનું દાન આપી, જે પ્રભુ પોતાના મહિમાનો વિસ્તાર કરે છે, જેઓ પાપને ઉગ્રેડી નાંખનાર શક્તિઓથી અને મુનિમલ ભાષણોથી પ્રેમનું દાન કરે છે, અને જે આ મહાન્ પ્રભુ પાપોનો વિનાશ કરે છે, હાસ્યથી મધુર મુખારવિન્દથી દુઃખને ઠાપી નાખે છે, તે મધુર શરણોથી ભક્તજનોને નિશ્ચયથી પોતાનો પરિચય આપ્યો છે, એવા હરનાથ પ્રભુ વંદન કરવા યોગ્ય છે. (૫)

અન્તન્યાંસી યદિર્થં વિહરતિ ગૃહિણો રૂપભાવંચ યુક્તો ।
મૃપાં શ્લાઘ્યાં પિધતે ઘનિકગૃહગતઃ પ્રાજ્ઞતાનાં જનાનાં ॥
ક્લેશો વાલ્મે સ્વકીયેકુન્દિશકિત્તદ્દુઃખમ્ કોમલદ્વય પર્ગર્યે ।
સ્વીકૃર્વન ભક્તદુઃખં કૃપયતિ નિતરાં લોકવૃન્દં દયાદ્રઃ ॥૬॥

ભાવાર્થ:- જેઓએ બહારથી ગૃહસ્થ વેશ ધારણ કર્યો છે અને અંતર સ્વરૂપે જેઓ શુભ્ર સ્ત્રીઓ છે, પારકાનાં દુઃખ સહેવામાં જેઓ વજ્ર જેવા કઠણ છે, અને પારકાનાં દુઃખ હરવા માટે કૃલ કરતાં પણ કોમળ છે, ભક્તોનાં દુઃખ હરવા માટે જેઓ ઘણું કષ્ટ વેડે છે, અને મહુના ઉપર અકારણ કરુણા કરે છે, એવા પરમ દયામય હરનાથ પ્રભુ ભક્તવત્સલ ભગવાન્ છે. (૬)

ભારતેઽસ્મિન્ મરોઘ્યે યંગરાદામ્બકૈરવમ્ ।
તસ્ય દામ્ ધિત્તયાયમુદિતો હર ચમ્દ્રમાઃ ॥૭॥

ભાવાર્થ:-આ ભારતવર્ષે રૂપી સરોવરમાં બંગરાડ નામનું કમળ છે, તેનું હાસ્ય વિસ્તાર કરવા માટે હરરૂપી ચંદ્રમા ઉદય પામ્યા છે. (૭)

કૃષ્ણનામજાતભાગ્યભાસુરેચાસ્યમેહલમ ।

સુસ્મિતેન તાહિતાઘલોકદુ ગ્ધિનાશન ॥

મક્તનેષવીતઘચ્ચમાધુરં ચ સુદર્શનં ।

નિશ્યમીહ્યપાદપદ્મમત્ર નૌમિ ચ સુન્દરમ્ ॥૮॥

ભાવાર્થ:-જેઓનું કૃષ્ણનામથી ઉત્પન્ન થતાં ભાવ-રૂપી શોભાથી સુખ મંડળ પ્રકાશી રહ્યું છે, અને સુંદર સ્મિતથી લોકનાં પાપ દૂર કરે છે, અને દુઃખ નાશ કરે છે, ભક્તના નેત્રથી પાન કરાતું જેમનું મધુર સુખારવિંદ સુંદર દર્શનવાળું છે એવા સુન્દર ચરણકમળવાળા પૂજ્યા શોભ્ય હરનાથને હું નમસ્કાર કર છું. (૮)

દરતિ તિમિરપુંજં મક્તચિત્તસ્ય નિત્યં ।

સ્મિતમધુરકટાક્ષેસ્તસ્ય હેતોર્હિગાઝ્યા ॥

મધમયહરણાદ્ ઈ પ્રેમદાનાદિદાનીમ્ ।

કુરિતદ્લિતવંધોર્નાથ શુક્તા તદ્વાઝ્યા ॥૯॥

ભાવાર્થ:-મધુર કટાક્ષથી ભક્તોના ચિત્તનો અજ્ઞાન નમૂહ હરણ કરે છે, તેથી તેનું “હર” નામ છે. સંસારના ભય, તાપ અને સંતાપનો નાશ કરવો એ તેનું નિશ્ચિત કામ છે. જેઓ પ્રેમનું દાન કરે છે અને જેઓ પાપીઓના અને દલિતોના ખંધુ છે, જે માટે તેમનું “હર”ની સાથે “નાથ” એટલે “હરનાથ” એ નામ શુક્ત છે. (૯)

મધુરાલ્પહર્મિયઃ કૃષ્ણનામામૃતેન ચ ।

મનો હરતિ ભક્તાનાં હરનાથઃ સ મે પ્રભુઃ ॥૧૦॥

ભાવાર્થઃ—મધુર વાર્તા અને મધુર હાસ્ય વડે
અને કૃષ્ણનામ રૂપી અમૃત વડે જે ભક્તોના મનનું હરણ
કરે છે તે “હરનાથ” મારા પ્રભુ છે. (૧૦)

હરનાથસ્તર્થે પુણ્યં પ્રાપ્નત્યાય યઃ પઠેત્ ।

કૃષ્ણભક્તિમયાન્નોતિ સ ચાન્તે પરમાં ગતિમ્ ॥૧૧॥

ભાવાર્થઃ—હરદોળ સવારમાં ઉઠીને જે આ પવિત્ર
એવા હરનાથ સ્તોત્રનો પાઠ કરશે તે કૃષ્ણભક્તિની પ્રાપ્તિ
કરશે અને અંતે પરમ ગતિને પ્રાપ્ત કરશે. (૧૧)

હરનાથનું પ્રકાશરૂપ

હરનાથ સ્વામી એક પત્રમાં લખે છે કે—

Sonamukhi

22 July 1920

My dear dear Vithal,

Yes, I know you well and also know your duty too. Please remember that I have been entrusted to the charge of you two brothers. Dear Nathabhai only planting me did not survive to see my luxuriant growth. So I am now your property and I shall feel much if you do abuse your deposited and entrusted property. May Krishna keep you always in my side. Dear, time will come when you will see that I cannot be compared with anything. Krishna has sent me on some spiritual mission. Live long and try to bring your endeavour to a successful end. Know it certain, I am yours.

* * * * *

Yours affly
HARA

સોનાસુખી

૨૨ જુલાઈ ૧૯૨૦

મારા પ્રિય વહાલા વિક્રલ !

હા, હું તમને અને તમારા કર્તવ્યને સારી રીતે જાણું છું. યાદ રાખજો કે તમે જાને ભાઈઓ ને મારી સંભાળ રાખવાનું કામ સોંપાયેલું છે. એકલા વહાલા નાથાભાઈ જ મને ઉછેરતા રહ્યા, પણ મારા જીવનનો આખૂટ વિકાસ જોવા તે ન રહ્યા. તેથી હવે હું તમારી પોતાની મિલકત છું અને જો તમે તમારી તમને સાથવવા આપેલી અનામત મિલકત વેડફી દેશો તો મને ઘણો જ આઘાત થશે. કૃષ્ણ હંમેશાં તમને મારી સાથે રાખે. વહાલા ! સમય આવશે ત્યારે તમે જોઈ શકશો કે મારી સરખામણી કોઈની સાથે થઈ શકે નહિ. કૃષ્ણે મને કોઈક આધ્યાત્મિક કાર્ય માટે મોકલ્યો છે. દીર્ઘાયુષી થાઓ અને અંતિમ સફળતા મેળવવાના પુરુષાર્થમાં પ્રયત્નશીલ રહો. એ નિશ્ચય જાણો, હું તમારો જ છું.

તમારો સ્નેહી,

હરે

ઠાકુર હરનાથે ઘણાં ઉપર અયાચિત કૃપા કરેલી છે. નિત્યાનંદ પ્રભુએ લોકોની આમે જઈ જેમ પ્રેમ દાન કર્યું, તે પ્રમાણે ઠાકુર હરનાથે પણ વણુ જોલાવ્યે આમે જઈ હરિ પ્રેમનું દાન દીધું છે, એટલું જ નહિ પણ તે સિવાય આવી રીતે હરનાથ ઘણાં લોકોના દુઃખના જેડી થયા છે. તે ખરેખરા ભક્તવત્સલ થયા છે.

હરનાથનાં જાળજીવનની આશ્ચર્યકારક વાતો નજરે જોવા છતાં કેઈ તેમને જોગખી શકતા નહિ. તેઓને જોગખાવવાનું કારણ થયા તેમના મોટાભાઈ શિવનાથ. જો હરનાથ શિવનાથ તરફથી અપમાન ન પામ્યા હોત, તો આજે જેમ અનેક લોકો ઠાકુરની કૃપા મેળવવા લાગ્યશાળી બન્યા છે તે બની શકત કે કેમ, તે શંકા છે. શિવનાથ તરફથી અપમાન કરવામાં આવ્યું તેથી તેમણે ઘર છોડ્યું. તેમને નોકરી સ્વીકારવી પડી. જો બધા નિમિત્તને લઈને હરનાથને સૌ આજે જાણવા લાગ્યા છે.

મોનાસુખી નાનું ગામ હતું. લોકોની મંથ્યા થોડી હતી, તેથી તેઓ ત્યાં વધારે કાર્ય કરી શક્યા નહિ. પરંતુ કાશ્મીરમાં તેમનું કાર્ય વધારે પ્રકાશિત થયું. વિશ્વનાં લોકોની દ્રષ્ટિ આમે હરનાથના અપૂર્વ મહિમાનો પરિચય થવાનો હતો માટે જ કાશ્મીરની નોકરી કરવાનો યોગ આવ્યો. જે વખતે ઠાકુર કાશ્મીર ગયા, તે વખતે ખંગાલના લોકો પરગામ જતા નહિ, પણ ઘણાં થોડા લોકો પરગામ જતા હતા. જેઓ આહસ કરીને પરગામ જતા, તેઓની સ્થિતિ પણ સારી હતી. ઠાકુર હરનાથ ગરીબ સ્થિતિને લઈને કાશ્મીર ગયા ન હતા. તેઓના ગોલોઠ વાગી પિતા જયરામ જે અઢળક મંપત્તિ મૂકી ગયા હતા, તેથી શિવનાથ કે હરનાથને જીવન નિર્વાહ માટે જરાપણ ચિંતા કરવી પડે તેમ ન હતું. તેઓએ નોકરી સ્વીકારી હતી તે માત્ર દિવસ રાત હરિપ્રેમમાં ઉન્મત્ત રહેવા માટે. મંમારથી વિરક્ત થવા માટે વડીલ પંધુ શિવનાથે કરેલા

અપમાન પછી તેઓનો પ્રેમભાવ પ્રભુ તરફ વધતાં વધતાં
આ રીતે મહાભાવમાં પરિપૂર્ણ થયો. એ સંયોગ
પ્રભુએ જ નક્કી કરેલો હતો.

હરનાથ તરફથી ઉફલવતી અનેક અલૌકિક ઘટનાને
કારણે લોકો તેમના તરફ આકર્ષાવા લાગ્યા એ વાત ખરી છે,
પરંતુ ઠાકુરની ઇચ્છા તેઓને એ પ્રકારે આકર્ષવાની ન હતી.
જગતનાં સાધારણ લોકોને ધર્મ પંથે લઈ જવા માટે આવી
કેટલીક આશ્ચર્યકારક ઘટનાઓનો પરિચય આપવો પડે છે,
જેથી લોકોને ખાત્રી થાય અને તેઓ ધર્મ પંથે વળે. ઠાકુર
હરનાથે લોકોના કષ્ટાણુ માટે જ આવી ઇન્દ્રજાલિક
ઉપાયોની યોજના કરી હશે? ઠાકુરનો મૂળ હેતુ તો
એ હતો કે, લોકોમાં કૃષ્ણ નામનો પ્રચાર થાય.

નદીઓને દ્વારે દ્વારે જઈને નિત્યાનંદ પ્રભુ કહેતા કે:-

“કૃષ્ણ પ્રાણ, કૃષ્ણ ધન, કૃષ્ણ છે જીવન,
માટે કૃષ્ણ જોલ ભાઈ, એક કરી મન.
જોલ કૃષ્ણ, ભજ કૃષ્ણ, કર કૃષ્ણ શિક્ષા,
હરે કૃષ્ણ જોલ ભાઈ, એજ માથું ભિક્ષા.”

આવી રીતે જોલીને નિવાઈ ભગવાને જેમ લોકોને

પ્રભુ પ્રીતિ લગાડી હતી તેવી રીતે ઠાકુર હરનાથ પણ કહે
છે કે:-‘સદાય હરિનામમાં ઉન્મત્ત રહો. નામ મહામંત્રથી
ભવરોગનું નિવારણ થાય છે, તો સાધારણ દેહનાં દર્દો
મટી જાય, તેમાં શી નવાઈ?.....નામ રટો જગત તમાઈ થશે,

અને તમે તેના થઈ જશો. જીવનું કર્તવ્ય અને ઉદ્દેશ
ક્રિષ્ણ નામ નટલુ એજ છે. નામ ભૂવવાથી મર્ગનું નાજય
પણ મહાનર્ક ભોગ જેવું લાગે છે” ઈત્યાદિ આગ ઉપદેશ
દાન જગતના જીવોના મનમાં કપ્પુ પ્રેમની લગની
લાગવા માડી

અવૌકિઠ ઘટનાઓનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ ડગરી, પાપી
લાડોના મન ઉપર આધિપત્ય સ્થાપન ડગરી, કૃષ્ણ નામના
અમૃતનું ડાન દ્વારા મિથુન કંઠવા માટે ૪ ઠાકુર હુન્નાથ સૌ
જીવોને આના અમરકાર દાન આકર્ષણ કરતા હતા

હરનામ હરનામ હરેનામ વગ્ગલમ ।

ક્લ્પા નાસ્ત્યેય નાસ્ત્યેવ નામ્યથ ગતિરન્યથા ॥

આલુ અતિમ માર્ગનું પન્થ કર્યાજીનું ભાથુ એક
માન નામ મહામન છે, એમ જણાવી ઘેર ઘેર તેનો પ્રચાર
કરવા માટે ઠાકુર હુન્નાથે ડાર્જવાર અવૌકિઠ ઘટનાથી, ડોર્ડ
વાર મરખ દર્શનથી, કોઈના રોગ મુક્ત ડગરી, ડોર્ડગર
મરેલાના દેહમાં નરજીવન મૂકી એમ ઘણા પ્રમગો
દાન ડામીન્મા, ગવલપીન્ડીમા હાથન્સમા અને જગાલમા
તથા મુળર્ડ વગેરે અન્ય અથળોમા પોતાનો પ્રભાવ જમા થો
હનો તેઓના ગાગ પ્રભાવથી પ્રત્યેક ધર્મના મનુષ્યો
જેઓ ઈશ્વરને કઈશ્વરની મત્તાને માનતા ન હતા, તેઓ
પણ આન્તિક જનવા લાખ્યા જેઓ શકિત પૂનમા પાડા
જકગનું જલિદાન આખ્યા નિવાય પાણી પણ પીતા નહિ,
તેઓના જીવનમા પણ પરિવર્તન થયે માડયુ

“પાડા બકરાનું બલિદાન દેવાનું શું કામ છે હવે મારે,
પરિપુત્રું બલિદાન દઉં છું, કહું છું જયકાલી જયકાલી વારે વારે.”

કાલી ભક્તોં પણ ઉપર પ્રમાણે બોલતા થયા,
હરનાથને મોંઢેથી તત્ત્વની વાતો સાંભળી, કાલી અને કૃષ્ણ
અલેદ છે એવો અનુભવ થતાં, કાલી ભક્તો પણ આજે બોલે
છે, “હરે કૃષ્ણ.” હિન્દુ પણ બોલે છે, “હરે કૃષ્ણ” મુસલમાન
વગેરે પણ બોલે છે, “હરે કૃષ્ણ.” આવી રીતે હરનાથ
ઠાકુરના સંબંધમાં આવેલા હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી,
ક્રીશ્ચિયન સૌ બોલે છે, “હરે કૃષ્ણ.” ઠાકુરનો આ ઉદ્દેશ
આ રીતે સિદ્ધ થતો દેખાઈ રહ્યો છે. સૌકોઈ સ્મરણ કરે છે:—

શ્રીકૃષ્ણ ગોવિંદ હરે મુરારે,
હે નાથ નારાયણ વામુદેવ.

એક દિવસ ઠાકુર હરનાથને કહેવામાં આવ્યું કે
દેવેન્દ્રનાથ નામના તેમના અનુયાયી લંગોટી પહેરી,
હાથમાં ચીપીઓ, લોટો, ધાબળો, કમંડલુ લઈ શંકરની
ભક્તિ કરવા હિમાલય જવા તૈયાર થાય છે અને
હવે તેઓ સંસાર આશ્રમમાં આવશે નહિ, એમ
છાની છાની રીતે તેઓએ બંદોબસ્ત કરી લીધો છે. આ
વખતે ઠાકુર નં. ૧૧ નંબુગી ઘાટના ઘરની અગામીમાં
બેઠા હતા. અને આ વાત સાંભળતાં રોહ કંપિત છતાં
વળ કંઠાર અને ગંભીર આગરના ઘુઘવાટ જેવાં તીક્ષ્ણ
શબ્દોમાં જે ઉપદેશ આપ્યો તે સાંભળી દેવેન્દ્રનાથના
આત્મા કંપો ઉઠ્યો. તેઓનો નિશ્ચય બદલાયો.

ઠાકુરે મર્વના હૃદય ઉપર અજ્ઞાન અધિપતિ જમાવ્યો.
 છે તેઓએ પ્રેમ ભરેલી વાતોથી જીને પોતાના એવા ડગી
 લીધા કે જાણે પદ્મ મરોવના તરંગમાં માગ્જી આ પુનઃક્રમાં
 પ્રભુ હરનાથના જીવનની જે અદ્ભુત ઘટનાઓ લખેલી છે,
 આવી અનેક ઘટનાઓનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરનાર ઘણા ભકતોએ
 આવી સેકડો લીલાની વાતો કહી છે, તે અગ્રાહ્ય કેમ થઈ શકે ?
 વળી જેઓ શિક્ષણના ગિણર ઉપર ચડેલા છે, યુક્ત અને
 વિચાર બુદ્ધિમાં ઘણા જ તજવ્વર્ગી છે, તેઓના મુખથી
 આવી ઘટનાની વાતો મળ્યાય, ત્યારે તો તેઓની વાતોના
 પ્રશ્ન કે શકા કેમ જ કરી શકાય ? ઠાકુરને જોતા દેખાતું કે,
 તેઓ એકાદબેનની ચેટે મહાભાવ આકાશમાં વિહાર કરી
 ગડેલા છે આથી શ્રદ્ધા વધારે વૃદ્ધિ પામતી ઠાકુરે ચમત્કાર
 દારા નહિ પણ દીવ્ય પ્રેમ આપી, આકર્ષણ ડગી પોતાના
 મહાજ પ્રેમ સ્વરૂપથી આધારણ માનવ વેગે પણ ગળા
 મહાગળઓના તેમજ પડિતોના મરતકને ચગ્ગુમાં નમાવી
 તેઓને પ્રભુ પ્રેમમાં પાગલ બનાવ્યા છે અનેકોના જીવનમાં
 પરિવર્તન કર્યું છે કેટલાકની માન્યતા છે કે, ઠાકુર માથેનો
 અગત સળધ પડકા પાછળ હપાવી ગળવો, એ
 હિતાવહ છે તે પ્રેમ મળધને જાહેરમાં લાવનાથી
 મુકાઈ જવા મળવ છે પ્રેમની આ શુભ મપત્તિ,
 ભક્તિના રાજ્યમાં કોહીનુર-ઝૈસ્તુલ મણિ સમાન
 છે તેને તો હૃદયરૂપ ભડારમાં શુભ રાખવું, એજ શ્રેષ્ઠ છે
 જે આ પ્રેમ ભક્તિની મપત્તિ જાહેરમાં મૂકાય તો ચોર
 લૂંટી લે, અગર બીજા લોડો જળગત્તી કરે એવો દર

રહે છે. આ પ્રેમ સંપત્તિ એ પ્રાણના આનંદથી મધુર સ્વીકૃત છે. તે બહારના લોકો આપી શકે નહિ, પણ તેનો નાશ તો સહેલાઈથી કરી શકે. તાજમહેલ બાંધવો મુશ્કેલ છે પણ તેને પાડવો એ તદ્દન સહેલ છે. આથી પ્રભુ હરનાથના જીવનની અનેક ઘટના આજે અપ્રાપ્ય રહી છે. અગણિત ઘટનાઓમાંની થોડીક જ પરિચય માટે આપી શકાઈ છે.

કેટલાંક ભાવિક લોકો કોઈ મહાપુરુષની અલૌકિક વાતોમાં વિશ્વાસ કરે છે અને ગરૂડ પક્ષીની પેઠે હાથ જોડી દંડવત્ કરે છે. અને કેટલાંક પાંડિત્યમાં અને કેટલાક બુદ્ધિવાદમાં મસ્ત બનેલા લોકો આવી અલૌકિક વાતોનો અશ્રદ્ધાપૂર્વક મુળ મરડી અસ્વીકાર કરે છે. “પાગલ હરનાથ” સંબંધે જે લખવામાં આવ્યું છે તે વિષે બુદ્ધિવાદી મનુષ્યો જુદી જુદી રીતે પોતાના મતભેદ બાહેર કરશે એ સ્વાભાવીક છે.

પ્રભુ હરનાથનાં મહિમાના શુણ્ણગાનો સાંભળવાનો અને તેઓના દિવ્ય સંસર્ગમાં આવવાનો શુભ યોગ મને તો શું પણ અનેકોને મળ્યો છે. કોઈ ઉસ્તાદના હાથથી વીણા સાંભળ્યા પછી તેનો રણકાર જેમ અનેક દિવસ સુધી કાનમાં ગુંજ્યા કરે છે તેમ ઠાકુર હરનાથ સંબંધની અમૃત જેવી વાણી આજસુધી અનેકોના કાનમાં ગુંજ્યા કરે છે. દેવલીલાવાદના પ્રથમ અવિશ્વાસી મનુષ્યો પણ આજે હરનાથનાં ચરણ-કમળમાં પોતાનાં મન અને પ્રાણ અર્પણ કરી રહ્યા છે. તેઓનું સરળ આડંબર રહીત અને ભક્તિ પૂર્ણ ચરિત્ર

આંબળનાં આંબળનાં આખેનાં આગુને દોડી શકાતું નથી. જેઓએ પ્રાણસ્પર્શી પ્રભુપ્રેમની વાતો હરનાથને સ્વયં જોઈ તેઓના સ્વગુણે આંબળી છે તેઓ પણ પોતાની આંખના આંધુ દોડી શક્યા નથી. ત્યાં બાહ્ય આહંગસ્વાગાં ભાષણે ન હતા. તેમજ ભાષાની છટા પણ ન હતી. પણ જેમ બાળક માળાપતી પામે જેમી આનંદ કીસ્સોલ કરે છે, તેમ હાકુરના મંચગર્ભમાં અનેકોએ આનંદ પ્રેમ ભક્તિમાં મસ્ત બની, વિવિધ ભાવની સ્ફુરણાથી કીસ્સોલ કર્યા છે. આવા પ્રસંગોએ તેઓ જાણે વૈકુંઠનાં જ હોય, તેમ તેઓને લાગતું. જ્યારે હાકુર પોતે ઉપદેશ આપતા ત્યારે તો તેઓ ધૂન્દાવનનાં કૃષ્ણને આંખની સામે પ્રકટ કરી દોડાવતા હતા. વેદ, શાસ્ત્ર ભજન કીર્તનનો માર તે ઉપદેશમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતો હતો. અનેકોએ સ્થિર પથરની મૂર્તિ જેવા બનીને અથવા ચિત્રની પેઠે મુન્ધ બનીને તે ઉપદેશ આંખળ્યા છે.

મુવિજ્યાત કૃષ્ણદામ કવિરાજ ગોસ્વામી “દ્વૈતન્ય ચરિત્રામૃત” નામનાં અમૂલ્ય ગ્રંથમાં લખે છે કે:-

“જ્ઞાન યોગ માધનથી, જે ભજે છે પ્રભૂને,
તેઓ બ્રહ્મા આત્મારૂપે, અનુભવે છે પ્રભૂને.

ભક્તિ ભાવથી જાણી શકાય છે મહિમા પ્રભૂનો,
લયોતિ રૂપ દેખે જ્ઞાનીઓ, દેવો દેખે પ્રતિમા સ્વરૂપે.”

અર્થાત્:-ધ્યાન દ્વારા ભજવાથી ભગવાન બ્રહ્મરૂપે દેખાય છે, અને યોગરૂપે ભજવાથી આત્મારૂપે તેઓનો અનુભવ થાય છે; જેમકે સૂર્ય મૃત્યુલોકમાં પ્રકાશરૂપે

દેખાય છે, અને સ્વર્ગના દેવતાઓને તે સૂર્ય પ્રતિમારૂપે
 દેખાય છે તેમ જ્ઞાન યોગ માર્ગથી ઇશ્વરનું જે અત્રિધાનક
 મૂર્તિમત સ્વરૂપ છે તે દેખી શકાતું નથી, પણ ભક્તિનાર્ગના
 ભક્તો તેને આક્ષાત્ર નિહાળી શકે છે. જીતે ઠેકાણે પણ
 જુડે છે —

“ભક્તિયોગથી ભક્તો ઠરે છે ઇર્ગન પ્રભુના,
 દેખે છે જેમ દેવ જણે સૂર્યની પ્રતિમાને”

અર્થાત્ — પૃથ્વી ઉપરના મનુષ્યોને સૂર્યમંડલ દેવળ
 તેજોમય મંડળાકાર દેખાય છે, પરંતુ સ્વર્ગના દેવતાઓને
 પ્રત્યક્ષ સૂર્ય, સૂર્યનો વ્યવગેરે મૂર્તિમત જોવામા આવે
 છે તેમ જ્ઞાન યોગ આદિ દ્વારા ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાથી તેને
 દેવળ તેજોમય બ્રહ્મસ્વરૂપે જોઈ શકાય છે, અને ભક્તિયોગથી
 પૂર્ણપણે આક્ષાત્ર મોહનમૂર્તિ સ્વરૂપે અનુભવી શકાય છે.

આવા ભક્તિનાર્ગના ભક્તોના હાથમાથી પણ ભગવાન
 છટકી ગયા છે આક્ષાત્ર વૃજેન્દ્ર નદન અહીં કાર્ડ નરી
 એમ કહી અજ્ઞાનથી પૂજે છે પ્રતિમાને મૂળ સ્વરૂપ માની
 ભક્તનાના જ્ઞાનનો-ભક્તિનો વિસ્તાર થતો નથી આવી
 અજ્ઞાન દશાથી થતા પ્રવર્તનો નિષ્ફળ બન્યે છે.

હાકુર હરનાથ મળધે પણ તેઓના ભક્તોમા જુદો
 જુદો મત બધાયો. કોઈ જ્ઞાનમાર્ગથી હૃદનાયને અનુન
 છે, અને તેનું તરવ બાણ છે. કોઈ તેના સ્વરૂપનો નિર્ણય
 કરવા માટે સશયના હીંડોળે હીંચ્યા કરે છે. પરંતુ જેઓ
 હૃદનાયને ભક્તિમાર્ગથી હાકુર તગીકે સ્વીકારે છે, તેઓ

હરનાથને ઈશ્વરાવતાર તરીકે અનુભવી રહ્યા છે. તેઓ ઠાકુર હરનાથને ઈશ્વર તરીકે સ્વીકારતા નથી, તેઓ ઠાકુરના ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલી, તેઓને શિક્ષાગુરુ માની પૂજા કરવામાં સંકોચ માનતા નથી. જ્ઞાનમાર્ગથી હરનાથને જાણનારા ભક્તોએ તેઓને શિક્ષાગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા છે, કોઈ કહે છે કે હરનાથને ઈશ્વર નહિ માનવાનું કંઈ કારણ છે નહિ. કવિરાજ ગોસ્વામીએ કહ્યું છે કે:—

“કૃષ્ણ-ગુરુ બંને ભક્ત અવતાર પ્રકાશ છે,
શક્તિ એની છ રૂપે, પ્રકાશનો વિલાસ છે”

આપણે માની લઈએ કે હરનાથ અવતાર નથી પણ ભક્ત છે, તો પણ કવિરાજ ગોસ્વામીના ચબ્દો પ્રમાણે તેનામાં ભક્તરૂપે ભગવાનનો વિલાસ તો આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકીએ છીએ. કૃષ્ણ, મંત્રગુરુ, શિક્ષાગુરુ, ભક્ત, અવતાર, પ્રકાશ અથવા શક્તિ આ છ પ્રકારના રૂપને આપણે ભગવાનનો વિલાસ છે એમ માનીએ છીએ, તો હરનાથ એ અવતાર નહિ તો આપણા શિક્ષાગુરુ તો છે જ. આવી રીતે હરનાથને શિક્ષાગુરુ રૂપે ભગવાનનો અવતાર છે, એમ કલ્પના કરવાથી આપણને કોઈ બાધ આવતો નથી. કવિરાજ ગોસ્વામીએ આ સંબંધમાં કહ્યું છે કે:—

“જો કે મારા ગુરુ છે ચૈતન્યના દાસ,
પરંતુ હું જાણું છું કે, તે છે તેનો પ્રકાશ”

“ગુરુ એ કૃષ્ણરૂપ છે, શાસ્ત્રના પ્રમાણે,
ગુરુ રૂપે કૃષ્ણ કૃપા કરે છે, ભક્ત ગણને,

શિશ્યાચરુને તો જાણ્યો કૃષ્ણ સ્વરૂપ,
અતર્યામી ભક્ત શ્રેષ્ઠ—આ ઉભય રૂપ”.

પરિણામે હરનાથના ભક્તિમાર્ગ વાળા ભક્તોની પેઠે
જ્ઞાન માર્ગ વાળા ભક્તો પણ વર્તવા લાગ્યા છે, અને
ઉપરના શ્લોક પ્રમાણે હરનાથને તેઓ પણ માણતા સ્વરૂપે
પૂજવા લાગ્યા છે.

હાકુર હરનાથ ઐશ્વર્ય અને દૈવીશક્તિ સાથે લઈને
મનુષ્યરૂપે હોકોના લોચનને ગોચર થયા છે તે અવતાર
સ્વરૂપીએ પોતાને પોતે પ્રકાશ કર્યા છે ખરા, પરંતુ તે
ઇશ્વરી શક્તિનો વિકાસ કરવા માટે કોઈકોઈને નિમિત્ત
કારણ કર્યા હતા પ્રભુની ગૌરાંગલીલામાં શ્રીમદ્ અદ્વૈતાચાર્યને
નિમિત્ત કન્વામાં આવ્યા હતા તે આપણે જાણીએ છીએ.
શ્રીગૌરાંગ લીલાના પ્રાગ્ભમા નવદ્વીપની અવસ્થા નીચે
પ્રમાણે હતી -

“ મક્ષણ મંસાન, હરિ રમ નહિ જાણે,
કૃષ્ણ પૂત્ર વિધ્યુ ભજિત, ડોઈ નહિ જાણે,
વામુકી પૂત્ર કરે, નાના ઉપહારે.
મધ માસ થકી કરે, યજ્ઞ પૂજા ત્યારે ”

પન્માત્માના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એવું જ્ઞાન આપવાને
માટે બુદ્ધ ભગવાને અવતાર લીધો હતો જૌદ્ધ ધર્મ
પ્રમાણે, જેને નિર્વાણ કહેવામાં આવે છે તેને વેદાત મોશ
કહે છે વસ્તુ બને એક છે પરંતુ જૌદ્ધવાદીઓ નિર્વાણ
શબ્દનો અર્થ શૂન્યતા કરે છે, તેથી ઘણા જૌદ્ધવાદીઓના

મનમાં ધર્મભાવના ઝોછી થવા લાગી. તે વખતે શ્રીશંકરાચાર્યે અવતાર લઇને જ્ઞાન તથા ભક્તિમાર્ગનો પ્રચાર કરી હિન્દુ ધર્મનું રક્ષણ કર્યું. આ પછી મુસલમાન જાતિના અભ્યુદયથી આ ધર્મની દીવાલો એકદમ કંપાયમાન થવા લાગી. તેવે વખતે સુમધુર હરિનામ દેશમાંથી લોપ થવાનો વખત આવી લાગ્યો હતો. મોગલ અને પઠાણોની વચ્ચે લડાઈઓ ચાલતી હતી. આવા સંઘર્ષણના સમયમાં હિન્દુ ધર્મ બદલાઈ સમ્યક્ પ્રકારે કાપાલિકોની તાંડવલીલાના પ્રભાવનો વિસ્તાર થવા લાગ્યો. એના પ્રભાવથી પરિણામે હિન્દુજાતિ શક્તિમાર્ગની ઉપાસક થઈ. આ શક્તિપૂજા વધારે પ્રમાણમાં પ્રચલિત થવા લાગી. બંગાલની રાજધાની ગૌરભૂમિની ગર્વનગરી નવદ્વીપનાં કુદ્ર લોકો કૃષ્ણપૂજા તથા તેને બદલે વાસુકીપૂજા અને કોઈ મઘ માંસનો ભોગ આપી યજ્ઞપૂજા કરવામાં ધર્મ સમજવા લાગ્યા. કેવળ શૂદ્ર જાતિ નહિ, પણ બ્રાહ્મણ અધ્યાપક વગેરે પણ ભક્તિયોગ કરતાં જ્ઞાનયોગ પ્રાધાન્ય છે, એવા પ્રચાર કરી સમય વ્યતીત કરવા લાગ્યા.

“ગીતા ભાગવત કોઈ ભણે ના ભણાવે;
કૃષ્ણ ભક્તિ વ્યાખ્યા કોઈની જાણે નહિ આવે.
કુતર્ક કરી સૌ અધ્યાપક મરે;
ભક્તિ કે ભગવાનનું નામ, નહિ જાણે કોઈ સંસારે,
આવી ધર્મજ્ઞાનિ જોઈ, અદ્વૈત કરે છે રૂદન.
કહે છે પ્રભુને જીવની કુમતિ હરે, કરે જીવનું મંગલ.”

અદેત આચાર્ય અને ભક્તોના આવા કૃષ્ણ રૂદનના પ્રભાવથી પ્રભુ વૈકુંઠમાં સ્થિર રહી શક્યા નહિ પણુ:-

“કલિયુગમાં ધર્મ હરિસંકીર્તન એ સ્થાપવા માટે અવતર્યા શ્રી શચિનંદન.”

પ્રભુ બંગાલમાં સર્વ સંપત્તિમાં મુખ્ય એવા નવદ્વીપમાં જન્મનાથ મિશ્રના પુત્ર થઈ ગૌરાંગ રૂપે અવતર્યા. તેઓના જન્મ સમયથી કૃષ્ણ નામરૂપ વર્ષાકલુથી નવદ્વીપ નવપલ્લવિત થવા લાગ્યું. પ્રભુના જન્મ વખતે અહલુનો સમય હતો, તેથી નવદ્વીપમાં લોકો અહલુ નિમિત્તે ગંગાસ્નાન અને હરિનામ કમરણ કર્યા વિના રહ્યા નહિ.

“શિશુ, વૃદ્ધ, નારી, મજ્જન દુર્જન સૌ;
હરિ હરિ જોલે અહલુ જોઈ.”

ત્યારપછી પ્રભુએ હરિનામનો મહામંત્ર ગૌર અવતાર દ્વારા દરેક મનુષ્યના કાન દ્વારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરાવી અનેકને પવિત્ર કર્યા. અને છેવટે સન્યાસ લઈ, ઘણાં કાર્યો અપૂર્ણ રહેવા છતાં તેઓ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા. ગૌર પ્રભુ પતિતપાવન હોવા છતાં, મન્યામ્ની ધર્મના નિયમ પ્રમાણે સ્ત્રીજાતિનું દર્શન કરવું અગર તે સ્ત્રીજાતિને સ્પર્શ કરવા દેવો, એ નિષેધ હોવાથી સ્ત્રીજાતિ તેઓની કૃપા મેળવી શકી નહિ. ત્રેતાયુગમાં જ્યારે રામચંદ્રરૂપે પ્રભુએ અવતાર લીધો અને સુગ્રીવનો પક્ષ લઈ, વાલીનો વધ કર્યો હતો, ત્યારે વાનર પત્નીએ તેઓને શાપ આપેલો હતો તે પ્રમાણે શ્રીભગવાનને પણ લીલા પુરી કરવી પડી

હતો. દ્વાપર યુગમાં પ્રભુને શ્રીકૃષ્ણરૂપે આવવું પડ્યું, તેનું કારણ પણ તે જ હતું. ત્રેતાયુગની મતીના શાપ પ્રમાણે દ્વાપર લીલાનો અંત આવ્યો. પરંતુ દ્વાપરયુગની લીલામાં શ્રીમતી જે રીતે વિરહથી રડ્યાં હતાં, તેનું પ્રાયશ્ચિત કરવા માટે પ્રભુએ શ્રીરાધાનાં શરીરને પોતાના શરીરમાં એકીકરણ કરી, જે શરીરનું એક અંગ ધારણ કરી. ‘જય રાધે’, એમ બોલતાં બોલતાં કલિયુગમાં શ્રી ગૌર મુનિ રૂપે જન્મ ધારણ કર્યો. શ્રીગૌરમુનિની અપૂર્વ મૂર્તિ એ પ્રકૃતિ પુરૂષનું એક સાથે મીઠાન હોવા છતાં તે શરીર સન્યાસી રૂપે બદલાયું ત્યારે મન્યસ્ત ધર્મ પ્રમાણે તેઓને આચરણ રાખવું પડ્યું હતું. પ્રભુને ફરીવાર લીલા અભિનય કરવાનું મુખ્ય કારણ આ બન્યું.

પ્રભુના આ હરનાથ અવતારનું આજ રહસ્ય.

મનુષ્ય રૂપે ઇશ્વરની પૂજા માત્ર હિન્દુઓ કરે છે તેમ જ નથી, પણ પૃથ્વીના દરેક દેશોમાં આવી ભક્તિ પ્રચલિત છે. ગ્રીસ દેશમાં દેવ દેવીઓની કલ્પિત મૂર્તિ બનાવી તેની પૂજા કરવાની પ્રથા ચાલે છે, તે સૌ કોઈ જાણે છે. મહંમદ, ઈસુખ્રિસ્ત ઇત્યાદિની ઇશ્વરના પુત્ર તરીકે માની ઇશ્વર ભાવથી પૂજા કરવામાં આવે છે. ‘ઇશ્વર’ શબ્દનો અર્થ—‘ઇશ,’ ધાતુ કર્તાવાચક અને ‘વર’ એ પ્રત્યય છે. એ મળીને ઇશ્વર શબ્દ થાય છે. મનુષ્યોની અંદર જેઓ શ્રેષ્ઠ છે તેઓને ઇશ્વર તરીકે માનવામાં આવે છે અને એ હીસાબે હરનાથનો કાર્યકલાપ જોતાં

હરનાથના બકનો હરનાથને ઇશ્વર તરીકે માને છે એ સ્વાભાવિક છે.

આ પુસ્તકમાં હરનાથની અદ્ભુત શક્તિના અલૌકિક ઘનાયોની જે વાતો લખવામાં આવી છે, તે મધળી ઘટનાઓ હરનાથના ઇશ્વરત્વના પ્રમાણરૂપ છે એમ કહેવાય નહિ, કારણ કે એવા અમત્કારો તો સાધારણ યોગીઓ તથા સાધુ લોકો કરી શકે છે. એમાં કંઈ અસંભવ જેવું નથી. યોગી કે સાધુઓની વાત શું કહીએ ? અરે, સાધારણ મંત્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલા માણસો પણ અનેક જાતના અશક્ય અમત્કારો પ્રત્યક્ષ જતાવી શકે છે. અમત્કારોથી જ બે હરનાથને ઇશ્વર માનવામાં આવે તો મંત્ર સિદ્ધ પુરૂષને પણ ઇશ્વર માનવામાં શું હરકત છે ?

હરનાથને અવતાર તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે તે તેના દ્વારા અશક્ય અમત્કારો જાને છે તેથી નહિ પણ તે ખરેખર અવતાર છે, માટે અવતાર તત્ત્વની આલોચના કરવાની આવશ્યકતા છે.

શ્રીકૃષ્ણના વિવિધ સ્વરૂપ નિર્ણયથી બહુી શકાય છે કે, સ્વયંરૂપ, તદેકાત્મ, વિલાસ, શ્વાસ, આવેશ અને પ્રકાશ એવા રૂપનો ક્રમવાર નિર્દેશ કરવામાં આવેલ છે. સ્વયંરૂપનો અર્થ—જે રૂપ અન્યનો આશ્રય લઈને પ્રગટ થતું નથી તે. તદેકાત્મ રૂપનો અર્થ—જેવું રૂપ સ્વરૂપે સ્વયં રૂપે એક હોવા છતાં આકાર આદી દ્વારા ણીજાઓ ભેઈ બહુી શકે તેવી રીતે પ્રકાશમાન થાય છે તે.

વિલાસનો અર્થ—સ્વયં પ્રભુનું જે લીલાનું સ્વરૂપ છે તે અવતાર લીલા કરવાના હેતુથી ધારણ કરેલું હોય છે, અને શક્તિનો પ્રકાશ તો સ્વયં સ્વરૂપે તેમાં પ્રગટ હોય છે તે. શ્વાસ શબ્દથી જે ‘વિલાસ મદ્રૂપ અર્થાત સ્વયં રૂપે’ અભિન્નપણે લીલા વિલાસ માટે થોડી મર્યાદિત શક્તિપ્રકાશ કરે છે તેને ‘શ્વાસ’ સ્વરૂપ કહે છે. જ્ઞાન, શક્તિ આદિ અનેક વિભૂતિઓદ્વારા જનાર્દન જે મહાનરૂપે દરેક જીવોમાં રહેલા છે તે સ્વરૂપને આવેશ સ્વરૂપ કહે છે. ‘પ્રકાશ’ એટલે દોઢપણુ પ્રકારના ભેદમાં જેની ગણના કરવામાં આવે નહિ એવા હેતુથી તે એકપણુ અંશે સસ્વરૂપગી ભિન્ન ન હોય, તે પ્રકાશ સ્વરૂપ કહેવાય છે. આકાર, ગુણ અને લીલામાં ઐક્ય થઇને એક જ વિગ્રહથી યુગપત્ અનેક સ્થાને પ્રગટ થઇ શકે તેને પ્રકાશ સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે.

આ પુસ્તકમાં હરનાથની અસંભાવ્ય ઘટનાવલીનું વર્ણન કરવામાં આબું છે, તે ઘટનાઓમાં તેઓના ભક્તો હરનાથનાં આ ‘પ્રકાશ’ સ્વરૂપનો અનુભવ કરી શક્યા છે. શ્રીકૃષ્ણને એક શરીરથી એક જ સમયે મોળા હજાર ગાંતીરમાં મોળા હજાર સ્ત્રીઓની માથે લગ્ન કરતા જ્યારે નારદે જોયા ત્યારે નારદે કહ્યું કે:-

વિગ્રમ યતૈતદેવેન ઘણુષા યુગપત્ પૃથક્ ।

ગૃહેષુ દૃવ્યપ્રમાદસં મિથ્ય પક્કા ઉદાઘટન ॥

મુંદરીઓની સાથે પાણીગ્રહણ કરે છે. નારદના આ પ્રલોકથી નિશ્ચય થાય છે કે, આકાર આદિને એક સ્થાને રાખી એક રૂપે એક સમયે અનેક સ્થાને પ્રકટ થવું તેને પ્રકાશ રૂપ કહે છે.

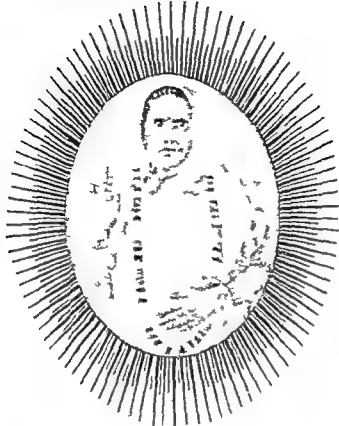
હરનાથનાં આ પ્રકાશ રૂપનો પરિચય હરનાથના ભક્તોને વિશેષ ભાવે થાય છે. તેઓના અનન્ય ભક્તોએ જોયું કે, નામ અને પ્રેમ ધર્મની ધ્વજા લઈ શ્રીગૌરમુંદર હરનાથ રૂપે અવની ઉપર અવતીર્ણ થયા છે. હરનાથનું તત્ત્વ તે ગૌર તત્ત્વથી ભિન્ન નથી, પણ ગૌરમુંદરની પ્રતિધ્વનિ રૂપે ઠાકુર હરનાથે જગતવાસીના કાનમાં મધુર કૃષ્ણ નામ કીર્તનનું અમૃત સિંચન કર્યું છે.

આ પુસ્તકમાં લખેલી વાર્તા સત્ય છે. શ્રદ્ધાથી તે અનુભવી શકાય. વાઢવિવાદને સ્થાન જ નથી. એટલું તો જગજગદેર છે કે, પ્રભુ હરનાથ જેવી અનેક મહાન્ પ્રેમી પાગલ દીવ્ય વિભૂતિઓ યુગે યુગે ભારતભૂમિમાં અવતીર્ણ થઈ છે. આ દેશનાં લોકો માનવલીલાવાદને પ્રાધાન્ય આપતા નથી, પણ તેઓ દેવલીલાવાદને પ્રાધાન્ય આપે છે. માટે આ દેશમાં ઈતિહાસ લખાયા નથી, પરંતુ અષ્ટાદશ પુરાણોથી આ દેશ છવાઈ રહ્યો છે. નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકાય કે પ્રભુ વિભૂતિ હરનાથના ચરિતા-મૃત પુસ્તકમાં રહેલી ભૂલોને ક્ષમ્ય ગણી તેમાંના રહસ્યને વાંચી મતન કરવાથી અનેક લોકોનાં પ્રાણની પીપાસા મટશે,

શોડાતુર મનુષ્યોનો શોક ફ્ર થશે, તથા અવિશ્વાસી મનુષ્યો
 વિશ્વાસની અમૃતગંગામાં રનાન ઢશે અશાન્તોને ત્રિ-
 શાન્તિ અપનાવશે પ્રભુપ્રેમમાં મગ્ન કની પ્રભુથી વિમુખ
 થયેલા છવોને પ્રભુ પ્રત્યે આઠર્પશે સર્વેજના સુખિના મયન્તુ

હરજન્મદિન | - નિવેદક એવક -
 તા ૨૭ જુલાઈ ૧૮૪૬ } વિહુલદામ નાથાભાઈ મહેતા.

અર્પણ

જેણે જનકયાણ અર્થે નિજ સ્વામીને

અર્પણ કરી જગન્નામી બનાવ્યા

અને

ચગિતામતન પાન કર્વા ભા યગાગી ગનાવ્યા

તે

જગજગન્ની મા શ્રી કુમુદકુમારી દેવીને

હરનાથચરિતામૃત

પ્રકરણ ૧ છું.

નમઃ શ્રીહરનાથાય શ્રીકૃષ્ણાભિન્નરૂપિણે ।
સદારપુત્રભૂત્યાય કૃષ્ણાન્મુલકરાય ॥
નમઃ બ્રહ્મણ્યદેવાય ગોત્રાક્ષિણદિતાય ॥
જગદ્દિતાય કૃષ્ણાય ગોવિન્દાય નમો નમો ॥

પૂર્વ પુરુષોના પરિચય

આંકડા હાથના સોનામુખી ગામમા એક પ્રાક્ષણકુટુંબ
રહેતું હતું તે પ્રાક્ષણનું નામ શ્રીકાન્ત બન્દોપાધ્યાય
હતું તે સમયમા એક કરતા વધારે સ્ત્રી પશ્ચુપાધી નાત-
બાતમા નિંદાને બદલે આખર ગણાતી હતી, તેથી કુલીન
વર્ગમા એ રિવાજ ધણે ચાલતો હતો.

કુલીન શ્રેષ્ઠ શ્રીકાન્ત બન્દોપાધ્યાયે પણ બે સ્ત્રીઓ
સાથે લગ્ન કર્યા હતા તેમના પ્રથમ પત્નીને પ્યાર પુત્ર
આને એક કન્યા તથા બીજી પત્નીને એક પુત્ર થયો હતો,
તેનું નામ જયરામ બન્દોપાધ્યાય હતું.

કુલીન ગણાવાના હેતુથી શ્રીકાન્ત બીજી સ્ત્રી પરણ્યા
ન હતા, પણ તેમા એક કારણ બન્યું હતું જે ગામમા

શ્રીકાન્તનુ સાચરૂ હતું તે જ ગામમાં તેમનુ મોસાળ હતું, તેથી તેઓ ત્યાં ગયા હતા. આ વખતે એક એવો બનાવ પડ્યો, કે તે ગામમાં એક પ્રાહ્મણ કન્યાના લગ્ન એક પાત્ર માથે નક્કી થયેલા, પ્રણે કાંઈ કારણને લીધે તે પાત્ર માથે લગ્ન થયાં નહિ, આથી તે પ્રાહ્મણ બતિબ્રષ્ઠ થવાના સંકટમાં આવી પડ્યો. આ ધર્મસંકટમાંથી છૂટવા માટે તે પ્રાહ્મણ તે જ રોત્રે શ્રીકાન્તને શરણે આપ્યો અને તેની કન્યા સાથે લગ્ન કરી તેને ધર્મસંકટથી મુક્ત કરવા વિનંતિ કરી. આ પ્રાહ્મણને ધર્મસંકટમાંથી મુક્ત કરવા શ્રીકાન્તે તે પ્રાહ્મણની કન્યા સાથે બીજી વારનુ લગ્ન કર્યું.

જે શોકચોમા દેવ રહે એ તો જગજાહેર વાત છે. સામની માતા કૌશલ્યા જેથી ધેવિત્ર હૃદયની સ્ત્રી પણ કેટલી શોકપૂર્ણ દેખાજિતી બની, શકી નહતી, તો જયરામ પાંદો પાંદ્યાય મહાશયના માતા આદરમણી. તેમના શોકથી ભદ્રકાલી દેવીની ધર્મથી કેમ બચી શકે? ના જાણ્યો.

ભદ્રકાલી શોકપૂર્ણ દેવસંતાપને લીધે માતા આદરમણી શિશુ જયરામને સાથે લઈ બાંકુડા હાથમાં આવેલા બેલેડા ગામમાં પોતાના પિતાને ત્યાં રહેવા ગયાં અને જયરામ શુક્લપક્ષના ચંદ્રનીચકળા પેઠે દિવસો દિવસો વધવા લાગ્યા.

જયરામ બાળનાં માંમાને ચેર શ્રી શ્રી શાલગ્રામની હાથમાં સેવા પીયતી હતી. ઉંમરલાયક થતાં શ્રી શાલગ્રામની સેવાપદ

કરવા લાગ્યા, અને આ સેવાકાર્યથી પોતાને કૃતાર્થ ગણતા.
 થોડાં વર્ષો પછી જયરામ બાબુને માતાનો વિયોગ
 થયો, ત્યાર પછી તેમના પિતાજી પણ પરલોક ગમન કરી
 ગયા. માતાપિતાનાં પરલોક ગમન પછી જયરામ બાબુને
 એવેડાં ગામમાં રહેવું ઠીક નહિ લાગવાથી પોતાના પિતાના
 સોનામુખી ગામમાં અંબિયાં ગયા.

જયરામ બાબુને આરિમાન લોઈ તરફથી ઘરમાં રહેવાની
 જગ્યા પણ આપવામાં આવી નહિ, તેને ઉપરથી કંઈએ
 કરી કાઢી મૂક્યા, એટલું જ નહિ પણ પોતાની સંપત્તિમાંથી
 કંઈ ભાગ પણ આપ્યો નહિ.

જયરામ બાબુ આથી બહુ નિરાશ થઈ ગયા, અને
 મામાને ઘેર જ રાધા-દામોદરની પોતે સેવા કરતા હતા,
 તે ઘટ્ટદેવને આત્મચર્યામાટે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

જયરામ બાબુની આ પ્રાર્થના, લગવાને જલદી સ્વીકારી,
 અને તેમના સંબંધી નક્કરચંદ્ર બન્દોપાધ્યાય મહાશયે તેમને
 આશરો આપ્યો, તથા પોતાની સાથે વેપારમાં ભાગીદાર
 કર્યો.

જયરામ બાબુએ આરંભથી સુધી, જોમતી, સાથે કામ
 કર્યું, અને પછી, સ્વતંત્રપણે વેપાર કરવા લાગ્યા, પ્રભુકૃપાથી
 સારી, ચેકે, ધન કમાયા, અને સોનામુખીમાં ઘરબાર બંધાવ્યા,
 તથા સોનામુખીમાં તીમતલાના સુપ્રસિદ્ધ પ્રકોલકાર, વંશના
 સ્વર્ગીય કાર્તિકચંદ્ર ચકવર્તી મહાશયની કન્યા સાક્ષાત્

શ્રીકાન્તનું સાસરું હતું તે જ ગામમાં તેમનું મોસાળ હતું, તેથી તેઓ ત્યાં ગયા હતા. આ વખતે એક એવો બનાવ બન્યો, કે તે ગામમાં એક બ્રાહ્મણ કન્યાના લગ્ન એક પાત્ર સાથે નક્કી થયેલા, પ્રજા કાંઈ કારણને લીધે તે પાત્ર સાથે લગ્ન થયાં નહિ, આથી તે બ્રાહ્મણ બતિબ્રહ્મ થવાના સંકટમાં આવી પડ્યો. આ ધર્મ સંકટમાંથી છટકા માટે તે બ્રાહ્મણ તે જ સંત્રે શ્રીકાન્તને શરણ આપ્યો અને તેની કન્યા સાથે લગ્ન કરી તેને ધર્મ સંકટથી મુક્ત કરવા વિનંતિ કરી. આ બ્રાહ્મણને ધર્મ સંકટમાંથી મુક્ત કરવા શ્રીકાન્તે તે બ્રાહ્મણની કન્યા સાથે ખીજી વારનું લગ્ન કર્યું.

જે શોકચોમાં દેવ રહે એ તો જગબહેર વાત છે. શામની માતા કૌશલ્યા જેવી પવિત્ર હૃદયની સ્ત્રી પણ કેટલી શોકચના દેવાગ્નિથી બચી શકી ન હતી, તો જયરામ પણ પાપાધ્યાય મહાશયના માતા આદરમણી તેમના શોકચ ભદ્રકાલી દેવીની ઈર્ષ્યાથી કેમ બચી શકે? ના. ૧૦૦ ૥ ૧૦૦ ૥

ભદ્રકાલી શોકચના દેવ સંતાપને લીધે માતા આદરમણી શિશુ જયરામને સાથે લઈ બાંકુડા જંગલમાં આવેલા બેલેડા ગામમાં પોતાના પિતાને ત્યાં રહેવા ગયાં અને જયરામ શુદ્ધ પક્ષના સુદ્રની રૂઝા પેટે દિવસો દિવસ વધવા લાગ્યા.

જયરામ બાળને માંમાંને ઘેર શ્રી શ્રીદામોદર માંમાંના શાલગ્રામની હોમેશાં સેવા થિતી હતી. જયરામ બાળ હંમરલાયક થતાં શ્રી શાલગ્રામની સેવાપૂર્વક કાર્ય પોતે

કરવા લાગ્યા, અને આ સેવાકાર્યથી પોતાને કૃતાર્થ ગણતા.
 થોડાં વર્ષો પછી જયરામ બાબુને માતાનો વિયોગ
 થયો, ત્યાર પછી તેમના પિતાજી પણ પરલોક ગમન કરી
 ગયા. માતાપિતાનો પરલોક ગમન પછી જયરામ બાબુને
 એવેડા ગામમાં રહેવું ઠીક નહિ લાગવાથી પોતાના પિતાના
 સોનાસુખી ગામમાં અધ્યાસ.

જયરામ બાબુને આરંભાન ભાઈ તરફથી ઘરમાં રહેવાની
 જગ્યા પણ આપણોમાં આવી નહિ, અને ઉપરથી કંઈક
 કરી કાઢી મૂક્યા, એટલું જ નહિ પણ પોતાની સંપત્તિમાંથી
 કંઈ ભાગ પણ આપ્યો નહિ.

જયરામ બાબુ આથી થાડું નિરાશ થઈ ગયા, અને
 મામાને ઘેર જ રાંધા-દામોદરની પોતે સેવા કરતા હતા,
 તે ઇષ્ટદેવને આત્મરક્ષામાટે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

જયરામ બાબુની આ પ્રાર્થના, લગવાને જલદી સ્વીકારી,
 અને તેમના અંબધી નકરચંદ્ર બાંદોપાધ્યાય મહાશયે તેમને
 આશરો આપ્યો, તથા પોતાની સાથે વેપારમાં ભાગીદાર
 કર્યા.

જયરામ બાબુએ આરંભ સુધી તેમની સાથે કામ
 કર્યું, અને પછી સ્વતંત્રપણે વેપાર કરવા લાગ્યા, મલકુપ્રાથી
 સારી થેઠે, ધન કમાયા, અને સોનાસુખીમાં ઘરખાર બંધાવ્યા,
 તથા સોનાસુખીમાં નીમત્તવાના સુપ્રસિદ્ધ પ્રકોલકાર વંશના
 સ્વર્ગીય કાર્તિકચંદ્ર ચકવર્તી મહાશયની કન્યા સાક્ષાત્

નગદંબાસ્વરૂપ શ્રીભગવતીદેવીસાથે વિવાહ કર્યો.

જયરામ બાળુને ચાર પુત્ર અને એ પુત્રી થયાં, તેમાંથી એ પુત્ર નવ અને દશ વર્ષના થઈ સ્વર્ગવાની થયા, અને એક કન્યા પશુ સાત વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગવાની થઈ. શિવનાથ, હરનાથ તથા એક પુત્રી એમ ત્રણ સંતાન રહ્યાં.

એ પુત્રો સ્વર્ગવાની થયા તેમનાં નામ સારદાપ્રસાદ અને કંદર્પનારાયણ હતા, તથા કન્યાનુ નામ બગલા હતું. જીવતી રહેલી કન્યાનુ નામ કમળા હતું.

પ્રકરણ ૨ જી

વર્ધમાનના મહારાજના સંસર્ગમાં હરનાથનું મોસાળપક્ષ. હરનાથના પિતા જયરામે જે તર્કાલંકાર વંશની કન્યાને ધર્મપત્ની કર્યો હતો તેમના વંશનો થોડો પરિચય આપવો ઉચિત છે.

તર્કાલંકાર વંશના પૂર્વ પુરૂષ સ્વર્ગસ્થ ઉમાકાન્ત ચક્રવર્તી, વર્ધમાન મહારાજની સલાના સલાપડિત હતા. તે વખતે રાજગાદીપર મહાતાપચાંદ બહાદુર બિરાજતા હતા. મહાતાપચાંદ જે વખતે યુવાવસ્થામાં હતા તે વખતે તેમનાં માતૃશ્રી સ્વર્ગલોક પામ્યાં માતાનાં મૃત્યુસૂતક નિમિત્તે મૂંઝ તથા માથાના વાળ કહાડવવા જોઈએ. પોતાના સુંદર વાળે ઉતારવા પડશે એવા વિચારથી મહા

રાજાને ચિતા થી લાગી તેથી સભાપંડિત ઉમાકાન્ત ચક્રવર્તીને જાણવી પૂછ્યું કે, 'દાદી મૂછના વાળ નહિ, કઠાવવા બદલ ધર્મ શાસ્ત્રમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલું હોય, તે ગમે તેટલા પૈસા ખર્ચીને કરવા હું તૈયાર છું; માટે, હયા કરી તે બાબતની તમે વ્યવસ્થા કરો.'

સભાપંડિત ઉમાકાન્તે દિલ્લગીરી સાથે મહારાજને કહ્યું, "મહારાજ ! હું શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ બીજા માર્ગે જતાવી શકું તેમ નથી. તમારે દાદી મૂછના વાળ ઉતરાવવા પડશે."

જી 'વાત' સંભળતાં મહારાજની ઘણી ચિડાઈ ગયો, અને કહેવા લાગ્યા કે, 'બહેન સાહે ! તમે કેવા પંડિત છો તેની હું પરીક્ષા કરી લઈશ.' આટલું કહ્યા પછી કાંથી-કાંથી-કાંથી વગેરે દેશનાં ચહેરામાંના ઘણા પંડિતોને આમ ત્રણ આપી તેડાવ્યા, અને તેઓએ દાદી મૂછ નહિ ઉતરાવવા માટે મહારાજને માર્ગ જતાવી વિચારનું સમાધાન કર્યું. પંડિતોએ મહારાજને એવી યુક્તિ જતાવી કે, તમે મહારાજને સૂર્યવંશી રામચંદ્રજીના વંશના છો માટે તેમના વંશની રૂઢિને અનુસરવાથી તમોને કંઈ દોષ લાગશે નહિ. ભગવાન રામચંદ્રના પિતા રાજા દશરથ પરલોકે સિધાવ્યા, ત્યારપહેલાં રામચંદ્રજીએ જટા વડકલ ધારણ કર્યા હતાં, અને વનવાસ ગિધાવ્યા હતાં. તેઓએ પિતાના વિયોગનાં ખર્ષ સહન કર્યા ત્યારે તેઓ ચિત્રકૂટમાં હતા, ત્યાં પિવડદાન કરી પિતાનું શ્રાદ્ધ કર્યું હતું, પણ તેઓએ

જટામુંડન કરાવ્યું ન હતું. ચૌદ વર્ષના વનવાસ - સમાપ્તિ
બાદ જટામુંડન કરાવવાનું હતું. તમો તે ક્ષત્રિય વંશના છો,
માટે દાઢી મૂછ નહિ ઉતરાવો તો કોઈ દોષલાગશે નહિ.
ઉપર પ્રમાણે પંડિતોએ શકસમાધાન માટેનો
નિર્ણય કર્યો, પણ તે સંભાષિત ઉમાકાંતે સ્વીકાર્યો નહિ.
અને તે પરદેશી પંડિતોની સાથે શાસ્ત્રવાદ કરી, તેઓનો
નિર્ણયનું ખંડન કરી પંડિતોને હરાવ્યા.

૧) પરદેશી પંડિતો ઉમાકાંત પંડિતમા શાસ્ત્રવાદથી
હારી ગયા અને તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. "દ્રાવિડ"
દેશના પંડિતો કહેવા લાગ્યા કે, "ખંગાલના મલ્લી પ્રદે-
શમાં પણ આવા પંડિતો પડ્યા છે એ વાત અમે કદી
માનતા ન હતા. બધા દેશોના પંડિતોએ સાથે મુખી
સંઘર્ષ પંડિતોથી વધારે શાસ્ત્ર જાણી ઉમાકાંત પંડિતને
'તકોલકાર' ની પદવી આપી, અને સંભાષિત ઉમા-
કાંતના નિર્ણય પ્રમાણે મહારાજાએ દાઢી મૂછ ઉતરાવો
આદેશ કર્યો કરી.

બધા પરદેશી પંડિતો સંભાષિતનું આદેશ સુન્માન
કરે છે એ બોલી મહારાજા ઘણા મુશી પ્રયા, અને મોટી
જગીર તેમને બક્ષિસ આપી, તથા એક હજારને એક
રૂપિયા નગદ બક્ષિસ આપ્યા.

ઉમાચરણ પંડિત સોનામુખી ગામના જે લાગમાં
રહેતા હતા તેને કોઈ નીમવલા નામથી બોળાવે છે અને
કોઈ બ્રાહ્મણપંડાનો નામથી બોલે છે.

૧૨ મેકલ્લા ૩૮ જુ.

હરનાથનો જન્મ

જયરામ ધણી ધર્મનિષ્ઠ પ્રાણી હતા નાનપણથી શ્રી
શ્રી રાધાપ્રભાદરની સેવાપૂર્ણ કરવામાં રહેલા હોવાથી
સેવોત્તી (જેવી) તરફ અચળ શ્રદ્ધા હતી. ગોદામી ૫

સારદાપ્રગાદ સર્થી કંદર્પનાં ગર્ભમાં પ્રવર્તમાન પછી
શિવનાથ નામે ત્રીજો પુત્ર થયો, અને તે સમયે સેવો
ઘણા ધનવાન થયા. તેમ આજકાલ ધન કમાવણી, શ્રીચો-
ખાટ, ધરણી, ખગીદવામાં આવે છે. તેમ તે વખતે કોઈ
કર્તુ નહોતું પણ હેલમ દિગ્-વાવ-કવા-તળાવ, સદાપ્રગાદ કે-
દમથાળા વગેરે સ્થાપન કરી ધનનો ઉપયોગ કરતા હતા.
ને મુજબ જયરામના સતી માધવી શ્રી લક્ષ્મીદેવી વરૂપ
મગવર્તી દેવીના ઝોળીને ખાલી કરી મોરદાપ્રગાદ તર્યા કંદર્પ-
નારાયણ નામનો બે પુત્રો હ મેરને માટે લેવેલ નો ગણ
દારમા અદ્યે થયા, તેમણે જયરામ પોતાના નિશ્ચયથી
હુયા, નહિ, અને મહામહોત્સવ આવે, મોટી, રક્ત, અમરની
શિવમૂર્તિની મદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. શિવમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા
કરવામાં પછી તેમની પૂજા તથા લોગ વગેરેના જાણના
કરી જયરામ પોતાના કામપ્રસંગે કલકત્તા ગયા. ૧૯૨૨

૧. શ્રી-શ્રી જ્યેતન્મદેવના લીલા વિસ્તાર પછી-ચારમો
વર્ષ પછી કોટલે, જગ મવત ૧૯૨૭ર મસાલની, અશ્વમેધમાસ
આ શિવમદિરની સ્થાપના થઈ છે

જયરામ બાણુ કામ પ્રસંગે કલેકતા ગયા. દેશમાં શિવમંદિરનું કામ ચાલવા લાગ્યું, તે અરસામાં જયરામ બાણુને તથા તેમનાં ધર્મપત્ની ભગવતીદેવીને એક ચમત્કારિક બનાવે આશ્ચર્યમાં ડુબાડી દીધાં.

એક દિવસાન્તિ-જ્યોતિસ્વરૂપ સંન્યાસી ગૃહંદારે જઈને દેવી ભગવતીને દર્શન આપી કહેવા લાગ્યા કે, “આજે હું તમારો અતિથિ થયો છું.”

“બાબા! અહીં ઘરમાં અતિથિની વ્યવસ્થા કંઈ નથી, પણ બેઠકખાનામાં નોકરો વગેરે બેઠા છે ત્યાં બસો. તો તેઓ તમારા સહારની બધી ગોઠવણ કરી આપશે.” ભગવતી દેવીએ કહ્યું.

“ના, ના, ! હું બેઠકખાનામાં જઈશ નહિ પણ હું તો, મારા સ્થાનમાં, રહીશ.” આટલું કહી સંન્યાસી શિવમંદિરમાં ગયા, અને ત્યાં પૂણી જલાવી રહ્યા.

“સંન્યાસી શિવમંદિરમાં રહ્યા છે એવા બખર સાંભળી ભગવતી દેવી તરત જ ત્યાં આવ્યાં અને પૂછવા લાગ્યાં કે, “પ્રસો ! તમારે શું બોધ્યું ? તમારે માટે શી વ્યવસ્થા કરે ? આજા આપો.”

“તમે થોડી પૂરી, ભંજયાં અને સવારે બે દાળ કરી છે તે મને આપો. ‘મને તેથી વૃત્તિ થશે,’ એમ સંન્યાસીએ કહ્યું.

સંન્યાસીની આશા મુજબ ભગવતીદેવીએ ખાંવાનું લાવી આપ્યું. ત્યારપછી દરરોજના નિયમ મુજબ સોને શિવમંદિરનો ચારે બાજુના દરવાજો ખંધ કર્યો. સંન્યાસી મંદિરમાં રહેલો હતા એથી ભગવતીદેવી ખારણાં ખુંદેલાં કરવા માટે બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલે પોતે ગયા, પણ ત્યાં આવીને જુએ, છે, તો તે ઠેકાણે સંન્યાસી પણ નહિ અને ધૂણીની રાખ કે નિશાની કંઈજ ત્યાં જોયું નહિ. આથી ભગવતીદેવીને ધૂણી નવાઈ લાગી અને હિલગીર પણ થયાં.

સંન્યાસી અલોપ થયાનાં આ ચમત્કારિક બનાવેથી ભગવતીદેવીનું મન ચિંતામાં દૂષી ગયું, અને તે જેમ તેમ ઘેર આવ્યાં. રાતના લોચ પર સૂતાં, સૂતાં સંન્યાસી અલોપ થયાની ચમત્કારિક ઘટનાની ચિંતા કરવા લાગ્યાં.

ભગવતીદેવી ચિંતામાં દૂબેલાં છે, એટલામાં કલકતાથી જયરામબાણુ આવ્યા અને ભગવતીદેવીને પૂછવા લાગ્યા કે, “ગઈ રાત્રે કોઈ સાધુ અહીં આવ્યા હતા કે ?”

જયરામબાણુ આને આવવાનાં કંઈ ખબરે નહિ હોવા છતાં અર્ચનક આવ્યા તેથી, અને સાધુ આવવાનાં પ્રશ્નથી ભગવતીદેવી બમણાં આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયાં. અને એક અંપૂર્વ રૂપવાને સંન્યાસી આવ્યા અને અદ્વૈત થઈ ગયાં એ બધી હકીકત જયરામબાણુને ભગવતીદેવીએ કહી સંભળાવી.

આ બધી વાત સાંભળતાં જયરામબાણુ પણ આશ્ચર્ય

પામ્યા, અને કહ્યું, “ મને પોતાને આજે ચાતના પાછલે
પહોરે સ્વપ્ન આગ્યું, તે વખતે મેં એક શિવસ્વરૂપ
સાધુને જોયા તેઓ મને કહેવા લાગ્યા કે, ‘ તમે કાંઈ
ચિંતા કરશો નહિ, હું તમારી પત્ની પાસે છું,
અને રહીશ.’ ”

“ ઉપર પ્રમાણે સ્વપ્ન થયા મછીતે ચાતની કાંઈ ને
ખબર આપ્યા મિત્રા હું જહોં આજ્યો છું, “ અને કોઈ
સ્વપ્નની વાત સાંધી છે એ ઉપરથી સાગે છે કોઈ આ
દેખી લીલા છે, તેમાં જરાપણ શંકા જોડું નથી. ”

“ આ સ્વપ્નઘટના જે વખતે થાની તે વખતે મિલકત
વતીદેવી પશું ગઈ પંતી હતી, બીજા સર્ગભોવંશ્યોમાં જે
શિવમંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી, અંબેયાસીની ગોધંમેતકારિક
ઘટેમા જામ્યા પછી, સં. ૧૬૮૬ પાંચમે એ એ વત ૧૨૭૨
ના ૧૮ આવાઠ માસની પુણ્ય ક્ષણે લગવતીદેવીને પ્રસવની
પીડા ફાળાવા લાગી. પ્રસવ સમયે વેરસાદેમી વૈદિ દેવા
લાગી, પાગીસાના વૃક્ષની ફાળી, ઉપરથી એક પ્રકારે લાવા
લાગ્યું, જે આજે હો. ગામતી, સીઓ, શંખદ્ધનિથી,
સોને, પુખ્ત આપતી, હવે, કે પંખીની માણી સૂત્ર છે. ૧.
આ શુભ-કૃષ્ણ, શુભ-લાગેલા, ૧લી જુલાઈ (ઈ. સ. ૧૮૬૫) ને
ને શુભ દિવસે એક આપૂર્વ સુંદર ભવકુમારને લગવતી દેવીએ
જન્મ આપ્યો. જેના રૂપપ્રકાશથી સ્વપ્રકાશ પ્રકાશિત
ગઈ ગયું. ”

[illegible]

॥ १ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ १ ॥

એક દિવસ, બે દિવસ, એમ કરતાં કરતાં એક માસ
પરો, થયો. એક માસ, બે માસ કરતાં કરતાં પાંચ માસ
વ્યતીત થયા. છઠ્ઠા માસે, નવકુમારને અન્નમાયન કરાવવાની
ક્રિયા કરી, અને નવકુમારનું નામ રાખ્યું. 'હરનાથ'

પુત્રનાં ભાવી દલાઈલ બાણવા માટેએક ઉત્તમ-જયો-
તિપીને જયરામ બાણુએ જાલાવ્યા, અને બાણકની જન્મ-
કુંડલી 'બેનાવેવાનું' કહ્યું, 'બિયાતિપીએ' મીએ મુંબેની જન્મ-
કુંડલી બેનાવી આપી. ૧૧- ૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-
૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-
મી.૨૪એ.૭૩ ૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-૧૧-
૧૧-
હસ્તામસ્ય, ક-ચારાગિ, પરિધયોળ, શકુનીકરણ-મિથુન લગ્ન

$\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$	$\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$	$\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$
$\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$	$\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$	$\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$
$\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$	$\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$	$\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$ $\frac{11 \times 11}{11 \times 11}$

આ કુડલીથી એવું ફલ સ્પષ્ટ થાય છે કે, આ બાળકને રાજયોગ તથા સંન્યાસયોગ છે. ભક્તિયોગ પ્રબળ છે. કર્મની બહુલતા, નાના પ્રકારની સિદ્ધિ-વિભૂતિયુક્ત અને ઘણા સેવકયુક્ત ઉદાર મતવાદી અને વૈષ્ણવોના ઉપાસક અને એવો બાળકની કુડલીનો ભાવ છે. મિથુન અને કન્યારાશિ તથા લગ્નમંડળત વ્યક્તિ છે, તેથી આ બાળક સર્વથી શ્રેષ્ઠ થશે નવીન સંપ્રદાયને સ્થાપશે નહિ, પણ પુરાતન ભાવને નવજીવન આપશે.

બાળકના ગૃહના ફલ-ભાવ સાબળવાથી જયરામ બાપુના તથા ભગવતી દેવીના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. નવકુમારના મુખરૂપી ચન્દ્રને નીરખી માળાપ અપાર આનંદ લોગવી રહ્યા. પણ પુત્ર મુખચન્દ્ર-દર્શનનું મુખ જયરામ બાપુના ભાગ્યમાં થોડા વખતનું હતું. દિવસો પછી દિવસો વીતતા ગયા અને હરનાથ બે વર્ષના થયા. તે સમયે પતિવતા પત્ની, પ્રાણાધિક બે પુત્રો અને એક કન્યાના રહેહની સાકળ તોડી ૧૨૭૫ ની સાલના પોષ માસમાં જયરામબાપુ દેવલોકવાસ કરી ગયા.

હરનાથના મોટાભાઈ શિવનાથની ઉંમર તે વખતે ચાર વર્ષની અને તેમનાં બહેન કમળા દેવીની ઉંમર છ વર્ષની હતી.

જયરામબાપુ દેવલોક ગમન કરવા છતાં તેમની સ્મૃતિસ્વરૂપ વિષય વૈભવાદિ વંશજો માટે મૂકી ગયા

હતા. સતી સાધ્વી ભગવતી દેવી પુત્રો અને કન્યાનાં મ્હોં સાચું જોઈ જોઈને પોતાનું દુઃખ 'સહન કરવા' લાગ્યાં.

હરનાથ છ માસના થયા ત્યારે એક ચમત્કાર બન્યો. તેમને ઘેર એક સાપ નીકળ્યો હતો, તેને પકડવા એક મદારીને ઝાલાવવામાં આવ્યો હતો. મદારીએ, સાપને પકડ્યો અને પછી તે તેને રમાડવા લાગ્યો. તે વખતે હરનાથને કાખમાં તેડી ભગવતી માતા સાપની રમત જોવા આવ્યાં. જે તરફ હરનાથને તેડી ભગવતી મા ઉભાં હતાં તે તરફ જ સાપ ડાલવા લાગ્યો, અને દેવી માતા, જે તરફ ઉભાં રહે તે બાજુએ સાપ, ફર્યા જ કરે. આ ચમત્કારથી સૌને નવાઈ લાગી, અને મદારી કહેવા લાગ્યો કે "આ સાપને હું લઈ જઈશ નહિ." એટલું કહી સાપને મૂછી દઈને મદારી ચાલ્યો ગયો.

દિન પ્રતિદિન હરનાથ મોટા થવા લાગ્યા. વય વધવા સાથે ચંચળતા પણ વધવા લાગી. પરંતુ તેમની ચંચળતા તોફાનવાળી નહતી, તેમની ચંચળતા સમાનભાવવાળી હતી. હરનાથ વિવિધ પ્રકારના સુખ અને લાડમાં ઉછર્યા. હરનાથના ઘરમાં મેવા મિઠાઈ હંમેશાં રહેતાં હતાં, નોકર ચાકર પણ હતા, દરેક જાતનું સુખ હતું. હરનાથને ઘેર દરેક સામગ્રી તૈયાર હોવા છતાં બીજાને ઘેરાઈને થોડું ખાધા વિના તેમને તૃપ્તિ થતી ન હતી. ગામનાં શરીખ માણસને ઘેર હરનાથ ત્યાજ્યા જતા, અને થોડું ઘણું માગીને

ધીરુ કે, જોઈ મહાશયનો નોકર બને ભાઈને ઘેરે મૂકી જશે.
 ઘેર જવા માટે, હરનાથ - ઉત્તરવળ, કરવા લાગ્યા,
 તેથી નોકરની રાહ જોયા વિના શિવનાથ, હરનાથને, લઈ
 ઘેર આવવા રવાના થયા.

રાત પડી હતી, ચંદ્ર, ઊગ્યો હતો, તે વખતે, બંને
 ભાઈ ઓઝર, તરફ આવ્યા, આવતા હતા; રસ્તામાં, એક
 અલૌકિક બનાવ બન્યો.

મિત્રોની મધવાડે કોઈ આદ્યુ આંવે છે, એમ
 પગલાંના અવાજથી જાણ્યું, અને પાછળે ફરીને ધુઓ છે
 તો, અજનાણી રાતના પ્રકાશમાં એક દિવ્યકાન્તિ-જ્યોતિ-
 મંચ વિરાટ પુરુષની હાસ્યવદની આકૃતિ પોતાની પાછળ
 આવતી દીડી. તે વિરાટ મૂર્તિ જે માળ જેવડી ઉંચી હતી.
 કૌપીન પહેરેલું છે, કંઠમાં જમોઈ ધ્રાણ્યકરણી છે-નાભી
 મંડળમાંથી, ઉજ્જવળ, પ્રકાશિત તેજ દેલાઈ, રહ્યું છે. એવી
 દિવ્ય જ્યોતિર્મંચ, વિરાટ મૂર્તિનાં આશાત્ ફર્યન શિવનાથને
 થયાં.

ચોડીવાર પછી તે વિરાટમૂર્તિને જોવા હરનાથને
 શિવનાથે કહ્યું: હરનાથ કંઈ વિચાર કર્યા વિના તે વિરાટે
 મૂર્તિ તરફ દોડ્યા; અને તે મહાપુરુષનાં જે અરણ્ય પ્રકડી
 લીધાં. મહાપુરુષનાં અરણ્યસ્પર્શથી હરનાથ તદન જડ
 જેવો થઈ ગયો, પણ ચોડી ધણ પછી તે મહાપુરુષ
 પોતાના હાથવતી ચરણ મૂકાવી હરનાથને કહેવા લાગ્યા

ખાતા ત્યારે જ તેમને સતોપ થતો હતો.

ગરીબો તરફ હરનાથને ઘણા જ પ્રેમ રહેતો હોવાથી તે સ્વ-પરનો લેંદલાવ રાખતા જ ન હતા. બીજાઓને ઘેર જઈ ખાવાનું માગવામાં તેઓને જરાપણ સંકેત થતો નહતો. હરનાથ સ્ત્રીઓ માટેને માં ઠંડીને ગોંડાવતો, અને જે કાઈને મળતી તેઓને ચાતાનાં એળખાણવાળાં જેવો ગણતો હતો.

શિવનાથની ઉંમર જ્યારે સાત વર્ષની હતી, ત્યારે તેઓ જેઠા મહાશયને ઘેર લણવા જતા હતા. અને ત્યાં એક મંત્રસ્તર આવી તેઓને લણાવતો હતો.

એકવાર જયરામ બાપુના વાર્ષિક શ્રાદ્ધની તિથિનો દિવસ હતો, તેથી ગામના ઘરા આવતો જતો હતો. એટલે, પાંચ વર્ષના હરનાથને આજે શિવનાથ સાથે જેઠા મહાશયના એકકખાનામાં મોકલ્યા હતા. શિવનાથને દરેક જાણી શિક્ષણ આપી મસ્તિસ્ક આંદમા ગયા ત્યાર પછી જેઠા મહાશયના નોકરો કહ્યું કે, “આજે તમે બંને લોઈને ઘેર મૂક્યાં આવું.”

“મા, અમાને લેવા અમારા ઘરના નોકર આવધાનો છે, તેની સાથે અમા ઘેર જઈશું, હું તેની રાહ જોઉં છું.” એમ શિવનાથ કહ્યું. ત્યાર પછી જયરામ બાપુના શ્રાદ્ધ પ્રસંગે હજી ઘરના નોકર ચાકરી પછી કેમકાળમાં રોકાઈ રહેવા હતા. તેથી તેઓએ

ધીયુ' કે, જેઠા મહાશયના નોકર જાને લાઈને ઘેર મૂકી જશે.
 ઘેર જવા માટે હરનાથ ઉતાવળ કરવા લાગ્યા,
 તેથી નોકરની રાહ જોયા વિના શિવનાથ હરનાથને લઈ
 ઘેર આવવા રવાના થયા.

સૂત પડી હતી, અંક, બિચો હતો, તે વખતે, જાને
 લાઈ એ, ઘર તરફ આવ્યા, આવતા હતા; રસ્તામાં એક
 અલૌકિક, ખુન્નાવ બન્યો, જોતાં જોતાં
 જોતાં જોતાંની મધવાડે ઠોઈ આદ્યુ' આવે' છે, એમ
 પગલાંના ચાચાજથી જાણ્યું, અને પાછળે ફરીને જુઓ' છે
 તો, અજાણી રાતના પ્રકાશમાં એક દિવ્યકાન્તિ-જ્યોતિ-
 મય વિરાટ પુરુષની હાસ્યવદની, આકૃતિ પોતાની પાછળ
 આવતી હોઈ. તે વિરાટ મૂર્તિને માળ જેવડી ઉંચી હતી.
 કૌપીન પહેરેલું છે, કંઠમાં જમોઈ શિરણુમ્બરેલી છે-નાભી
 મંડળમાંથી, ઉજ્જવળ, પ્રકાશિત તેજ દેલાઈ, રહ્યું છે. એવી
 દિવ્ય જ્યોતિર્મય, વિરાટ મૂર્તિનાં સાક્ષાત્ દર્શન શિવનાથને
 થયાં.

જોડીવાર પછી તે વિરાટ મૂર્તિને જોવા હરનાથને
 શિવનાથે કહ્યું: હરનાથ કંઈ વિચાર ક્યો-વિનો તે વિરાટ
 મૂર્તિ તરફ જોડ્યા, અને તે મહાપુરુષનાં જ અરણ્ય પ્રકાશ
 હોવાં. મહાપુરુષનાં અરણ્યસ્પર્શથી હરનાથ તદન જડ
 જેવા થઈ ગયાં, પછી જોડી કંઈ પછી તે મહાપુરુષ
 પોતાના હાથવતી ચરણ મૂકાવી હરનાથને કહેવાં લાગ્યાં

કે, 'હું દારકાનાથ નથી!' જે જગાએ આ ચમત્કાર બન્યો, તેની નજીકમાં એક તળાવ હતું; તે તળાવના જળ ઉપર આલીને કયાંયના કયાંય એ વિરાટમૂર્તિ અલોપ થઈ ગઈ, તે કોઈ બહી શક્ય નહિ.

વિરાટમૂર્તિ સાથે હરનાથની વાતચિત માંભજતાં, ભયભીત થઈને શિવનાથ ત્યાથી દોડી ગયા, અને ઘરના આવતાંની સાથે બેભાન થઈ પડી ગયા. શિવનાથની આવી બેભાન દશા જોઈ, ઘરના બધા માણસો હરનાથને શોધવા શેરીને રસ્તે દોડ્યા અને હરનાથને તે સ્થાનેથી તેડી લાવી ભગવતી દેવી સુંબન કરવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૫ મું.

હરનાથની માતાને સ્ત્રાનાદેશ.

હરનાથને ઘેર તેડી લાવ્યા પછી ભગવતી માતાને ચિંતા થયો લાગી, “આ બનાવથી મારા પુત્રને કંઈ નકારું તો નહિ થાય? જે વિરાટ પુરૂષે શિવનાથ અને હરનાથને દર્શન દીધા તે કોણ હશે? બાળકોને શા માટે દર્શન દીધા હશે? કઈપણ અમંગલ થવાનું હોય છે તો તે પહેલાં આવો બનાવ બને છે, એમ લોકોની માન્યતા છે તે શું, ખરી વાત હશે?” આવી રીતે ચિંતા કરતા કરતા ભગવતી માતા પોતાના કુળદેવને મંગલ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

હરનાથના કુટુંબમાં દારકાનાથ નામે એક સગા હતા. તેઓ પણ ભવ્ય મૂર્તિ જેવા હતા. 'કુક્ત ઉંચાઈ ઝોઘી હતી. સંન્યાસીના જેવો વેશધરીને આવેલી વિરાટ મૂર્તિને શિવનાથે જોઈ હતી અને ભય પામ્યા હતા. પણ દારકાનાથ બાબા સંન્યાસીનો વેશ લઈને મને હરાવવા આવ્યા છે એમ સમજી હરનાથે તેમના ખંને પગ જોરથી પકડી લીધા.

બાળક હરનાથની હિંમત જોઈને તે મહાપુરુષે જણ્યું કે, આ બાળકે ભૂલથી મને પકડી રહ્યો છે અને મને તેના સગા દારકાનાથ બંદોપાધ્યાય સમજે છે, તેથી તે મહાપુરુષે કહ્યું કે, 'હરો' તારી ભૂલ થાય છે. હું તારો સગો દારકાનાથ બંદોપાધ્યાય નથી, છતાં હરનાથે ન માન્યું અને 'કહ્યું "દારકાદાદા! તમે મને હરાવવા માટે આવ્યા છોને? ભય ન બતાવો, ઘેર ચાલો."

આ ઘટના જે સ્થળે બની હતી તેની નજીકમાં હરનાથના મગાં પ્રસન્નમયી દેવી રહેતાં હતાં. તેણીએ હરનાથની મહાપુરુષ સાથે થયેલી વાતચીત સાંભળી હતી, ને અનુમાન 'કયું' કે શિવનાથ તથા હરનાથને કોઈ ભૂત ચોનિના દર્શન થયા હશે તેથી તેણીએ પૂછ્યું 'હરનાથ, તું કોની સાથે વાતો કરે છે?'

"દીદી! જુઓને, દારકાદાદા મને ખિવડાવવા આવ્યા છે." એમ હરનાથે કહ્યું.

“તારા દારકાદાદા તો આજે બે માસ થયા ઘરમાં નથી. હરનાથ! તું ભૂલમાં પડ્યો છે માટે જલદી ઘેર આવ્યો જા,” પ્રસન્નમયી દેવીએ હરનાથને ‘રામરામ’ ઉચ્ચારતાં કહ્યું.

શિવનાથને આ વાતચીત સાંભળીને વધારે બીક લાગવાથી ‘હરનાથ આવ’ એટલું કહી તે એક શ્વાસે ઘેર દોડી ગયા.

પ્રસન્નમયી દેવીના મોઢેથી આ બધી વાત સાંભળી ભગવતી દેવી વધારે ચિંતાતુર બન્યાં અને તે મહાપુરુષને તૃપ્ત કરવા માટે દરરોજ ભોગ ધરવાની વ્યવસ્થા કરી બાધા લીધી.

ભગવતી દેવીની બાધાને પરિણામે એક દિવસ રાત્રે દેવીને સ્વપ્નમાં આવી તે મહાપુરુષે કહ્યું કે, “કાંઈ ચિંતા કરશો નહિ, તારો બાળક તે સાધારણ બાળક નથી, તેને કાંઈ વિઘ્ન થશે નહિ. હું તેને દર્શન આપવા માટે જ તેની પાછળ ગયો હતો. તું ઘણી ભાગ્યશાળી માતા છે કે આવું અમૂલ્ય રત્ન તારા ગર્ભમાં પાક્યું છે. મા! બેઠકર રહેજે. તારા બાળકને કંઈ આફત નહોતે નહિ.”

સ્વપ્નમાં મહાપુરુષની આ વાત સાંભળી ભગવતી દેવી ચિંતામુક્ત થયાં.

પ્રકરણ ૬

શ્રીહરનાથના વંશજો.

કાલીવાશનો જન્મ સંદીપ્ય ઋષિના કુટુંબમાં થયો હતો. સંદીપ્ય ઋષિ ચારે વેદમાં સંપૂર્ણ જ્ઞાની હતા. આ ઉપરથી કાલીવાશ “કાલીવાશ ચતુર્વેદી” ના નામથી જાણીતા થયા હતા.

વંશાવળી.

કાલીવાશ	(૬) સુભિખ્યા
વામદેવ	(૭) ભાયા પાહાચા
રામદેવ	(૮) ધરણી
ક્ષિતિશ	(૯) મહાદેવ
(૭૫૩ A. D.)	
(૧) ભટ્ટા નારાયણ	(૧૦) મકરન્દ
(૨) વરાહ	(૧૧) દાસો (દશરથી)
(૩) સુબ્રુધી	(૧૨) વનમાલી
(૪) જૈનાતથા	(૧૩) ભીમ
(૫) વિષ્ણુદેશ	(૧૪) મહાદેવ

(१५) आदित्य	(२६) भदनमोहन
(१६) पीताम्बर	(३०) गंगाधर
(१७) चतुरभुज	(३१) प्रीतीधर
(१८) सवाई	(३२) सीतानाथ (पत्नी-नीलतारीणी)-
(१९) श्रीगर्व	(३३) नगेश्वर (पत्नी-लक्ष्मी)
(२०) गौरीकांत	(३४) रामसुरदी (पत्नी-सुधासुणी)
(२१) चंडीदास	(३५) कुंजणीदारी (पत्नी-वरोडा)
(२२) विप्रवेश्वर	(३६) भदनगोपाल (पत्नी-भुवनेश्वरी)-
(२३) भावैराम	(३७) श्रीकान्त (पत्नी-आदरमणी)
(२४) हरिहर	(३८) नयराज (पत्नी-लगवतीदेवी)
(२५) नगनाथ	(३९) हरनाथ (पत्नी-कुसुमकुमारी)
(२६) राघवपाटक	
(२७) गोपी (गुपी) (भुंगा-ऋषि)	
(२८) रामेश्वर	

આ વંશાવળી પ્રમાણે હરનાથનો 'ઠક્કો' વંશ છે. 'ઠક' માં વંશથી નીચે મુજબ મોહીતિ મળી આવે છે,

ઠક માં વંશજ સીતાનાથ બેનરજીનો જન્મ^૧ ઇ. સ. ૧૬૪૧માં થયો હતો અને તેમનો સ્વર્ગવાસ ઇ. સ. ૧૭૦૨માં થયો હતો. તેઓ કનકલતા ઠાકુરરાણીના પુત્રી નીસ્તારીણી દેવીને પરણ્યા હતા. કનકલતા ઠાકુરરાણી બેંકુરાના જંગમની ગોસ્વામીની કુટુંબની પુત્રી હતાં. આ ગોસ્વામી કુટુંબના વંશજો હરનાથ સાથે તેમના વંશજોના કુલચુક હતા. કનકલતાદેવીને બે પુત્રી હતી. નાની પુત્રી અભયાને બેંકુરાના પુરૂષીયો ગામના ગોસ્વામી, દીનાનાથ સાથે પરણ્યાં હતાં. જ્યારે, તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્રી નીસ્તારીણી દેવીને સીતાનાથ બેનરજી સાથે પરણ્યાં હતાં.

કનકલતા દેવીના પતિ લક્ષ્મણ મુકરજીના સ્વર્ગવાસ થયા બાદ તેઓના પતિની મીટકત તેમ જ કુટુંબના ઠાકોરજી શ્યામસુંદર તેઓને મળ્યા. આ શ્યામસુંદરની મૂર્તિને તેઓ પોતાની અંગત સ્થાવર મીટકતથી પણ અધીક ગણતા હતાં ને તે તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્રી નીસ્તારીણી દેવીને ભાગે આવી અને જંગમ મીટકત પુત્રી અભયાને ભાગે આવી.

બેનરજી કુટુંબના વંશજોદ્વારા કનકલતા ઠાકુરરાણીની હજી સુધી સોનામુળીમાં પૂજા થાય છે. આ બેનરજી કુટુંબને શ્યામસુંદરની મૂર્તિની સેવા કરવાનો હક છે.

સીતાનાથના પુત્ર જોગેશ્વર બેનરજીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૬૬૪માં થયો હતો અને સ્વર્ગવાસ ઇ. સ. ૧૭૩૦ માં થયો હતો. તેઓના લગ્ન સોનામુખીના કુમુદળન્ધુ ચેટરજીના જ્યેષ્ઠ પુત્રી લક્ષ્મી સાથે થયા હતા. કુમુદળન્ધુ ચેટરજીને પુત્ર ન હોવાથી તેઓની મીલકત જોગેશ્વર બેનરજીને પ્રાપ્ત થઈ હતી.

જોગેશ્વર બેનરજી તેઓના માતા નીસ્તારીણી દેવી સાથે જંબોનીથી સોનામુખીમાં વાસ કરવા ગયાં. જોગેશ્વર બેનરજીના પૌત્ર કુંજબીહારીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૧૬માં થયો હતો અને સ્વર્ગવાસ ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં થયો હતો. આ પ્રમાણે હરનાથના વડીલ જોગેશ્વર બેનરજીએ ઇ. સ. ૧૬૮૪માં સોનામુખીમાં વાસ કર્યો હતો.

કનકલતા ઠાકુરરાણી ઇ. સ. ૧૬૬૫માં સ્વર્ગવાસ થયા. કનકલતા દેવીના સ્વર્ગવાસ બાદ જોગેશ્વર બેનરજી શ્યામસુંદરની મૂર્તિ જંબોનીથી સોનામુખીમાં ખસેડી લાવ્યા.

કહેવાય છે કે જોગેશ્વરના પુત્ર રામમુરલી 'ઈ. સ. ૧૬૮૬થી ઇ. સ. ૧૭૪૧ સુધી જીવ્યા હતા. તેઓ મુખામુખી દેવીને પરણ્યા હતાં અને તેઓએ સોનામુખીમાં શ્યામસુંદરનું મંદિર બંધાવ્યું. રાધાની સુવર્ણ મૂર્તિ બનાવી મંદિરમાં શ્યામસુંદરની મૂર્તિ સાથે સ્થાપન કરી તેમ જ બન્ને મૂર્તિઓ માટે સુવર્ણ પાદુકા પણ તેઓએ કરાવી.

રામમુરલીના પુત્ર કુંજબીહારીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૭૧૬માં થયો હતો અને સ્વર્ગવાસ ઈ. સ. ૧૭૭૪માં થયો હતો. તેઓ લાખનો (bhoilac) ધંધો કરતા હતા, સાથે સાથે કોસેટાના ઉછેરનું પણ કાર્ય કરતા હતા. તે વખતે કલકત્તાના ગવર્નર મી. હોલવેલે પોતાના પુસ્તક “Interesting Historical Events માં લખ્યું છે કે ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીને લાખ પૂરી પાડનાર વિશ્ણુપુર (Sonamukhi) હતું.

કુંજ બીહારીના પુત્ર મદન ગોપાલનો જન્મ ઈ. સ. ૧૭૩૬માં થયો હતો, અને સ્વર્ગવાસ ઈ. સ. ૧૭૯૦માં થયો હતો. તેઓ પણ પોતાના પિતાનો ધંધો કરતા હતા.

મદનગોપાલના પુત્ર શ્રીકાન્તનો જન્મ ઈ. સ. ૧૭૫૬માં થયો હતો. તેમનાં પ્રથમ પત્ની ભદ્રકાલી હતાં અને દ્વિતીય પત્ની આદરમણી હતાં, તેઓએ પણ પિતાનો ધંધો ચાલુ રાખ્યો અને અવાર નવાર ધંધા અર્થે મામાને ત્યાં તેઓ જતાં હતાં તેઓ પવિત્ર હતાં અને દેવતા તરીકે પૂજાતાં હતાં. તેઓ પુરા ઠાઠથી રાધાશ્યામ સુંદરની સેવા કરતાં હતાં. કુટુંબ કલેશને લીધે તેઓના સગાંઓએ તે સેવા શ્રીકાન્ત પાસેથી લઈ લીધી જેને લીધે શ્રીકાન્તને કોર્ટમાં દાવો દાખલ કરવો પડ્યો હતો. દાવાનો ચુકાદો ઈ. સ. ૧૮૦૫ની ૫મી જુલાઈએ શ્રીકાન્તની તરફેણમાં આવ્યો અને તે જ દિવસે તેઓના પુત્ર (હરનાથના પિતા)

જયરામનો જન્મ થયો. દાવામાં કૃત્તેહ મળવાથી તેનું નામ જયરામ પાડવામાં આવ્યું. શ્રીકાન્તનો સ્વર્ગવાસ ઇ. સ. ૧૮૨૦માં થયો.

ભદ્રકાલીનો અવસાવ ઉઝ હતો શ્રીકાન્તને ભદ્રકાલીથી ચાર પુત્ર અને એક પુત્રી થયા ભદ્રકાલીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૬૩માં થયો હતો અને સ્વર્ગવાસ ઇ સ. ૧૮૩૩માં થયો હતો શ્રીકાન્તના ચાર પુત્રોના નામ— (૧) જગન્નાથ (૨) ગમદયાળ (૩) ત્રિવેશ્વર (૪) હંમેશ્વર અને પુત્રીનું નામ મદાદીની હતું. હંમેશ્વરના પુત્ર મધનનારાયણ હતા.

ત્રિવેશ્વરના પુત્ર ગજેશ્વરે શિવમંદિરની જગ્યા ઇ. સ. ૧૮૬૩માં જયગમને આપી.

ગમદયાળને ત્રણ પુત્રો અને એક પુત્રી હતા જેના વંશજો હજી પણ સોનામુખીમાં હયાત છે. ઇ. સ. ૧૮૬૩માં શિવમંદિરની સામેની જગ્યા જયરામને મળી હતી તેના પર હરનાથના મા ભગવતી દેવીએ બે માળનું ઘર બાંધ્યું હતું.

હરનાથના પિતા, જયગમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૦૫માં થયો હતો અને તેઓના સ્ત્રાવ ઇ. સ. ૧૮૩૫માં થયાં હતાં. તેમનો સ્વર્ગવાસ ૬૩ વરસની ઉંમરે ઇ. સ. ૧૮૬૮માં થયો હતો.

હરનાથના માતા ભગવતી દેવીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૨૬ના સપ્ટેમ્બર માસમાં થયો હતો અને તેમનો સ્વર્ગવાસ ૭૭ વર્ષની ઉંમરે ઈ. સ. ૧૯૦૩ની પત્તી માર્ચે થયો હતો.

જયરામના પ્રથમ પુત્રનું નામ શરદપ્રસાદ હતું (ઈ. સ. ૧૮૩૮-૧૮૫૦). બીજા પુત્રનું નામ કંદર્પનારાયણ હતું (ઈ. સ. ૧૮૪૦-૫૦). ત્યાર બાદ તેમને કમળાનામની પુત્રી થઈ (ઈ. સ. ૧૮૬૦-૧૯૨૬). ચાર વર્ષ બાદ શીવનારાયણ પુત્રનો જન્મ થયો (ઈ. સ. ૧૮૬૩-૧૯૨૩). બે વર્ષ બાદ ૪૦ વરસની ઉંમરે ઈ. સ. ૧૮૬૫માં હરનાથનો જન્મ થયો. હરનાથને બગલા નામની એક નાની બહેન પણ હતી.

પ્રકરણ ૭ 'મુ'.

હરનાથના જન્મ પહેલાની દેવી ઘટનાઓ.

જયરામ પૂર્ણભાવથી દામોદર શાલીગ્રામ શીલાની ભક્તિભાવથી પૂજા કરતા. આ પૂજા કરતાં એમને ૨-૩ કલાકનો સમય વ્યતીત થતો. પૂજામાં અવારનવાર આવી-લાવ આવ્યા કરતો અને માંચ-દસ મીનીટ અવાચક સ્થિતિમાં રહેતા એમના વહીવટને લાગ્યું કે જયરામ પૂજા કરતાં ઉધે છે માટે તેઓએ સેવા કરવાની તેમને

જયરામનો જન્મ થયો. દાવામાં ક્રોધ મળવાથી તેનું નામ જયરામ પાડવામાં આવ્યું. શ્રીકાન્તનો સ્વર્ગવાસ ઇ. સ. ૧૮૨૦માં થયો.

ભદ્રકાલીનો સ્વભાવ ઉચ્ચ હતો. શ્રીકાન્તને ભદ્રકાલીથી ચાર પુત્ર અને એક પુત્રી થયાં. ભદ્રકાલીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૬૩માં થયો હતો અને સ્વર્ગવાસ ઇ. સ. ૧૮૩૩માં થયો હતો. શ્રીકાન્તના ચાર પુત્રોના નામ— (૧) જગન્નાથ (૨) રામદયાળ (૩) ત્રિવેશ્વર (૪) હંસેશ્વર અને પુત્રીનું નામ મંદાકીની હતું. હંસેશ્વરના પુત્ર મધમનારાયણ હતા.

ત્રિવેશ્વરના પુત્ર રાજેશ્વરે શિવમંદિરની જગ્યા ઇ. સ. ૧૮૬૩માં જયરામને આપી.

રામદયાળને ત્રણ પુત્રો અને એક પુત્રી હતાં જેના વંશજો હજી પણ સોનામુખીમાં હયાત છે. ઇ. સ. ૧૮૬૩માં શિવમંદિરની સામેની જગ્યા જયરામને મળી હતી તેના પર હરનાથના આ ભગવંતી દેવીએ બાળનું ઘર બાંધ્યું હતું.

હરનાથના પિતા જયરામનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૦૫માં થયો હતો અને તેઓના જન્મ ઇ. સ. ૧૮૩૫માં થયાં હતાં. તેમનો સ્વર્ગવાસ ૬૩ વરસની ઉંમરે ઇ. સ. ૧૮૬૮માં થયો હતો.

હરનાથના માતા ભગવતી દેવીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૨૬ના સપ્ટેમ્બર માસમાં થયો હતો અને તેમનો સ્વર્ગવાસ ૭૭ વર્ષની ઉંમરે ઈ. સ. ૧૯૦૩ની પરીમારે થયો હતો.

જયરામનો પ્રથમ પુત્રનું નામ શરદપ્રસાદ હતું (ઈ. સ. ૧૮૩૮-૧૮૫૦). બીજા પુત્રનું નામ કંદયનારાયણ હતું (ઈ. સ. ૧૮૪૦-૫૦). ત્યાર બાદ તેમને કંમળા નામની પુત્રી થઈ (ઈ. સ. ૧૮૬૦-૧૮૨૬). ચાર વર્ષ બાદ શીવનારાયણ પુત્રનો જન્મ થયો (ઈ. સ. ૧૮૬૩-૧૮૨૩). એ વર્ષ બાદ ૪૦ વરસની ઉંમરે ઈ. સ. ૧૮૬૫માં હરનાથનો જન્મ થયો. હરનાથને બગલા નામની એક નાની બહેન પણ હતી.

પ્રકરણ ૭ મું.

હરનાથના જન્મ પહેલાની દેવી ઘટનાઓ.

જયરામ પૂજા ભાવથી દામોદર શાસ્ત્રીગ્રામ શીલોની ભક્તિભાવથી પૂજા કરતા. આ પૂજા કરતાં એમને ૨-૩ કલાકનો સમય વ્યતીત થતો. પૂજામાં અવારનવાર આવિર્ભાવ આવ્યા કરતો અને પાંચ-દસ મીનીટ અવાચક સ્થિતિમાં રહેતા. એમના વહીવટાને લાગ્યું કે જયરામ પૂજા કરતાં ઊંચે છે માટે તેઓએ સેવા કરવાની તેમને

બાંધી કરી. આથી તેમને મહુ દુઃખ થયું અને દુઃખમાં આત્મહત્યા કરવાનો વિચાર કર્યો. આ વખતે એક સન્યાસી તેમની પાસે આવ્યા અને તેને આશિર્વાદ આપતાં કહ્યું, “છોકરા તું જે શાલીગ્રામ શીલાની પૂજા કરે છે તેમાં રહેલા ભગવાનને તને આશિર્વાદ આપવા માટે મેં પ્રાર્થના કરી છે. હું જતીશ્વર છું એટલે મને ત્રિકાળતું જ્ઞાન છે તું તારા પૂર્વ જન્મમાં પવિત્ર હતો. હાલના સમયમાં પણ તું પવિત્ર છે અને હવે પછીથી ભવિષ્યમાં પવિત્ર રહીશ. તારે ઘેર એક મહાપુરુષ પુત્ર તરીકે અવતાર લેશે અને ત્યારબાદ તું તારો દેહ છોડીશ. ઉદ્ધત છોકરા ! તું એક દિવસ આત્મહત્યા કરવાનો વિચાર કરતો હતો ! તને ખબર છે કે શ્રીકૃષ્ણ તારા ઉપર પ્રેમ રાખે છે અને હંમેશાં તારી પાસે જ રહે છે માટે કૃષ્ણની ઈચ્છાની અવગણના કરવાની આવી ભૂલ કદાપી કરતો નહિ.” આ વખતે જયરામની ઉંમર ૧૨ વર્ષની હતી. આ સાધુના દર્શન પછી કુટુંબના માણસોને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. તેઓ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણો અને પવિત્ર જીવન ગુજારતા પૂજારીઓનું સન્માન કરતા. આ પૂજા તેઓએ જીવતાં મુઘી ચાલુ રાખી હતી. આ દામોદર શાલીગ્રામ શીલાની સેવા જયરામના માતાના પક્ષ તરફથી હતું પણ થાય છે.

જયરામ ૧૩ વર્ષના થયા ત્યારે એક જ્યોતીષીએ તેમનો હાથ બોઈ કહ્યું હતું કે તેમને ચાર પુત્રો અને બે

પુત્રી થશે. જયરામ આ વાત સાંભળી શરમાયા અને જ્યોતીષીનું વચન વૃથા કરવા માટે લગ્ન કરવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો. આ નિશ્ચયને તેઓ ૩૦ વર્ષના થયા ત્યાંમુધી વળગી રહ્યા.

ઈ. સ. ૧૮૩૪માં કલકત્તામાં શીતલાનો રોગચાળો ચાલ્યો તેમાં સેંકડે પ્રાંચ માણસો બચવા પામ્યા હતા. આ વળતે જયરામ તેમનું લાળનું કારખાનું -હતું તેમાં રહેતા હતા. જયરામને શીતલાની ખીમારી લાગુ પડી. એમને એક ઓરડામાં રાખવામાં આવ્યા અને રખેને એ ખીમારીનો ચેપ ખીબને લાગે તેવા ભયથી કોઈ તેમની પાસે જતું ન હતું. ખીમારીને લઈને તેમને તાવ ભેરમાં આવ્યો અને શરીર ખડું અસ્વસ્થ થઈ ગયું. આવી અસ્વસ્થ દશામાં પણ તેમને પાણી પાનાર પણ કોઈ પાસે રહેતું નહિ. શીતલામાતાની દવા કરવાવાળા મહારાજ સવારના ભાગમાં બે ત્રણ માણસો લઈને તેમને તપાસવા આવ્યા. તેમને મહારાજ પાસે પીવાના પાણીની માંગણી કરી. મહારાજે તેમને પાણી તથા દુધ પીવા અપાવ્યું. ખીમારીમાં વિચાર આવ્યો કે તેઓ પરણ્યા હોત તો તેમની આવી દશા ન થાત. તેમના પત્નિ તથા છોકરાઓએ સારી સારવાર કીધી હોત. થોડા દિવસમાં તેમની તબીયત સુધરી ગઈ અને ત્યારબાદ તેઓએ લગ્ન કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા બતાવી અને તેમનું લગ્ન ઈ. સ. ૧૮૩૫માં લગવતી દેવી સાથે થયું.

જયરામ જ્યારે કલકત્તાની લાખની ચેડીમાં ઠામ કાજ કરતા હતા ત્યારે પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્યામસુદર સિવાય કોઈને માનતા નહોતા. એક રાતના સ્વપ્નમાં તેમને એક સાધુ જોયા. અને આ સાધુ તેમને ઠપકો આપવા લાગ્યા, “જયરામ ! વિષ્ણુ, શીવ અને શક્તિમાં તું જે લેલ માની રહ્યો છે તેમાં તારી મોટી ભૂલ છે અને આ ભૂલ સુધારવા માટે ભવિષ્યમાં તારે ઘણા જન્મો લેવા પડશે. માટે તારી ભૂલ સુધારવા માટે તું એક શીવમંદીર ણંધાવ અને તેમાં શીવલિંગની પ્રતિષ્ઠા કર.” જયરામે તેમની સલાહ સુજળ મંદીર ણંધાવવાનું શરુ કર્યું અને તેમાં પોતે તથા તેમના પત્નીએ શીવલિંગની પ્રતિષ્ઠા કરવા વિચાર કર્યો. પંડીતોએ જયરામને કહ્યું કે તેમનો પત્ની સગલાં છે એટલે તેમનાથી તે કાર્ય થઈ શકે નહિ માટે જયરામે પોતે જ તે કાર્ય કરવું. જયરામને આ વાત ગમી નહિ માટે તેમણે બહારથી બીજા પંડીતો બોલાવી પ્રતિષ્ઠાનો નિર્ણય કરવા એક સભા બોલાવી. સભાના પંડીતોએ નિર્ણય કર્યો કે ભગવતી દેવીથી આ કાર્યમાં ભાગ લેવાય નહિ માટે જયરામે જ પ્રતિષ્ઠા કરવી. આ નિર્ણયથી જયરામ તથા ભગવતીદેવી બહુ નારાજ થયાં. ભગવતીદેવી જયરામને કહ્યા વગર આવેશમાં સભા-સ્થાન તેમના ઘર નજીક હતું ત્યાં જઈ પંડીતોને શાસ્ત્ર-માંથી શ્લોકો ટાંકી ટાંકી તેઓએ આ આધારે નિર્ણય કર્યો તે પછી અને તે નિર્ણય ભૂલ ભરેલો છે તેમ

સમજાવ્યું. પંડીતોને પોતાની ભૂલ-સમજાઈ અને ભગવતી-દેવીના મતને મળીને નિર્ણય બદલ્યો. આ બનાવ પછી ભગવતીદેવી બેગુદ થયાં અને પડી ગયાં. જયરામને આ બખર મળતાં ત્યાં આવી ભગવતીદેવીને ઘરે લઈ આવ્યા. મંદીરમાં તેઓ જન્મે એ શીવલિંગની પ્રતિષ્ઠા ઈ. સ. ૧૮૬૫ ની ૧૦ મી મેના દિવસે કરી અને પ્રતિષ્ઠાના પંચ દિવસ વીત્યા બાદ હરનાથનો જન્મ થયો.

ઈ. સ. ૧૮૬૫માં ભગવતી દેવી કલકત્તામાં કાલી-માતાના દર્શન કરવાં પોતાના પતિ જયરામ સાથે હાઊરા આવ્યા. કલકત્તે જવા માટે હુગલી નદીમાં વહાણમાં બેઠાં. વહાણમાં બેસવાથી તેમને ઉલટીઓ થવા લાગી ને શરીર અસ્વસ્થ બન્યું એટલે ત્યાં નહિ જતાં સોનામુખી પાછા ગયા. ઈ. સ. ૧૮૬૫ની ૧લી જુલાઈ ને દિવસે સવારના વખતમાં ભગવતી દેવી ઘરમાં છાણથી વાડો લીપતાં હતાં ત્યારે તેમને ધરતીકંપનો એક આચ્છાદા લાગ્યો. આ આચ્છાદાથી તેઓ વાંડામાં સુઈ ગયાં અને પ્રસવકાળની વેદના શરૂ થઈ વામુડી નાગના શુરસાને શાંત કરવા માટે આસપાસના લોકોએ 'હરીબોલ'ની ધૂન શરૂ કરી. 'હરીબોલ' ના અવાજથી હરનાથનો જન્મ સવારના ૫-૪૫ મગસે થયો.

પ્રકરણ ૮ મું.

હરનાથનું જન્મ સ્થાન સોનામુખી.

સોનામુખી ગામમાં હરનાથનો જન્મ થયો હતો. સોનામુખી ગામનો વૃત્તાંત ઉલ્લેખ કરવો અહિં અસ્થાને નહિ ગણાય. સોનામુખી ગામ ખાંકુડાથી છબ્વીસ માઇલ આવેલું દૂર છે. ત્યાં ખંગાલ નાગપુર રેલ્વે સ્ટેશન ખાંકુડા થઈ જવાનું હતું પણ હાલ ખાંકુડા થઈને બી. ડી. રેલ્વે માર્ગ ઉપર સોનામુખી સ્ટેશન છે. ઇ. આઈ. રેલ્વે માર્ગ દ્વારા પણ પનાગડ સ્ટેશન થઈને સોનામુખી જઈ શકાય છે. પનાગડ સ્ટેશનથી સોનામુખી પાંચ ગાઉ દૂર થાય છે.

સોનામુખી ગામની નગરદેવીનું મુખમંડળ સુવર્ણનું બનાવેલું હોવાથી તે ગામનું નામ સોનામુખી પડેલું છે. જગમશાહૂર ચોર કાલાપાહાડ જે વખતે હિન્દુસ્તાનમાંથી ઘણાં હીરા-રત્ન આદિ ધનસંપત્તિ લૂટતો હતો તે વખતે તેણે સોનામુખીના ધનભંડારની વાત આંલખી, અને સોનામુખી દેવીને લૂટવા સોનામુખીમાં આવ્યો. તેણે લૂટ ચલાવી અને સોનામુખીદેવીના મુખમંડળમાંથી દોઢ હબ્બર તોલા જેટલું સોનું તે કાલાપાહાડ ચોર લૂટી ગયો હતો. દેવીનું મુખ તેમના સેવક લોકોએ ફરીથી સોનાથી મઢાવ્યું છે.

તે સમયે ખાંકુડા જિલ્લામાં વિષ્ણુપુરના રાજાની સત્તા હતી. વિષ્ણુપુરની નજીકનાં ઘણાં ગામો રાજ્યના તાળામાં

હતાં. તે વખતે સોનામુખીમાં શક્તિ ધર્મનો પ્રચાર વધારે હતો. વિષ્ણુપુરના રાજા પરમ વૈષ્ણવ હતા અને તેની ઈચ્છા સોનામુખીને વૈષ્ણવ તીર્થ બનાવવાની હતી. આ ઉદ્દેશથી સોનામુખીમાં એક વૈષ્ણવ મંદિર બાંધાવ્યું ને તેમાં રાધા-કૃષ્ણની પ્રતિમા સ્થાપન કરાવી. સેવા કરવા માટે એક પરમવૈષ્ણવને સન્માન મહીત ત્યાં લાવ્યા અને તેને સેવાનું કાર્ય સોંપ્યું. આ વૈષ્ણવની ઓ મરી ગઈ હતી. તેને એક યુવાન છોકરી હતી

એક દિવસે એક યુવાન અને સુંદર ગોવાલણ મંદિરમાં આવી. આ છોકરીને જોઈને પૂજારીએ રૂપનાં મોઢમાં મનમાં ને મનમાં પોતાનું આત્મદાન કર્યું. પરંતુ બીજી દિવસે “પોતે પરમવૈષ્ણવ છે” એમ આત્મભાન થવાથી મનને વાળી લીધું. આવો પાપી વિચાર આવવાથી પ્રાયશ્ચિત કરવા પોતાના લિંગનું છેદન કર્યું. પરિણામે શરીરમાંથી ઘણું લોહી નીકળ્યું અને આ વૈષ્ણવ આલોક તણ પરલોક પ્રયાણ કરી ગયો.

આ બનાવ બન્યા પછી થોડા દિવસે આ વૈષ્ણવે સૂક્ષ્મ દેહથી વૃંદાવનને રસ્તે જતાં પરમ વૈષ્ણવ મનોહરદાસને ત્યાંથી પસાર થતાં જોયા. તેમણે મનોહરદાસને ઉભા રાખ્યા અને તે ક્યાં જાય છે તે વિશે પૂછ્યું. જવાબમાં મનોહરદાસે કહ્યું “શ્રીગૌરાંગ પ્રભુનાં દર્શન કરવાની ઈચ્છાથી તીર્થાટન કરવા, નીકળ્યો છું.” વૈષ્ણવે, કહ્યું

“મનોહરદાસ ! તારે માટે પરમાત્માનો આદેશ છે કે, મારા સોનામુખી નિવાસમાં જઈ મારી ભરથુવાન છોકરી સાથે લગ્ન ‘અંધીથી ખંધાઈ’ ત્યાં જ રહેવું અને મંદીરમાં રાધાકૃષ્ણની સેવા ઉપાડી લેવી. આ કાર્યમાં મારો તને પૂર્ણ આશીર્વાદ છે. તને સર્વ કોઈ તેમના હિતેશ્રી અને આત્મિક કલ્યાણ કરનારા ગુરુ તરીકે માનશે. મનોહરદાસ વૈષ્ણવનો આદેશ શિર ધરી સોનામુખીમાં આવ્યા. વૈષ્ણવની પુત્રી સાથે લગ્ન કરી ગૃહસ્થ બની રાધાકૃષ્ણની સેવા પરમભાવથી કરવા લાગ્યા. મનોહરદાસ રાધાકૃષ્ણની સેવાથી ઘણા પ્રભાવશીલ થયા હતા, અને લોકોના અસાધ્ય રોગો દૂર કરવા લાગ્યા. લોકો તેમને ‘દિવર તુલ્ય’ ગણી તેમની ઘણા ભાવથી પૂજા કરવા લાગ્યા.

દર વર્ષે આ મંદિરનો છ દિવસનો ઉત્સવ રામ-નવમીના દિવસથી શરૂ થાય છે અને હજારો માણસો ‘દર્શનનો’ લાભ લેવા આવે છે અને પૂજાની સામગ્રી અને ભગવાનને માટે જાત જાતની વાનીઓ ધરાવવા માટે ત્યાં લાવે છે. આ ઉત્સવ દરમિયાન આખું સોનામુખીનું વાતાવરણ શ્રીવૃંદાવન રૂપે બદલાઈ જાય છે.

વિષ્ણુપુરના રાજાએ સોનામુખી ગામના તમામ લોકોને વૈષ્ણવ ધર્મનો સ્વીકાર કરાવવા ઘણા પ્રયત્ન કર્યા; પરંતુ તેમાં સંપૂર્ણ સફળતા મળી નહિ. ગામના લોકોને સંતોષ આપવાના હેતુથી રાજાએ ‘યુક્તિ’ કરી કે

જેને ઘેર દુર્ગા પૂજનો ઉત્સવ ઉજવાય' સેને રાજા પાસેથી ઉપરણાની લેટ આપવી અને ઉત્સવ ઉજવવો. આ આજ્ઞાથી ગામના લોકોએ ધામું કે રાજાને દુર્ગાશક્તિ પર પેરમ પ્રેમ છે. આ કારણથી લોકોનો ઉત્સાહ વધ્યો. દુર્ગાપૂર્ણિમાલીપૂજમાં રાજ્ય તરફથી વિધન નહિ આવવાથી રાજા ઉપર કોઈને અસંતોષ થયો નહિ અને, સૌ લોકો રાજા પાસેથી ઉપરણાની લેટ લેવા લાગ્યા અને રાજા પ્રત્યે લાગણી ધરાવવા લાગ્યા.

અત્યારે વિષ્ણુપુરમાં કોઈ રાજા નથી તેથી જમીનદાર પંચ પાસેથી ઉપરણાની લેટ લેવાની રીત હજી સુધી સોનામુખીમાં ચાલુ છે. હાલમાં જે કોઈ દુર્ગા પૂજનો ઉત્સવ કરે છે તે પોલિસ ચોકી પરથી ઉપરણો લાવે છે. દુર્ગાપૂર્ણિમે દિવસે સોનામુખીમાં પોલિસ બુગલ વગાડે એટલે જેને ઘેર દુર્ગા ઉત્સવ હોય છે તે પોલિસ ચોકી પર જઈ ઉપરણો લઈ આવે છે. પ્રથમ રાજાના વખતમાં લોકો હથિયારો સાથે ઉપરણો લેવા જતાં પણ હવે જલિદાન માટેની ફક્ત તલવાર લઈ પોલિસમાં ઉપરણો લેવા જવાનો રિવાજ ચાલુ રહ્યો છે.

સોનામુખીને વૈષ્ણવ તીર્થ જનાવવાનો વિષ્ણુપુરના રાજાને ઈચ્છા હતી તે લેગવાન જાણતા હતા. મહાપ્રભુ અંતર્ધ્યોન થયા પછી મહાત્મા શ્રી નિવાસ આચાર્ય સોનામુખી પાસેના ગામમાં રહેતા હતા. મહાત્મા કવિ કૃષ્ણદાસે

તીર્થ...પર્વ...કરી...સોનામુખીને પાવન કર્યું. એમનાં આગૂહથી...વજ્રકુમાર વજ્રકર લોકો જે સોનામુખીમાં રહેતા હતા તેઓ અધ્યાયે વૈષ્ણવ ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. વજ્રકરોની સાર્થ સાથે બીજી જાતના લોકોએ પણ વૈષ્ણવ ધર્મ સ્વીકાર્યો અને આજે સોનામુખી વૈષ્ણવ તીર્થ બની ગયું છે. આ રીતે શ્રીમહાપ્રભુએ વૈષ્ણવભક્ત રાવંતની ઈચ્છા પરી કરી.

સંત મનોહરદાસની કીર્તિ સોનામુખી અને બીજાં ઘણાં સ્થાને પ્રસરી હતી. તેમની કીર્તિને કલંકીત કરવા માટે વિરભદ્ર અને તેના આથી દાર વ્યક્તિએ દેવદાસીને તેમની પાસે મોકલી પરંતુ તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ નિવડ્યો હતો.

સંત મનોહરદાસજીએ સોનામુખીમાં જે સ્થાને સગાંધી લીધી તે જગ્યાએ એક મંદિર બાંધવામાં આવ્યું છે અને સાંચા છતાં જ લોકોને તેમનાં હજી પણ દર્શન થાય છે. સંતના વંશીનારસો સેવા કાર્ય કરે છે અને દર વરસે સંતનો મહોત્સવ ઉજવાય છે.

સોનામુખીના પાદરમાં શાલી નદી વહે છે. કાળના પ્રભાવે આ નદીમાં બીજે કંઈ ફેરફાર થયો નથી, પણ પ્રથમે જેવો વેપાર થયો ત્યાં નથી. સોનામુખી ગામ ઉગ્રોગધી પહેલા જેટલું સમૃદ્ધ હતું તેટલું હાલ નથી. અંગ્રેજ શિશુ લઈને જેમ ઘણાં લોકો નોકરી કરે છે,

તેમ મોનામુખીના લોકો પણ બહાર ગામ નોકરી કરવા ખાટ્યા ગયા છે, અને હવે મૂળ ધધોરાજગાર ઘટી ગયો છે.

ટમર રેશમના વસ્ત્રોની કાગીગરીમા મોનામુખી વખણાતું હતું. જો કે તે કારીગરીનો નાશ થયો નથી પણ પ્રથમના જેવો તેનો પ્રચાર નથી સહુ લોકો નોકરીના મોહમા પડ્યા હોવાથી ગામના મૂળ ઉદ્યોગને મોટો ધક્કો લાગ્યો છે.

૧) પ્રાકૃતિક સ્વભાવ સ્વભાવવાનું કામ કરતા હતા, તથા કેટલાક યજ્ઞયાગાદિ કરી પોતાની આર્થિક ચલાવતા હતા કેટલાક વૈદ્ય કામગીરી કરતા હતા, વૈશ્ય વેપાર કરતા હતા, કાચગથ અને ખીણ જાતિવાળા પોતાનો વેપાર રાજગાર કુદી જુદી રીતે કરતા હતા ખેતરોમા અનાજ, બગીચામા શાકભાજી, તળાવમા માછલા પકડવાનો વ્યવસાય તે વખતે દરેક જાતિમા પ્રચલિત હતો જે બહુ ગરીબ હતા તેઓની પાસે પણ પાંચ દશ વિધા જમીન રહેતી જેથી ખોરાક માટે ઘેરોને અનાજની જગ પણ ચિતા કરવી પડતી નહીં ઘણાઓને ખેતીવાડી ઉપરાંત પણ ખીણે ધધોરાજગાર કરવાની સગવડ હતી. વણવાનું, કાતવાનું અને રંગવાનું કામ ઘણા લોકો કરતા હતા અનાજ, ચાવલ, તેલ, ઘી, દૂધ, વિગેરે તે વખતે ઘણા સમ્પત્તિ હતા પૈસાનું ચલણ તે સમયે ન હતું કાગળ કે ચો વખતે આગેનું પાલન કરવું, ચો દેવ

દેવીઓને પૂજવા ઘણાં બધાં જણાતું હતું. જરૂરિયાતની ચીજો બદલામાં દોઈ પણ અનાજ આપી મેળવી શકાતી હતી. નોકરી તો તે વખતે કોઈ કરતું જ ન હતું. અનાજના મોટા વેપારીઓને ત્યાં અંગરખીબા જાગીરદારને ત્યાં ગુમાસ્તાનું કામ જેઓ કરતા, તેઓને માસિક પગાર અઢી કે ત્રણ રૂપિયા મળતો હતો. તે ગુમાસ્તાઓ તેટલા પગારમાં પોતાનો સંભાર ઘણી સુખશાંતિથી ચલાવતા હતા. ગુમાસ્તાગીરી કરવાવાળાઓને પાંચ છ રૂપિયા માસિક પગાર મળતો છતાં તેઓ ખાર મામે તેર પવની ઉજવણી કરી શકતા હતા.

શ્રીજાતિમા પણ તે વખતે આજ કાલની પેઠે ફેશન કે સ્ત્રીસ્વતંત્રતાની ભાવના કોઈનામાં નહતી પણ...

“ચરખો અમારો ભાઈ પુત્ર, ચરખો અમારી પુત્રી
ચરખાને કારણે અમારે દારે, બાંધ્યો હાથી ઘરસૂત્રી”

આ મંત્રનું મહાત્મા ગાંધી દરેકને સ્મરણ કરાવે છે. આવી જાતનો ચરખો તે વખતે સોનામુખી ગામમાં ઘેર ઘેર ચાલતો હતો. સોનામુખીની પ્રાદેશીઓ પણ તે વખતે ચરખાથી સુતર કાંતતી હતી, અને તે સુતરથી કપડાં અને જનોઈઓ બનાવતી હતી. આવી રીતે કાંતીને જનોઈ બનાવી પહેરવાનો રિવાજ તે સમાજમાં હજી મુઠ્ઠી ચાલુ છે. પણ મુઠ્ઠાગત્રો પવન દરેકને લાગ્યો હોવાથી દિવસે દિવસે ઘરગથ્થુ ઉઘોગો નાશ થતા જાય છે. દરેક વસ્તુ બજારમાં તૈયાર મળતી હોવાથી જાત 'મહેનતનું' સૂત્ર બધા ભૂલી ગયા છે, અને બજારમાંથી મળતાં સુતરની

જમોઈઓ ખરીદી પહેરવાનો રિવાજ કેટલેકે સ્થળે વેંધી ગયો છે. દિવસે દિવસે હિન્દુ પરંપરાળી બની રહ્યું છે આવી ગુલામી સ્થિતિથી સમાજનું અધિક અન્ય દુર્ભાગ્ય શું હોઈ શકે ?

પ્રકરણ ૯ મું.

હરનાથની બાળલીલા.

। હિન્નાથ જ્યારે પંદર દિવસના હતા ત્યારે ભગવતી દેવીનાં સગા સંબંધી અને સ્નેહી વર્ગની સન્મારીઓ એમને મળવા આવતાં. આવનાર સર્વે બાળક હરનાથની બાળ-ચોપાઓથી આકર્ષાઈ તેમના પ્રત્યે ટંગરટંગર જોયા કરતાં બાળક હરનાથની બાળકીડાઓ નિહાળવા દરેકેજ તેમનું ઘર માણસોથી ઉભરાઈ જતું.

। ઈ. સ. ૧૮૬૬ માં હરનાથ દસમહિનાના મયા ત્યારે તેને એક સર્પ પકડ્યો હતો. સર્પ હાથમાંથી સરી જવાથી ફરી તેને પકડવા પ્રયત્ન કર્યો. હરનાથના પહેન કમળા આ દરમિયાન ભયભીત થયા અને બાળકને બચાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આવી અસાધારણ પ્રસંગો ચમત્કારી પૂરુષોના જીવનમાં જ જોવામાં આવે છે.

વીસમા દિવસે ભગવતીદેવી ધાર્મિક ક્રીયા કર્યા પછી હરનાથને કમળાને સોંપીને શીવ મંદીરમાં પૂજા માટે ગયા. ભગવતીદેવીની સાથે મંદીરમાં જવા હરનાથે હઠ લીધી અને રડવાનું શરૂ કર્યું. અંતે કમળાને, હરનાથને

મંદિરમાં લઈ જવા પડ્યા. ખીજે દિવસે હરનાથને લીધા વગર ભગવતીદેવી શીવ, મંદિરમાં ગયાં ત્યારે પણ હરનાથે રડવાનું શરૂ કર્યું અને મંદિરમાં ગયા. ત્યારે જ, શાન્ત થયા. આ બનાવથી ઘરમાં સૌને એમ થયું કે હરનાથને દિવસમાં એકવાર શીવમંદિરમાં લઈ ગયા વગર ચાલે એમ જ નથી.

હરનાથને ભગવતીદેવી રાધના તેલથી શરીરનું મર્દન કરીને ચોસરીમાં સૂર્યના તડકામાં દરરોજ રાખતાં ત્યારે ખીસકોલી હરનાથના શરીરને આછીને ત્રાસ આપતી. આ ત્રાસને દૂર કરવા ભગવતીદેવીએ બાળક માટે એક ખાસ કરંડીયો બનાવ્યો હતો.

હરનાથ એક વર્ષના થયા ત્યારે, ઘરના વાડામાં ઘુંટણીયા તાણીને તેની નજીકના તળાવ આગળ આવજા કરતા. આથી ભગવતીદેવી તેમને પગે એક કપડું બાંધી રાખતાં. હરનાથ રડે ત્યારે ભગવતીદેવી એક ટોપલીમાં મમરા આપે ત્યારે 'રડવું' બંધ કરતા. હરનાથ મમરાની ઉજાણીને આનંદ લૂંટવા ચકલીઓ, કાગડા, અને વાંદરાઓને બોલાવતા. હરનાથની આ રમત જોઈને ઘરમાં બધા ખુશી થતાં. શ્રીકૃષ્ણલીલા અને ભગવાન હરનાથની બાળલીલામાં કંઈ ફેર ન હતો.

હરનાથ ત્યારે અદાર મહિનાના 'થયા' ત્યારે ચાલતાં શીખ્યા. ભગવતી દેવી હરનાથને એક ટોપલીમાં મમરા આપતાં ત્યારે હરનાથ આ ટોપલી લઈને ચકલીઓ,

કાગડાઓ, વાંદરા વિગેરેને 'મમર'ી' ખેવડાવી'મા' પાસે
બીજા 'મમર' માંગવા આવતા. જોવી રીતે, હરનાથે
દિવસમાં ચાર 'પાય' વખત 'માં' પાસે મમર! લઈ સૌને
મમરાની ભીજબાની કરાવતા. એક વખતે, ભગવતી દેવીએ
મમરા 'ધરમાં' સંતાડી દીધા અને હરનાથને શોધવા કહ્યું.
હરનાથે મમરાનું પડીકું, એકદમ શોધી, કહાડ્યું. એક
વખતે હરનાથના પિતાજી જયરામે મમરાનું પડીકું, શીવ
મંદીરમાં શીવની પ્રતિમા પાછળ સંતાડ્યું. હરનાથ
પિતાજીને ત્યાં લઈ ગયા અને શીવની પ્રતિમા પાછળથી
પડીકું શોધી કાઢ્યું.

૧) હરનાથને બાળવયથી નાનાં નાનાં, મૂકાં, પ્રાણીઓ
પ્રત્યે જનહદ પ્રેમ હતો. નાના બાળકો અને, બાળાઓ પ્રત્યે
ન આકર્ષાતાં પક્ષીઓ, વાંદરાઓ, શ્વાનો સાથે રમત રમીને
નિર્દોષ જ્ઞાનદ લૂંટતા. પ્રાણીઓને પણ જોઈને લૂંટાવતાં.

૪. સ. '૧૮૬૬'માં 'હરનાથના' જન્મે 'કેમળા'એ
પાર્નપેટીની ડબ્બી ડાંગરનાં કેઠારમાં ડાંગરનીચે સંતાડી
દીધી અને હરનાથને શોધી 'કાઢવા' કહ્યું. હરનાથ - સીડી
ઉપર ચઢી કેઠારમાં જઈ પાનની ડબ્બી લઈ 'આપ્યા'.
શ્રીહરનાથને નાનપણથી જ દરેક વસ્તુ કયાં હશે તેની
પ્રેરણા કુદરતી રીતે જ થતી.

અગ્રિત જંગલ પત્રીકાના 'સંપાદક' અને સુપ્રસિદ્ધ
આધ્યાત્મિક વિદ્યાનો 'માસિક Hindu Spiritual Maga-
zine ના સંચાલક સ્વ. શ્રીયુત બાળુશીશીર, કુમારચોપે

હરનાથ સંતાડેલી ચીને એકદમ શોધી કાઢે છે તે બાબત વિષે પોતાના માસિક December 1907 (Pages 250-256)માં એક પત્ર તેઓશ્રીએ હરનાથને લખ્યો હતો. તેના જવાબમાં તેમને જણાવ્યું હતું કે "તમારા માસિકમાં તમે જે બાબત પ્રકટ કરી છે તે બાબત માટે મને કશું જ આશ્ચર્ય થતું નથી. મારી નાની વયથી આ શક્તિ મને કુદરતી રીતે મળી છે. મારી મા અને વહેનો ઘરમાં ચીને સંતાડતાં અને હું તે તરત શોધી કાઢતો. એક વખતે તેઓએ પાનની એક કળી હાંગરના કેાઠાન રમાં સંતાડી અને મેં તે શોધી આપી. હું મારી આંખ બંધ કરે ત્યાં મને આસપાસની જગ્યા અને સંતાડેલી વસ્તુનું ભાન થાય છે.

વીમલી હરીણી.

૧. વિમલી હરીણી એક અસ્પૃશ્ય જાતીની હતી. આ બાઈને હરનાથના પિતાજીએ સોનામુખીમાં એક ૪૩૨૦ ચારસકુટ ખુદી જગ્યા આપી હતી, તેમાં ઝુંપડાં બંધાવ્યાં હતાં. તેની દેખરેખ માટે આ બાઈને નોકરીએ રાખી હતી. આ બાઈ લાડી ફરવવામાં બહુ પ્રવીણ હતી. તાડના ગાડ ઉપર પણ ચઢી જતી. હરનાથ ઉપર ભારે પ્રીતિ રાખતી હતી. અને મા માફક તેને ભાત / ખવડાવતી હતી. સવાર સાંજ તેને ખલા ઉપર બેસાડી ફરવા લઈ જતી હતી. આ બાઈ અસ્પૃશ્ય

બતીની હોવાથી જુના વિચારના પ્રાણણો. તેને. માટે વાંધો લેતા હતા. જ્યારામ કોઈની દરકાર કરતા નહિ. આ બાઈ જ્યારે માંદી પડી. ત્યારે હરનાથ તેની પાસે બેસી રહેતા અને તેની સેવા કરતા. હરનાથ બીજાની માફક બતિ લેદમાં માનતા ન હતા. હરનાથને ત્યાં એક ટોમ નામનો કુતરો હતો. આ કુતરાને પોતાને હાથેલાત ખવડાવતા અને તેજ હાથે પોતે ભાત ખાતા. વાઘ અને બાળક હરનાથ.

ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં સોનામુખીમાં M. E. Schoolને વાર્ષિક મેળાવડો હતો. મેળાવડામાં મરઘાની લઢાઈ, બકરાની લઢાઈ, અને કુસ્તીનો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. સ્કુલના વિદ્યાર્થીઓ તેમના શિક્ષકો સાથે ત્યાં ગયા હતા. મેળાવડામાંથી પાછા ફરતાં બધા છોકરાઓની આગળ હરનાથ હાથમાં છત્રી લઈને ચાલતા હતા. રસ્તામાં સામેથી એક માણસ દોડતો દોડતો આવતો હતો તેણે છોકરાઓને બળદ આપી દે આગળ જતાં એક વાઘ રસ્તામાં બેઠો છે માટે તેઓએ તે રસ્તે ન જતાં બીજે રસ્તે જવું. છોકરાઓએ અને શિક્ષકોએ આ વાત માની નહિ. આગળ જતાં માણસના કહેવા પ્રમાણે એક વાઘને ગાયના લોહીને ચાટતો જોયો. વાઘ આ ટોળાને જોઈને બિલો થયો. વાઘને જોઈને હરનાથ સિવાય કોઈએ દોડવા માંડ્યું. હરનાથે પોતાની છત્રી ઉઘાડી અને વાઘ જંગલમાં દોડી ગયો. પ્રભુની બાત્યાવસ્થામાં આવી અનેક

પ્રકારની લીલાઓ' બનેલી ' છે. આવી ણાળલીલાઓ પ્રભુના અવતારની 'સૂચક છે.

ચોર અને હરનાથ

એક દિવસે હરનાથ પ્રભુને એ ચોરોએ જોયા. હરનાથના અંગ ઉપર ચોનાના અલંકારો દેવાથી ચોરોનું મન ખગડયું ને ઘરેણાં મેળવવા યુક્તિ કરી. “આ દેવું ણાળક ? આ દેવું, ણાળક ?” એમ બોલતાં બોલતાં નગરમાં ફરવા લાગ્યા. પ્રભુના શ્રીઅંગો દ્રિશ્ય અલંકારો હતા તે ચોરી લેવાની ઇચ્છા હતી. તેઓએ હરનાથને તેડી લીધા, “બાપ ! બાપ ! આવ મારે ખોળે તેડું, અત્યાર સુધી ક્યા હતો?” “બેટા ચાલ ઘેર.” એમ એક ચોર કહેવા લાગ્યો, હસતા હસતા પ્રભુ કહે છે, “ચાલો આવુ છુ તમારે ઘેર.” ધીમેધીમે બને ચોર પ્રભુને લઈ ચાલ્યા, ચોર લોકોને કહે છે કે, “જેનું ણાળક હશે, તે લઈ જશે.”

આ પ્રમાણે પ્રભુનાં ઘરેણાં ચોરી લેવાના દોષથી બને ચોરો પ્રભુને લઈ ગયા. પણ પ્રભુની લીલા કોણ બદલી શકે ? બને ચોરો રસ્તો ભૂલ્યા, જે ઠેકાણે જગન્નાથ મીશ્ર ઘણાં માણસોની સાથે બેઠા હતા અને ‘‘ણાળક ખોવાયથી માથે હાથ મૂકી ચિંતા કરતા હતા તે જ ઘરમાં જગન્નાથ મીશ્રની પાસે બને ચોરોએ પોતાના ખેલા ઉપરથી પોતાનું ધરુ સમજી પ્રભુને નીચે ઉતાર્યા. હરનાથનું ચોરોએલું માદળિયું.

આવી જ એક ઘટના ન્યારે હરનાથની ઉર્મરે પ્રભુ વર્ષની હતી ત્યારે બની હતી. એક પાઠોગી

જેનું નામ અમો લખતા નથી, તેણે હરનાથને બોલાવી પોતાની ડેઠે તેડી જઈ, આદર સહિત રમાડી રમાડી હરનાથના ગજામાથી મોનાનું માદળિયું કાઢી લીધું અને આગળ લખી ગયા છીએ કે હરનાથને બાળપણથી જ મારા તારાનો ભેદ નહતો પોતાના ધરમા દેવનો પ્રસાદ દૂધ, ઠંદી, માખણ વગેરે ઘણી સામગ્રી હંમેશાં તૈયાર હોવા છતાં પારકાને ઘેર જઈને થોડું પણ ન ખાય ત્યાંસુધી તેમને તૃપ્તિ થતી નહતી હેતુથી જે કોઈ બોલાવે તેની પાને એટલેમ દોડી જતા અને ખાવાનું આપે તો બહુ ખુશી થતા.

‘પાટાળી ચોર’ આદર સહિત બોલોરી હરનાથને ખાવાનું આપ્યું, અને તેમના ગજામાથી મોનાનું માદળિયું કાઢી લીધું હરનાથ મોઢું લૂંટા લૂંટા અને હસતા હસતા ઘેર ચાલ્યા આવ્યા.

માતા ભગવતીએ જોયું તો હરનાથના ગજામા મોનાનું માદળિયું દેખાયું નહિ માતાજીએ હરનાથને પૂછ્યું કે, “માદળિયું ક્યા ગયું ? માદળિયું કોણે લઈ લીધું ?” તથા વર્ષના બાળક હરનાથે માતાજીને અમુક દિશા તરફ આંગળી બતાવી માતાજીએ વિચાર કર્યો કે બાળક આગળથી દિશા બતાવે છે માટે તેને તેડીને જે માર્ગે તે લઈ જાય, તે માર્ગે જવું ઠીક છે, તેમ વિચાર કરી કહ્યું કે “ચાલ, કોણે તારું માદળીયું લીધું છે તે બતાવ.”

। યુવતીનો પતિ પ્રધાનશિક્ષક પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે, હરનાથે તેની પત્ની ઉપર જળ નાખ્યું છે. મુખ્ય શિક્ષકને આ વાત માન્યામા આવી નહિ. શિક્ષકે કહ્યું કે, “હરનાથ શાન્ત સ્વભાવવાળો છે તેથી તે આવી મશકરી કરે નહિ, એની મને ખાત્રી છે.” યુવતીના પતિએ વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી જેમ હરનાથનું નામ સાંભળ્યું, તેમ તેની પત્નીએ પણ હરનાથને બતાવ્યા હતા.

મુખ્ય શિક્ષકે કહ્યું કે, “તમાગ પત્નીની નક્કી ભૂલ થઈ છે, મારી ખાત્રી છે કે હરનાથ આપું કામ કદાપિ પણ કરે નહિ.”

યુવતીના પતિએ સોગંદ પૂર્વક કહ્યું કે, “ના હરનાથે જ આ કામ કર્યું છે. છેવટે મુખ્ય શિક્ષકે કહ્યું કે “ઠીક છે, હું આ ખાખતની તપાસ કરીશ, અને જો હરનાથે જ આ કામ કર્યું હશે, તો હું તેને ગિફ્ટ કરીશ.”

ઘર તરફ દોડી ગયા, અને તે નાની ઉંમરના બાળક હરનાથ ઘરની દીવાલ ઉપર ચઢી બેઠો, અગ્નિ બુઝાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આ પવિત્ર કાર્યમાં હરનાથના કેટલાક દોસ્તોએ પણ મદદ કરી, અને હરનાથની આગેવાની નીચે આગ બુઝાવવાનું કાર્ય કર્યું. યુવતીના પતિ હરનાથને ખોતાનું, રક્ષણ કરતા, બેઠાને આવા પવિત્ર સનનાં બાળક ઉપર ખોટો આરોપ મૂક્યો છે, એમ જાણી પસ્તાવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

હરનાથનું વિદ્યાર્થી જીવન.

હરનાથની અક્ષરજ્ઞાનની શરૂઆત તેમનાં માતાં જીએ કરી હતી. ત્રીજા બુદ્ધિને લીધે - હરનાથે બધા જ અક્ષરો 'ટૂંક સમયમાં જોળખી લીધા અને પ્રથમ ભાગની બધા પાઠો શીખી લીધા. પ્રાથમિક જ્ઞાન મેળવ્યા બાદ ઈ. સ. ૧૮૭૦માં ચાર વર્ષની ઉંમરે હરનાથને, શામ બજારની પાઠશાળામાં દાખલ કરીયાં. આ શાળાના શિક્ષક શ્રીયુત તારાચંદ સરકાર (મંસ્ફત બાપાના સારા જ્ઞાતા તથા વેદ વેદાંત અને હિન્દુ શાસ્ત્રનાં વિદ્વાન) હતા. આ શિક્ષક હરનાથને, તેની નાની વય હોવા છતાં ધર્મશાસ્ત્રનો ઉકેલ સુદર-રીતે કરતા હોવાથી, બહુ ચાહતા હતા, અને સોનામુખીના પંડિતો અને સુવિખ્યાત બ્રાહ્મણો પ્રાગે

જ્યારે હરનાથને લઈ જતા ત્યારે તેઓ હરનાથની પૂર્વ-
દત્ત વિદ્યાના સંસ્કારોને લઈને તેના જ્ઞાનની પ્રશંસા
કરતા હતા. પાઠશાળાના સમય બાદ હરનાથ રોજ સાંજના
પંડિત ઉમાકાંત તર્કાલંકાર પાસે હિન્દુ ધર્મના ગૂઢ
રહસ્યોનું પ્રવચન સાંભળવા જતા હતા. આ પંડિત હર-
નાથના માતૃપક્ષના નિકટના સગા હોવાથી તેના અદ્-
ભૂત જ્ઞાન માટે હરનાથને આહતા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૭૪ માં સાડાઆઠ વર્ષની ઉંમરે હરનાથ
Sonamukhi Middle English Schoolમાં દાખલ
થયા. ઈ. સ. ૧૮૮૦ માં આ શાળાની માધ્યમિક પરિક્ષા
પસાર કર્યો પછી વિશ્વપુર પાસે આવેલી Kuohiakole
Radhavallabha Institutionમાં હરનાથ દાખલ
થયા. ઈ. સ. ૧૮૮૫માં એ શાળાની કલકત્તા યુનીવર્સિટીની
Entrance Examination માં ઉત્તીર્ણ થયા
પછી વધુ અભ્યાસ માટે હરનાથ Burdwan Raj
Collegeમાં દાખલ થયા. ઈ. સ. ૧૮૮૭માં First Exa-
mination in Arts ની પરિક્ષા પસાર કરી
B. A ના અભ્યાસ માટે હરનાથ Calcutta Metro-
politan Institutionમાં દાખલ થયા.

હરનાથ જ્યારે Burdwan Raj College માં
હતા ત્યારે તેમને જે મહાપુરુષનાં દર્શન ચાર વર્ષની
ઉંમરે થયાં હતાં તેનાં દર્શન ફરી થયાં અને

તેમની માનસિક દશામાં બહુ ફેરફાર થઈ ગયો. કૉલેજનાં અભ્યાસ ઉપરથી તેમનું ચિત્ત ઉઠી ગયું. કૉલેજમાં પણ ઘણું વખત તેમની મનોવૃત્તિ એવી થઈ જતી કે તેમને આસપાસના લોકોનું તથા પોતે કૉલેજમાં અભ્યાસ કરવા આવ્યા છે તેની તેને શુદ્ધી રહેતી નહિ. કૉલેજનો સમય થઈ જતાં સૌ ચાલી જાય છતાં પણ તેઓ ત્યાં જ બેસી રહેતા અને કૉલેજનો સિપાઈ આડું કાઢવા આવે ત્યારે તેને ખૂબ ઢંઢાળે ત્યારે તે જાગૃતિમાં આવતા અને શરમાઈને ત્યાંથી ઘેર ચાલ્યા જતા. સંસારિક કે વ્યવહારિક વાતોમાં તેમને રમ ક્યારે પણ લાગતો ન હતો. જ્યાં હરીકથા થતી હોય અગર તો હરિનામ સંકીર્તનથી જે સ્થાન ગાળુ રહ્યું હોય તે સ્થાને જઈ તેઓ વિષ્ણુ બની જતા. હરનાથની આવી અવસ્થા જોઈને તેમના મિત્રોને ઘણું દુઃખ થતું હતું. તેઓ કોઈની સાથે બળતા નહતા. સહાધ્યાયી વિદ્યાર્થીઓ સાથે પણ વધુ સંબંધ બાંધતા ન હતા તેમ જ પોતાના મનની વાતો પણ કોઈને કહેતા નહતા.

બી. એ.ની પરિક્ષામાં પહેલી વાર હરનાથ નાપાસ થયા ત્યારે માતાજીએ તેમને ફરી અભ્યાસ કરવાનું કહ્યું. હરનાથનું ચિત્ત અભ્યાસમાંથી ઉઠી ગયું હોવાથી તેમણે કહ્યું, ‘મા ! તમે કહો છો તો હું અભ્યાસ કરીશ. હવે હું પાસ થઈ શકીશ નહિ, કારણ કે મારું મન આ લોકનાં

કોઈપણ શુભ કાર્યમાં લાગતું નથી. આ સંસાર મને ક્ષણિક તડકા છાયા જેવો લાગે છે. મા ! આ સંસારમાં જે સત્ય છે તેમાં જ માફ મન સ્થિર થવા દો.”

માતાજીએ હરનાથનું કહેવું સાંભળ્યું નહિ અને તેમને શ્રીવાર બી. એ. ની પરિક્ષા આપવા કલકત્તા મોકલ્યા. કલકત્તા જઈને પણ હરનાથ કૉલેજમાં ન જતાં ભક્તિમાં મગ્ન બનવા લાગ્યા. જ્યાં માધુ સન્યાસી ત્યાં હરનાથ. જ્યાં મદનમોહન-શ્યામસુંદરની મૂર્તિ ત્યાં હરનાથ. બધાં દેવમંદિરો હરનાથનું આશ્રય સ્થાન બની રહેતાં. જ્યાં વૈષ્ણવોના કીર્તન ત્યાં હરનાથ સ્વભાન ભૂલી ઉભા ગ્રહેતા. કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ માસ્તર પામેથી અભ્યાસની નોંધપોથીઓ લખી લેતા ત્યારે હરનાથ પોતાની નોંધપોથીમાં પ્રભુ પ્રેમના પાઠ લખતા હતા કૉલેજમાં પાઠ લખતા જ ન હતા. ઈ. સ. ૧૮૮૬ અને ૧૮૯૦માં બે વાર પરિક્ષા આપવા છતાં હરનાથ પાસ થયા નહિ.

હરનાથના પિતાજીના વખતમાં લાખનો ધંધો તેમના પિતાજી અને તેના અવસાન પછી તે ધંધો તેનાં માતાજી સુદર ચલાવતાં હતાં. તે ધંધામાં એક ભાગીદાર ધંધાની રકમ ઉચાપત કરી જવાથી ધંધાને ભારે નુકસાન લાગ્યું અને ધંધો બંધ કરી દેવો પડ્યો. આં મંજોગને લઈને હરનાથની આર્થિક સ્થિતિમાં ઘોઠો પહોંચ્યો. હરનાથ

ખી એ ની પરિક્ષામા પાસ થઈ કુટુંબ વ્યવહાર સુદર
રીતે ચલાવે તે માટે તેના માતાજીએ અને વડીલ ભાઈએ
હરનાથને ઇ'સ ૧૮૯૭ માં RmJ collegio Tppur
મા પાછા દાખલ કરાવ્યા. પરંતુ આ કાલેજમા તેઓ
છેવટ મુધી અભ્યાસ કરી શક્યા નહિ એપ્રીલ મહિનાની
આખરે અભ્યાસ છોડી હરનાથ સોનામુખી મીઠાવ્યા.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

હરનાથનો અસાધ્ય રોગ.

ભુલુવાનુ છોડી દીધા પછી હરનાથની તળિયત ખગડી
ડાંકટરોએ તેમને થાઈમીમ રોગ થયો છે એવો મત
આપ્યો. માના ભગવતીદેવી અને શિવનાથને હરનાથ માટે
ચિતા થઇ. હરનાથે, તેઓને - આશ્વાસન, આપ્યું કે,
'મારો રોગ દવા વિના મટી જશે, તમારે કંઈ દુરુષ પડશે
નહિ' આ વાત માતાએ માલગી નહિ અને સોનામુખીથી
એક કુશળ વૈદને બોલાવી હરનાથની તળિયત બતાવી
હરનાથની તળિયત તપાસ્યા પછી વૈદે કહ્યું - 'ડાંકટરો
ભલે થાઈમીમ કે ગમે તે રોગ કહે, પણ આ અસાધ્ય
રોગ નથી, આયુર્વેદના મત પ્રમાણે આ વાતજકાસ
રોગ છે, વાયુનુ ગમન કરવાથી આ રોગ મટી જશે'
આ પ્રમાણે કહી દવા આપી વૈદ ચાલ્યા ગયા માતાજીએ
હરનાથને દવા ખાવા આપી ત્યારે હરનાથે કહ્યું - 'મા !

હું દવા નહિં લઉં, મારા માટે કંઈ ઔષધની જરૂર નથી, પણ હું નાનો હતો અને મને રોગ થતો ત્યારે તમે જેમ શ્યામસુંદરને પ્રાર્થના કરતાં તેમ આ વખતે પણ પ્રાર્થના કરશો તો મારો રોગ મટી જશે.' હરનાથ આઠ વરસના થયા ત્યાં મુખી તેઓ શરીરની માંદગી ભોગવતા હતા. અને તે વખતે દવાઓ કરતા. શ્યામસુંદરના મદિર જઈ માતાજીની પ્રાર્થના કરતા કે રોગ મટી જતો. એટલે માતાજીએ વિચાર ક્યો કે, હર સ્થિર પ્રતિજ્ઞાથી કહે છે તેથી તે ઔષધ ખાશે નહીં.' તેથી શ્યામસુંદર પાસે માતાજી હરદોજ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં. અને પ્રાર્થનાને પરિણામે થોડા દિવસમાં હરનાથ રોગમુક્ત થયા.

પ્રકરણ ૧૨મું.

ખાળપૂણ્ણથી જ હરનાથનો દયાળુ સ્વભાવ.

હરનાથ અભ્યાસમાં દરેક વર્ગમાં ખીજા વિદ્યાર્થીઓ કરતાં પહેલા ક્રમમાં રહેતા હતા, તેમ રમતમાં પણ હરનાથ પોતાના દોસ્તોને હરાવતા. સોનામુખીમાં રસીકલાલ કે, અન્નદાચરણ બન્દોપાધ્યાય, વગેરે હરનાથની સાથે ભણતા હતા, અને રમત ગમતમાં પણ તેઓ હરનાથના સાથી હતા. બંને દોસ્તોની સાથે ગેડી દડાની રમત રમાતી ત્યારે હરનાથ, દરેક વખતે તેઓને જીતી લેતા હતા. આ રમત વખતે ચરત કરવામાં આવતી કે

જે હારે તેણે જીતનારને ચાર પૈસા આપવા. આ ચાર પૈસા જે કોઈ જીતે તે ચાર પૈસાના મુળી મમરા લઈ મૌ માથે બેસીને ખાતા. આ રમતમા જેઓ હારતા તેમના કોઈ ચાર પૈસા દડ આપી શકે તેમ ન હોય તો તેઓની વતી હરનાથ પોતે જીતનારને ચાર પૈસા આપવા હતા, અને તે પૈસાના મુળી મમરા લઈ મૌ માથે બેસી ખાતા અને આનંદ કરતા.

હરનાથમા આવી દયાનો વિકાસ બાલપણમાંથી જ થતો દેખાતો હતો. બચપણમાં મોખતીઓને માર્યે લઈ હરનાથ થઈ રમતો રમતા હતા. ઉનાળાના એક દિવસે બપોરના રમતા રમતો બધાએ તાડવૃક્ષનાં થડ પાને પક્ષીનો એક માળો પહેલો દીઠો. એક છોકરો તે માળામાંથી પક્ષીનું બચ્ચું બહાર કાઢી રમવા લાગ્યો. હરનાથે આ જોઈને કહ્યું કે “ના ભાઈ ! કોઈ પણ જીવને હું બ દેવાનું નહાતું કામ કરું નહિ. આ બચ્ચાને તેના માળામા મૂકી દેવું જોઈએ.” આટલું કહી બાળક હરનાથે મોટા તાડ વૃક્ષ પર ચઢી જે સ્થાને પક્ષીઓનો માળો હતો ત્યાં બચ્ચાને સોંપી દીધું. તાડ વૃક્ષ ઉપર ચઢવાની હરનાથને પ્રથમથી જ ટેવ હતી, તેથી તે ઉપર ચઢવાની હુકત પડી નહિ. હરનાથના દોસ્તો તેમનો આવો દયાળુ સ્વભાવ જોઈને મઘજાં જીવો ઉપર દયા રાખવાનું શીખ્યા.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

શ્રી કુસુમકુમારીદેવી.

ભગવતીદેવીના પિતા તર્કોલંકારના ઘર પાસે એક બ્રાહ્મણ રહેતા હતા. ભગવતીદેવીના પિતાનું ઘર વામનપાડામાં હતું અને આ બ્રાહ્મણનું ઘર તેની નજીકના ઝૂણામાં નીમ-તલામાં હતું. તેમની પત્નીનું નામ ચંદ્રાવલી હતું. ચંદ્રાવલીની સાથે ભગવતીદેવીને બહેનપણું હતા હરનાથ જ્યારે પાંચવર્ષના હતા ત્યારે ચંદ્રાવલી ગર્ભવતી હતી. ભગવતી દેવીએ ચંદ્રાવલીને કહેલ કે, “સખી, તારે બે દીકરી થાય, તો માગ હુનાથની સાથે તેના લગ્ન કરજે.”

કુસુમકુમારો ચંદ્રાવલીબાઈનું પ્રથમ સંતાન હતું. કુસુમકુમારીના જન્મ પહેલાં એના માતાને પ્રસવ વેદના બે દિવસ ઘણી થઈ. અવારનવાર માતાને મૂર્છા આવતી અને અને તેથી બેશુદ્ધ થઈ જતાં કવિરાજે અને દામ્ત્રીએ બોલાવતા મૈત્રેયે મત આપ્યો કે ચંદ્રાવલીને પ્રસવ થવાને સાધારણ માર્ગ સ્ત્રીઓને હોય છે તે નહિ હોવાથી કદાચ તેઓ બચી શકે નહિ. ચંદ્રાવલીને પણ પોતાના મૃત્યુનો ખ્યાલ આવવાથી મગા સંબંધી અને ભગવતીદેવીને મળવા બોલાવવા તેઓએ ઇચ્છા કરી મગા સંબંધી તેમને મળવા આવ્યાં. ભગવતીદેવીએ છોકરાંઓને નિશાળે મોકલી આપ્યાં. હરનાથે મા સાથે જવા માટે ઘણી જ હઠ

લીધી એટલે ભગવતીદેવી કમળા અને હરનાથને સાથે લઈ ચંદ્રાવલીને ત્યાં ગયા. ચંદ્રાવલીને જે ઓરડામાં રાખવામાં આવ્યાં હતાં, ત્યાં ભગવતીદેવી કમળા અને હરનાથને સાથે લઈ ગયાં. ચંદ્રાવલી તેમને જોઈને બોલ્યાં, “બહેન ! સાડ થયું તમે મને મળવા આવ્યાં. આટલું બોલતાની સાથે ચંદ્રાવલીએ દશ મામ અને દશ દિવસે ઇ. સ. ૧૮૭૦ની ૧૪ મી ડીસેમ્બરને દિવસે બપોરે ત્રણ વાગે એક ચંપાના ફૂલ જેવી કન્યારત્નને જન્મ આપ્યો. કન્યાના જન્મ વખતે તેની રૂપ બ્યોતિથી સૂતિકાગૃહ પ્રકાશમાન થઈ રહ્યું. આ જોઈ ચંદ્રાવલીના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. પરંતુ તેને મૂર્છા આવી અને બેશુદ્ધ બની. ભગવતીદેવી તેની પાસે ગયાં અને તેને પંખાથી પવન નાંખવા લાગ્યાં. હરનાથ અને કમળા પણ મા પાસે ઓરડામાં બેઠાં. ચંદ્રાવલીને શુદ્ધિ આવતાં બીજી બાઈએ ત્યાં હતી તેઓએ ઓરડા સાફસૂફ કરી બાળકીને કમળાના બોળામાં મુવાડી તેને પોતાના બોળામાં લઈ તેનો હસતો ચહેરો જોઈ હરનાથ બહુ ખુશ થયા. ઘરમાં સૌ બાલીકાને જન્મ થયો એ સાંભળી ખુશ થયાં અને માંગલિક પ્રસંગના આનંદમાં “ઉતુ”ના અવાજમાં ડાંગર અને દુર્વા ચડાવવા લાગ્યા. ભગવતી માતાએ હરનાથના માથા ઉપર દુર્વા અને ડાંગર ચઢાવ્યાં અને બોલ્યાં કે, “હરે આ બાલીકાને તેની ભવિષ્યની સ્ત્રી તરિકે બોળામાં

લીધી છે. હર અને આ બાલીકાનાં લગ્ન થઈ ગયાં હોય એવો સંવાદ ત્યાં ઉલ્લેલી સન્નારીઓમાં થયો અને “ઉલુ”ના અવાજથી ઘર ગાજવા લાગ્યું.

બાલીકા સાત મહિનાની થઈ ત્યારે અન્નપ્રાશન કરાવી તેનું નામ કુસુમકુમારી રાખવામાં આવ્યું. ભગવતી-દેવીને ચંદ્રાવલીએ કહ્યું કે, “તારા મોઢાની વાણી સફળ થઈ છે, કારણ કે મેં પુત્રીનો જન્મ આપ્યો છે. મારી કુસુમ મોટી થશે, ત્યારે તારા હરનાથની સાથે તેનાં લગ્ન કરીશ.” ભગવતીદેવી—“સખી! બંને જીવતાં રહો અને તેમ થશે.”

કુસુમકુમારી દિનપ્રતિદિન મોટી થતાં હરનાથ સાથે રમવા લાગી. હરનાથની સાથે રમવામાં કુસુમકુમારીને શરમ આવવા લાગી. હરનાથ રમત રમતાંરમતાં કુસુમકુમારીને ઢીંકા ધણ્યા મારતા, ક્યારેક કુસુમકુમારીને મોઢે મેંશ ચોંપડતા હતા. ક્યારેક પછંવાડેથી આવી બે આંખો દેખાવી રમત રમતા હતા. કુસુમકુમારી શાન્ત સ્વભાવની હતી તેથી હરનાથની આ રમતને સહન કરી લેતી હતી. હરનાથનો શાન્ત સ્વભાવ દરેક ઠેકાણે વખાણેને પાત્ર હતો. પણ કેવળ હરનાથમાં જ ચોડુંધણું તોફાન દેખાતું હતું તે ક્રોધે આ સર્વ બાલિકાં પ્રત્યેજ. કુસુમકુમારી હરનાથનો મોર ખાતી પરંતુ રડતી નહિ. હરનાથ તેને મોઢે મેંશ ચોંપી દેતા તો પણ તે કાંઈ બોલતી નહિ. કદાચ માતા

ચંદ્રાવલી હરનાથ ઉપર શુભે 'યતાં ત્યારે કુસુમકુમારી
 જાણે કાંઈ જાણતી જ ન હોય' તે પ્રમાણે ચોલતી, "ખા!
 ક્યાં છે મેંશ?" ચંદ્રાવલી જોલંતી કે, "શ્યામસુખી!
 હું જાણુ છું કે, હર આવીને ચોપડી ગયેલ હશે. હરને
 હાથે તને આવું દુઃખ દેવામાં આવે છે, છતાં તું બધું
 છુપાવે છે." કુસુમકુમારી કહેતી, "હા મા, તે આખ્યા,
 મારી આંખો દબાવી અને મોંઢા ઉપર મેંશ ચોપડી
 ચાલ્યા ગયા." ચંદ્રાવલી કહેતી, "અરે, શું તે શાન્દાન
 મેંશ ચોપડી જાય, અને મારે ધોયા કરવું?" એક વખત
 કુસુમકુમારીનું મોઢું સાફ કરતાં કરતાં તે કહેવા લાગ્યા
 કે, "મારી કન્યાનું મોઢું કેવું ઝગાડી દીધું! હવે જો તે
 આવે તો તેના પગ પકડી ખાંધી જ મૂકું. મારી નજરની
 સામે મારશે તો હું તેનાં કપડાં કાઢી લઈશ. આજ હું
 તેની માને કહી આ વાતનો બંદોબસ્ત કરીશ."

પ્રકરણ ૧૪ મું.

શ્રી કુસુમકુમારીની વંશાવલી.

સારસ્વત, પ્રાણજી મુખ.

વત્સલ ગાત્ર અને પ્રવર ગૌરીશંકર

(ત્રીવેણી, અંહાગાદ)

રામભજન

પીતાંબર

જેતનાથ

ચંદ્રકાન્તા

પ્રાણકીર્તી

વાસુદેવ

હરીહર

શ્રી રામચંદ્ર

મહાદેવ

મોરકહેય

ગોશાલ (કલકત્તા)

વિષ્ણુચરણ

વિશ્વનાથ

લોકનાથ

ત્રિલોકચનાથ

દિવાકર (સદ્ગાચાર્ય)

ગોથાલ, કોટા (માનગ)

વિશ્વંસર

જગેશ્વર (કોટા)

કલ્પ સુદર (પત્ની ચંદ્રાવલી) ગતિકાન્તા (સોનામુખી)
(સોનામુખી)

કુસુમ કુમારી (પતિ-હરનાથ)

પ્રકરણ ૧૫ મું

હરનાથના લગ્ન.

આ વખતે કન્યાઓનાં નાની ઉંમરમાં લગ્ન થતાં હતા. જ્યારે કુસુમકુમારી સાત વર્ષની થઈ ત્યારે ચંદ્રાવલીને તેની એક સખીએ કહ્યું કે, “તારી કન્યાના લગ્ન ક્યારે કરીશ તેનું નક્કી કર્યું છે? ચંદ્રાવલીએ ઉત્તર આપ્યો.” છ વર્ષ પુરાં થયાં છે, માત્રમું વર્ષ આઢે છે, આઠમે વર્ષે ગૌરીદાન કરીશ. મારા મનમાં આ

ઈચ્છા છે, પછી તો ભગવાનની જેવી ઈચ્છા.” ભગવતી દેવીએ કુસુમકુમારીના જન્મ પહેલાંજ હરનાથની સાથે મગપણ કરવાની વાત ચંદ્રાવલી સાથે કરી હતી તે વાત મૌ જાણતાજ હતા તે પ્રમાણે ચંદ્રાવલીને કહ્યું કે “હર તારી કન્યાને પસંદ કરે છે.”

હરનાથના મોટાભાઈ શિવનાથના લગ્ન તેર વર્ષની ઉંમરે થયા હતા. તે વખતે કુલશીલ જોઈ વરવધુ બનેના જન્માક્ષરો તપાસી બને પક્ષને અનુકૂલ આવે તે પ્રમાણે શુભ દિવસ જોઈને લગ્ન કરવામા આવતા હતાં. શિવ નાથના આ પ્રમાણે લગ્ન થયા હતાં. તેઓ ઉચ્ચ કુલીન કુટુંબના હોવા છતાં તેઓને લગ્ન પ્રસંગે રક્ત ચોકમે અને ચોક રૂપિયા મળ્યા હતા. શિવનાથના લગ્ન કરી ઘરમા વહુને લાવ્યા પછી ભગવતી માતાને હરનાથને પરણાવી ચંદ્રિકા જેવી બીજી વહુ ઘરમાં લાવવાની ઈચ્છા થઈ.

હરનાથનું કુટુંબ ઘણુંજ ઉંચું, કુલીન અને ધનવાન હોવાથી હરનાથના સગપણની વાતો જુદે જુદે ઠેકાણેથી આવવા લાગી. ભગવતી માતા મર્વની વાતો સાંભળી કહેતા કે, હરનાથના સગપણની વાત તમે લાવ્યા છો ખરા, પણ હરનાથનો સંબંધ તો ઘણા વખત પહેલાં થઈ ચૂક્યો છે.

ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં ચૌદ વર્ષની ઉંમરે મધ્ય અંગ્રેજી

વિદ્યાલયના ત્રીજા વર્ગની પરીક્ષા હરનાથે પાસ કરી હતી ત્યારે ભગવતી માતાના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓએ આ વખતે નક્કી કર્યું કે, પુત્રનાં લગ્ન હવે કરે. ચંદ્રાવલીને જોલાવીને ભગવતી માતાએ કહ્યું, ‘તમારી પુત્રી આઠ વર્ષની થઈ છે, મારો હરનાથ ચૌદ વર્ષનો થયો છે. માટે મારી ઇચ્છા છે, કે હવે તેઓનાં લગ્ન કરીએ, તમારી શું ઇચ્છા છે?’

ભાત ખાતી વખતે હાથ ધોઈ આવું, એમ કોણ કહે? ચંદ્રાવલીએ કહ્યું કે હું તૈયાર છું. તે એકદમ હસી અને આનંદ સાથે કહેવા લાગી કે, “ખડુ સારું, તમને મારી ઇચ્છા ઘણા વખતથી કહેવાની હતી. પણ તમે આટલા જલ્દી લગ્ન કરવામાં રાજી હશે કે નહિ, એમ વિચારી જોલતી ન હતી, પણ આજે તમેએ મારી એ જ્ઞાન્તિ લાંગી છે. હવે ક્યારે લગ્ન કરવા ચાહો છો.”

‘આ કાગળ મહિનામાં જ. કાગળ મહિનો એ બારે માસમાં લગ્ન શ્રેષ્ઠ મહિનો છે,’ ભગવતી દેવીએ કહ્યું. ‘તો પછી નક્કી કરો. જેમ જલ્દી થાય તેમ કરો,’ ચંદ્રાવલીએ કહ્યું.

ભગવતી માતા જોલ્યાં “હરરોજ મારે ત્યાં જે પંડિત પૂજા કરવા આવે છે તેને હું પૂછી જોઈશ, અને લગ્નનો શુભ દિવસ નક્કી કરી તમને ખબર આપીશ.”

સવારે પંડિત આંખ્યા અને ભગવંતીદેવીએ તેમને હરના લગ્નનો દિવસ જોવાની વાત કહી. પંડિતને તો આ લગ્નથી તો લાલે જ થવાનો હતો એટલે તેણે ફાગણ મહિનાનો એક સારો દિવસ, શુભ લગ્ન, શુભ લાષ્ટ, ઉભયનો લગ્ન માટે જતાવી દીધાં. વરકન્યાની ચારે આંખો મેળવવાની, એટલે લગ્નની વાત થતી હતી તે વખતે—એક પાડોસણ ત્યાં બેઠી હતી, તેણે કહ્યું ‘ચારે આંખોને શુભ દ્રષ્ટિથી જોવું એ જ શુભ દ્રષ્ટિ છે’ ણીજી પાડોસણ બોલી:— ‘ચારે આંખોનું મિલન હવે બાકી. કયાં રહ્યું છે? એ શુભ દ્રષ્ટિ તો ઘણા દિવસ પહેલાં થઈ ગઈ છે.’

આ વાતચીત ચાલતી હતી તે વખતે એક પાગલ ત્યાં આવી ચઢ્યો, તેણે કહ્યું “અરે! ઘણા દિવસથી શુભ મિલન થતું આવે જ છે પણ આપણે તેને પ્રાપ્તી શકતા નથી.”

“ગોલોકનું ધન આ ભૂલોકમાં આવ્યું છે,

લીલા કરે છે આજ આનંદ;

ત્રણ લોકનો દિવ્ય આનંદ આ દોષ દૂરી શકે?

જેના પગ તળે હસે છે સર્ગી;

મધુર મધુર પવન વહે છે, દે છે તેને સહાય.”

નગરનારીઓ પાગલ તરફ જોઈને કહે છે, “આ કોણ પાગલ છે? તે શું બોલી રહ્યો છે?” બ્રાહ્મણીઓ તેનો પ્રતિધ્વનિ ઓલીને કહેવા લાગી કે, ‘એ શું જોલે છે?’ તે

વખતે પાગલ ત્યાંથી અંતર્ધાન થઈ ગયો, અને મૌ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. ઘણી જ ધામધૂમથી હરનાથનાં લગ્ન કરવામાં આવ્યાં.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

હરનાથનું હૃદય સ્પર્શી શક્તિમય જીવન.

બાળપણથી જ હરનાથનું મન મંસાગ્રિક બાળતોથી મુક્ત રહેતું હતું. જેઓ બાળપણના મંગી હતા તેઓની માથે હરનાથ ગમત ગમત ક્રમ્તા, આનંદ વિનોદ કરતા, ઠકા મસ્કરી ક્રમ્તા છતાં પણ પોતાના હૃદયથી દરેક બાળતોથી નિર્લેપ રહેતા હતા. તેઓ કોઈની માથે પણ વાદવિવાદ કે મારામારી ક્રમ્તા નહિ રમતની વખતે કોઈ બાળક હરનાથને જીતવા માટે ઘણો પ્રયત્ન કરે ત્યારે હરનાથ તેની પાસે ઈચ્છાપૂર્વક પોતાની હાર કબૂલ કરતા અને તેને જીતાડી આનંદ આપતા.

લગવાનનું અતિ મધુર નામ બાળપણથી જ હરનાથના કાનને અમૃત જેવું લાગતું હતું. કૃષ્ણકથા જે ઠેકાણે થતી હોય ત્યાં પોતાના મોખલીઓને છોડી હરનાથ આવ્યા જતા. કીર્તનનો મનોમુગ્ધ સુધા રાગી શબ્દ કાને પડતા બધા કામો છોડી મધુર કંઠથી મૌની માથે પોતાનો સૂર મેળવી હરનાથ કીર્તન કરતા હતા. ગામમાં જે ઠેકાણે હરિકથા થતી હોય તે જગ્યાએ સાંજના દરેક જણે

તેમને નિત્ય નિયમ હતો. હરનાથના મિત્રો આ માટે તેઓની મશ્કરી કરતા પરંતુ કોઈની વાત પર તેઓ ધ્યાન આપતા નહિ.

હરનાથની નાની વય હોવા છતાં કીર્તન ગાવામાં અને નૃત્ય કરવામાં તેઓ એટલા જાણુ કુશળ હતા કે, સૌ કોઈ તેથી મુગ્ધ થતાં. ગામની મહિલાઓ તેમને પોતાને ત્યાં વારંવાર બોલાવી કીર્તનો ગવડાવતી. આવી રીતે હરનાથે ભગવાનના મધુર નામનો પ્રચાર “ઘેરઘેર” શરૂ કર્યો.

હરનાથ સમાન વયના છોકરાઓને પ્રભુની અપાર કરુણા અને અગાધ શક્તિ વિષે બોધ આપ્યા કરતા હોવાથી તે છોકરાઓનાં મન પ્રભુપરાયણ થવા લાગ્યાં. આ જાણત છોકરાઓના કેટલાક માળાપને ગમતી અને કેટલાકને ગમતી નહિ. જગદીશ નામના છોકરાના બાપ ઉપેન્દ્રને આ વાત પસંદ પડી નહિ. તેણે જગદીશને કીર્તનમાંથી રાતના મોડે આવ્યો તે માટે ખૂબ ઠપકો દીધો, અને કીર્તનમાં જવાની મના કરી. આ વાતની હરનાથને ખબર થતાં હરનાથે બીજે દિવસે જગદીશને ત્યાં કીર્તન કરવાની જગદીશના માતાજીની પરવાનગી મેળવી. નિયત વખતે હરનાથ તેઓના સાથીઓ સાથે કીર્તન કરવા ગયા. જગદીશ સૌ છોકરાઓ સાથે

કીર્તનમાં બેઠો. જગદીશના પિતા બહાર ગયેલા હોવાથી જ્યારે તેઓ પાછા ફર્યા ત્યારે તેઓ પણ કીર્તનમાં બેઠા. હરનાથે એક કીર્તન-શરૂ કર્યું, જેનો ભાવ નીચે પ્રમાણે હતો:—

“ઓ દયાના પ્રભુ !

“પતિતમાં પતિત પાપીઓનો તું બચાવ કરે છે, તેના બદલામાં તું કાંઈ ઇચ્છા રાખતો નથી !

“જેઓ તારી હાંસી કરે છે, અને જેઓ તારી ઉશ્કેરણી કરે છે—તેઓને પણ તું બચાવી દે છે. મારા જેવા નિરાધારનો તું બચાવ કર !”

ઉપેન્દ્ર આ કીર્તન સાંભળતાં સાંભળતાં શુદ્ધિ વગરનો થતો ગયો અને તેણે પોતાનામાં એક અદૃશ્ય બળનો સંચાર થતો જોયો. હરનાથના ભજનથી તેનું હૃદય ખળભળી ઉઠ્યું અને મોટે મોટે ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા લાગ્યો. તેણે હરનાથના શરીરમાંથી નીકળતી દીવ્ય જ્યોતિમાં ઘણાં છાંદસોને કીર્તનના આવેશમાં નૃત્ય કરતાં અને હરનાથની પ્રશંસા કરતાં જોયાં. થોડા મમયમાં જગદીશના પિતાને શુદ્ધિ આવી અને તે હરનાથ ! હરનાથ ! એમ મોટે મોટે ઉચ્ચારવા લાગ્યો. હરનાથે તેનો હાથ પકડ્યો અને તેને પ્રેમાલિંગન કર્યું. તે દિવસથી ઉપેન્દ્ર હરનાથને માનની નજરે જોવા લાગ્યો અને તેણે પોતાના દીકરા જગદીશને તેમના કીર્તનમાં જવાની છટ આપી.

હરનાથ જ્યારે પોતાના સોળતીજો સાથે એક વખતે પ્રભુ સંબંધી વાર્તાલાપ કરતા હતા ત્યારે છોકરાઓએ પ્રભુ સંબંધી પ્રશ્નો પૂછતાં હરનાથે નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યા.

છોકરાઓ—હરા, અમો આજો દિવસ પ્રભુના નામનું રટણ કયાં કરીએ તો ગામને કંટાળો ન આવે ?

હરનાથ—કદી નહિ. નામ રટણ કરવાથી તમોને એવો આનંદ થશે કે એની મેળે તમારી આંખમાંથી હપોત્તુ વહ્યા જશે.

છોકરાઓ—ઈશ્વરને જોવા શક્ય છે ?

હરનાથ—તદ્વન શક્ય છે. જેઓ ઈશ્વરનું નામ-સ્મરણ કયાં કરે છે તેની પાસે ઈશ્વર રહે છે. બાપ્પાઓની મા પોતાના બાપ્પાઓને છોડી એક દિવસ પણ એકલી રહે છે ખરી ?

છોકરાઓ—હરા, તમોએ ઈશ્વરને જોયા છે ? એ કેના જોવા છે ? એણે તમારી સાથે વાત કરી છે ?

હરનાથ—હા, ઈશ્વરને મેં જોયા છે. ઈશ્વર દર્શનનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. જેટલું આપણે તેનું નામ લઈએ તેટલું તે આપણને ચાહે છે. મારી ઈશ્વરની સાથની વાતનો આ સાર છે.

છોકરાઓ—ઠીક ત્યારે, અમો આજો વખત એનું

નામ રટણ કયાં કરીશું, તો ઈશ્વર દર્શન અમેને કેટલા દિવસે થશે ?

હરનાથ—વધુ પૂછપરછ કર્યો વગર તેનું નામ લીધા કરે. એક દિવસ ઈશ્વર અલુધાર્યાં આપણે તાજુબ થઈએ એવું એક ઠાક કરશે, જે પરથી આપણને થશે કે ઈશ્વર હંમેશાં આપણી ખાસે છે. આ દેશથી તેનાં દર્શનની આપણને તીવ્ર જિજ્ઞાસા થશે અને તે દિવસે દિવસે વધતી જશે. આ તીવ્ર જિજ્ઞાસા અવશ્ય તેટલા પ્રમાણમાં પરિપૂર્ણ થશે.

હરનાથના ઉપર પ્રમાણે વાતોલાપથી છોકરાઓમાં ઈશ્વર ઉપર અદ્ભૂત ભરોસો ઉત્પન્ન થયો.

*

*

*

સોનાગુખીના દ્વર આવેલા ગામડાના લોકોને પ્રભુના મધુર નામની પ્રસાદી અખાડવા હરનાથ ઘણી વખત દ્વરના ગામડામાં પોતાના સાથીઓને લઈને સંકીર્તન કરવા જતા હતા. એક વખતે એક ગામડામાંથી સંકીર્તનમાંથી હરનાથ ઘેર આવતા હતા ત્યારે તેઓને ક્ષયના અસંદ્ધ રોગથી પીડાતા મનુષ્યનો દુઃખમાં મદદ માટે “શિવ, શિવ” મોટેથી જૂમ પાડતો અવાજ સંભળાયો. આ અવાજ સાંભળતાં જ હરનાથ ત્યાં તેની પામે ગયા અને પરમાત્માની મહાન શક્તિની મીઠી મીઠી વાતો કરી તેની છાતી ઉપર અને વાંસા ઉપર પોતાનો

હાથ આસ્તે આસ્તે ફેરવવા લાગ્યા. આમ કરવાથી આ માણસમા વાગૃતી આવી અને તે જોઠો થઈ હરનાથ તરફ આભારની દૃષ્ટિએ જોવા લાગ્યો. તેને એકદમ આંકડી આવી અને તે ખૂબ ઠાસો ખાવા લાગ્યો. નજીક રહેવાવાળા લોકો ત્યાં આવ્યા અને તેઓએ હરનાથને ઝૂંપડામાંથી બહાર નીકળી જવા કહ્યું, નહિતો તે રોગનો લોગી થઈ જશે. હરનાથે જવાબમા કહ્યું, “મારા વડિલો ! આ મારા હુઝી બાપ લયંકર રોગમાંથી તરન સારા ન થાય ત્યાં સુધી હું અહીંથી જવાનો નથી. તમે આ માણસની બરદાસ કેમ કરતા નથી ? જ્યાં ભ્રાતૃભાવનાની ક્ષીણતા હોય છે ત્યાં ગમે તેટલી પરમાત્માની ભક્તિ કરી હોય તે નિરર્થક છે.” ક્રમે ક્રમે આ માણસનો રોગ ક્રમી થઈ જઈ તેને સારી ઉંઘ આવી ગઈ અને હરનાથ ઘર તરફ ગયા. બીજે દિવસે હરનાથને ઘણી ઉધરસ ઉપડી અને તે એટલી બધી વધી ગઈ કે તેમનું શરીર ક્ષીણ થતું ગયું અને ભૂખ અને પાચનશક્તિ ઓછાં થઈ ગયાં. કેઈ દવાથી હરનાથને કાયદો માલુમ પડ્યો નહિ તેથી ભગવતીદેવીને બહુ ચિંતા થઈ. એ દરમિયાનમાં જે માણસ હરનાથના આશિર્વાદથી સારો થયો હતો તે હરનાથને પૂછતાં પૂછતાં તેમને ઘેર આવ્યો અને હરનાથનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. હરનાથના માતાપિતાએ આ માણસને પોતાના સ્વાર્થ માટે હરનાથને ચેપ લગાડ્યો તે માટે

ખૂણ ઠપકો આપ્યો. આ વાતચીત નાંબળતાં હરનાથ ત્યાં આબ્યા અને જોડ્યા, “માતા પિતા ! આ માણસની કાંઈ કસર નથી. આ માણસ પ્રભુલક્ષ્મી હોવાથી હું મારી ગણખુશીથી એની પામે ગયો હતો અને એટલી વાર ત્યાં બેઠો હતો.” હરનાથે પેલા માણસને કહ્યું, “જાણા ! મારે મારે તમે કાંઈ ખાવાનું લાવ્યા છે ?” આટલું જોક્ષી હરનાથે તેના પોતીયાને એક છેટે બાંધેલી સાકરની ગાગડી કાઢી લઈ પોતાના મોઢામા મૂકી દીધી. આ બનાવ બન્યા પછી હરનાથની તળીયત સુધારા ઉપર આવળી ગઈ.

*

*

આ પ્રમાણે હરનાથે ગામેગામ પ્રભુનામનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. મંદીર્તનના અને પ્રભુનામના પ્રચારના કાર્યમાં હરનાથનું ચિત્ત મમાગિક બાળતોથી મુક્ત રહેતું હતું.

હરનાથ જ્યાં રહેતા હતા તેની બાબુના ઘરમાં એક પાળેલા પોપટનું પાંજર હતું તેમાં ‘પોપટ’ ‘રાધાકૃષ્ણ રાધાકૃષ્ણ’ મધુર નામ જોલતો હતો. તે પોપટના પાંજરા પામે ઉભા રહી હરનાથ પણ પોપટની ‘સાથે’ ‘રાધાકૃષ્ણ રાધાકૃષ્ણ’ જોલતા હતા.

કાલેજના વિદ્યાર્થીઓ માસ્તર પામેથી અભ્યાસની નોંધપોથીઓ લખી લેતા ત્યારે હરનાથ પોતાની નોંધપોથીમાં પ્રભુશ્રેમના પાઠ લખતા હતા. તેમના એક પાઠોશીએ હરનાથની નોંધપોથી લઈને જોયું તો તેમાં

કોલેજના વિષયો લખવાને જદલે ગાયન લખેલાં હતાં. તે
જોતાં જ યાદોશીએ પૂછ્યું કે, “હરનાથ! આ નોંધપોથીમાં
શું લખ્યું છે?” હરનાથે કહ્યું, “તે કહેવા કરતાં તમને
ગાઈ સંભળાવું તો? સાંભળો.” એમ કહી એક વેપ્પાવ
કવિનું પદ ગાવા લાગ્યા:—

શ્યામ સુંદર, શ્યામ મારા,

હે પ્રાણ જંધુ ખ્યારા! હે પ્રાણ જંધુ ખ્યારા! ટેક
સ્વપ્ન માંડી દર્શન દીધાં, કીધી મનો કામના પૂર્ણ,
હવે વિયોગ શલ્ય મારી જંધુ, હૈયું કીધું ચૂર્ણ!

હે પ્રાણ ૧

જાવું હોય તો જાઓ જાણે પણ, જંધુ આવજો સવારે,
પલક વિલંબ કરશે તો, પ્રિય, મરીશ જલ ઓવારે.

હે પ્રાણ ૨

તમે વૃક્ષ ને હું છું વેલડી, પલક પડે કેમ છૂટી રે,
અહુ વિયોગપછી મળ્યાછો, પ્રાણજંધુ હવે જશે નહિ છૂટી રે.

હે પ્રાણ ૩

હે પ્રાણ જંધુ! હું ચાહું તુજને, તું કેમ ન ચાહે મુજને!
જંધુ! તંને શું દોષ દેવો, દોષ હો' હું મારા હૃદયને!

હે પ્રાણ ૪

જંધુ, તું પ્રાણ જંધુ છે, તું પ્રાણપતિ છે મારો,
પાષાણની નિશાન જેવો, છે પ્રેમ તારો મારો.

હે પ્રાણ ૫

બંધુ! હૃદય બંધુ તું છે, તું છે સ્વર્ગ સુખ અપાર,
પલક નહિ દેખું તુંને, તો વહે બાંસુ ધારા!
હે પ્રાણ ૬

સહુ કહે તુંને ‘કાળો-કાળો’, બંધુ હું કહું છું રયામ,
કાળને હું કોતરી રાખીશ, હે કાના! ત્હારું નામ.
હે પ્રાણ ૭

સૈયદમતૂંબ કહે સાંભળ, સાંભળ કાળા પ્રાણ,
તારે મારે જુગ જુની પ્રીતું, ભલે માન યા ન માન!
હે પ્રાણ ૮

ઉપરનું પદ સાંભળી પાડોશી મીત્રે કહ્યું, “હે ભાઈ!
હવે હિન્દુ ભક્ત મરી શું તું મુસ્લિમ ભક્ત બની ગયો
છે? મુસ્લિમ કવિ સૈયદ મતૂંબની બનાવેલી વૈષ્ણવ
કવિતા તારા જેવા હરિ ભક્તે આ ચોપડીમાં લખવી એ
શું યોગ્ય કહેવાય? છીઃ છીઃ ભાઈ! તેં તો જોલવા જેવું
રહેવા દીધું નથી!” હરનાથે જવાબ આપ્યો, “મોચી
હોય પણ પવિત્ર ચાચ, બે કૃષ્ણ શું જ નિત્ય ગાય.” “સૈયદ
મતૂંબ એ સાચો વૈષ્ણવ છે, તે તમે બાણી શક્યા નથી;
પણ જો તમે અભેદ સંપ્રીતી અને વિશાળ હૃદયથી તેને
અમજવા પ્રયત્ન કર્યો તો તે હિન્દુ હૃદયનો સાચો વૈષ્ણવ
છે એમ તમે બોઈ શક્યો.”

ઈ. સ. ૧૮૬૦માં હરનાથે પોતાના ઘર નજીક આવેલા
અર્ધપરામાં એક ખાસ હરિસલાની સ્થાપના કરી, જેમાં

તેમના ખામ અતર્ંગ ભક્તો રાત્રિના બારથી તે મવારના આર સુધીના મમયમાં વૈષ્ણવધર્મના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતો ક્રિપર પ્રવચન કરતાં. આ સભાની પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓએ વૃન્ધામમાં પામ કૃષ્ણે ત્યારબાદ આ મલામાં હરનાથે હરિનામ શુભ કીર્તન આહુ રાખ્યું હતું. દરરોજ મવારમાંજ મૌ ભક્તો મળી પરમાનંદસહિત કીર્તન કરતા. કીર્તનમાં ગોવિંદદામ, જ્ઞાનદાસ, નરોત્તમદાસ વગેરે ભક્તોના મધુર પદો, વિદ્યાપતિ અને જયદેવના રાધાકૃષ્ણના ભાવ રમિક કાવ્યોનું મર્વ સાથે મળી ભજન કીર્તન કરતા. કીર્તન વખતે કોઈ ઢોલ વગાડતું. કોઈ કરતાલ ઝળવળી તાલ દેતા, કોઈ નાચતા, તેા કોઈ વાણંત્ર વગાડતા. આ પ્રમાણે ભક્તિની ધૂન મચતી. ભજનમાં મૌ મારા તારાના, જાતિભેદના, વાણીવિચારના, અને માન-અભિમાનના વિચાર દૂર મૂકી ભજનનાનંદમાં લીન થતાં.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

હરનાથ—ખુદીરામ રાધાકૃષ્ણભાવ.

હરનાથ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા તે વખતે તેમને ખુદીરામ નામના એક મિત્ર માથે આત્મઐત્રી ણંધાઈ હતી. ખુદીરામ જાતે વણકર હતા. તેઓ બી. એ.ની પરીક્ષા પાસ કર્યા પછી સરકારી શાળાના મુખ્ય શિક્ષકની નોકરી કરતા હતા. હરનાથ અયોધ્યાની શાળામાં શિક્ષક તરિકે દોખલ થયા છે એ વાત ખુદીરામના જાણવામાં આવતાં

તેણે સરકારી શાળાની નોકરી છોડી હરનાથની સાથે રહેવાની ઇચ્છા હરનાથને દર્શાવી. ખુદીરામની ઇચ્છા સફળ થઈ અને વિદ્યાલયના સંચાલકને જ્ઞાતમણીકરી ખુદીરામને તે શાળામાં મુખ્ય શિક્ષક તરીકે માસિક રૂપિયા એકસોના વેતનથી ઠાળલ કરવામાં આવ્યા. હરનાથની માફક ખુદીરાગ પણ પ્રભુપ્રેમી હોવાથી સમાન વય-વિચારના બંને મિત્રોનું અદ્ભુત મિલન થયું, જે મોનામાં હિરો જડાયા જેવું મુંદર હતું. ખુદીરામના મંગમાં હરનાથની ભાવપૂર્ણ કૃષ્ણભક્તિનો પ્રકાશ થવામાં વધારે અનુકુળતા થઈ. ખુદીરામના હૃદયમાં કૃષ્ણ પ્રેમની લગની લાગેલી હતી જ એટલે તેઓ પરમ કૃષ્ણપ્રેમી વૈષ્ણવ હરનાથના સહવાસથી પોતાને ધન્ય માનવા લાગ્યા.

વિદ્યાલયની દૈનિક દરજ્જાથી મુક્ત બની જાકીને સમય હરનાથ અને ખુદીરામ ઘણા આનંદથી તે પ્રેમમય ભાગવાન શ્રીકૃષ્ણનું નામ સંકીર્તન કરી દીવ્ય ગહાસુખનો આસ્વાદ લેવામાં ગાળતા. હરનાથ અને ખુદીરામના આત્મા એકબીજા સાથે જોતપોત થએલા હતા. બંનેને એકબીજા, વિના જોન પડતું નહિ. હરનાથના નિવાસસ્થાન પાસે કામીની ફૂલનું એક વૃક્ષ હતું. તે વૃક્ષની એકબાજુએ માધવી લતા છવાઈ રહી હતી અને બીજી બાજુએ રાધા લતા તે વૃક્ષને આલિંગન કરતી વીંટળાઈ રહી હતી. એવા આ મુંદર સ્થાનમાં હરનાથ અને ખુદીરામ સાથે

મળીને એ વૃક્ષલતાની પાને એક ‘યુગલભાવ પ્રકાશ કુંજ’
 બનાવ્યુ આ યુગલભાવ પ્રકાશકુંજમા જ ને મિત્રો ગદ્યા
 કૃષ્ણની વજલીલાનું શ્રીનામ ન કીર્તનદારા અનુમરણ કરી
 પોતાના હૃદયોને પ્રેમભાવથી છલકાવી દેતા, અને કૃષ્ણ
 લીલામા અલૌકિક આનંદ મ્હાણતા.

કોઈ વખતે હુનાથ સ્વકીય ભાવ ધરતા તો ખુદીરામ
 પગ્નીયભાવ ધરતા. કોઈ વખતે હુનાથ પોપીતપતિકા
 ભાવ ધરતા તો ખુદીરામ ખડીતાભાવ ધરતા. કોઈ વખતે
 હુનાથ કલહાતટિકા ભાવ ધરે તો ખુદીરામ ઉત્કંઠિતા
 ભાવ ધરે. કોઈ વખતે હુનાથ વામકસજની ભાવ ધરે
 તો ખુદીરામ પ્રેમગર્વિતા ભાવ ધરે.

અજવાળી શીતળ રાત્રી હતી ચંદ્રનો રૂપેની
 પ્રકાશ ચારે પાસ ફેલાઈ ગયો હતો ધરતી શીત
 અને ગાત હતી અપાના માધવીલતાના મદેદ પુષ્પો-
 ગધાલતાના ફુલો અને કુંજની નજીવના ખગીઆમા
 કદળ વૃક્ષ પશુ ધોળી ચાદનીથી ગોખી ગયા હતા
 તે વૃક્ષની ડાળી ઉપર બેઠેલ સફેદ અકોર પક્ષી મધુર
 સ્વરે ગાન કરી ગઈ ગઈ હતું - “વાત કર વલ્લભા, વાત કર.”
 આ વખતે હુનાથ અને ખુદીરામ રાધાનો અદ્રાલિમાગ્નિકા
 ભાવને પ્રદર્શિત કરી ગયા છે

ખુદીરામ “અવશ્ય કેમ હુનાથ, મહારી કુંજમા-મહારી
 ધોરમરણીયા ગદ્યાગણી આવી છે તે પ્રેમમાં ઉન્મત્ત

બની રીસાઈને 'પ્રેમગર્વિતા' થઈ બેઠી છે. તેને કૃષ્ણ કહે છે—“માન તજ, માન તજ, માન તજ માનની!”

હરનાથ:—“માયું કહે છે ભાઈ, રાધાના ગર્વને ખાંડન કરવા. રાધાને રંજન કરવા કૃષ્ણ કહે છે તે સાંભળ:—

“રીસ તજ, રીસ તજ, રીસ તજ હૃદયમણી,
નયન મીચી કાં નચાવે હે હૈયાની પૂતલી,

“પ્રેમખંધન તુજ છે, વળી તુજ ઉર અલિલાષ,
પ્રાણ જાયે પલકમાં જો નાંખે તું નિઃસ્વાસ.

“હે રાધા! કસોટી કરે છે મ્હારી શું અત્યારે,
રૂપ ગુણને જીવનનું છે, જીવિદિત છે આ સંસારે.

“લે-લે-લે રાધા આ મોરલી મારી,
થાહું છું સ્પર્શતા અરણ્ય રજ તારી.

“વર્દન તારું નીરખી માનું છું ધન્ય ધન્ય લોચન,
પરિચિત છે મોર તારી આંખનું અંજના.

“રૂપે ગુણે યૌવન જીવને છું ઉદાસી,
કેવળ હું છું ત્હારી, નિર્મળ પ્રીતિનો ખ્યાતી.”

પુત્રીરામ:—“કૃષ્ણ, રાધાને ફરી ફરી મનાવતા શું કહે છે તે સાંભળ:—

“હે રાધા! તુજ કોમલ હૃદયને દુઃખ દીધું હોય જરીયે,
ભૂલી જશે જો કહું છું પ્રણમી,

શું આથી અધિક બીજું કહીયે, રીસ તજ રાધિકે.

“વયો હોય અપનાધ કરી તો, ભરી જશે દે તની,
દે દર્શન, ~ મદન કીડા તુ, નહિ કરે પાપ કરી તની.”
ગીત તજ ગધીકે

“જો ~ કૃષ્ણ ગધાને પ્રણામ કરે છે અને દોષની
ક્ષમા માગે છે!

“ગધા રીત તજતી નથી ને કૃષ્ણની પ્રણતી ધરતી
નથી જેવા ગધાના ગીમામણા તેવા કૃષ્ણના મનામણા !
આહા ! આ ડેણ મધુર રૂણ દર્શન છે !”

“ક્ષણિ- થૌવન છે ક્ષણિ- છવન છે, છે ક્ષણલગુ- મ માર,
“માર નમ્બુ મ મે આવે કરી લે પ- ઉપજા

“અરણ્ય મ છવની ગધા મુ- ગી ! શુ વિગ્ધ વધ કરશે માટે

“તુજ અમળ સુધા-તુજ અમળ ચેતન છે,
તો કેમ થશે વધ મારે !

“દિવસ અને રાત, રાધા ! રાધા ! તુજ વિના નહિ જીજી રાત,

“નિગ્ધ આગથી જગી નહીં ,

ધડી ગણી નહીં છે આ મુજ જાન

“નિગ્ધ આગમા ફળી ગયો છુ, તુજ કુચ કવચ દર્ષી રાત,

“હે રાધા ! તુ છે ગુણવંતી, તુ તાર દે આહે કુણા-

“ત્રિભુવનમા થશે ઈર્તિતાની,

કૃષ્ણને નિગ્જશે લાખ લાખ નાગરિ,

(માટે) માનને પગ્ધરી, શુભ ધડી લે વરી,

કહે કવિ વિપ્રાપતિ કરગરી ”

ગધા ગીત છોડે છે રાધાને કૃષ્ણ ભેગે છે અને

કુંજમાં વિહાર કરે છે. આવા યુગલપ્રેમભાવનો હરનાથ અને ખુદીરામ અનુભવ કરી રહ્યા છે.

હરનાથ અને ખુદીરામ બંને મિત્રો દરરોજ - એક બીજામાં એક બની ભાવ-લોજન, લજન કરતા-છવન ઝરમર ઝરાવી હળીમળી હીંચતા અને 'ભાવપ્રકાશ કુંજ' માં વિહાર કરતા હતા. પણ હરનાથ જાણતા હતા કે ખુદીરામનો સંગ અને અયોધ્યાની નોકરી ટૂંકા સમય માટે હતી. હરનાથ આ વિચારથી એકાન્તમાં ઘણા દુઃખી રહેતા હતા.

એક દિવસે બંને મિત્રો કુંજમાં ભેટા હતા અને આનંદથી કૃષ્ણ કથા કરી રહ્યા હતા. તે વખતે ખુદીરામે કહ્યું, “રામના વનવાસથી અયોધ્યાવાસીઓને ગમવિયોગનું દુઃખ ભોગવવું પડ્યું. કૃષ્ણના મથુરા ગમનથી રાધાને, ગોપીઓ અને મજવાસીઓને કૃષ્ણવિરહનું દુઃખ ભોગવવું પડ્યું. ગૌરકૃષ્ણનાં સન્યસ્તથી શાન્તિપુરવાસીઓને, સહ ધર્મિણીને તથા શચીમાતાને ગૌરકૃષ્ણનાં વિયોગનું દુઃખ સહન કરવું પડ્યું. તેમ તમેપણ અહિં આવવાથી સોનામુખીના લજન મંગીઓને તમારા વિરહનું દુઃખ ભોગવવું પડ્યું છે. હરનાથ, તમે આમ પ્રેમ અને વિરહ-સંયોગ અને વિયોગની પાસા જાણી રમવામાં શું આનંદ માનો છો ?”

હરનાથ—“ભાઈ! તું જે વાત કરે છે તે જ વાત કરવાનો હું ઘણા દિવસથી વિચાર કરતો હતો, પણ તને

હુઃખ થશે એમ ધારી કહેતો નહોતો.”

પુદીરામ—“ભાઈ! જે કહેવાનું હોય તે ખુશીથી કહો. તમે અને હું કયા જુદા છીએ ? ”

હરનાથ—“ભાઈ! જુદા નથી પણ જુદા ધર્મ એ તો !” ગદ્ગદ કંઠે હરનાથ જોડ્યા.

પુદીરામ—“ભાઈ! કૃષ્ણ જેઓને છત્યાં હતાં તેઓ જ કૃષ્ણની રામલીલામાં દાખલ થઈ શક્યાં હતાં. ગૌરાંગદેવે કૃષ્ણ આબ્યા ત્યારે બાકીના આત્માઓને આકર્ષણથી ખેંચી લઈ ગૌરલીલામાં ફૂળાવ્યા હતા. તેમ આ વખતે તમે મને પ્રેમના આકર્ષણથી ખેંચી લેશો જ એવી મને ખાત્રી છે.”

હરનાથ—“બહાલા ! તું કહે છે તે સત્ય છે. ‘થાય જેનો યોગ, ન થાય તેનો વિયોગ.’ મિત્ર, કૃષ્ણ થયા શ્યામસુંદર, પછી થયા ગૌરસુંદર અને હવે થયા છે ચિરસુંદર. ચિરસુંદર એટલે વિયોગનો અભાવ અને નિત્ય-સંગનો સદ્ભાવ જેનામાં છે તે. પણ દષ્ટિપથમાંથી દેહનો તિરોભાવ થાય તો ?”

પુદીરામ—“પ્યારા હર ! દેહથી લિપ્ત પણ આત્માથી અલિપ્ત—જેમ જળને મીન તેવો તારો અને મારો સંબંધ છે.” આટલા શબ્દો બોલતાં પુદીરામ રડી પડ્યા.

હરનાથ—“ભાઈ! તારાં આંસુ મારા હૃદયમાં અસહ્ય વેદના ઉલી કરે છે. દેહ દેહથી આપણે છટા પડીએ છતાં અંતરથી તો આપણે આ જન્મ અભિન્ન જ રહીશું.”

“આ તારાં આંસુ તે વિયોગાશ્રુ નથી, પણ અનંત મિલનનાં આનંદાશ્રુ છે. આ આંસુ વિયોગ વેદનાનાં નથી પણ નિત્ય સંયોગાનંદનાં છે. બહાલા, મારે નવ મહીનાની અંદર કાશિમર જવાનું થશે.”

ખુદીરામ—“જાંધુ હર! જે ખરેખર તારે કાશિમર જવાનું થશે તો ‘દેહ છતાં દેહ વિના, પ્રાણ છતાં પ્રાણ વિના, જીવે રસચેતન શીનાંરે, તેમ હું જીવીશ.”

હરનાથ—“બહાલા રામ! હવે છ મારા પછી મારે કાશિમર જવાનું અવશ્ય થશે.”

ખુદીરામ—“હે હર! જે તમે કાશિમર જશો અને ફરી તમે મને નહિ મળી શકો તો આવતા જન્મમાં તમારા આકર્ષણથી જેવાઈ આવીને તમને જરૂર મળીશ. આ જન્મમાં તારો મંગ અલ્પ સમય મુધી મળ્યો છે પણ તારી સાથે નિત્ય સંબંધ બંધાયો છે, તેથી હું ‘પ્રેમાવતારના ચિરસંગી’ તરીકેનું ચિર સૌભાગ્ય મેળવી શક્યો છું.” વળી:—

“મુખ વૈકુંઠમાંહી જે દોહાલાંરે લોલ,
તેતો સોહાલાં છે હરનાથ સાથે રે;

મુખ કહ્યાં ન જાય હર સંગના રે લોલ,

“હર સંગ પામે અમૃત તુન્છ છે રે લોલ,

મુખ ત્રિલોકના જલ પાર રે. મુખ કહ્યાં

“વેદ વ્યાસ આ મુખ ના કથી ગક્યા રે લોલ,

શેષ શારદ ન પામ્યા એનો પાર રે. મુખ કહ્યાં

“શમ ઠાકુરનો સંગ જેણે મેવીઓ રે લોલ,

તેની સદ્ગુણધીને સદ્ગુણ જન્મ રે. મુખ કહ્યાં

જન્મે મિત્રો આવી રીને વાર્તાવિનોદ દરદાજ કયાં કરે છે. દિવસો પમાર થાય છે—મહીના વહ્યાં જાય છે સંજાંધ દહ બંધાતા જાય છે. છ માસ પૂરા થવાની ક્ષણ ની કૃષ્ણ ધ્વની સંભળાય છે.

હરનાથ જ્યારે સ્નાન કરતા હતા તે વખતે એક સ્ત્રી આવી અને હરનાથના હાથમાં એક પત્ર આપી ગઈ. સ્નાન કર્યા પછી હરનાથે સરનામું જોયું તો તેની ઉપરના અક્ષર પોતાના વડીલજાંધુ શિવનાથના હતા. કાશ્મિર સંસ્થાનના કીવાન જનકીપ્રસાદનો હરનાથને કાશ્મિર જોલાવવા આમંત્રણ આપતો પત્ર હતો. હરનાથે આ પત્ર ખુદીરામને વંચાવ્યો અને જન્મે મિત્રો રૂદન કરવા લાગ્યા.

હરનાથ—“ભાઈ, સમયના ગર્ભમાંથી જે કાણુનો

પ્રસવે થવાનો હતો તે વિયોગનો કડ્ડણ મમય આવી ગયો છે.

ખુદીરામ—“હર ! આ પ્રસવ ક્ષણ જો પ્રભુ પ્રેમ પ્રકાશાયુક્ત પ્રભાત ક્ષણ છે.”

હરનાથ—“ભાઈરામ ? હવે છેલ્લા સમયના રાધેશ્યામ”.
હરનાથ કાશ્મિર રવાના થયા, મિત્રો છટા પડ્યા. હરનાથ અયોધ્યા છોડી કાશ્મીર પહોંચ્યા તે જ દિવસે હરનાથને પરમ મિત્ર ખુદીરામના દેહ છોડ્યાના સમાચાર તારથી મળ્યા.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

હરનાથની પ્રથમ નોકરી.

હરનાથના પિતાજીના લાખના ધંધામાં તેની પેઢીના એક માણસે નાણાંની ઉચાપત કરવાથી ધંધાને ભારે તુક-સાની થઈ અને તેને લઈને ધંધો બંધ કરવો પડ્યો. આ કાળજીથી કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિને મોટો ઘોઠો પડ્યો.

દૈવની ઘટના વિચિત્ર છે ! આ સૂત્ર પ્રમાણે શિવનાથને હરનાથનું આ આધ્યાત્મિક વિશ્વ મંગલરૂપ દુર્લભ કામ પમંદ પડતું નહિ. શિવનાથેને હરિનામ પસંદ હતું પરંતુ અવ્યાસ છોડી પહેવાર કાર્ય વળી હરનાથ નિશ્ચિંતપણે ફક્ત હરિનામમાં જ સમય પસાર કરતા હોવાથી એક દિવસે તેમણે હરનાથનો ખૂબ તિરસ્કાર કર્યો આથી હરનાથને

મનમાં ઘણું દુઃખ થયું. રોજના નિયમ મુજબ હરિના કીર્તનમાં રાતના ગયા નહિ અને એક ઓરડામાં જઈ પથારીમાં પડ્યા પડ્યા અંતરના સર્વાન્તરયાત્રીને કહેવા લાગ્યા કે, “આવતી કાલથી આ ઘરનું અનાજ મારે હરામ બરોબર છે”. રાતના બાર વાગે અયોધ્યાથી એક માણસ હરનાથના નામનો એક પત્ર લઈ સોનામુખી આવ્યો. આ પત્રમાં સમાચાર હતા કે હરનાથને અયોધ્યા નિશાળમાં એક ગણિત શિક્ષક તરીકે દાખલ કરવામાં આવ્યા છે. માટે તેમણે તે જગ્યા મંલાળી દેવી. સવાર થતાં હરનાથ સૌ કુટુંબજનોની રજા લઈ અયોધ્યા ગયા અને ગણિત શિક્ષકની જગ્યાએ દાખલ થઈ ગયા.

પ્રકરણ ૧૯ મું

હરનાથનો કાશ્મીર પ્રવાસ.

હરનાથ ગૃહસ્થાશ્રમી હોવા છતાં સંસારના કાર્યમાં ઉદાસીનતા સેવતા હોવાથી તેમના મોટાભાઈ શિવરામે કડવાં વચનોથી તેમનું ભારે અપમાન કર્યું હતું. આ અપમાનથી હરનાથના મનમાં ઘણું દુઃખ થયું હતું. તેમણે એક પત્ર કાશ્મીર સંસ્થાનના દિવાન સાહેબ. શ્રીયુત મહેશચંદ્ર ખિન્વાસને લખ્યો હતો, જેમાં લખ્યું હતું કે, “ઘોડોક વખત મારે સ્થળાંતર કરવા વિચાર છે તેમજ મારા ભાગ્યમાં હોય તો કાશ્મીર જોવાની મારી ઈચ્છા છે.”

૧. શ્રીયુત મહેશચંદ્ર વિશ્વાસ અને તેમનાં પત્નિ હરનાથના મોસાળ પક્ષનાં સગાં થતાં હતાં. આ મહાશય કાશ્મીર સંસ્થામાં એક પ્રખ્યાત વ્યક્તિ હતા અને તેઓ પોતાના કુટુંબસહ કાશ્મીરમાં રહેતા હતા. આ મહાશયનો એક પુત્ર અવીનાશચંદ્ર શ્રીનગર ટેલીગ્રાફ ઓફીસના મુપરીન્ટેન્ડેન્ટ હતા અને તેમનો બીજો પુત્ર શરચંદ્ર કાશ્મીરના કેપ્ટુડી હતા. શરચંદ્રના પુત્ર અતુલચંદ્રે એમ. એસ. સી.ની પરિક્ષા પસાર કરી આર. એસ.ની પદવી મેળવી હતી.

શ્રીયુત મહેશચંદ્રે હરનાથનો પત્ર વાંચી તેમ જ જ્યારે તેઓ કાશ્મીરથી લાંબી રજા લઈ પોતાના ગામ માનકર ગયા હતા ત્યાં હરનાથના મોટાભાઈ શિવરામે હરનાથ માટે કાશ્મીર સંસ્થાનમાં નોકરી માટે વાત કરી હતી તેથી હરનાથની કાશ્મીર સંસ્થાનમાં નોકરી કરવાની અરજી દાખલ કરી આ મહાશયે હરનાથને કાશ્મીર સંસ્થાનમાં નોકરી કરવા માટે એક પત્ર સોનામુખી લખ્યો હતો. આ પત્રથી હરનાથના કુટુંબીજનો મિત્રો અને અનુયાયીઓ અને તેમાં ખાસ કરી તેમનાં માતાજી, તેમની પત્નિ અને હરનાથના મોટાભાઈ શિવરામે તેમને આટલે દૂર પ્રદેશમાં નોકરી કરવા માટે જવાનું માંડી વાળવા બહુ સમજવ્યા પરંતુ તેઓએ કોઈની વાત માની નહિ. પોતાનાં સગાંમંબંધીઓને હરનાથે કહ્યું, “જ્ઞાલા વડીલો,

આ બાળતમાં 'કોઈનું ચાલતું નથી, પરંતુ પરમાત્માની ઈચ્છાને મીઝે આધીન રહેવાનું' છે. આપણે મૈ ત્રીકૃષ્ણનાં રમકડાં છીએ. છવ જે વખતે પરમાત્માની ઈચ્છાને આધીન થાય છે તે વખતથી તે સ્વતંત્ર ચર્ચ નાય છે. મારે કાશ્મીરનો પ્રવાસ પરમાત્માની ઈચ્છાથી જોડવાયલો છે. તેમની ઈચ્છા પરિપૂર્ણ થવા દો."

પોતાના માતાજી ભગવતી દેવીને હરનાથે કહ્યું, "માતાજી! મેં તમને લગ્ન વખતે એક ટોલ આપ્યો હતો તેમાં મેં તમને કહ્યું હતું કે તમારી ભક્તિભાવથી મેવા કરી શકે એવી વધુ હું લાવું છું. હું હજુ અશુદ્ધ છું. મારાથી તમારી મેવા હવે થઈ શકે એમ નથી. માટે કૃપા કરી મારે બહલે આ તમારી વધુ કુસુમકુમારીની મેવા તમારે સ્વીકારવી. મને તમારો આશીર્વાદ આપશો." મોટાભાઈ શિવરામને હઠનાથથી જુટા પડતાં મનમાં ધણું દુઃખ થયું અને કહવા વચનથી ભારે અપમાન કર્યું હતું તને માટે હરનાથની મારી માગી.

ઈ. સ. ૧૮૬૩ની ૨૬મી જુલાઈના દિવસે હરનાથ મોનામુળીથી કાશ્મીર જવા ઉપડયા. ત્રીજે દિવસે નિર્વિઘ્ને હરનાથ રાવલપીન્ડી પહોંચ્યા. આ સમય વર્ષાઋતુનો હતો. હઠનાથ આ કાશ્મીર દેશથી તદ્દન અપરિચિત હતા, જેથી ત્યાં આવેલી કાળી કમળીવાળા બાવાની ધર્મશાળામાં આશ્રય શોધવા તેઓને દરજ પડી.

વરસાદની છેલ્લી વાત્રુ જ હતી. એલમ નદીમાં અખત પૂર ચડ્યું હતું. આગ્રુખાગ્રુ પચ્ચીસ ત્રીસ માઈલ મુધીને પ્રદેશ સરિતાના પ્રચંડ વહેણથી ધોવાઈ ગયો હતો. આગળ પ્રયાણ કરવું અશક્ય હતું. પ્રભુ ઈચ્છાને માન આપી હરનાથે સાત દિવસ મુધી મુકામ રાવલપીન્ડીમાં જ શ્રી કાલીમાતાના મંદિરના પૂજારી મહાશય ભટ્ટાચાર્યને ત્યાં રાખ્યો હતો. આ મહાશયમાં હરનાથને જોતાં જ કુદરતી રીતે તેમના પ્રત્યે રુનેહ ભાવ જાગ્રત થયો અને તેમને પ્રસન્ન રાખવા અનેક ઉપાયો યોજવા લાગ્યા. હરનાથને તો કાશ્મીર જવાની જ તીવ્ર ઇચ્છા હતી. અતુ-કુળ સમયની રાહ આતુરનથને જોઈ રહ્યા. છેવટે હરનાથે પોતાની મુશ્કેલી આ મહાશયને જણાવી અને જો તેમનાથી જાની શકે તો યથાશક્તિ મદદ કરવા વિનંતી કરી. પ્રેમ વિવશ આ મહાશયે એક નાનુ દુદ તેમને આપ્યું. દુદની મદદથી હરનાથ એલમ નદીના કોહાટના પૂલ મુધી પહોંચી શક્યા ને પૂલ ઓળંગી કાશ્મીર સંસ્થાનની હદમાં પ્રવેશ કર્યો. મેઘની પ્રચંડ ધારાઓ હતુ પણ ઝડી વરસાવી રહી હતી. જળપ્રલય સમીપ જ ગાપી પહોંચ્યો હોય તેમ સર્વત્ર પાણી વિના કશું જ નજરે પડતું ન હતું. કોહાટનો પૂલ જે કાશ્મીર અને હિન્દની હદોની ચીમારૂપ છે તે પણ આ પ્રચંડ પ્રલયપૂરમાં ઘસડાઈ ગયો હતો. સામે કિનારે પહોંચવું અશક્ય હતું. જાને કિનારે રાજ્યના

માણસો! ભંગાણુ સાંધવા અવિરત શ્રમ ઉઠાવી રહ્યા હતા. પાંચસાત કલાકના સતત પ્રયત્ન બાદ રાજ્યનો એક માણસ સામી બાણુ એક દોરડા સાથે કિનારે આવવા સફળ થયો. ટપાલ અને માણસોને એકપારથી બીજેપાર લઈ જવા માટે સ્ટેઈટના ઈજનેર મી. એટકીનસન જુલામાં મથથરો ભરી સામેપાર લઈ જવાનો અખતરો કરી રહ્યા હતા. આ સાહેબ પાસે હરનાથ ગયા અને સામે કિનારે જુલામાં બેસાડી પહોંચાડવા વિનંતી કીધી. સાહેબે પહેલાં તો હરનાથને ના પાડી પરંતુ તેના આગ્રહથી જુલામાં બેસાડી સામે કિનારે પહોંચાડવા રજા આપી. હરનાથ આ જુલામાં બેઠા અને સામેપારથી જુલાની સાંકળ ખેંચી. જુલો નદીના મધ્ય ભાગમાં પહોંચ્યો ત્યારે સાંકળ તૂટી જવાનો ભય લાગ્યો. ભયથી હરનાથ આકાશ સામું જોઈ પરમાત્માના યશોગાન ગાઈ રહ્યા. સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે હરનાથ નીર્વિઘ્ને સામેપાર આવી પહોંચ્યા. અહીંથી ચક્રોતી જવા માટે હરનાથે પ્રયાણ કર્યું. રસ્તામાં અન્ય ફાંટા પડેલા હોવાથી ક્યે માર્ગે જવું તે હરનાથ સમજી શક્યા નહિ. એટલામાં ત્યાં ઉભેલા સાહેબને સાચો રસ્તો બતાવવા વિનંતી કરી. સાહેબની સાથે હરનાથે આગળ જવા માંડ્યું પણ આગળ એક અતિવિકટ રસ્તો હોવાથી સાહેબે આગળ વધવા ના પાડી છતાં હરનાથે તો ભગવાનપર ભરોસો રાખી આગળ ચાલવા માંડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં હરનાથ

પહાડની નજીક આવી પહોંચ્યા. આ વખતે મૂરજ અસ્ત થયેા હતો અને ચોમેર અંધાર છવાઈ ગયું હતું. 'આવા સયાનક સ્થળે કોઈ સાથ વિના શું કરવું તેની મુંઝવણ હરનાથને થવા માંડી પણ પ્રભુકૃપાએ એક વૃદ્ધ બાઈને ઉલેલી જોઈ. આ બાઈની મદદથી હરનાથ પહાડ ઉપર ચઢી ગયા. ઉપર ગયા પછી આ પહાડને એક ભાગ તૂટી પડ્યો. હરનાથ ચઢેાતી પહોંચ્યા અને રાત્રી ડાક બંગલામાં પસાર કરી. સવાર પડતાં હરનાથે થાક, ભૂખ, અને તરસની દરકાર કયાં વિના અત્યાર સુધી આગળ પ્રયાણ કયાં કર્યું હતું. તરસ અને ભૂખને વિહારવાનો વિચાર કરતા હતા ત્યાં એમની નજર એક ઝાડ ઉપર લટકતા મોટા ફળ ઉપર પડી. હરનાથને સગવાન બધી જ રીતે સહાય કરતા હતાં. આ ફળ તોડી ખાધાથી તેમની ભૂખ અને તરસ દૂર થઈ. ચઢેાતીથી ઉરી અને ઉરીથી બડમોહા અને બડમોહાથી શ્રીનગર રાત્રીના સમયે હરનાથ પહોંચ્યા. હરનાથે રાત્રી જીલતી જોટમાં પમાર કરી અને સવાર થતાં શ્રીયુત મહેશચંદ્ર વિશ્વાસના મુકામે પહોંચ્યા. હરનાથને અચાનક આવેલા જોઈને મહાશય બહુ પ્રમન્ન થયાં.

પ્રકરણ ૨૦ મું

મહેશચંદ્ર વિશ્વાસ સાથે હરનાથનો મેળાપ

શ્રીયુત મહેશચંદ્ર વિશ્વાસના ઘરની સામે કૈલાસ પતિનું એક વિશાળ મંદિર હતું. હરનાથ કૈલાસ પતિના

દર્શન કરી પોતાને ધન્ય માનવા લાગ્યા. મહાશયે હરનાથને કહ્યું, “આ કૈલાસપતિના દર્શન કરવાનું સૌભાગ્ય દરેકને પ્રાપ્ત થતું નથી” હરનાથે કહ્યું, “મહાશય! કેવળ સંકટ મહન કરી પુષ્કળ પૈસા ખર્ચી કાશ્મીર અવાતું નથી. મારું અહોભાગ્ય કે તમારા પ્રેમથી આકર્ષાઈને મારે નોકરી અર્થે અહીં આવવાનું થયું.” મહેશયદ્રે કહ્યું, “હું તો નિમિત્ત માત્ર છું. તમારા ભાગ્યમાં કૈલાસપતિના દર્શનનું સુખ લખેલું તે કોણ મિથ્યા કરી શકે.” હરનાથ જોડ્યા, “મેં તમોને નોકરી માટે લખ્યું નહોતું પણ એકવાર તમને કાશ્મીરનો પ્રવાસ કરવા મારી ઈચ્છા જણાવી હતી. તેમ છતાં તમે મારે માટે પરિશ્રમ લઈ નોકરીનું નક્કી કરી દીધું તે માટે હું તમારો ઋણી છું.” મહેશયદ્ર જોડ્યા, “તમારે મારો ઉપકાર માનવાનું કંઈ કારણ નથી. મારે તો તમારી માથે પરમ મિત્રતા છે. કાશ્મીર જોવાની ઈચ્છા થઈ અને પ્રવાસમાં વધુ ખર્ચ ન થાય એ દૃષ્ટિથી જ રાજ્યની નોકરીની વ્યવસ્થા મેં કરી.” હરનાથે કહ્યું, “તમે મારે માટે જે પ્રેમભાવ દાખવ્યો છે તેનું વર્ણન થઈ શકે એમ નથી.” મહેશયદ્રે કહ્યું કે, “તમને રસ્તામાં ઘણી હાડમારી પડી હશે તો હવે અહીં પાંચ છ દિવસ આરામ કરો અને ત્યાર પછી રાજદરબારમાં જઈ તમારી નોકરી સંભાળો.” મહેશયદ્રના કહેવા પ્રમાણે હરનાથ તેમને ઘેર રોકાયા. ત્યાર પછી રાયબહાદરજયન્તિપ્રસાદ

ଶାହର ଝରନାଥ

તેઓ કાશ્મીર રાજ્યના ધાર્મિક ટ્રસ્ટ વિભાગના અધિકારી હતા તેમની સાથે પરિચય કરાવ્યો: રાયબહાદ્ર હરનાથને પોતાને ઘેર તેડી ગયા. હરનાથ સાથેની વાતચીતથી રાયબહાદ્ર ઘણા જ ખુશ થયા અને ધર્મખાતાના એક અમલદાર તરીકે તેઓએ હરનાથની નીમણુંક કરી.

પ્રકરણ ૨૧મું

કાશ્મીરની ધર્મર્થ ઓફીસમાં હરનાથ.

અમરનાથની યાત્રાએ જનારા યાત્રાળુઓની સગવડ માટે કાશ્મીર રાજ્યે એક ધર્મર્થ વિભાગની સ્થાપના કરી છે. આ વિભાગદારા યાત્રાળુઓને ખોરાક, પાણી અને રહેવાને માટે સારી વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવે છે. દુઃખી હરદીને દવા વગેરેનો ખર્ચોગસ્ત કરી આપવામાં આવે છે. ઉનાળાના દિવસોમાં આ વિભાગ શ્રીનગરમાં અને શિયાળામાં જમ્મુમાં કાર્ય કરે છે. હરનાથ આ વિભાગના મદદનીશ અધિકારી તરીકે કાર્ય કરતા હતા. હરનાથની કાર્યદક્ષતાથી દીવાન એટલા ખંધા પ્રસન્ન થયા હતા કે તેઓએ હરનાથ પોતાની ફરજો સ્વતંત્રપણે બજાવી શકે ને તેમના કાર્યમાં સહાય તરફથી જરા પણ કબલ જિલ્લી ન થાય એવો હુકમ કર્યો હતો.

એક દિવસ એક અજબ ઘટના બની. સાંજના સમયે મહારાજ પર લખેલો એક અગત્યનો પત્ર દીવાનને મળ્યો.

મહારાજ બહાર ગએલા હોવાથી આ પત્ર દીવાને હરનાથને રાખવા આપ્યો ને સવારે પાછો આપવા કહ્યું. બીજે દિવસે સવારે દીવાન કચેરીએ આવ્યા, પરંતુ હરનાથ કચેરીમાં કદા મુજબ આવ્યા નહતા. મહારાજનો પત્ર અગત્યનો હોવાથી દીવાનને સ્વયં હરનાથને ત્યાં જવું પડ્યું. હરનાથના નોકરે દીવાનને કહ્યું કે હરનાથ ચોરડાનો દરવાજો બંધ કરી પૂજનમાં બેઠેલા છે અને તેમને બહાર આવતાં સમય લાગશે. દીવાને હરનાથને બહારથી ખૂમ પાડી પણ કંઈ જવાળ મળ્યો નહિ એટલે તેને ચોરડાના દરવાજાને ધક્કો માર્યો. ધક્કાથી ચોરડાનું બારણું ઉઘડી ગયું. ઘણા જ આશ્ચર્યમાં દીવાને ચારે પાત્ર પ્રકાશ ફેલાયેલો જોયો. હરનાથને પન્નાસન વાળી હાથ જોડી સમાધી દશામાં બેઠેલા જોયા. તેમની સામે ચાર ભુજ અને ત્રણ આંખોવાળાં પ્રસન્ન મુખવાળાં ઉલેલાં દેવીને જોયાં. આ દૃશ્યથી દીવાન આશ્ચર્યમાં રૂબી ગયા. શું કરવું તેની સમજ ન પડી. શાંતિથી શુદ્ધિમાં આવતાં તેઓ ચોરડાની બહાર એક કલાક સુધી હરનાથની રાહ જોતા ઉભા રહ્યા. હરનાથ પૂજનું કાર્ય પતાવી એક કલાક બાદ બહાર આવ્યા. દીવાન સાહેબને પોતાને ત્યાં આવેલા જોઈ હરનાથને પત્રની વાત યાદ આવી, અને સમયસર ચોપ્રીએ ન જઈ શકવાથી પોતાની દીલગીરી દર્શાવી માફી માંગવા લાગ્યા. દીવાન સાહેબે આમ કરતાં તેમને અટકાવ્યા.

અને પોતે તેમને પૂજામાં ખસેલ પહોંચાડી તેને માટે
 દીલગીરી બતાવી અને જે દેવી તેમની પાસે ઉભાં હતાં
 તેમના આશીર્વાદ મેળવવાની વિનંતી કરી. હરનાથ એક-
 નિષ્ઠાથી ભક્તિ કરતાં કરતાં ધ્યાનમગ્ન બની જતા બાણી
 દીવાન ઘણા પ્રમદ્ધ થયા ને પૂજના ઓરડામાં અનુભવેલા
 પ્રકાશના ચમત્કારનો વિચાર કરતા કરતા હરનાથના
 ટેબલની આવી લઈને કચેરીએ ગયા.

હરગોજના નિત્ય ક્રમ પ્રમાણે હરનાથ પોતાની કચેરીનું
 કાર્ય પતાવી હરદોજ જંગલોમાં અને મંદિરોમાં જતા.
 એક વખતે ક્ષેત્રકંડાલ પામેના જંગલમાં હરનાથ એકલા
 બેઠા હતા ત્યાં તેમણે ત્રણ માણસોને જંગલના પહાડ
 ઉપર જોયા. આ પહાડના કેતરમાં જંગલી પ્રાણીઓએ
 ઠંડીની મોસમમાં જ્યારે ત્યાં બહુ ઘરફ પડે ત્યારે પોતાના
 નિર્વાહ માટે શાકભાજી, તથા અનાજ ભરી રાખ્યું હતું
 તેને ઉઠાવી જવાનો આ માણસો વિચાર કરતાં હતા.
 હુનાથ ત્યાં ગયા ત્યારે આ માણસોએ હરનાથ રાજ્યના
 અધિકારી છે એમ બહુ ને તેમને ત્યાંથી કેમ દૂર કરવા
 તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા અને હરનાથને નીચેની ખીણમાં
 હડમેલી મુકવાના ઇરાદાથી તેમનો હાથ પકડ્યો. હાથ
 પકડતાં તેમને વીજળીનો મોટો ઝટકો લાગ્યો અને તેમને
 ભારે ઈન્દ્ર ધર્મ. એક માણસ ત્યાં મરણ પામ્યો અને બીજાનો

પગ લોટો પડી ગયો. ફક્ત ત્રીજો માણસ નમ્રીળયોગે બચી ગયો.

એક વખતે હરનાથ નશિમ ળાગ પાસે આવેલી હઝરત બાઈ મસ્જીદમાં એક ફકીરને મળવા ગયા. આ ફકીર હરનાથને બહુ ચાહતા હતા. રામકૃષ્ણ મિશનના સ્વામી વિવેકાનંદ આ ફકીરના એક ચેલાને હિન્દુધર્મમાં લાવવા મથતા હતા. ફકીરને સ્વામી વિવેકાનંદની આ વલણ પસંદ પડી નહિ. ફકીરે સ્વામી વિવેકાનંદને તેના ચેલાનું મન બદલતા રોક્યા અને તેમ કરવાનું જો તેઓ ચાહુ રાખશે તો ત્રણ દિવસ પછી લોહીની ઉલટીથી તે મરણ શરણ થશે એમ જણાવ્યું. ફકીરે આ બાબતથી સ્વામી વિવેકાનંદને સમજાવવા હરનાથને વિનંતી કરી. હરનાથે સ્વામી વિવેકાનંદને પોતાનો દુરાચાર છોડવા માટે સમજાવ્યા પરંતુ તેઓએ તે વાત માની નહિ. ફકીરના કહેવા મુજબ સ્વામી વિવેકાનંદને ત્રણ દિવસ બાદ લોહીની ઉલટી થઈ અને પોતાનો જીવ બચાવવા તેઓને એકાએક કાશ્મીર છોડવું પડ્યું.

શ્રીનગર અને જમ્મુના ઘણા વિખ્યાત સાધુ સંન્યાસીઓ, ફકીરો, પીરો અને મૌલાઓ હરનાથ સાથે ઘાઠ મિત્રતા રાખતા હતા. હરનાથ પણ તેઓને અચાનક મળતા હતા.

શ્રીનગરની બાબુમાં “ઈમીબાગ” એક હિંદુઓનું પવિત્ર તીર્થ છે. અહીં દર વર્ષે વૈશાખ સુદ ૧ને દિવસે ઉત્સવ થાય છે ત્યારે ઘણા હિંદુઓ તેનો લાભ લે છે. ઈમીબાગથી થોડે દૂરજતા એક દ્વીપમાં શ્રીલક્ષ્મીનાની દેવી અને મહાદેવની મૂર્તિ સ્થાપન કરેલી છે. આ સ્થળે એક પથ્થરનો કુંડ બાંધેલો છે આ કુંડ પામે બેમી એક કીંગેલ માધુ નામના મહાપુરુષે આગંધના ઠંડી મીઠ્ઠી મેળવી હતી ત્યાના લોકોની માન્યતા છે કે ‘દેવી ભગવતીની આજ્ઞાથી આ કુંડનું પાણી કોઈ વખતે લોહી જેવા રંગનું, કોઈ વખતે ધુમ્રમ જેવું, કોઈ વખતે સ્વચ્છ નિર્મળ અને કોઈ વખતે કાઠવ જેવું એમ જુદા જુદા રંગનું રૂપ ધારણ કરે છે. હરિ પર્વતની બાબુમાં બહામ બાગ આવેલો છે. આ બાગમાં અસખ્ય બહામના વૃક્ષો છે. આ ઠેકાણે કિલ્લામાં શ્રીદુર્ગાદેવીનું મંદિર છે. અહીંથી થોડે દૂર જતા પૂર્વીના સ્વર્ગમ્મો કાશ્મીરનો રાજમહેલ આવેલો છે. આ રાજમહેલની સામે જહેલમ નદીનો પ્રદેશ છે. દ્રેક્ષા દશ હાથ જેટલી સીડી ચઢ્યા પછી એક વિશાળ રાજ મહેલનું ચોગાન આવેલું છે આ રાજમહેલની દક્ષિણ બાજુમાં નક્કર સોનાનું બનાવેલું મનોહર મંદિર આવેલું છે મંદિરમાં શ્રીગદાધૃષ્ટની યુગલ મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે હરનાથ પોતાની ફરજ પૂરી કરી આ મંદિરમાં જઈ ગાતિથી પ્રભુલકિત કરતા.

કાશ્મીર આવ્યા બાદ હરનાથ કૃષ્ણભક્તિમાં ઘણા જ મગ્ન રહેતા હતા. તેમનું એકાંતિક જીવન જોઈને અને દિવસનો વધુ ભાગ પ્રભુભક્તિમાં ગાળતા હોવાથી અને દુનિયાના વ્યવહાર પ્રત્યે તેમની ઉદાસીનતા જોતાં શ્રીયુત મહેશચંદ્રના પત્નિને લાગ્યું કે ઠઠાચ હરનાથ આમ એકાકી જીવન ગાળશે તો ભવિષ્યમાં મન્યાત્રી થાય તો નવાઈ નહિ. હરનાથ ગૃહસ્થાશ્રમી હોવાથી આમ મન્યાત્રીના માર્ગે જાય એ ઠીક નહિ લાગવાથી તેમણે મોનામુખી પત્ર લખી સૌ. કુસુમકુમારીને પણ હરનાથની સાથે રહેવા કાશ્મીર મોકલી આપવા માતાજી ભગવતીદેવીને મૂચના કરી. સૌ. કુસુમકુમારીને કાશ્મીર મોકલી આપવાની મૂચનાથી માતાજી ભગવતીદેવીને ઘણું આનંદ થયો ને મૌ. કુસુમકુમારીને તરત કાશ્મીર રવાના કરવામાં આવ્યાં.

હરનાથની સાત્વિક શક્તિનો પરિચય તેમના મંથનમાં આવનાર દરેકને થતો હતો. કાશ્મીરના મહારાજાની માંડી, રાજ્યના અધીકારીઓ અને પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો તેમને દેવરૂપ ગણતા હતા ને તેમના દર્શનથી કૃતાર્થ માનતા હતા.

પ્રકરણ ૨૨ મું

અટલબિહારી નન્દી અને ઠાકુરશ્રીહરનાથની પ્રભુતા.

લક્ષ્મી અને વૈષ્ણવો ઐશ્વર્ય (ચમત્કાર) કરતાં મધુસ્તાનો વધારે આદર કરે છે. હરનાથના જીવનમાં જે દીવ્ય

૨૨] અટલગિદારી નન્દી અને ઠાકુરશ્રીહરનાથની પ્રભુતા.

ઘટનાઓ બનેલી છે તે હરનાથની પ્રભુતાનો પ્રકાશ પાડવા-
યાળી છે. ઠાકુરશ્રી હરનાથની માથે વાતચીત કરવાથી
તથા તેઓને પત્ર લખી તેનો જવાબ વાંચતાં મધુરતા
અનુભવી પ્રભુપ્રેમનું પાન અનેકોએ કર્યું છે અને કરી રહ્યા
છે. તેઓના આક્ષાત્ દર્શનથી તેમની અખૂટ દિવ્ય શક્તિનો
પ્રભાવ દરેક પર પડ્યા વગર રહેતો નહિ.

રાવલપીન્ડીમાં અને કાશ્મીરમાં ઠાકુરશ્રી હરનાથની
પ્રભુતા અદ્ભૂત શક્તિના ગળથી પ્રકાશિત થઈ ખરી પરંતુ
તેનો વિશેષ પ્રકાશ તો ઈ. આઈ. રેલ્વેના હાથરસ સ્ટે-
શનથી થયો.

ઠાકુરશ્રી હરનાથ કાશ્મીરથી મોનામુખી જ્યારે જ્યારે
જતા ત્યારે તેઓ વૃંદાવન ગયા વિના રહેતા નહિ
અને શ્રીવૃંદાવન હાથરસ જંકશન થઈને જવું પડતું હતું.
આમરે ઈ. સ. ૧૮૯૫માં એક વર્ષની રજા મેળવીને તેઓ
ધર તરફ જવા નીકળ્યા. જ્યારે તેઓ હાથરસ સ્ટેશને
આવ્યા ત્યારે શ્રીવૃંદાવન જવાની ગાડી ઉપડી ગઈ હતી.
થોડા વખત પછી હરનાથે ટીકીટ ઓફીસની બારી આગળ
જઈ ટીકીટ માસ્તર પાસે વૃંદાવન જવાની ટીકીટની માંગણી
કરી. ટીકીટ માસ્તરે તેમને કહ્યું કે વૃંદાવન જવાની ગાડીને
નવ કલાકની વાર છે અને તેથી ટીકીટ આપવાના સમયને
વાર છે. હરનાથે તેમને કહ્યું કે વૃંદાવન જવાને એક ખાન

ગાડી આવે છે તેમાં તેમને ત્યાં જવાનું છે. ટીકીટ માસ્તર આ સાંભળી ગુસ્સે થયા અને હરનાથને ગાડી આવે ત્યારે ટીકીટ લેવા આવવું અને તે દરમ્યાન મુસાફરખાનામાં રોકાવાનું કહ્યું.

હરનાથ સ્ટેશનથી થોડે દૂર એક સ્થાને બેસી ઉપદેશ આપવા લાગ્યા. ચારેબાજુ ઘણાં માણસો ઉભાં ઉભાં અને બેઠાં બેઠાં ઉપદેશ સાંભળતાં હતા. હરનાથે મેહો, કોટ, પાટલુન તથા માથા ઉપર એક જુની ટોપી પહેરી હતી અને દાઢીનો દેખાવ પણ તેના જેવો જ હતો. આવું જોતાં સાધારણ મનુષ્યને તેમને જોતા ભક્તિનો ઉદય થાય તેવું કંઈ જોવામાં આવતું ન હતું. લોકાના ટોળા જોઈને હાથરસ સ્ટેશનના હેડ યુર્કીંગ ક્લાર્ક શ્રીયુત અટલબિહારી નન્દી તે ઠેકાણે ગયા અને હરનાથની વાતો સાંભળવા લાગ્યા. ઈશ્વર સંબંધી અનેક વાતો હરનાથના મુખથી સાંભળતાં શ્રોતાઓ પોતાને ધન્ય માનવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે આ હરનાથ ખરેખર ઉચ્ચશ્રેણીના માધુ-પુરુષ છે.

થોડા વખત પછી હાથરસ સ્ટેશને તારથી ખબર આવ્યા કે શ્રીવૃંદાવનના યાત્રાળુઓની વધારાથી હોવાથી

નન્દીએ આ વખતે ટીકીટ ખારીમાંથી જોતાં તેઓએ થોડો વખત પહેલાં તે સાધુને ઉપદેશ આપતા જોયા હતા. તેની સાથે આસીસ્ટન્ટને વાદવિવાદ કરતો જોઈને હરનાથને પોતાના ઝોરડામાં બોલાવી વૃંદાવન જવાની ટીકીટ આપવા બંદોબસ્ત કરી આપ્યો. ત્યાર પછી શ્રીયુત્ અટલ-ખિહારીનન્દીએ તેમને પૂછ્યું કે, “તમે હસ્તદેખા જુઓ છો?” એમ કહી પોતાનો જમણો હાથ હરનાથની સામે લાંબો કર્યો. હરનાથે કહ્યું, “હાથ જોવાની જરૂર નથી પણ તમારે જે પ્રશ્ન પૂછવો હોય તે પૂછો હું યથાશક્તિ જવાબ આપીશ.”

શ્રીયુત્ અટલખિહારીનન્દી પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યા, અને હરનાથ જવાબ આપવા લાગ્યા. અટલખિહારીની ભૂતકાળની બધી વાતો હરનાથે કહી સંભળાવી. હરનાથે તેમને કહ્યું. “તમને મેલેરીયા તાવ થયો હતો. તમે દિલ્હીથી ગાછ-ચાખાદ ગયા ત્યાં તમને શૂલ રોગની વેદના શરૂ થઈ છે, અને હજી પણ તમે તે ભોગવો છો.” વધુમાં તેમણે કહ્યું, “બાબા! તમારા પત્નિને આશ્વાસન આપીને કહેજો કે તેના છાતીના દરદની અવધી આવી રહી છે અને તેઓ જલદી તે દરદથી મુક્ત થશે.” હરનાથની આ વાતો સાંભળી અટલખિહારીનન્દી ઘણા ખુશ થયા અને તેમણે હરનાથને તે દિવસે શ્રીવૃંદાવન જવાનું મોકુફ રાખી પોતાને ઘેર

આવવા આગ્રહ કર્યો. હરનાથે જવાણમાં કહ્યું કે ખાસ ગાડીમાં શ્રીવૃંદાવન ગયા વગર તેમને છૂટકો નથી. પરંતુ ત્યાંથી પાછા ફરતાં તેમને જરૂરથી મળવાનું વચન આપ્યું. હરનાથ ખાસ ગાડીમાં શ્રીવૃંદાવન ગયા.

શ્રીયુત્ અટલણિહારીનન્દી ઓશીસનું કાર્ય પતાવી ઘેર ગયા ત્યારે તેમનાં પત્નિ શ્રીમતી સારી દેવીએ પોતાને સ્વપ્નમાં એક સાધુના દર્શન થયાં અને સાધુએ તેનાં છાતીનાં દરદ માટે આશ્વાસનની વાત કરી હતી તે તેમને કહી. હરનાથે જે વાત હરનાથે તેમને સ્ટેશન ઉપર કહી હતી તે વાત તેમના પત્નિએ કહી સંભળાવી તેથી તે બહુ તાબુબ થયા. હરનાથના કહ્યા મુજબ શ્રીમતી સાચીદેવીનું છાતીનું દર્દ મટી ગયું અને તેમના શરીરમાં એક નવી શક્તિનો અંચાર થતાં મન આનંદથી નાચી ઉઠ્યું.

હરનાથ શ્રીવૃંદાવનથી પાછા ફરતાં વચન આપ્યા પ્રમાણે શ્રીયુત્ અટલણિહારીનન્દીને હાથરત્ન સ્ટેશને મળ્યા. નન્દીજાણુ હરનાથને પોતાના મુકામ ઉપર લઈ આવ્યા. હરનાથે શ્રીમતી સારીદેવીને કહ્યું, “મા! આજે હું તમારી મહેમાનગીરી ચાખવા માટે આવ્યો છું.” હરનાથ ઉચ્ચ ઠાટીના પ્રાહણ હોવાથી શ્રીમતી સારીદેવીએ પોતાની પાસે રહેનારા એક વૃદ્ધ પ્રાહણ વિધવા જાણને ત્યાં હરનાથ માટે રમોઈ કરાવી ત્યાં જનાડવાનો ખંદોબસ્ત કર્યો.

પ્રાદ્યક્ષુ વિધવા બાઈએ હરનાથ માટે રસોઈ બનાવી અને હરનાથ ત્યાં જમવા ગયા. આ વિધવા બાઈને એક તરૂણ ઉમરની છોકરી હતી, જેનો પતિએ ત્યાગ કર્યો હતો. હરનાથને બાઈ તેને મોહ ઉત્પન્ન થયો.

હરનાથ ત્યાં જમીને શ્રીમતી સારીદેવીને ત્યાં આવ્યા. શ્રીમતી સારીદેવીએ લોજન કેવું હતું તે પૂછતાં હરનાથ જોડ્યા, “મા! લોજન જાહુ સુંદર હતું પણ લોજનમાં શુદ્ધ પ્રેમના મસાલાની ન્યૂનતા હતી.” વધુમાં તેઓએ કહ્યું, “મા! હું તમારા હાથની રસોઈ જમવા આવ્યો અને તમે તો મને તમારે ત્યાં ન જમાડતાં બીજે ઠેકાણે જમવા મોકલી દીધો.” શ્રીમતી સારીદેવી જોડ્યાં, “બાબા! તમે ઉચ્ચ કોટીના પ્રાદ્યક્ષુ છો અને અમે શુદ્ધ છીએ. અમારાથી તમને કેવી રીતે જમાડાય.” હરનાથ જોડ્યા, “મા! ન્યાત જાતના બંધન એવો મનની વાત છે. તેને શરીર અથવા જન્મ સાથે કંઈ સંબંધ નથી. હું મારા ભક્તો સાથે ન્યાતિ જાતિ રાખતો નથી. હવેથી હું તમાર ઘર છોડી બીજે જમવા જવાનો નથી. તમારે મને લોજન કરાવવું હોય તો મને તમારા હાથની બનાવેલી રસોઈ જમાડો, નહિ તો હું બીજે સ્થળે લોજન માટે આવ્યો જઈશ.” શ્રીમતી સારીદેવીએ હરનાથને કહ્યું, “આપ આજની ગત્રીજ ત્યાં પ્રસાદ લેજો નહીં તો તે બાઈને જોડું લાગશે. કાલથી આપનો પ્રસાદ હું અહિં જ લેવાર કરીશ.”

હું ત્યાંથી જન્મવાનું પડતું મૂકી સીધો તમારે ત્યાં આવ્યો, તે સિવાય મને કાંઈ ખબર નથી. આ બનાવથી છોકરીના હૃદયની મલીનતા દૂર થઈ અને પવિત્ર ધર્મી ભગવાનની ભક્તિમાં જીવન વ્યતીત કરવા લાગી. હરનાથના આશીર્વાદથી આ છોકરીનો પતિ પોતાનું ચારિત્ર્ય શુદ્ધ કરી પોતાની પત્નીને પોતાના મુકામે લઈ જઈ એક આદર્શ ગૃહસ્થી જીવન ગાળતો થયો.

શ્રીમુત અટલબિહારીનન્દી હરનાથની દિવ્ય શક્તિને અનુભવ થવાથી તેને પોતાના ગુરૂ તરીકે માનવા લાગ્યા અને તેમને પૂછ્યા વગર કાંઈ કરતા નહતા. હરનાથ જ્યારે કાશ્મીર રાજ્યની નોકરીમાં હતા ત્યાં તેઓ હરનાથને અવારનવાર પત્ર લખ્યા કરતા હતા. અટલબિહારીનન્દી આજી પત્ર વ્યવહારથી હરનાથના ગાઠ સંબંધમાં આવ્યા અને હરનાથ તેમને આગામી દુઃખના વાદળની આગળથી ચેતાવી તેમાં તેનું અદ્ભુત રક્ષણ કરતા.

અંતરમાં ચેતના હતી તેથી તેઓ હરનાથને પોતાની પાસે
જોડેલા બેતાં અને તેના દરદમાં તેમને શાંતિ રહેતી હતી.

પ્રકરણ ૨૩ મું

પ્રભુ હરનાથની પ્રભુતાનો પ્રથમ પરિચય.

(સ્વ.) શ્રીયુત અટલબિહારીનન્દીએ ઠાકુરશ્રી હરનાથની
દિવ્ય શક્તિના અનુભવની વાતો વિદ્વાન શિરોમણી શ્રીયુત
(સ્વ.) બાબુ શિશિરકુમાર ઘોષને પત્રદ્વારા લખી. ઠાકુરશ્રી
હરનાથ એક વખતે કલકત્તા ગયા હતા ત્યાં તે બાબતની
તેઓને ખાતરી થતાં ઠાકુરશ્રી હરનાથ એક ઉચ્ચ, કોટિના
મહાપુરુષ હોઈ તેઓનું દિવ્ય પ્રભુતામય છવન, તેમની
ઉચ્ચ કોટિની કૃષ્ણભક્તિ, તેઓનો પ્રાણી માત્ર ઉપર અનહદ
પ્રેમ અને જે કોઈ તેમના સંસર્ગમાં આવે છે તે તેમના
પ્રેમને વશ થાય છે વગેરે અનુભવોનું એક પુસ્તક જન
કલ્યાણ અર્થે તેઓએ પ્રગટ કરવા વિચાર દર્શાવ્યો. દેવી
ધર્યા બલવાન છે એ સૂત્ર અનુસાર તેઓના અવસાનને
લઈને તે પુસ્તક પ્રગટ થઈ શક્યું નહિ. પરંતુ તેઓના
અધ્યાત્મ વિદ્યાના સુપ્રસિદ્ધ The Hindu spiritual
Magazine ડીસે. ૧૯૦૭, જાન્યુ. અને ફેબ્રુઆરી
૧૯૦૮ના (માસિકમાં) બહુઅનુભવ તથા - (સ્વ.)
શ્રીયુત અટલબિહારીનન્દીનો અનુભવ તેઓએ પ્રગટ કર્યો

મહા હનુમા

હતો. પ્રભુ હરનાથનો જનસમાજને પ્રથમ પગ્થિય હોવાથી તેનું ભાષાત્મક આપવામા આવે છે.—

મેગેઝીનમાં બાળુ શીશિગૃહમાર ચોપ લખે છે —

“હુસેનખાન, હોમ, પ્રભૃતિ જગતના આધ્યાત્મિક શક્તિવાળા પુરુષોમાં અને હરનાથમાં એક પ્રકારનો ચોખ્ખો તકાવત છે તે એ કે, તેઓ અલૌકિક શક્તિ ધરાવતા ખરા પ્રભુ હરનાથમા એ સઘળી શક્તિઓ ઉપનાન ઉચ્ચ ડેટિના મંતના શુભો છે. બીજાઓ સ્થૂલ ઇદ્રિઓને લગતા ચમત્કાર કરી શકતા, જેમકે વસ્તુઓ અદ્વૈત ગણતા અગર ખસેડતા, પ્રભુ હરનાથ નાસ્તિકોને ભક્ત બનાવે છે, અમાધ્ય વ્યાધિ મટાડે છે અને હિંસક પ્રાણીઓ પાળેલા જાનવર પેઠે તેમને અનુસરે છે અને તેમના હાથ, પગ ચાટે છે.

“હરનાથની મિદ્ધિઓમાંની કેટલીક મુખ્ય મુખ્ય સિદ્ધિઓ અમે ગણાવીએ છીએ —

(૧) નાસ્તિકોના જીવનમાં પરિવર્તન કરી તેમને પવિત્ર ભક્તો બનાવવાની શક્તિ.

(૨) હિંસક પ્રાણીઓને વશીભૂત કરવાની શક્તિ

(૩) પોતાના સ્થૂલ દેહથી લિંગ દેહને છૂટો પાડી તેને ઘણું દૂર મોકલવાની શક્તિ.

(૪) ભવિષ્ય જાણવાની શક્તિ.

(૫) અન્ય લોકમાં રહેનાર આત્માઓના તથા અતિ-
હરના શબ્દ સાંભળવાની શક્તિ.

(૬) અપારદર્શક વસ્તુમાંથી અથવા ઘણે હરની વસ્તુ
જોવાની શક્તિ.

“જેઓ ઠાકુરશ્રી હરનાથના પરિચયમાં આવ્યા છે તેઓ સર્વ એકમતે હરનાથની શક્તિની અનુભવ સિદ્ધિ ખાત્રી આપે છે. આટલું છતાં પણ હરનાથના પૂજનીય-પણાનો આધાર એમની અલૌકિક સિદ્ધિઓ ઉપર નથી. સિદ્ધિ વડે જગતને મંત્રમુગ્ધ કરી શકાય પરંતુ સમાજમાં પૂજ્ય થવાનું નથી. પૂજ્ય થવાને કાંઈક જુદા જ પ્રકારની સિદ્ધિની જરૂર છે તે ઉચ્ચતમ કેાટિનું વર્તન, સર્વ ઉપર નિઃસીમપ્રેમ, પ્રભાવશાલી પ્રતિભા. સિદ્ધિ વડે કેાઈ મહાત્મા પૂજાયા નથી. વિશ્વવંદ્ય ઇશુખ્રિસ્તની સિદ્ધિઓને નજરે જોનાર ફેરિશીઓ તેમને વધસ્તંભ ઉપર જકડતાં હયાં ને હતા. ઇસુ સિદ્ધિ વડે નહિ પણ દિવ્ય પ્રેમ, ક્ષમા અને હીનતાથી જગતના આદરને પામે છે. આ આધુનિક જમાનામાં પ્રભુ હરનાથ સર્વના પૂજ્ય થઈ શક્યા છે. જે કેાઈ તેમના સંબંધમાં આવ્યા છે તે તેમના પ્રેમને સહજ વશ થયા છે.” “To know him is to love him and to love him is to love him for ever.” તેમને જોળખતાં જ તેમના ઉપર પ્રેમ થાય છે અને પ્રેમ થાય છે એટલે તે પ્રેમ નિરંતર રહે છે.

હરનાથનો જાતિભેદ વગરનો પ્રાણીમાત્ર ઉપરનો વિશ્વપ્રેમ દિવ્ય છે.

“અમારા જાણવામાં આવ્યું છે કે ઠાકુર ‘હરનાથ વિષે પ્રસિદ્ધ થયેલા લખાણ ઉપરથી દેશમાં જ્યાં ત્યાં ખળખળાટ થયો છે, અને હજારો માણસો અમારી પાસે ઠાકુરનું સરનામું માગે છે. પણ અમે તે ધરિદ્રાપૂર્વક શુભ રાખ્યું છે. અમે એ મહાપુરુષ સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવીએ છીએ. એક સાથા સંતને છાજે એવી નમ્રતાથી તેમણે અમને લખ્યું છે કે ખાસ જરૂર સિવાય મારું સરનામું શુભ રાખજો, નહિ તો મને ખીક રહે છે કે હજારો માણસો મારા શાંતિનિવાસ ઉપર ધસારો કરશે. સૌથી પ્રથમ પૂછનારાઓમાં અમારા સુરમિત્ર શ્રીમુત શ્રી. ડુબર્ન. કનવેન્ટ રોડ, કલકત્તા અને લોક વિખ્યાત મહારાજ બહાદુર સર જ્યોતિંદ્ર મોહન ટાગોર હતા. તેમને ઠાકુરનું સરનામું આપ્યું હતું. તેમણે એ મહાત્મા ઉપર ખારોખાર પત્રો લખ્યા હતા.

“જો કે ઠાકુર ખંગાલી છે તોપણ તેઓ પંજાબ, કાશ્મીર અને સંયુક્ત પ્રાંતમાં ઘણાં વર્ષથી રહેતા હોવાથી તેમના શિષ્યોનો મોટો ભાગ ત્યાંના લોકોનો છે. હુંડલાની અંગ્રેજી સ્કુલના આચાર્ય બાબુ ગોલોકગિહારી મુકરજી ઠંઈક સવિસ્તાર હેવાલ આપે છે:-

“થોડા વર્ષ અગાઉ તેમની પત્નિ છાતીની નળજાઈને લીધે અસાધ્ય વ્યાધિથી પીડાતી હતી. ઘણીવાર તે અચેત પણ થતી. તેનાથી કગતુ પણ નહિ અને સુવાતુ પણ નહિ. વૈદોની દવાથી તેને આગમ થયો નહિ. ડોક્ટરોએ પણ કહ્યું કે આ અસાધ્ય દરદ છે તેથી તેની જીવ ગીળચી શકશે નહિ. તેવા અમયમાં શ્રીયુત ગોલોકવિહારીએ ઠાકુરનું સ્મરણ કર્યું.

“પ્રભુ હગ્નાથ તે વખતે કાપુત સ્ટેગન ઉપર ડૉ. હેમચ દ્રનેનને ઘેર રહેતા હતા. એ ડોક્ટર દિલ્હી અને આખા પંજાબમાં પ્રસિદ્ધ હતા. આ બાઈનું દરદ વધતું જતું હતું અને તાત્કાલિક મદદની જરૂર હતી તેથી બાપુ ગોલોકવિહારીએ ઠાકુર હરનાથને કાગળ લખવાને બદલે તાર કર્યો અને દરદની ટૂંક વિગત આપી તથા તેની સ્ત્રીને આગમ કરવા વિનંતી કરી. તે જ રાત્રે તે સ્ત્રીના સ્વપ્નમાં ઠાકુર દેખાયા. પોતાને હાથે દરદની જગ્યાએ કંઈક મલમ જોડુ ઘસી ગયા. તેને જલદી આગમ થશે અને કદી પણ દરદ થશે નહિ એવું અભય વચન પણ ઠાકુરે તે સ્ત્રીને સ્વપ્નમાં આપ્યું ત્યાર પછી ગોલોક બાપુ ઉપર ઠાકુરનો પત્ર આવ્યો તેમાં તેમણે બગબર ઉપર પ્રમાણે લખ્યું. તે દિવસથી તે સ્ત્રીને માફ થયું અને હવે અંપૂર્ણ આરોગ્ય ભોગવે છે.”

દિલ્હીના ટિટિટ કલેક્ટર બાપુ મહાદેવ છતરજી

પોતાનો અનુભવ લખે છે:-

“એકવાર બંડીપુર સ્ટેશન ઉપર તે કેટલાક અગત્યના મરકારી દફતરો ભૂલી ગયા હતા. હું હવે આવતા સુધી તેમને દફતર વિષે કંઈ યાદ રહ્યું નહિ, તેથી મુંઝાઈને તેમણે ગભરાટમાં ઠાકુરને લખ્યું. આ વખતે મહાદેવ બાબુના મનમાં કેટલી ધાસ્તી હશે તેનો માત્ર ખ્યાલ જ કરી લેવો. હરનાથે લેખ્યું કે તમારા કાગળો બંડીપુરના અમુક વકીલના કબજામાં સહીસલામત છે. તપાસ કરતાં આ વાત માઝી નીકળી અને તે કાગળો પાછા મળ્યા.”

દરદ મટાડવાનો નીચેનો હેવાલ એક સંપૂર્ણ રીતે વિશ્વાસપાત્ર સજ્જન તરફથી મળ્યો છે.

“ઠાકુર હરનાથ એક વખતે તેમને વતન આવ્યા હતા ત્યારે કંઈક કામસર તેમનું પોસ્ટ ઓફીસમાં જવાનું થયું. ત્યાં બાબુ રાધિકાપ્રસાદ તરફદાર પોસ્ટ માસ્તર હતા. ઠાકુરની સિદ્ધિઓ વિષે તેણે સાંભળ્યું હતું તેથી તેણે પોતાની ત્રણચાર વર્ષની નાની છોકરી તેમની આગળ મૂકી. એ બાળકીને લગભગ એક વરસથી મતલ તાવ આવતો હતો. હરનાથે તેને બોળામાં બેસાડી અને કહ્યું, ‘શ્રીકૃષ્ણ તને સાજી કરો.’ તે જ દિવસથી તેનો તાવ ઉતરી ગયો.

“ઠાકુર હરનાથની આ શક્તિ તદ્દન નિઃસંદેહ છે. અમારી પાંચે પુરવાર કરવાને હબરો પ્રમાણે આગ્યાં

છે. કોઈવાર તે દરદીને હાથ વડે પાસ આપે છે. કોઈને માત્ર મનોબળથી સાબળ કરે છે. સાધારણ રીતે તો તે માત્ર આશીર્વાદથી અથવા શ્રીકૃષ્ણની સહાયથી કાર્ય સાધે છે પણ પરિણામ સરખું જ આવે છે. દરદીને પૂરેપૂરો આરામ થાય છે.”

ત્રેગેઝીનમાં શ્રીયુત અટલભિહારીનન્દી લખે છે:-

“ઈ. સ. ૧૮૯૫માં વાયવ્ય પ્રાંતના હાથરસ સ્ટેશન ઉપર મારો તેમની સાથે મેળાય થયો. તેમના મેલા થેલા ‘પહેરવેશથી પ્રથમ પરિચયે મને ધૂણા ઉત્પન્ન થઈ. પરિણામે શરૂઆતમાં મેં તેમની સાથે સાધારણ મનુષ્ય માની ‘બેદરકારીથી અને મરકરી રુપે વાર્તાલાપ શરૂ કર્યો છતાં તેમની સંવ્યતા અને વાણીની મીઠાશથી હું ખરેખર અંજાઈ ગયો. મારા અસંખ્ય વર્તન પર ધ્યાન ન આપતાં ‘મારી સામે તેઓ પ્રેમથી ‘જેવા લાગ્યા. સંજોગવશાત્ થોડા સમય પછી ફરી તેમની મુલાકાત થઈ. તેઓ લેગા થએલા મનુષ્યોને ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા. હું પણ ત્યાં જઈ ઉપદેશ સાંભળવા બેઠો. તેમણે રાતના આઠ વાગે ઉપદેશ શરૂ કર્યો ને ‘જે વાગે પૂરો કર્યો. તેમના ઉપદેશનો વિષય ‘તત્ત્વદર્શી હતો ત્યાં એકત્ર થયેલાં તમામ લોકો મંત્ર મુગ્ધ બની ગયાં હતાં. અત્યાર સુધીના મારા જીવનમાં

આ શિવાય બીજો આનંદમય સમય કયારે પણ આવ્યો ન હતો. જે લોકો ત્યાં હાજર હતા તેઓ હરનાથને ઉચ્ચમય પદવીના મહાત્મા તરીકે સ્વીકારવા લાગ્યા. ઉપદેશ પૂરો થયા પછી તેમણે મારી સાથે વાતોલાપ શરૂ કર્યો. મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે તેમણે માફ ભૂતકાળનું જીવન અક્ષરશઃ કહી સંભળાવ્યું.

“તમને પહેલાં મેલેરિયા તાવ આવતો હતો તમે દિલ્હીથી ગાજીઆબાદ ગયા હતા ત્યાં તમને પ્રથમ શૂળનું દર્દ થતું હતું હજી પણ તમે તે દરદગી પીડાઓ છો.

“આ પ્રમાણે તેમણે એક પછી એક સઘળી ભૂતકાળની બીના મને કહી સંભળાવી. થોડા વખતમાં મારા મધળા મિત્રો સાથે તેમને પરિચય થયો. માફ શૂળનું દર્દ હરનાથે જ દૂર કર્યું. મનની બધા અને તનના બ્યાધિ દૂર કરનાર તેમના જેવો બીજો કોઈ નથી. હરનાથ ખરેખર ઔષધિ વિના અદ્ભુત રીતે લોકોને સાજા કરી રાકે છે. માત્ર કૃષ્ણનું નામ લેવાનું કહે છે. બીજાને વળી બીજું કંઈ કહે છે. દુકંમાં તેઓ દરેકને ધર્મનો જ બોધ આપી ક્રિયા કરાવે છે. તેમણે દૂર કરેલા બ્યાધિઓ ધણાખરા અસાધ્ય હતા.

“માફ એકવાનું જ નહિ પણ ઘણાનો ભૂતકાળનું જીવન તેમણે કહ્યું છે. તમે લખો છો કે તે પોતાના દેહમાંથી

ગહાર આવી શકે છે એવો યનાવ મેં જાતે ઘણીવાર જોયો છે. તેમાંના થોડા પ્રસંગો આપને વર્ણવું:-

“તે જ્યાં રહે છે તે ગામમાં મારો કાગળ જતાં ત્રણ દિવસ લાગે છે. હંમેશાં મારા કાગળનો જવાબ મને છઠ્ઠે દિવસે મળે છે. પણ એકવાર મેં તેમને કાગળ લખ્યો તેનો ત્રીજે જ દિવસે મારા ઉપર તેમનો પત્ર આવ્યો. આ તેમના શબ્દો:-

“હું તમને મારા લિંગ દેહ વડે જોવા આવ્યો હતા ત્યારે મેં તમને કાગળ લખતા જોયા. ઘણું કરીને તમે મારો વિચાર કરતા હતા તેથી જ હું તમારા તરફ ખેંચાયો હોઈશ. તમે કાગળ લખતા હતા તે મેં વાંચ્યો છે. હજી તે મને પહોંચ્યો નથી પણ હું તમને તેનો જવાબ આપું છું. એ જવાબ વાંચ્યા પછી મારી ખાત્રી થઈ કે તેમણે જરૂર મારો કાગળ વાંચ્યો હશે. ખરેખર જે દિવસે મેં કાગળ લખ્યો તે જ દિવસે એ ઉત્તર લખાયો હતો.

“એક વાર તેમણે મને લખ્યું હતું કે તમારા ઉપર ભારે વિપત્તિ પડવાની છે પણ હરશે નહિ. શ્રીકૃષ્ણ તમને સહાય કરશે જ. આ ખીનાને થોડા જ દિવસ થયા ને મને શીતળા નીકળ્યા. સત્તર કે અઠાર દિવસ સુધી હું તદ્દન બેભાન રહ્યો. પણ એવી અવસ્થામાં હું તેમને મારી

પયારીની પામે જોઠેલા અને મધુર વાણીદ્વારા મને આશ્વા-
સન આપતાં હું જોતો. મેં આ વાત મારી પત્નિને કહી.
તે સાંભળીને તે રડવા લાગી. તે એમ સમજી કે કદાચ
મારો અંતઃકાળ પાસે હશે પણ થોડાકજ દિવસમાં
ઠાકુરે કાગળમાં મારી પત્નિને લખ્યું કે તમે ચિંતા કરશો
નહિ. એતો હું તમારી પામે આવીને બેસતો હતો.

“હવે મારા જીવનના એક ખંડેખર આણીના બનાવ
વિષે હું કહું છું. ઠાકુર હરનાથે મને પવિત્ર જીવન ગાળ-
વાનું અને ઇશ્વરભક્તિ કરવાનું શીખવ્યું હતું તેમ કરવાને
હું બનતો પ્રયત્ન કરતો હતો. એકવાર ભરતખંડના તીર્થોની
યાત્રાએ નીકળેલી એક સ્ત્રી મારા સ્ટેશન ઉપર આવી.
તે શ્રીમંત છે તે હું જાણતો ન હતો, કેમકે તેનો પોષાક
અન્યાસિનીનો હતો. મેં તેનો મારી શક્તિ પ્રમાણે સત્કાર
કર્યો. મારી મેવાથી તે શાં માટે ઉપકૃત થઈ તેનું
કારણ હું જાણતો નથી. પછી તે ઘેર ગઈ અને ત્યાં
ગયા પછી તેણે મને એક સ્નેહપૂર્ણ પત્ર લખ્યો. અને
સાથે કંઈક ભેટ પાંચ મોટલી. એ પત્ર તેની તરફ વિધવા
કન્યાએ લખેલો હતો. પ્રથમ તો તે બાલિકા પોતાની
માતાને નામે પત્ર લખતી. પણ પાછળથી તેણે
સ્વતંત્ર પત્રવ્યવહાર કરવા માંડ્યો. આ પ્રમાણે અમારી
વચ્ચે કેટલાક મહિના સુધી પત્રવ્યવહાર ચાલ્યો. અને
ક્રમેક્રમે અમારા ઉભયના હૃદયમાં સ્નેહની બંધોતિ

પ્રકટવા લાગી. અમે બંને એકબીજા પ્રત્યે આકર્ષાયાં. તેણે મને લખ્યું કે મારી માતા ઘણાં જ શ્રીમંત છે. હું તેમની એકની એક પુત્રી છું અને જો તમે અત્રે આવશો તો મારું ધન, મારો દેહ અને મારું સર્વસ્વ તમને અર્પણ કરીશ.

“આ પત્ર વાંચતાની સાથે જ મારું મગજ ફરવા લાગ્યું. અને તેના તરફનું આકર્ષણ ઘણું જ બળવાન થયું, હું નોકર હતો તેથી મેં રજા માટે મારા ઉપરીને લખ્યું. રજા પણ એકદમ મંજૂર થઈ. હવે બહીષ્ક માત્ર ઠાકુર હરનાથની રહી, પણ તેમને ગમે તેમ કરીને છેતરવાનો મેં મનસુખો કર્યો. મેં તેમને લખ્યું કે મેં રજા લીધી છે. અને થોડા વખતમાં બહારગામ જવાનો છું અને રજા પૂરી થએથી પાછો હાજર થઈશ. ઠાકુરે તરત જ પૂછાવ્યું કે શા માટે જાઓ છો? તેના જવાબમાં મેં ખરી વાત ન કહી પણ દિવ્યદષ્ટિવાળા સર્વરા મહાત્મા શુરને મારા જવાબથી સંતોષ ન થયો. તેમણે મને પોતાના છેલ્લા કાગળમાં લખ્યું કે તમે મને ઠગો છો. તમે થોડા વખતમાં અનિતીએ પહોંચવાની તૈયારીમાં છો, પણ ચાલ રાખજો કે હું તમારી પાછળ આવીને તમોને બચાવીશ.

“હું તો પ્રેમમાં અંધ બન્યો હતો એટલે આ ચેતવણીને પણ, મેં અવગણી કહાડી. સુંદર સ્ત્રી અને તેની

દોલતના લોભથી હું લાન ભૂલ્યેં હતો. મારી 'સદ્ગુણિ' નથ પામી હતી. સ્ત્રી અને ધનને માટે હું નરકમાં અંપ-લાવવા તત્પર થયો હતો. હું ઠાકુરશ્રીથી સેંકડો માછલિ ફરને ફર જતો હતો. હું ધારતો હતો કે આટલે બધે ફર તે શી રીતે આવશે? મનની આવી સ્થિતિમાં મેં ઘર છોડ્યું અને નરક તરફ જવા માંડ્યું.

“જ્યારે હું ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે ઘણા જ પ્રેમથી તે વૃદ્ધ માતાએ મારે સત્કાર કર્યો, ઉત્તમ પકવાન્ન જમાડ્યા અને એક સુશોભિત ઓરડામાં મને સુકામ આપ્યો. અમે તે ભવ્ય મહેલમાં નોકરચાકર સિવાય માત્ર વૃદ્ધમાતા, હું, અને તેની તરૂણ વિધવા પુત્રી ત્રણ જણાં હતાં. રાત્રે હું સુઈ ગયો કે થોડીજ વારમાં તે બાળા મારા ઓરડામાં આવી. તે અલૌકિક રૂપસંપન્ના હતી.

“પણ પ્રભુની લીલા અગમ્ય છે. હું બાથતો ન હતો કે અમારા ઉભયના કદ્યાણુ માટે અમારો આવી રીતે મેળાપ થયો હતો. જ્યારે તે બાળા મારી પાસે આવી ત્યારે માઈ અંતઃકરણ મને ડંબવા લાગ્યું. તે વિશ્વાસ પૂર્ણ માતાએ મને પુત્ર તરીકે ગણ્યો હતો અને હું તેના ગળાપર છરી ફેરવવા તૈયાર થયો હતો. કોઈ નોકર કે પોતે માતા રખેને આવી પડે તેની મને બીક હતી, તેથી મેં બાળાને પૂછ્યું કે બધાં બારણાં બંધ કર્યો? તેણે કહ્યું “હા,” છતાં મારી ખાતરી ન થઈ.

“મેં મીઠુનસી લીધી અને અમે જાનને જાણે જારણની સાંકળ જરોળર તપાસી જોઈ. જરોળર બંધ છે એમ જાત્રી કરીને અમે પાછાં આવ્યાં અને શય્યામાં જોડાં, પણ એટલામાં તે ઉઘાડી ખારી આગળથી કંઈક અવાજ આવ્યો. મારો ઝોરડો બીજે માળે હતો. શેનો અવાજ છે તે જોવાને મેં જાંચે જોયું. સત્યાનાથ વળી ગયું! ઠાકુર દરનાથ પોતે જાણે હવામાં અદ્ધર લટકતા હોય તેમ ઉભા હતા. થોડા વખત પર એક ખમિસ મેં તેમને આપ્યું હતું તે તેમના અંગ ઉપર હતું. તે અત્રે મારો ઉદ્ધાર કરવા આવ્યા હતા, પણ આત્માદે મને તે કડવા ઝેર લાગતા હતા. તે મારા શુરુ છે, મુક્તિ આપનાર છે અને મને પાપમાંથી ઉગારવા આવ્યા છે એ વાત હું તદ્દન વિસરી ગયો. મેં કહ્યું, “તમારું અહીં કંઈ કામ નથી. તમને અહીં કોણે જોલાવ્યા હતા? આત્મા જાણો.” આ ઉપરથી તે છોટરીજો પણ ખારી તરફ જોયું અને મને આશ્ચર્યથી પૂછ્યું કે તમે કોની સાથે વાત કરો છો? મેં કહ્યું કે તમે જોતાં નથી? પણ જેવું તેણે ખારી તરફ જોયું કે તરત ઠાકુર અદ્રશ્ય થઈ ગયા. તેણે મને ફરીથી પૂછ્યું કે એ કોણ હતું? મેં તેને કહ્યું કે હું તમને પછીથી કહીશ. તે મારાં શુરુ હતા. ચાલો આપણે ખારી બંધ કરી આવીએ.

“બીજીવાર મને વિદેષ ન થાય તોટલા માટે મેં

તમામ ખારીઓ ખંધ કરી પાપમાં અંપલાવવા તત્પર હતો. નરકે જવા હું તૈયાર થયો હતો. તેથી ખારી ખારણું ખંધ કરી હું પુનઃ શય્યા ઉપર આવી ગેઠો. પણ ઠાકુર મારાથી હારે તેમ ન હતા. નરકે જવાનો મારો આશ્રહ હતો તેના કરતાં મને ઉગારવાનો આશ્રહ તેમનો વિશેષ હતો. શું તે દયાનિધિ નથી? શું પ્રાણી માત્ર પર તેમનો રનેહ ઢળી જતો નથી? નહિ તો વાઘ, ચિત્તા, સપો, અજગરો, પશુ પંખીઓ શા માટે તેમની પાછળ ગેલ કરતાં કરતાં આવે? તેમણે ઘરનાં ખારણાં ધમધમાવવા માંડ્યાં. એટલા તો એરથી હલાવ્યા કે જાણે હમણાં જ ધધો મહેલ તૂટી પડશે. આથી અમે તો ષૂળ ગલરાયા. અવાજથી નોકરો જાગી ઉઠ્યા અને માતા પોતે પણ જાગી તે માગ એરડામાં આવી. (ત્યાર પહેલાં અમે ખારણું ઉઘાડી નાંખ્યા હતાં.) તેણે મારા એરડામાં પોતાની દીકરીને બેઠ. છોકરી તેની મા આગળ જહું બેઠી. તેણે કહ્યું કે “ખડખડાટ સાંભળી હું તો હમણાં જ તમારા સૈની આગળ આગળ આવી છું.” હવે મને તેઓએ એકલો સૂવા દીધો નહિ. એક આકરને મારી સાથે તે જ એરડામાં રાખવામાં આવ્યો. શું ભૂત હશે? શું કેાઈ ચોર હશે? એવી શંકાઓ તેઓ કરવા લાગ્યાં.

માતાએ કહ્યું “હું પણ ખડખડાટને લીધે ભર ઉંઘમાંથી જાગી ઉઠી અને બેબાકળી તમારા ચોરડા તરફ આવી.”

“હીક. હું તે ચોરડામાં સૂતો. તે બાળા પોતાની માની સાથે સૂતી, પરંતુ અમને ઉંઘ આવી જ નહિ. હૃદયમાં એવું મંથન થતું હતું કે અમે બેઉએ આખી રાત લયલીત અવસ્થામાં અને અશ્રુપાત કરવામાં ગુબ્બરી. મેં તે બાળાને કહ્યું હતું કે મારા ગુરૂ મહાત્મા છે. અને તેમની શક્તિઓ અતિ અદ્ભૂત છે. પ્રાતઃકાલે મારૂં મન પાપથી તદ્દન મુક્ત થયું હતું. મારા કરતાં તે બાળાના હૃદયમાં થયેલો ફેરફાર વધારે મહત્વનો હતો.

“મને શો બુદ્ધિવિગ્રમ થયો હશે ? ઠાકુર હરનાથ કેટલા કયાળુ છે. આજથી મેં મારો આત્મા તેમને શરણ મુક્યો છે. તે જરૂર મારૂં કલ્યાણ કરશે. આ પ્રમાણે તે બાળા બોલતી હતી. જરૂર, તેની ભક્તિ અમાનુષિક બની હતી.

“તે દિવસથી મને પવિત્ર ભુવન ગણવાની ફરજ પડી છે. મેં ઇદ્રિયો ઉપર અધિકાર મેળવ્યો છે. પણ ઠાકુર હરધરીએ પુછપરછ કરે છે, સૂચના આપે છે, કેમ કે તે બધું બાણે છે અને બધું જુએ છે. તેમની ખાતર મારે શુદ્ધ રહેવું પડે છે.

“ત્યાર પછી હું નોકરી ઉપર હાજર થયેમ. ઘોડાક માસ, પછી હાકુરનાં મને દર્શન થયાં. મેં તેમને પૂછ્યું કે તે રાત્રી ખરી અણીની વળતે કેવું મારા કાર્યમાં વિદોષ કરવા આજ્યુ હતું? તેમણે જરા હસીને કહ્યું, ‘શ્રી કૃષ્ણ પોતે હશે.’ મેં કહ્યું, ‘નહિ, તેની તો તમારા જ જેવી આકૃતિ હતી. મેં જે ખમિસ તમને મોકલ્યું હતું તે ખમિસ પણ તેણે ધારણ કર્યું હતું.’ તેમણે જવાબ આપ્યો, ‘એ તો તમે મને આહો છે તેથી જ્યાં ત્યાં તમે મને જુઓ છે. પ્રેમની એ એક નિશાની છે.”

પ્રકરણ ૨૪ મું.

પાર્થિવ દેહનું વિમર્જન-હરનાથનું દ્વિત્વ દેહમાં પુનરુત્થાન.

ઇ. સ. ૧૮૬૬ના એપ્રિલ માસમાં શીતકાળને સીધે ધર્મોર્થે જોડીસ જમ્મુથી શ્રીનગર લઈ જવા માટે હરનાથે પોતાની સાથે ધણા માણસો રાખ્યા હતા. હરનાથ જાને જોડીસને એક મિત્ર જાને ટાંગામાં બેઠા.

જપોરના ટાઇમે જ્યારે ટાંગે એક ઘાડા વનમાંથી પમાર થતો હતો ત્યારે તે મિત્રે હરનાથને સમાધિમા ઉતરતાં અને તેમને શ્વાસ રૂંધાતો જતો જોયો. હરનાથની આ સ્થિતિ જોઈ તેમના મિત્રે ટાંગે ઉભો રખાવી હરનાથને “ધોનગલી” મુકામ ઉપર ટાંગામાંથી ઉતરાવી જંગલમાં

એક ખાટલા ઉપર સુવાડ્યા. બપોરના ત્રણ વાગે તેણે હરનાથને ચેતન વગરના જઈ થઈ ગયેલા જોયા. આ બનાવથી તેમના મિત્ર ગલરાઈ ગયા, અને જંગલમાં શું કરવું તેની ચિંતામાં પડ્યા.

સ્ટેઈટની પરવાનગી વગર મૃતશરીરનો અગ્નિ સંસ્કાર થાય નહિ. વળી મૃત્યુના સમાચાર રાજ્યમાં મોકલવાથી પૈસાની લાલચે હરનાથને માર્યા હશે એવો વહેમ પણ રાજ્યને થશે વગેરે ચિંતાઓ થવા લાગી. હવે જે થવાનું હશે તે ભલે થાય એવા અંતિમ વિચારથી તે મિત્રે ટાંગાવાળાને “મારા” ગામમાં રાજ્યને તાર મારફતે હરનાથના મૃત્યુ સમાચાર પહોંચાડવા તથા તેના મૃત શરીરને અગ્નિ સંસ્કાર કરવાની પરવાનગી મેળવવા મોકલી આપ્યો. મિત્ર પોતે અને બીજો એક માણસ વારાફરતી ખાટલા ઉપર એક બાબુએ બેસી હરનાથના મૃત શરીરની થોડી કરવા લાગ્યા.

મોડી રાત્રે આકાશમાં વિજળીના અમકારા થવા લાગ્યા. આકાશની તરફથી તે હરનાથના પગ મુધી પ્રકાશના કિરણોની સીડી થઈ ગઈ અને એક મહાપુરૂષ આ સીડી ઉપરથી નીચે આવ્યા અને હરનાથના મૃત શરીર સાથે વાત કરવા લાગ્યા.

મહાપુરૂષે હરનાથને કહ્યું, “હર ! તમે મૃત્યુ પામ્યા છો.

૨૪] પાર્થિવ દેહનુ વિમર્શન-હરનાથનુ દીવ્ય દેહમાં પુનઃસ્થાન.

મૃત શરીરમાંથી જવાળ નીકળ્યો, “હું ખરેખર મૃત્યુ પામ્યો છું તેની મને આ ખબર નવીન નથી તેમજ તે સમાચારથી મને કંઈ પણ દીલગીરી થતી નથી. મારા મનમાં માત્ર દીલગીરી એટલી જ છે કે આ શરીર મારા માતાજી પાસે પડ્યું હોત તો મને શાંતિ થાત. પરંતુ તેને માટે મારે ચિંતા કરવાનું કંઈ કારણ નથી. હવે મારી માતાની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા બીજો જન્મ લેવા હું માંગતો નથી.”

મહાપુરૂષે કહ્યું, “હરા ! તું બહાર આવ અને જો.”

આટલું કહેતાં હરનાથનો આત્મા બહાર આવ્યો અને પોતાના શરીરને બાણુમાં પડેલું જોતા તે માટે તેમને ખેદ થયો. આત્મા શરીરમાંથી બહાર નીકળતાં જ હરનાથની દિવ્ય દૃષ્ટિ ખુલી. આ દૃષ્ટિદ્વારા તેઓ કુદરતને આરે દિશામાં જોવા લાગ્યા. હુંગર ઉપરના ગાડો જમીનમાંથી પોષણ કેવી રીતે ચૂંચી શકે છે તે તેમ જ હુંગરની સર્વ બાણુની ચીજો તેમને દૃષ્ટિગોચર થઈ.

મહાપુરૂષે હરનાથના શરીરના બધા ભાગો તપાસી જોયા અને તેમાં રહેલા ચોસેઠ ભાગો બહાર કાઢી એક એક ભાગ તપાસી તેમાંના અગુદ્ધ તત્ત્વને બહાર કહાડી હરનાથને બતાવવા લાગ્યા.

હરનાથને તેમણે કહ્યું, “હરા ! આ અશુદ્ધ તત્ત્વ

તારામાં કેવી રીતે દાખલ થયા !”

મહાપુરૂષે આ બધા ભાગો સાફ કરી તેને શરીરમાં બરોબર ગોઠવી દીધાં અને તેમ કરતાં તેમને ત્રણ ભાગ ખૂટતાં માલમ પડ્યા. મહાપુરૂષ ખૂટતા ભાગોની શોધ કરવા લાગ્યા.

હરનાથે મહાપુરૂષને કહ્યું, “આ ત્રણ ભાગ ખૂટે છે તેની કાંઈ ચિંતા નહિ. મારી મા મને તે વગર ઓળખી શકશે. તમારે તેને શોધવાની જરૂર નથી.

મહાપુરૂષે ત્રણ ખૂટતા ભાગ પહાડમાથી મેળવી શરીરમાં મુકી હરનાથને તે દિવ્ય દેહમાં દાખલ થવા કહ્યું.

હરનાથનો આત્મા આ નૂતન દિવ્ય દેહમાં દાખલ થતાં શરીરમાં ચેતન આવ્યું અને તેમને પિત્તાળ થયો.*

હરનાથમાં ફરી ચેતન આવતું જોઈ તેમનો મિત્ર આનંદમાં આવી ગયો. તેમણે આનુષાંગુના લોકોને બોલાવ્યા. આ લોકોને આથી બધું અને આશ્ચર્ય થયો. છેવટે તેઓના મનમાંથી બધું અને શંકા દૂર થઈ અને અંદર અંદર વાત કરવા લાગ્યા કે, “બરોબર, હરનાથ મનુષ્ય નથી પણ દેવરૂપે મનુષ્ય શરીરમાં આવેલા છે.” આ બનાવ બન્યા પછી સૌ હરનાથને “હર કાકુર” સંબોધનથી બોલાવવા લાગ્યા.

મવાર થતાં “મારા” ગામમાં મોકલેલો માણસ

* આ દીવ્ય ઘટના શ્રીહરનાથે અને ૧૯૨૫માં શ્રીયુત જે એન મિત્ર પર પત્ર દ્વારા જાણવી હતી.

૨૪] પાર્થિવ દેહનું વિસર્જન-હરનાથનું તીર્થ દેહમાં પુનઃત્યાગ.

પાછો ક્યો અને કહેવા લાગ્યો કે જે કાર્ય માટે તે ગયો હતો તેમાં કાંઈ થઈ શક્યું નહિ અને કોઈપણ માણસો મદદમાં મળી શક્યાં નહિ. પરંતુ હરનાથને સજીવન થયેલા જોઈ તેને બહુ આનંદ થયો. હરનાથે આ બાળતની માણસો સાથે વધારે ચકચાર કરી નહિ. ટાંગાવાળાએ ટાંગામાં ઘોડા જોડ્યા અને ટાંગો શ્રીનગર જવા માટે આગળ હંકાર્યો.

આ પ્રસંગ બન્યા બાદ શ્રીયુત અટલગિહારીનંદીને જ્યારે પ્રભુ હરનાથ મળ્યા, ત્યારે હરનાથ ઠાકુરને રંગ બદલાઈ ગયો હતો. અટલગિહારી ઠાકુરને બરાબર ઓળખી શક્યા નહિ. ઠાકુરે જ્યારે પોતાની ઓળખાણ આપી ત્યારે તેમને સંતોષ થયો.

અટલગિહારીનંદીએ ઠાકુરને પૂછ્યું કે, “પ્રથમ તો તમારો રંગ આવો ન હતો, આપ આવા અપરૂપ શાથી બની ગયા છો ?”

ઠાકુર હરનાથે બનેલી ઘટનાનું સવિસ્તારથી વર્ણન કહી મંજાળાવ્યું. અટલગિહારી મનમાં સમજ્યા કે પ્રભુ નિત્યાનંદના દેહમાં ગૌરાંગ એકથ પામ્યા છે, અને કૃષ્ણ-બલરામ-શ્રીરાધાના એકીકરણ રૂપે અવતીર્ણ થયા છે એ વાત નક્કી પુરવાર થાય છે અને પ્રભુની આ વખતની લીલાથી અગમ્ય રહસ્ય પ્રકાશ પામશે.

પ્રભુ હરનાથે કહ્યું, “મારી આવી અવસ્થામાંથી કૃષ્ણે મારી શા માટે રક્ષા કરી છે અને તેમાં તેની શું શુભ ઇચ્છા સમાયલી છે તે હું કથી શકતો નથી. હું બાલ્યવાનો પ્રયત્ન કરું છું તોપણ બાણી શકતો નથી. તેની ઇચ્છા તે બાણે. સેંકડો મહાપુરુષોને તે પોતાની પાસે બોલાવી લે છે, પણ મારા જેવા એક પાળંડીને બાણી જીવીત રાખી, તેઓને શું કામ કરાવવું હશે. તે તેઓ જ બાણે. હું તો માત્ર એટલું જ બાણું છું કે, મારૂ જીવન (પ્રહેલીકા) પ્રવાહ જેવું છે. મને કોઈ ચલાવે છે તેમ હું આંધળાની પેઠે ચાલું છું. મારી ઇચ્છાથી હું કંઈપણ કરી શકતો નથી એટલું જ હું બાણું છું.”

“મારા દેહમાં પુનર્જીવનનો સંચાર થયો અને વર્ણનું પરિવર્તન થયું. તેની અંદર શું રહસ્ય સમાયલું છે, તે મારા જેવા એક ક્ષુદ્ર મનુષ્યથી સમજાય તેમ નથી. ગૌર લીલાના અંત પછી પ્રભુ નિત્યાનંદે લગ્ન કર્યા, સંસારી થયા, પણ નામ સંકીર્તન છોડ્યું ન હતું. એકવાર લગ્ન કરીને નિત્યાનંદ પ્રભુ અટક્યા ન હતા. વૈરાગ્ય ધર્મની અંદર ગૃહસ્થ ધર્મનું મિલન કર્યું” ત્યારે મારા નિત્યાનંદ પ્રભુએ એક નહિ પણ બે લગ્ન કર્યા. તેમની બે પત્નિમાંથી એક પત્નિના ગર્ભથી વીરભદ્રનો જન્મ થયો. વીરભદ્ર વૈષ્ણવ હોવા છતાં તે પરમ શક્તિ

માર્ગના ઉપાસક હતા અને વૈષ્ણવ-ધર્મ ઉપર તેઓને વિનિતીય શંકા હતી.

વૈષ્ણવ ધર્મ ફેલાવવા માટે શ્રીગૌરંગપ્રભુએ પોતાના અનેક લક્ષ્મીને જંગલૂમિમાં રાખ્યા હતા. આ ભક્તો સન્યાસ આશ્રમમાં રહી વૈષ્ણવ ધર્મનો ફેલાવો કયાં કરતા હતા. આ બાબત વીરભદ્રને પસંદ પડી નહિ. તેને આ સન્યાસીઓનું મન ફેરવવા માટે હાવભાવ અને નાચગાન કરવાવાળી દેવદાસીઓ તેમની પાસે મોકલી આપી હતી. બધા સન્યાસીઓમાં મનોહરદાસજી અને બીજા છ સન્યાસી ઉપર દેવદાસીની યુક્તિ-પ્રયુક્તિ નિષ્ફળ નીવડી અને તેઓએ પોતાનું દૈનિક કાર્ય ચાલુ રાખ્યું હતું.

પ્રકરણ ૨૫ મું

પ્રભુ હરનાથની અપૂર્વ પત્રાવલી

શ્રીયુત અટલગિહારીનન્દી ઠાકુરશ્રી હરનાથ પ્રત્યે લક્ષિતદેલા બન્યા હતા. ઠાકુરશ્રી હરનાથના લખેલા પત્રોનો સંગ્રહ કરી “શ્રીહરનાથ ઠાકુરની ઉપદેશપૂર્ણ પત્રાવલી” ની વૃંદાવનના દેવકીનંદન પ્રેસમાં બસો પ્રતો છપાવી તેઓએ વિના મૂલ્યે આપવા શરૂ કર્યું. આ પુસ્તકના સંપાદક શ્રીયુત બાળુ અનુકુલચંદ્ર મુખોપાધ્યાય અને શ્રીયુત બાળુ ક્ષીરોદકુમાર ભટ્ટાચાર્ય હતા.

શ્રીયુત અટલબિહારીનન્દી અને બીજા અન્ય ભક્તોની ઇચ્છાથી આ પત્રોનો સંગ્રહ પ્રગટ કરવા ઠાકુરશ્રી હરનાથે સંમતિ આપી અને તેઓની ઇચ્છાનુસાર આ પુસ્તકનું નામ “પાગલ હરનાથ” રાખવામાં આવ્યું. આ પુસ્તક ફેરી બંગ સંવત ૧૯૦૭ માં વૃંદાવનના દેવકીનન્દન પ્રેસમાં છપાયું અને તેની આઠસો નકલો કાઢવામાં આવી. પુસ્તકની કીમત આઠ આના રાખવામાં આવી.

“પાગલ હરનાથ”ના પ્રચાર માટે શ્રીયુત અટલ-બિહારીનન્દી ચિંતાતુર રહેવા લાગ્યા અને તે માટે તેમણે એકપત્ર ઠાકુરશ્રી હરનાથને કાશ્મીર લખ્યો હતો.

ઠાકુરશ્રીએ તેનો નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો:—

પ્રદક્ષિણ ભાઈશ્રી અટલ,

“આજે તમારો પત્ર વાંચી મને એક પ્રકારનો ખેદ થાય છે. જે પત્રો તમે પોતાના આનંદને માટે છપાવ્યા છે તેના પ્રચાર માટે ચિંતાતુર શા માટે રહો છો ? ભાઈ, એક વાત કહું છું. પ્રભુ સામાન્ય સ્વકલ્પને પરમ પદાર્થ બનાવી શકે છે. પ્રભુ પોતાનું કામ સિદ્ધ કરવાને માટે આતુર છે. શરીર થકી ઘણી અસંભવિત રમતો કરાવે છે. આ શરીર નહોત તોપણ તેના ખેલને કશો પ્રતિબંધ આવત નહિ. બીજા કોઈની મારફતે તે તેમ કરી શકત. માટે તમે મારે હાથે થયેલાં જે અસં-

લવિત કાર્યો જોયાં છે અને સાંભળ્યાં છે તે સઘળાનું મૂળ, સર્વકારણનું કારણ શ્રી કૃષ્ણ છે. તેથી તમારે અને મારે અભિમાન કરવાનું કારણ નથી. ભાઈ, પુસ્તકનો પ્રચાર કરવાને બદલે પ્રભુ નામ પ્રચાર કરવાને યત્નવાન થાઓ. તેમ કરશે તો તમારી અભિલાષા પૂર્ણ થશે. તમે પ્રભુના પ્રિય પાત્ર છો તેથી તે તમારી દ્વારા આ નરાધમને નિમિત્ત કરી પોતાનું કાર્ય કરે છે અને કરાવે છે. એમાં મારી કૃતિ કશી નથી. મેં તમને અનેકવાર કહ્યું છે કે મારુ જીવન એક પ્રહેલીકા જેવું છે. હમેશાં અન્યથી ચાલે છે. મારા સંબંધે જે જે કાર્ય તમે બાંધ્યાં છે અને નજરે જોયાં છે તે સઘળાં વિષે વિચારી જોશો તો માલમ પડશે કે તે કાર્યો મનુષ્યથી બને એવાં નથી. ત્યારે તમે શા માટે વારંવાર મને એ વિશે પ્રશ્ન કરો છો ? જો સઘળાં કાર્ય મેં કર્યા હોત તો તેની પૂર્વાપર સઘળી વાત હું તમને કહી શકત. એ સર્વ માત્ર તે ઈચ્છામયની ઈચ્છાથી થયાં છે. મારામાં કશી શક્તિ નથી.”

આ પત્રાવલીમાંથી સાર દોહન કરી “ઉપદેશામૃત” નામનું અપૂર્વ પુસ્તક પણ પ્રગટ થયું.

હરનાથ તત્ત્વ પ્રચારીણી સભા દ્વારા “ પાગલ હરનાથ”ના મૂળ બંગાલીમાં ચાર ભાગ પ્રગટ કરવામાં આવ્યા તેમજ મૂળ બંગાલીમાં જ “ઉપદેશામૃત” પ્રગટ

થયું. ત્યારબાદ “પાગલ હરનાથ”ના પ્રથમ બે ભાગનું શ્રીચુત નન્દુલાલ પાલનું અંગ્રેજી ભાષાન્તર તેમજ “ઉપદેશામૃત”નું અંગ્રેજી ભાષાન્તર કલકત્તાની હરનાથ તત્ત્વ પ્રચારિણી સભાએ પ્રગટ કર્યો.

“પાગલ હરનાથ” ના પ્રથમ ભાગનો ગુજરાતી અનુવાદ ગુજરાતના પ્રથમ અનુવાચી, શુરતના શ્રીચુત નાથાભાઈ નરોત્તમદાસ મહેતાએ શરૂ કર્યો અને તે કાર્ય ભાઈશ્રી નર્મદાશંકર ખાલાશંકર પંડ્યાએ પૂર્ણ કરી તે તે અનુવાદ છપાવ્યો. “ઉપદેશામૃત”નો ગુજરાતી અનુવાદ શ્રીચુત લીલુ ચુનીલાલ મજમુદાર હસ્તે કરાવી શ્રી. નાથા-ભાઈના સુપુત્ર વિઠ્ઠલદાસભાઈએ પ્રગટ કરાવ્યો. “ઉપદેશામૃત”નું તામીલ ભાષામાં પણ ભાષાન્તર કરાવી તેઓએ પ્રસિદ્ધ કર્યું.

“પાગલ હરનાથ” ના ગુજરાતી અનુવાદો મુંબઈના શ્રીચુત જગમોહનદાસ કલ્યાણદાસ મોદી હરનાથ મોસાચટી દ્વારા પ્રગટ કરે છે. મુંબઈમાં હરનાથ મિશન દ્વારા “Message of Haranath” નામથી પણ હરનાથના પત્રોનો અંગ્રેજી અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયો છે.

“પાગલ હરનાથ” તેમજ “ઉપદેશામૃત”નું ભાષાન્તર બીજી ભાષાઓમાં પણ થયું છે અને પ્રગટ થતું રહ્યું છે.

શ્રી કુસુમ હરનાથ

આજે વિશ્વમાં અને ખાસ કરીને ભારત વર્ષમાં “પાગલ હરનાથ” થી કોણ પરિચીત નથી. એ મધુર વેણુનો નાદ જ્યાં ત્યાં સંભળાઈ રહ્યો છે.

પ્રકરણ ૨૬મું

શ્રીકુમુદકુમારી દેવી પ્રતિ શ્રી હરનાથના પત્રો.

માતાજી ભગવતીદેવીની સેવા અર્થે ઠાકુરશ્રી હરનાથે શ્રીમતી કુમુદકુમારી દેવીને સોનામુખીમાં રાખ્યા હતા તે આગલા પ્રકરણમાં જણાવવામાં આવ્યું છે. ઈ.સ. ૧૮૯૩ થી ઈ. સ. ૧૮૯૭ સુધી ઠાકુર શ્રીહરનાથ કાશ્મીર હતા, તે વખતે તેઓએ લખેલા કુમુદકુમારી દેવી પ્રતિના પત્રો પ્રગટ થયા છે.

આ પત્રો વિશ્વના પ્રેમીયુગલોને પ્રેમનું સત્ય સ્વરૂપ અમળાવે છે. પતિ પત્નિએ પોતાના આરાધ્ય સ્વરૂપ માતાપિતાની અવહેલના કરવી નહિ, ધર્મ વિરુદ્ધ કામ કરવા નહિ, ઉભયના હૃદયનો પરિપક્વ પ્રેમ શ્રીરાધાકૃષ્ણના ચરણમાં સમર્પિ પ્રેમનું અમર ફલ પ્રાપ્ત કરવું વગેરે શિક્ષા દ્વારા આજના જમાનાના વાસનામયયુગલોને આદર્શ ગૃહ પથ પ્રદર્શક પત્રો જીવનમાં જોજસ પાડી રહ્યા છે. આ પત્રો મનનીય છે એટલું તો નહિ પરંતુ જીવનમાં ઉતારવા લાયક શિક્ષાપત્રો છે.

આ પત્રો પ્રેમનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ અમળાવે છે. પ્રેમનું ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ વિરહમાં પ્રતિબિંબિત છે, તે શ્રીહરનાથે

રાસેશ્વર અને રાસેશ્વરીના દયાંતોથી પ્રજોધિને બતાવ્યું છે. શ્રીમદ્ ભાગવતની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો સાર સમજાવ્યો છે. પ્રેમ અને વાસનાનું અથક્ત્વ આજના નવ પરિણિત યુવક યુવતીઓને મનનીય છે.

સંસારમાં જ રહીને લૌકિક પ્રેમને અલૌકિક પ્રેમમાં પલટી પરિણિત જીવન કેવું હોવું જોઈએ તે શ્રીહરનાથે સારી રીતે આ પત્રો દ્વારા બતાવી આપ્યું છે.

આ દિવ્ય પત્રોમાં કેટલાક ઉતારા નીચે આપવામાં આવ્યા છે:-

× × × ×
પ્રેમ બીડેને સાહસિક બનાવે છે અને સાહસિકને
બીડે બનાવે છે. પ્રેમજ પુરૂષને પ્રકૃતિ અને પ્રકૃતિને
પુરૂષ બનાવે છે.

× × × ×
પ્રાણ સાથે પ્રાણ મેળવીને યુગલ થઈને યુગલના
રાજ્યમાં, યુગલ સ્વરૂપનાં દર્શન કરી ચરિતાઈ થઈશું.
યુગલ થયા વગર યુગલ રાજ્યમાં જઈ શકાતું નથી.

× × × ×
જો સાપને રમાડવો હોય તો તેની આંખ સામે
આંખ મેળવી રાખો. આંખ હલાવી કે વિષદ્ !

× × × ×
તેમના સ્પર્શમાત્રથી કેટિકામ નિવારણ થાય છે.
તેમના સ્પર્શથી વળી શું કદી જવાલા બગી શકે ?

× × × ×

તમારી પાસે તો મારું વિસ્મરણ કરાવનારી વસ્તુઓ છે, પણ મારી પાસે તો તમારું સ્મરણ કરાવનારી વસ્તુઓ છે.

x x x x

નિકટ રહેવાથી જેને કામ કહેવામાં આવે છે, દૂર રહેવાથી એજ વિષ, અમૃત થઈ, પ્રેમ નામ ધારણ કરે છે.

પ્રેમપાનની સમીપમાંથી દૂર જવું એ કર્તવ્ય છે, જેઓ આ નથી જાણતા તેઓ કદી પણ પ્રાણનો પ્રેમ જાણતા નથી. હવે જાણી શક્યા હશે કે વિરહ કેટલી સારી વસ્તુ છે.

પ્રેમ જગાવે વિરહને, વિરહ જગાવે જીવ

જીવ જગાવે શિવને, કોણ શિવ, કોણ જીવ ?

વિરહઅગ્નિ સિવાય, કામનું મારણકરી, પ્રેમ કરવાનું જીજ્ઞા કોઈથી પણ સાધ્ય નથી.

x x x

રૂપમાં મુગ્ધ થવાનું ફલ, ડગલે ડગલે વિપદ અને ગુણમાં મુગ્ધ થવાનું ફલ અનન્ત મુખ અને અનન્ત આરામ છે.

x x

માટે જ કહું છું કે પ્રાણ પ્રિયે, મનુષ્યને ભૂલી

જાઓ. શ્યામને પ્રેમ કરતાં શીખો.

૬

૫

અતિશય પ્રેમના ખેંચાણને અગે પણ અમત્ત સ્થાને
અને અસત્ સંગમાં જવાનું ન થાય.

૫

૫

૫

સંમાર છોડી જશો કયા ? સ્વર્ગ પણ મંમાર છે
તેમજ નરક પણ મંમાર છે. મંમારની બહાર તો એક
માત્ર કૃષ્ણપાદપદ છે. જેઓ આ મંમાર થકી બહાર
છૂટવા માગે છે તેઓએ તો કાયા-મન-પ્રાણથી કૃષ્ણપાદ-
પદનો આશ્રય લેવો ઉચિત છે.

૫

૫

૫

સમસ્ત શ્રી જાતિ તો માત્ર પ્રકૃતિની વિશેષ રૂપા
વિકાસ મૂર્તિ (Special manifestation) છે. સમસ્ત
જગત તો એક પ્રકૃતિ સિવાય બીજું કંઈ નથી. પુરૂષ
તો એક માત્ર કૃષ્ણ જ છે કે જેઓ આ પ્રકૃતિને લઈને
આ સૃષ્ટિનો વિસ્તાર કરે છે.

૫

૫

૫

તમે નવનવા બાવથી નવનવા સાજથી રાજ રાજ
કેવી નવી રમત રમો છો તે જોઈને મને કેટલો આનંદ
થાય છે. તે હું જાણું કે કૃષ્ણ જાણે. આંખના દર્શન કરતાં
હરનાં દર્શન કેટલાં શ્રેષ્ઠ છે તે એક વાણીથી વર્ણવી

શકાય એમ નથી. આંખનું જોવું સકામ છે, અને દૂરથી જોવું એ નિષ્કામ છે. આવું જોવાને માટે તો કૃષ્ણનું મથુરા જવું. આ મુખ અનુભવવા માટે તો કૃષ્ણનું ગૌરાંગરૂપ ધારણ કરવું. કૃષ્ણ મથુરા ગયા અને શ્રીમતિના નયનમાં જળ ઝરાયાં. તેટલા માટે તો અમારા ગૌરાંગની આંખોમાં આંસુનો વિરામ રહ્યો નહિ.

*

*

*

ધ્યાન ધરતાં ધરતાં જીવ શિવ થાય છે, અને ધ્યાન ધરતાં ધરતાં પુરુષ પ્રકૃતિ થાય છે. સ્મરણ કરતાં કરતાં તમાગ કાળા કા'ન ગૌરાંગ થયાં. ભાવનાદ્વારા શિવ ગોપીશ્વર થયા. ચિન્તનવતાં છ મંજરી છ ગૌસ્વામી થયા. માટે કહું છું કે, હે મારી પ્રાણી પૃતળી ! આપણે પરસ્પરને આહતાં આહતાં એક દિવસ તમે હું અને હું તમે થઈ શકીએ.

*

*

*

શ્રી, પુત્ર, સ્વામી, મા બાપ વગેરેનો સંબંધ એ દિવસનો છે. પણ કૃષ્ણ સાથેનો તો નિત્યકાળનો સંબંધ છે. કૃષ્ણ આપણી નજીક હોવા છતાં નવાઈની વાત છે કે, તમારે માટે હું જેટલી શ્રીકર કહું છું તેના સો અંશના એક અંશ ફિકર પણ તે તે પ્રાણના પ્રાણ કૃષ્ણને માટે કરતો નથી. છતાં તે આપણું આમાન્ય દુઃખ લેઈને બ્યાકુળ બની જાય છે. બધું ખોટું-કૃષ્ણ. સાચા કૃષ્ણ

મારા-ખીન્ત પરાયા. મને આશીર્વાદ આપો કે હું આ
બધું જાણી શકું.

જે હો તે હો, પ્રાણપ્રીય હું એક વાત જાણીને
ધણું આશ્ચર્ય પામ્યો છું. તમે લખો છો રૂપરક્ષા કરવાનું.
એ વાત હું નમજી શકતો નથી. હાં, હાં, રૂપ દેવું અને
લેવું તેના માલિક તો તમે છો. પ્રાણાધિકે ! માલખો,
તમાગ ધનશ્યામ કૃષ્ણ કેવળ રાધાએ આપેલા રૂપથી
દેવા મોનાના ગૌરાગ થયા ! તમે સાંલજ્યુ છે કે કૃષ્ણ રાધા
કુંડમા સ્નાન કરી રાધાનું રૂપ મેળવી શક્યા હતા. રામચંદ્ર
મીતાના રૂપથી નવધનશ્યામ બન્યા હતા. આથી તમે
સમજી શક્યા હશે કે રૂપ દેવાનાં માલિક તમે છો !

પ્રાણપ્રિય ! આજકાલ તમે ઉઠાસ રહો છો
કારણ તમારા પ્રાણાધિક કૃષ્ણ આજ તમારા કુંજમાં નથી.
આજ કોઈ વધારે પ્રેમીનું મન રંજન કરવા ખીન્ત નવીન
કુંજમાં ગયા છે અને તમોને ભૂલી ગયા છે. પણ તે શું
કરે ? તે છે બહુ વણલ, તેથી તેને ઘણાંઓનાં મન રાજી
રાખવાં પડે છે...તે જગતના સ્વામિ છે માટે ધીરજ ધરો,
સ્થિર બનો. તેઓ આંખથી દૂર ગયા છે પણ મનથી
દૂર કરશે નહિ. તે શ્યામરૂપને હમેશાં શયને, સ્વપ્ને
અંતરમાં રાખજો. તેનું અમૃતમય નામ હૃદયનું ભૂષણ

‘ જાનાવજો અને તેની જાળલીલાને જીભમાં જડી રાખજો. જોમ કરશે તો તે કદીપણ તમને ભૂલશે નહિ. તમે કહેશે કે આ વાત સાચી નથી. પણ તમે જરા વિચારી જુઓ કે રાસ રમતા રમતા કૃષ્ણ જ્યારે અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા, ત્યારે કૃષ્ણપ્રિયા ગોપીઓએ કૃષ્ણની જાળલીલાનું રમરણ કરી કૃષ્ણને ફરી મેળવ્યા હતા. તમે પણ તેમ કરો તો તેને મેળવી શકશો.

તમે ધન્ય છો. તમારી આખા અને તમારા કાન વગેરેનું આર્થિક થયું છે. તમે તે કૃષ્ણને જોયા છે. ઈચ્છા પ્રમાણે વ્યવહાર કરી અને જાવડાવ્યું છે પણ હું નરાધમ છું કે તેને નથી જોયા કે નથી સ્પર્શ કરી શક્યો. તમારા શ્યામને કહેજો કે હું કાઈ કરી શકતો નથી પણ તમારે લીધે મારા ઉપર કૃપા કરે. ઘણા આચાર્યશ્રીઓની સાથે એક જોડો રૂપીયો પણ ચાલ્યો જાય છે. અનાજની સાથે કાકરા પણ. એજ કીમતે વેચાઈ જાય છે. માટે મને તમારા પર વિશ્વાસ છે. એક તો તમને શ્યામનો વિરહ થયો છે તેના ઉપર વળી આ પત્ર લખી તમને નિર્ધારક હુંજ આપું છું તે માટે મનમાં લાવશો નહિ.

પ્રેમ અને કામમાં અનેક તફાવત છે. જે દનેહમાં નિજને ભૂલી જવાય છે તેનું નામ પ્રેમ કૃષ્ણ આજ

પ્રેમને આધીન છે. કૃષ્ણ કેવળ પ્રેમના ઋણી છે. એ ઋણ દેહવવાની અભિલાષાથી જ તેમણે ગૌર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. એથી ઉલટું જે સ્નેહમાં સ્વતઃત્વું સ્મરણ રહે છે તેનું નામ કામ. સંસારમાં સુખ, દુઃખ, મંગલ, અમંગલ, શોક, તાપ વગેરે જે કાંઈ છે તે સર્વે આ થકી જ ઉદ્ભવે છે. પ્રેમ ભીરૂને સાહસિક બનાવે છે અને સાહસિકને ભીરૂ બનાવે છે. પ્રેમ જ કેવળ મૃતને સજીવ અને સજીવને મૃત કરવા સમર્થ છે. તમે તો એ પ્રેમ જાણો છો માટે જ મેં તમારૂં શરણ લીધું છે. દયા કરીને તે મને શીખવો. હું ચરિતાર્થ થઈશ, હું જીવન સાર્થક કરી લઈશ. કૃપણતા કરતાં નહિ અને મારી સાથે ચાતુરી પણ કરતાં નહિ. જે પ્રમાણે સ્વતઃને જૂલીને મારૂં પાલન કર્યું છે, જે પ્રમાણે સ્વતઃને જૂલીને મને આપત્તિ રહિત રાખવાની ચેષ્ટા કરી છે, જે પ્રમાણે સ્વતઃને જૂલીને મારી ઉપર સ્નેહ અને ભાવ રાખ્યા છે તે જ પ્રમાણે કૃપા કરીને તમે મને સ્વાર્થનિરપેક્ષ પ્રેમ કરતાં શીખવો કે હું પણ એક વાર કામશૂન્ય એવા પ્રેમના આસ્વાદનો અનુભવ કરી ચરિતાર્થ થાઉં. હવે ચાતુરી કરશે નહિ. કદાચ આ વાત સાંભળી તમને મનમાં એમ થશે કે મેં વળી ચાતુરી ક્યારે કરી? પરંતુ જો ગુસ્સે ન થાઓ તો હું દેખાડી શકું એમ છું. દેખાડું કે? તો જીઓ. તમે લખ્યું છે કે ઇન્દ્રિયોના વેગથી અને કામને વશ થઈ હું તે પ્રાણપતિનું

ચિંત્વન કરી શકી નથી. કહો વારુ, આ ચાતુરી નહિ તો
ળીનું શું ? હું પૂછું છું કે પ્રાણપતિનું વળી ચિંત્વન તે
શી રીતે થઈ શકતું હશે ? જો ચિંત્વનદ્વારા તે પ્રાણપતિ
પ્રાપ્ત કરી શકાતા હોય તો ગોપીગણે તો કદીપણ તેમનું
ચિંત્વન ક્યું નહોતું. ધ્યાન, ધારણા તો તેઓ જાણતી
પણ નહતી. શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે:—

“ગોપી નથી યોગીશ્વર કે તમારા પદકમલનું
કરે સદાય ધ્યાન”

આ જો સહજ ભજન કહેવાય છે તે તો તમે જાણો
છો. માટે જ તો તમે ધ્યાન અને યોગ કરતાં નથી. ધ્યાન
અને યોગનો ત્યાગ કયો છે માટે જ તો કૃષ્ણ તમારા
થઈ રહ્યા છે. માટે કહું છું કે શું કરીને તમે તેમને
વશ કર્યા છે એ જ મન મને શીખવો.

✽

✽

✽

યુગલ યયા વગર યુગલ રાજ્યમાં જઈ શકાતું નથી.
કૃપા કરી મને પ્રાણ સાથે પ્રાણ મેળવવાનો માર્ગ દેખાડો.
પ્રાણાધિકે ! રામ સીતાને અને યુધિષ્ઠિર દ્રૌપદીને સાથે
લઈ ગયા હતા એ ખરું છે, પરંતુ તેનું કારણ શું હતું
તે સાંભળવું છે કે ? પ્રાણાધિકે ! તમે જ સકલ કર્મનું
મૂળ છો, તમારા વગર કોઈપણ કાર્ય સફળ થઈ શકતું
નથી. જુઓ પ્રણયિણિ ! તેઓનું કાર્ય પૃથ્વીનો ભાર

હજી કરવાનું હતું તેઓને ગમ્તિ વગર હોત તો તે
તાર્ય કેમ સિદ્ધ થાત ? માટે જ તેઓએ શક્તિ મક્તિ
ગમન કયું હતું તે ચીતાને માથે લીધા ન હોત તો
રાવણ કદાપિ મરત ખરો કે ? દ્રૌપદી તે માથે ન હોત
તો દુર્યોધન ઇત્યાદિ કદાપિ મરત ખરો કે ?

x

x

x

મારે તો હવે જૂના હજી કરવાના નથી કે મને
શક્તિની જરૂર પડે માટે ડાયાની જરૂર છે તે તો કની
મે છોડી નથી હમેશા હૃદયના એક નિર્જન ખૂણામાં તેને
પધગવી પ્રાણને તૃપ્તિ થાય ત્યાં મુઠ્ઠી તેની પૂજા
કરે છુ છાયાડમે માગી પામે ગંડો ગમે દેહથી માત્ર
માની નેવા કરો હુ પોતે તેમની નેવા કરે તેના કળ્તા
તમારી સેવાથી તેઓને અધિઃ આનંદ થશે આ વાતને
અમ જાવિત ગણના નહિ એ તો હૃદયોર્ધ્વ જાગે છે કે
મુદલ રક્ત કળ્તા બ્યાજ વધારે પ્રિય હોય છે માટે જ
હુ તમને વિનંતિ કરે છુ કે, જીવ લગાડીને માની સેવા
કરજો તેથી હુ ખ દૂર થશે માને મારા પ્રણામ કહેજો
અને કહેજો કે મારે માટે કશી ચિંતા ન કરે તેમને
અસ્વસ્થ કરતા નહિ હમેશા પ્રસન્ન વર્ણ રાખજો

*

*

*

योगल હરનાથ

પ્રકરણ ૨૭ મું

શ્રીહરનાથના જનસમાજપ્રતિ પત્રો

શ્રીહરનાથે બિન્ન બિન્ન રચણે વનતા બિન્ન બિન્ન વતિના લોકો, જીસામુઓ, પોતાના ભક્તો તથા સંબંધિઓને અપૂર્વ પત્રો લખી જીવનનું શ્રેય શેમાં મમાયતું છે તે સંચાર મમલવ્યુ છે. જનસમાજને પત્રોદારા પ્રભુપ્રેમનું દાન આપી જીવન યાત્રા પથમાંથી માયાનો તાપ દૂર કરી શાંતિની શીતલતા પાથરી છે.

આપણે કોણ છીએ, આપણું કર્તવ્ય શું છે, પ્રેમ કેને કહેવાય વગેરે પ્રશ્નો જે તત્ત્વવેત્તાઓને મુજબી રહ્યા છે તેનો સંચોટ ઉઠેલ પ્રભુ હરનાથે સ્વલ ભાષામાં પત્રોદારા કર્યો છે. ઈશ્વરતત્ત્વ, સૃષ્ટિહરત્ત્વ, જન્મમરણ, માયા વગેરે વિષયો હૃદયસ્પર્શી ભાષામાં મમલવ્યા છે. પત્રોદારા માનવજીવન માર્ગિક બનાવ્યું છે, જેથી આ પત્રો અપૂર્વ કહેવાય છે. જનસમાજને આ પત્રનો કાંઈક આબામ થાય તે માટે તેમાંના કેટલા ઉતારા નીચે આપવામાં આવ્યા છે.

* * * * *

“મનાતન” સત્ય તે પ્રભુનું પ્રેમસ્વરૂપ અને તેની પ્રાપ્તિ કરવાનો ઉપાય માત્ર એક જ પ્રભુનું નામ છે.

* * *

નોમના માર્ગમાં બધીજ એકતા છે, સર્વજ મમતા

છે. હિન્દુ, મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન ઇત્યાદી સર્વે પોતપોતાની માળા લઈને તેજ દયામયનું જુદી જુદી ભાષાઓમાં નામ લે છે. માટે કહું છું કે આવો નિત્ય, શુદ્ધ અને સર્વવાદ સંમત માર્ગ જીજ્ઞે કોઈએ નથી. તેથી કરીને સર્વ કાંઈ ભૂણીને આનંદથી પ્રાણના નામમાં ફૂળ્યા ગ્લે.

૧

૨

૩

કોઈ પણ પ્રકારે દુઃખીના દુઃખનું નિવારણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરજો. કોઈ પણ પ્રકારે ઉત્તેજિત થઈ કોઈને પણ કોઈ પણ પ્રકારની મુશ્કેલીમાં નાખતા નહિ. તેવો વિચાર સરખો પણ કરતા નહિ.

૪

૫

૬

કોઈ પણ કારણને વશ થઈ ક્રોધ થાય તો તેવા ક્રોધને તમારો હંમેશનો સાથી કરતા નહિ. તેજ ક્ષણે ક્રોધને હૃદયમાંથી દૂર કરી ફેંકી દેજો. અંકુરમાં રહેલા ગમે તેવા પ્રકાન્ડ વૃક્ષને વિના કલેશે ઉખેડીને ફેંકી દેવાય છે. પરંતુ તે વૃક્ષ મોટું થયા પછી તેને ઉખેડી નાખતાં જે પ્રમાણે ચિરદિનને માટે ચિન્હ રહી જાય છે તેજ પ્રમાણે ક્રોધ પણ જરા વધી જવાથી તેને કાઢી નાખવો મુશ્કેલ છે અને જો કોઈ રકમે કાઢી શકાય તો પણ તે એક ભયાનક ચિન્હ રાખી જાય છે. કામ ક્રોધ વગેરે શત્રુગણને જો એકવાર માત્ર સ્થાન મળે તો તેઓ ઘણાં ખરાં જતાંજ નથી અને કોઈ રકમે જો તેને ભગાડી શકાય

તો તેમ થયેથી તે શરીરને પૂર્ણ નષ્ટ કરીનેજ જાય છે. માટે કહું છું, કે આવા શત્રુને કદીપણ શરીરમાં વાસ કરવા દેતાં નહિ. જો કોઈવાર આવા શત્રુઓ આવે તો આવતાંની સાથે તેને ભગાડી દેવાનો પ્રયત્ન કરજો.

x

x

x

પારકાના અનિષ્ટનો વિચાર કરતાં નહિ; કાર્યદ્વારા અનિષ્ટ કરવા કરતાં, અનિષ્ટનો કરવાનો વિચાર તો કરતા જ નહિ. વિચારની શક્તિ અતીવ પ્રબલ છે. વિચારની એટલી બધી શક્તિ છે, કે વિચારદ્વારા અર્થિત્ય એવા પ્રભુ પણ પકડી શકાય છે. વિચારની શક્તિ અને ગતિ સર્વ સમયે અપ્રતિહત છે. શક્તિમાન વસ્તુને કોઈ પણ સમયે શત્રુ કરીને કોઈ પણ મનુષ્ય સ્થિર રહી શકતો નથી. આવો બલવાન પદાર્થ જેનો મિત્ર હોય તેને માટે કોઈ પણ કર્મ અસાધ્ય હોતું નથી. માટે કહું છું કે સદા સચ્ચિન્તા સદ્વિચારદ્વારા હૃદય શુદ્ધ થયેથી પરમ મંગલમય કૃષ્ણ અહર્નિશ હૃદયમાં વાસ કરશે. વિચાર જ બંધનનું અને મોક્ષનું કારણ છે. વિચારો જેટલા પ્રમાણમાં ઉચ્ચ હોય છે તેટલા જ પ્રમાણમાં વિચારશીલને ઊર્ધ્વ લઈ જાય છે અને વિચારો જેટલા હલકા હોય છે તેટલુંજ અધઃપતન થાય છે.

*

*

*

માને સાક્ષાત ઈશ્વર સમજીને તેમની સેવા સૂચુવા કરવી જોઈએ. માના કરતાં બીજો શુદ્ધ જગત્માં કોઈ નથી.

જો જો કે મા ને કોઈ પણ સમયે કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ ન પડે.

x x x x

માત પિતાના પ્રેમમાં કે વર્તનમાં કદી ન્યૂનતા હોય તો તેને માટે ખોટા ખ્યાલો તમારે આણવાના નથી. એવા ખ્યાલો કરવામાં તમે મહાન્ માનસિક પાપો કરો છો. પોતાને દયાહીન માનપિતા હોવા એ જ પાપાત્મક કર્મ સેવાનું પરિણામ છે. ત્યારે શા માટે નવિન દુઃખો સહન કરવા નવિન પાપનો મંથાર કરો છો? તેટલાજ માટે હું કહું છું, કે તમારા માનપિતાને તમારા અંતઃકરણમાં પણ આદર આપવા ચૂકશો નહિ. પોતાની અવદશા માટે તમારા દુષ્કર્મને કારણભૂત ગણો. આવી ભાવનામાં જ્યારે રમણ કરશે ત્યારે કૃષ્ણ તરફથી મુખની ભેટ તમને મળશે. માનપિતાની ચરણારવિંદની પવિત્રતાથી ઉચ્ચતર બીજી પવિત્રતા નથી. તમે તેને શરણે જાઓ. તેનો આશ્રય લો. તેમ કરવાથી પ્રભુના ચરણારવિંદના દર્શનનો લાભ મળશે. ઘેર બેઠાં ગંગા જેવું છે. “પિતા એ ધર્મ છે-પિતા એ સ્વર્ગ છે.” એવા ઉત્તમ વિચારોનું પ્રકટીકરણ કરો. તેનું પોષણ કરો. તેની મહત્વતા આપોઆપ તમને જણાઈ આવશે.

x x x x

માતાપિતાના ચરણામૃતના પાન કરવાથી પતિત પાવન સરિતામાં સ્નાન કરવાનો લ્હાવો મળે છે. દુનિયાની ઉપાધિથી મુક્ત થવાય છે. કૃષ્ણપ્રેમમાં પ્રવેશન

મળે છે અને વૃદ્ધિ પણ થાય છે. એ સંબંધી તમે નિઃશંક રહો. કોઈપણ પ્રકારે તમારા મનને શંકાશીલ થવા દેશો નહિ.

x

x

x

x

માતાને-પિતાને-વડિલ જાંધુને અને ણીમ મુરબી-ઓને વૌરવેય સ્વરૂપમાં દેવવત ગણી તેની પ્રસન્નતા માન્યતા રહો. યુધિષ્ઠિર અને તેના આરે ભાઈઓએ કૃષ્ણની જે આમાપ કૃપા સંપાદન કરી હતી તે કંઈ તેમના તપો-જળના કે ધર્મ ભાવનાના પ્રભાવે હતી નહિ. કુંતામાતાની અનન્ય ભાવથી કરેલી સેવાને જ કૃષ્ણ કૃપા આભારી હતી. તે સેવાના લાભમાં સર્વ શક્તિમાન કૃષ્ણ સખા થઈને રહ્યા. વનવાસમાં પોતાના પુત્રનું રક્ષણ કરવાને કુંતામાતાએ કૃષ્ણને વિનવ્યા હતા અને એ વિનંતિનો તેણે સન્માનપૂર્વક અમલ પણ કીધો હતો. લક્ષ્મણ ચૌદ વર્ષ પર્યંત કુધા અને નિદ્રા રહિત રહ્યા તે કેના પ્રતાપે? તેમના માતાની તેવી ઈચ્છા જ હતી. કહો ત્યારે માતાનો કોણ તિરસ્કાર કરે?

x

x

x

x

હરકોઈ પૂજનમાં નારાયણ સ્વરૂપની અને ચિંતવનની આવશ્યકતા છે. તેમ તમારા ભૌતિક કર્મોમાં તમારા પતિની હાજરીની અને તેના સ્મરણની આવશ્યકતા છે. નારાયણની આરાધનાથી સર્વ દેવ સંતુષ્ટ થાય છે, તેમ અનન્ય ભાવથી પતિના આરાધનથી સર્વ કોઈ સંતુષ્ટ રહે છે. અન્ય આરાધના કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

x

x

x

x

મનને ચલિત કરવામાં સ્ત્રી અને સુવર્ણ કરતાં સ્ત્રીનું પ્રાણલય વિશેષ તેટલા માટે મનને નિશ્ચલ કરવા સ્ત્રી મંમર્ગના ત્યાગની આવશ્યકતા છે. નદીના કિનારા ઉપર ખોદેલા કુવાઓના પાણી નદીના ભરતીઓટ પ્રમાણે વધઘટ થાય છે. નદીમાં મુકાણુ થાય છે તો નિકટના કુવાના પાણીમાં પણ તેવી જ સ્થિતિ થાય છે. સરિતા કિનારાથી ઘણે દૂર આવેલા કુવાના પાણીની સ્થિતિ એ હોતી નથી. તે તો હંમેશાં એક જ સ્થિતિમાં સ્થિર રહે છે. તેટલા માટે સરિતારૂપી સ્ત્રીથી તો જને તેટલા દૂર રહેવામાં જ લાભ છે. મનને જ્યાં સંપૂર્ણ રીતે નિશ્ચલ થઈ ચૂકયો હોય ત્યાં પછી સરિતામાંતો શું પણ સાગરના અગાધ જળમાં તરખોળશે તોયે પણ તે ચલિત થશે નહિ.

x x x x

સર્પની સાથે ગેલ કરવાને તેને પોતાની મુરલીથી અગર તો હાકથી વશ કરવાની વિદ્યા શીખવી જોઈએ. તે વિદ્યાની પ્રવિણતા વિના સર્પની સાથે ગેલ કરવામાં છવનું જોખમ રહે છે. સર્પને પકડવા પહેલાં તે શુભ વિદ્યાનું શિક્ષણ લેા, તેનો મંત્ર શીખો. ભક્તગણનું પણ કહેવું છે:—
“સ્નાન કરવા માટે સ્ત્રીરૂપી સરિતામાં ઉતરવું નહિ.”
અગાધ સાગરરૂપી સ્ત્રીમાં આંખ મીચીને અંપલાવશે નહિ. પ્રકાશ જોઈને પતંગીઆની માફક તેમાં ફટી પડતા નહિ. શોકની ખીણમાં શાંતિથી રહેવામાં ચતુરાઈ છે.

x x x x

આ જગતમાં દરેક સ્ત્રીને તેને ઘટતું માન આપજો. શ્વાન અને માંજરની માદાને પણ મહાશક્તિ અંશ ગણી પ્રેમની દૃષ્ટિથી જો જો.

સ્ત્રી એ સ્નેહ અને પ્રેમની મૂર્તિ છે. તેના સમાગમમાં રહેવાથી દુનિયાદારીના ઘણા ખરા કામે આપણી શક્તિના અભાવે તેના પ્રતાપે કરી શકીએ છીએ અને તેટલા માટે તે શક્તિ પણ કહેવાય છે. ધાર્મિક ક્રિયામાં તે આપણી અનુસંગી હોવાથી સહધર્મિણી પણ કહેવાય છે. આપણા વંશની વૃદ્ધિ કરનાર પુત્ર રત્નને તેના ઉદરમાં રાખતી હોવાથી તે જાયા પણ કહેવાય. તેટલા માટે જીવનની દરેક સ્થિતિ, ધર્મ, અર્થ, મોક્ષ અને કામમાં એ એક ખરી મદદગાર છે. આપણી જો એવી ઇચ્છા હશે તો તે નર્કમાં લઇ જશે. યદિ સ્વર્ગની અભિલાષા હશે તો તેમ પણ કરી શકશે. આપણા બંધન અને મોક્ષના પંથની તે માર્ગદર્શિકા છે. તેવી વ્યક્તિને અનાદર કરવાના વિચાર આપણા મનમાં પ્રાકુર્ણવ થવા નહિ જોઇએ.

હિન્દુ સ્ત્રીને કોઇ પણ દિવસ વિદેશી શિક્ષણ આપશે નહિ, પાશ્વત્ય પદ્ધતિ બતાવશે નહિ, ફેશનના રંગને રંગશે નહિ. તેને સેકેલુસ્ટના શિષ્યા બનાવશે નહિ. પ્રાચીન ઋષિ પ્રણિત ગૌરવશીલ શાસ્ત્રોના અધ્યયન કરાવજો. સાદાઇ અને નમ્રતાના રંગો ચઢાવજો. આદર્શ સતીઓના

જીવનચરિત્રો ગાઈ સંભળાવી વિશ્વ વંદનીય જીવન બનાવજો.
તમારા સંતાનના અને અનાથના બેલી થવાનું શીખવજો.
એ ટાપટીપના ચીનાઈ તકલાદીના, એ સ્વચ્છંદીના ખ્યાલ
પણ તમારી સ્ત્રીને થવા દેશો નહિ. તમારી સ્ત્રીને તમારા
જ દેશના વાનાવરણમાં રાખો-તેજ શીખવો-તેજ
ખતાવો. આ ચક્રયા તો યાદ રાખજો કે રૂઢ લેવા જતાં
ઠાડ લઈને પાછા આવશો.

x x x x

નમુનેદાર કંપતિનું પૂજન કરવા પહેલાં તમે યોતે
“અનુપમ કંપતિ” બનો.

x x x x

“પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે લગ્ન કરવાં જોઈએ” એવું શાસ્ત્ર
વચન સાચું ખરું; પરંતુ તેથી બધાજ પુત્રો “પુત્રો” કહેવાતા
નથી. વડિલોને અશૌચ યોનિમાં જતાં અટકાવનારજ માત્ર
પુત્ર છે. બીજા તો કામના-સંલોગના પુત્રો છે. ઘરની
ભરતી કરવા માટે સ્ત્રીઓ નથી. એ પણ યાદ રાખજો કે
બહુ સંતાનમાં બહુ પીડા છે. તમારા પુત્રો એ અકેક
બૂલની નિશાની છે એમ માનતા રહો. તેને માટે તાલા-
વેલી નહિ કરો. આ સુરતી મીઠાઈ છે. તેનો સ્વાદ નહિ
ચાખવામાં લાલ છે. જેને એનો સ્વાદ લાગી ગયો છે
તેને આખી જીંદગી સુધી પસ્તાવું પડે છે.

x x x x

લગ્ન એ સ્વ સંતોષને માટે નથી. વડિલની સેવાના

૨૮] નાથાભાઈ નરોત્તમદાસના કુટુંબનો શ્રીહરનાથ સાથે સંપર્ક.

સંલેગ અવરનવર મળતા રહે છે, પરંતુ સ્વજનની સેવા કેટલીક વખત અસંભાવ્ય થઈ જાય છે. તેટલા માટે પ્રેમાનુ-સંગીનીની ખાસ આવશ્યકતા છે. જેને તમે તમારી અનુ-સંગીની ગણી છે તેને તેની ફરજોથી સંપૂર્ણ વાકેફ કરજો.”

પ્રકરણ ૨૮ મું.

નાથાભાઈ નરોત્તમદાસના કુટુંબનો શ્રી હરનાથ સાથે સંપર્ક.

મુંબઈ પ્રાંતમાં આવેલા સુરત શહેરમાં શ્રીયુત નાથાભાઈ નરોત્તમદાસ મહેત્રા સુરત મિશન પ્રાન્થ સ્કૂલના હેડ માસ્તર હતા. એકમાર્ગી ભુવનથી અને ધર્મપરાયણ ભાવનાથી તેઓ સ્કૂલના અધિકારીઓ, મિન્સ્ટ્રીપાલ વર્ગ, શિક્ષક વર્ગ, તેમજ વિદ્યાર્થીઓમાં ઘણા પ્રિય થઈ પડ્યા હતા.

બાળુ શિશિરકુમાર ઘોષે “શ્રી અમિય નિમાઈ અરિત” અને “Lord Gouranga or Salvation for all” પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયા હતા. તે પુસ્તકના પ્રચાર કાર્યમાં નાથાભાઈ મદદરૂપ થવાથી તેઓ શિશિરકુમાર ઘોષના ગાઢ સંબંધમાં આવ્યા હતા. આ સંબંધને લઈને શિશિરકુમાર ઘોષ નાથાભાઈને અમિત બજાર પત્રિકાની અઠવાડિક પ્રત મોકલતા હતા. આ પત્રિકામાં બાળુ શિશિરકુમાર ઘોષના સુપ્રસિદ્ધ માસિક “The Hindu Spii-

tu al Magazine"ની જાહેરખબર વાંચીને નાથાભાઈ એ મામિકના આહુક થયા

આગલા પ્રકલ્પમા જણાવ્યા મુજબ કિન્દુ નિપિન્દ્યુ અલ ભેગેઝીનના ઈ. સ ૧૯૦૭ના ડિસેમ્બરના તેમજ ઈ સ ૧૯૦૮ના જાન્યુઆરી તથા ફેબ્રુઆરીના અંગના ઠાકુરશ્રી હુન્નાથની દિવ્ય અફલુત શક્તિના અનુભવ પ્રગટ કરવામા આવ્યા હતા એ વાંચી નાથાભાઈ મહા આશ્ચર્ય થયા અને નાથાભાઈને ઠાકુરશ્રી હુન્નાથપત્ર પર લખવા ઇચ્છા થઈ તેઓએ બાપુ ગિરિરકુમાર ઘોષને પત્ર લખી શ્રીહુન્નાથનુ ઠેકાણુ પૂછાવ્યુ નાથાભાઈના પત્રના જવાબમા રામશરદુમા ઘોષે શ્રીચુત અટલગિહારી નન્દીનુ સગ્નામુ લખી મોકલ્યુ અને ઠાકુરશ્રીના મન્નામા માટે તેમને પત્ર લખવા જણાવ્યુ નાથાભાઈએ શ્રીચુત અટલગિહારી નન્દીને ઠાકુરના સરનામા માટે પત્ર લખ્યો અને ઠાકુરનુ સરનામુ મેળવી તેઓએ ઠાકુરશ્રીને પ્રથમ પત્ર તા ૮મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૮ને દીને કાશ્મીરમા જમ્મુ લખ્યો આ પત્રનો પ્રત્યુત્તર શ્રી હરનાથે ના ૧૫મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૮ના દિવસે આપ્યો આ પત્ર મળતા નાથાભાઈના આનંદનો પાગ રહ્યો નહિ પત્રદાન ઈ સ ૧૯૦૮થી નાથાભાઈ શ્રીહુન્નાથના નપદ્માં આવ્યા

શ્રીહુન્નાથના નાથાભાઈ પ્રતિ તેમજ નાથાભાઈના

પુત્રો માળેકલાલ તથા ત્રિકુલદામ તેમજ તેમની પુત્રિના પુત્ર નટવરલાલના પ્રતિ કેટલાક પત્રો જનમમાગની જાણ પાતળ હવે પછીના પ્રકરણમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે. નાથાભાઈના કુટુંબ પ્રત્યેનો શ્રી હરનાથનો ભાવ તે પત્રોમાં તરવરી આવે છે.

ઠાકુરશ્રી હરનાથની આજ્ઞાથી નાથાભાઈએ ળંગાલી ભાષા શીખવી શરૂ કરી. તે વખતે ળંગાલી ભાષા શીખવા ળંગાલી-શુજરાતી પુસ્તક નહતું. પરંતુ શ્રીહરનાથના આશીર્વાદથી થોડા મહિનામાં ળંગાલી વર્ણ પરીચય દ્વારા તેઓ પોતેજ પોતાના શિક્ષક બની ળંગાલી શીખ્યા.

ઠાકુરશ્રીના સંમર્ગમાં આવવાથી નાથાભાઈનું ચિન્ન મંસારમાંથી અલિપ્ત થવા માંડ્યું અને તેઓએ પોતે નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થવા માટે શ્રીહરનાથની આજ્ઞા માંગી. પ્રથમ તો શ્રીહરનાથે તેમ કરવા ના જણાવી. નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા પછી નાથાભાઈની તિમ્મ ઇચ્છા પોતાના પુત્રો ઉપર કોઈપણ પ્રકારના બોલરૂપ પોતે થઈ ન પડે તે હતી. આખરે ઇ. સ. ૧૯૧૦ની આખરમાં નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થવા ઠાકુરશ્રીની પરવાનગી મેળવી નાથાભાઈ ઇ. સ. ૧૯૧૧ની શરૂઆતમાં નિવૃત્ત થયા.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નાથાભાઈ સ્કૂલમાં ઘણા પ્રિય ઘર્થ પડ્યા હતા અને તેઓ નિવૃત્ત થાય તે કોઈને રૂચુ

નહિ પરંતુ તેઓએ પ્રભુ પ્રેરિત નિવૃત્ત થવાનું ખાસ કારણ સર્વને જણાવ્યું કે તેઓ પ્રભુના કાર્યમાં પોતાની જાંઘળીને અવશેષ સમય ગુજારવા માંગે છે, ત્યારે સૌ કોઈ રાહ થયા. તે વખતે નાથાભાઈને સ્ફૂલ્લ તરફથી માનપત્ર આપવામાં આવ્યું અને તે પ્રસંગે તેઓએ સ્વરચિત કાવ્ય સર્વેને સંબોધીને અંજલીરૂપે અર્પણ કર્યું. આ કાવ્ય શ્રીહરનાથ પ્રેરિત નાથાભાઈના અંતીમ જીવનનો ધ્યેય સૂચવતું અનુકરણીય હોવાથી નીચે પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

પ્રેમ પૃષ્ઠાંજલિ

મિશન ખાતાના મારા કૃપાળુ સત્તાધિકારી સાહેબો,
સહકારીઓ, સન્મિત્રો, તથા વિદ્યાર્થીવૃંદ પ્રતિ.

— પ્રભુ પ્રાર્થના —

હે વિશ્વેશ વિભુ કૃપાનિધિ દયા શાંતિ સદા દાખજો,
સંસારાબ્ધિ વિષે સુકૃત્ય કરવા સદ્બુદ્ધિને આપજો;
ભાવે ભક્તિ અનન્ય જન્ય હૃદયે પ્રેમે કરી થાપજો,
હે સર્વેશ દયાનિધે પ્રભુતને જ્ઞાનંદકારી હજો. ૧

આયુ જાય મનુષ્યનું નિવિત છે વિદ્યુતસમું સ્વરૂપ તો,
સન્માર્ગે વિચરી પરાઈ કરવા આમથ્ય સંપૂર્ણ દો;
અજ્ઞાની શિશુ રંકની ચક્ષિત ને હુણ્દિ તે કાપજો,
જે કૃત્યો પુર પ્રેમને નિરખવે એવાંજ સૂઝાડજો. ૨

વૃક્ષે વૃક્ષ ભમી પહાડ અવનિ શોધે મૃગો કસ્તુરી,
 તે જાણે નવ તે રહી નિજ વિષે, હા ! વાત શી ખેલની;
 અંતર્માંજ રહ્યા તમે જગપતિ સત્યે દરી માનીએ,
 ઇચ્છ્યાખ્યા નતિ ધ્યાનને ધવણના પંચામૃતે સાધીએ. ૩
 હીરો તું હરિ સાથ કાચ તઈને તે પામવા મંથીએ.
 મુવાસિત સુવાટિકા મહિં રહ્યાં સુપુષ્પ તે અંધીએ;
 નીતિ સત્પથ આહીને તુજતણી આજ્ઞા શિરે ધારીએ,
 કલ્યાણાર્થી અમે પરાર્થ કરવા સફળુદ્ધિને વાળીએ. ૪
 સ્વર્ગાઠાર તણી સચોટ સરહી અદ્વાજ ચાવી ખરી,
 તે રાખી નિજ અંતરે તુજતણી ભક્તિ કરીએ વડી;
 ના વાણી પણ વર્તને વિચરવા વૃત્તિ સદા રાખીએ,
 જેથી ઉન્નતિનાં સુમિષ્ટ ફળને સ્વાદે કરી ચાખીએ. ૫
 મોતી તેજ રણે સમુદ્ર પુરમાં જે ફૂંકી મારતો,
 જે ફૂળે ઇરાભક્તિમાં અમુલ તે સ્વર્ગી હિરો પામતો;
 મારા ઉપરી મિત્ર શિષ્ય સઘળા નાથાં મુખોને રણો,
 વિશ્વેશા વિનતી કઈ તુજ પ્રતિ આ નાથ વાણી ફૂળો. ૬

નાથાભાઈ નરોત્તમદાસના
 સવિનય પ્રણામ તથા આશિય.

શ્રીહરનાથ નાથાભાઈની ભાવના કળી ગયા હતા.
 તેઓ શ્રીની પ્રેરણાથી નાથાભાઈને સ્કૂલના સત્તાધિકારીઓએ
 એક વર્ષનું પેન્શન ખાસ જોનમ નરીકે આપ્યું.

નાથાભાઈને શ્રીમદ્ભાગવત ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો અને

મૂલના પ્રવચન હોલમાં નાથાભાઈનું શ્રીમદ્ભાગવત માથનું
એનલાઈમેન્ટ તેઓ તરફના આદર તરીકે મૂકનામાં આવ્યું
હતું તે હવેમુધી ત્યાં રાખવામાં આવ્યું છે મિશન
મૂલના ઈતિહાસમાં આ બનાવ પ્રથમ અને એક જ છે.
નાથાભાઈએ નોકરીમાંથી છૂટા થઈ મમાના કામો દોરી
પોતાનો અમલ ગતિવિવિધ પ્રભુના કાર્યમાં તથા કીર્તનમાં
જાળવા માડ્યો

હાકુરશ્રી સાથે જાડ નળવ મધાતા હાકુર
નાથાભાઈને “પાગલ હરનાથ”ના પ્રથમ ભાગનો ગુજરાતી
અનુવાદ કરી છાપવા સંચના કરી આ પુસ્તકનું મોટા
ભાગનું ભાષાતંત્ર તેમણે કર્યું, ત્યાગપત્રી તેઓ બિમાર પડ્યા
નાથાભાઈની બિમારીમાં પ્રથમ તાવ ગરૂ થયો આ
તાવ દરરોજ મવારે અગિયાર વાગ્યા પત્રી આવતો અને
આખી રાત રહી બીજે દિવસે મવારે વહેલા ભાગમાં ઉતરી
જતો આ તાવના કારણે નાથાભાઈ પોતાનો બધો કાર્યક્રમ
મવાગના અગિયાર વાગ્યાની અદર પતાવતા તેમના પુત્ર
માણેકલાલના લગ્ન કરવાનું નક્કી થયું લગ્નની જોઈતી
તૈયારી કરવા માટે નાથાભાઈએ તેમના પુત્ર માણેકલાલ
તથા વિઠ્ઠલદાસને મુખ્ય પત્ર લખ્યો અને આદિમમાંથી
રત્ન લઈ મુગ્ત આનંદા નૂચન કર્યું માણેકલાલ ખાનગી
નોકરીમાં હોવાથી પોતાનું કામ આટોપી ગેઠની ગળ લઈ તેઓ
મુગ્ત ગયા પરંતુ વિઠ્ઠલદાસ મુખ્યની પોલીસ કમિશનરની

ઝાંપ્રીસમાં કામ કરતા હોવાથી રજા મેળવવાનું મુશ્કેલ થયું. તેમને પિતાશ્રીના આદેશ મુજબ એક મહિનાની રજા માટે અરજી ઝાંપ્રીસના હેડકલાર્કને આપી. હેડકલાર્કે આ અરજી વિકુલદાસને પાછી આપી, સૂચવ્યું કે ઝાંપ્રીસના કામ અંગે તેમને રજા મળી શકે એમ નથી. વિકુલદાસે આ બાબત તેમના પિતાશ્રીને લાંબી જણાવી. વિકુલદાસે એક અઠવાડિયાની રજા માટે બીજી અરજી હેડકલાર્કને આપી અને હેડકલાર્કને કમિશનર સાહેબ પાસે રજાની અરજી મંજૂર કરાવવા વિનંતી કરી. હેડકલાર્કે વિકુલદાસની વિનંતી માન્ય કરી નહિ અને અરજી ઉપર કામને લઈને વિકુલદાસને ઝાંપ્રીસમાંથી છૂટા કરી શકાતા નથી તેવો શેરો કરી અરજી પોલિસ કમિશનર પાસે મોકલી આપી. સંજોગવશાત્ પોલિસકમિશનર ઝાંપ્રીસમાંથી વહેલાં ગયેલા હોવાથી આ અરજી તેમના ટેબલ પર રહી. દૈવની અતિ વિચિત્ર છે ! હેડકલાર્કને રાત્રે ઉંઘ આવી નહિ અને બીજે દિવસે ઝાંપ્રીસે વહેલા જઈ વિકુલદાસની રજાની અરજી સાહેબના ટેબલ પરથી પાછી લઈ તેને રદ કરી સાહેબ પાસે એક અઠવાડિયાની રજા મંજૂર કરાવવા તેઓને દૈવી સૂચન થયું. આ સૂચન પ્રમાણે હેડકલાર્કે બીજે દિવસે વિકુલદાસ પાસે રજાની બીજી અરજી કરાવી એક અઠવાડિયાની રજા સાહેબ પાસે મંજૂર કરાવી. રજા મંજૂર થયે વિકુલદાસ મુરત ગયા.

અને લગ્નના કાર્યમાં તેમના ગોટાભાઈની મદદમાં જોડાયા.

લગ્ન પ્રસંગે શ્રીહરનાથને મુરત જોલાવવાને નાથાભાઈને તિવ્ર ઇચ્છા થઈ. આ વખતે ઠાકુરશ્રી અદ્ધાળાદ હતા.

નાથાભાઈએ તેમને લગ્ન પ્રસંગે મુરત પધારવા પત્ર દ્વારા વિનંતી કરી. પરંતુ શ્રીહરનાથના મુરત જવાથી નાથાભાઈને ખર્ચમાં વધારો થશે તે કારણથી તેઓ જાતે પધાર્યા નહિ. પરંતુ નાથાભાઈને પત્રના ઉત્તરમાં આશ્વાસન આપ્યું કે લગ્નને દિવસે તેઓશ્રીની દિવ્ય હાજરી અવશ્ય નહિશે. નાથાભાઈ ખિમારીને કારણે પથારી વશ હોવા છતાં લગ્નને દિવસે તેમની પ્રકૃતિ સારી થઈ ગઈ અને તેઓ લગ્નમાં એક દિવસ માટે પૂરેપૂરો ભાગ લઈ શકયા.

નાથાભાઈ ગંભીર ખિમારીથી કંટાળ્યા. તા. ૨૦મી માર્ચ ૧૯૧૨ના દિવસે નાથાભાઈએ એક પત્ર વિઠ્ઠલદાસ પાસે ઠાકુરશ્રી ઉપર લખાવ્યો અને તેમણે તે પત્ર ઉપર ધ્રુજતા હાથે પોતાની સહી કરી. આ પત્રમાં તેઓએ ઠાકુરશ્રીને વિનંતી કરી કે તેઓ ખિમારીથી કંટાળ્યા છે તેથી તેમને જલદી મુક્ત કરવા. ઠાકુરશ્રીનો જવાબ તા. ૪થી એપ્રિલ ૧૯૧૨ના દિવસે સંધ્યા સમયે મુરતમાં આવ્યો. તેમાં દર્શાવ્યું હતું કે પરમાત્મા તેમને જલદી મુક્ત કરે. આ પત્ર વિઠ્ઠલદાસે નાથાભાઈને વાંચી સંભળાવતાં જ તેઓએ પોતાનો દેહ છોડ્યો. નાથા-

૨૮] નાથાભાઈ નરોત્તમદાસના કુટુંબનો શ્રીહરનાથ સાથે સંપર્ક.

ભાઈના અંતિમ સમયના પત્રો જે અંગ્રેજીમાં છે તે તેમજ તેનો શુદ્ધસતી અનુવાદ નીચે આપવામાં આવે છે.

(નાથાભાઈના અંતિમ પત્રનો શ્રીહરનાથનો પ્રત્યુત્તર)

Jammu,

25th March 1912

My dear Vithaldasji,

I am much sorry to see the writing of my dear father Nathabhaiji and am much anxious to hear about his health. He is one of the most favourites to my Lord and so all his desires must be fulfilled. Let him not be anxious for anything. He will get everything and he will be blessed every way. Lord loves him dearly and He is always with him. He will not leave him any time. When he will finish his play, My Lord will take him to His blissful Dominion.

Affly yours,

HARA

જન્મુ,

તા. ૨૫ મી માર્ચ ૧૯૧૨

બહાલા વિકલદાસજી.

મારા બહાલા પિતાશ્રી નાથાભાઈજીના હસ્તાક્ષર જોઈ મને ઘણી દીલગીરી ઉપજે છે. તેમની તળીયત સંબંધમાં સાંભળવા હું ઘણો જ આતુર છું. મારા પ્રિય પ્રભુના તે એક પરમકૃપાપાત્ર છે અને તેમની ઇચ્છાઓ પરિપૂર્ણ થવી જોઈએ. કોઈપણ બાબતમાં તેમની અચેક્ષા રહે નહીં, તે બધું મેળવશે અને દરેક રીતે તેમના ઉપર કૃપા ઉતરશે. પ્રભુ તેમને પૂર્ણ પ્રેમથી આહે છે અને તે તેમની નિકટમાં જ છે. તેમને તે કદી છોડશે નહીં. તેઓ જ્યારે તેમની દુન્યવી રમત પૂરી કરશે ત્યારે તે સમર્થ પ્રભુ તેમને કોઈ સારા રમ્ય મુળમય સ્થળે લઈ જશે.

તમારો માયાજી

“હર”

(શ્રીહરનાથનો નાથાભાઈના મૃત્યુ બાદનો પત્ર)

Sonamukhi

5th. April 1912

My dear Son,

I was anxiously waiting for your tele-

gram. God knows how sorry to part with our beloved father. His soul may now find rest under the lotus like feet of Shri Krishna. I know he has parted like a Saint remembering Krishna and reciting His sweet name. Dear children, this is the end of every one. Dear, I shall send the last letter written by our father back to you and you should preserve it like idols. Dear father's last letter and my reply to it will be kept together to show the world how to go. He was a Saint, passed like a Saint and will come again like a Saint.

Again I say may his soul find peace in the dominions of our Lord.

Affly yours,
HARA

સોનામુખી,
તા. ૫મી એપ્રિલ ૧૯૧૨

મારા ૧૫મા પુત્ર,

હું તમારા તારની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોતો હતો. આપણા પ્રેમાળ પિતાથી છટા પડવામાં કેટલી દીલગીરી ઉપજે છે તે પરમકૃપાળુ આરી પેઠે સમજે છે. તેમનો

આત્મા હવે શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળમાં જ સ્થિત રહે. હું જાણું છું કે, એક સાધુઅવસ્થામાં ‘શ્રીકૃષ્ણના’ નામને હૃદયમાં સ્થિત કરી તે ગયો છે. બહાલાં બાળકો, દરેકનો અંત આ મુંઝવણ જ છે. બહાલા, હું આ બહાલા પિતાનો છેલ્લો પત્ર પાછો મોકલી આપીશ. અને તે એક મૂર્ત સ્વરૂપ સમજી જાળવજો. દુનિયાથી કેમ વિષ્ટા પડવું, તે બહાલા પિતાનો છેલ્લો પત્ર અને મારો તેનો પ્રત્યુત્તર સમસ્ત જગતને સમજાવશે. તે મંત હતા, મંત રહ્યા, અને સંત થઈ ફરી આવશે.

ફરીથી કહું છું કે, તેમનો આત્મા આપણા ખ્યારા પ્રભુની દેવી સૃષ્ટિમાં ચિર શાન્તિ મેળવે.

તમારો માયાળુ

“હર”

(હરનાથનો બીજો પત્ર)

Jammu

22nd. April 1912

My dear Vithaldasji,

His soul is at rest. He is now at his ease. He is in full bliss.

HARA

તેમનો આત્મા મુક્ત છે તેઓ મુખ્ય-શાન્તિમાં છે.
સ પૂર્ણ મુખી છે.

હરે

પ્રકરણ ૨૯ મું.

શ્રીહરનાથના નાથાભાર્તના કુદુબપ્રતિ પત્રા.

(૧)

જન્મ, ૧૫-૨-૧૯૦૮

નાથાભાર્ત

મારા વ્હાલા ભાઈ,

તમારો તા. ૮મીનો પત્ર વાચતા મને જે લાગણી થઈ છે તેને હું કેવી રીતે વ્યક્ત કરી શકું? કૃષ્ણ કે જે સર્વોપરી છે ને જ્ઞાત કે અજ્ઞાત સર્વ વસ્તુના અધિપતિ છે, તેના ભક્ત બની, નિત્યાનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો મહેલામાં સહેલો માર્ગ બ્રહ્મ કરવાના સત્ય પંથનો તમે અતે આશ્રય લીધો છે એ જોઈ મને ધણો જ આનંદ થયો. યહનાં જન્મનામન્તે જ્ઞાનવાન માં પ્રવચતે ॥ એવું આપણે ગીતાણમાં વાચ્યું છે. નામના જપથી મિદ્ધ થઈ માણસને કૃષ્ણની મર્વોત્કૃષ્ટતા સમજવા માટે છે ને પછી તે તેને સર્વથી વિશેષ પ્રેમ ને આદરથી આહવા લાગે છે. ત્રીતેય પ્રતિજ્ઞાનીદિ ન મે મત્ત પ્રણયતિ ॥ એમ ગીતાણ જોધ આપે છે. ખરે, તમે ભાગ્યશાળી છો, તમે નાશ નહિ પામો. જે કૃષ્ણભક્ત થાય છે તે કદિયે નાશ પામતો નથી. વ્હાલા

મિત્ર, હું સૌથી વિશેષ કમભાગ્ય છું કે આ બધું
જાણતાં છતાં હું એક પ્રથમ પંક્તિનો ઢોંગી છું ને આંધ-
ળાઓને ઠગવાનું જ શીખ્યો છું તેથી કેટલાક લોકો
મારામાં અલૌકિકપણ જુઓ છે. ખડં બેતાં તો મારામાં
કશું જ સારું નથી. હું તો અનિષ્ટોના લંગડરૂપ છું. હું
મારામાં એક પણ વસ્તુ મારી હોય એમ જોતો નથી. પ્રભુ
જાણે કે લોકો એવું કેમ કહે છે. હું તો મારી જાનનો
વિચાર કરું છું ત્યારે મને શેષ સાદીના શબ્દો જેવા કે
“હું કેવો છું એ હું જાણું છું. બહારનાઓ તો મારા
વસ્ત્ર પરિધાનને જુઓ છે. અંદર શું છે તેની મને જ
ખબર છે” તેવું આગેદૂન ચિત્ર મારા મનમાં ખડું
ધાય છે. બહાલા મિત્ર, તેથી મારી વિનંતિ છે કે હું
જેવો છું તેવો મને જાણીને મારી ઉપર કૃપા દૃષ્ટિથી
જોશો ને મારી દયા ખાશો.

બહાલા, મામાન્ય નિયમ એવો છે કે ખરાબ વસ્તુઓ
હોય તે ખરાબ જગ્યાએ જ મૂકાય; માટે તમારો મધળો
ભાર મારા પર લાદો ને તમે છૂટા હાથે હલકા થઈ પ્રગતિ
કર્યે જાઓ. તમે પરમાત્મા કૃષ્ણના લાડીલા છો એમ મને
કહેવા દો. તે તમને બહુ જ ચાહે છે ને સર્વદા તેવી
જ રીતે ચાહ્યાં કરશે. માટે તેને ને તેના મધુરતમ નામને
બૂલી જતા નહિ; તમારી જીવનયાત્રામાં એ એકલો જ
તમને ખુશખુશાલ રાખશે. તમારે અહીં કેટલો સમય

રહેવું પડશે તેની ચિન્તા કરશો નહિ. આ રસ્તે કામ કર્યે જાયો. મહાન વસ્તુઓ તો હજી આવવાની છે ને ભવિષ્યમાં તમારે ઘણી વસ્તુઓ કરવાની છે. હજી તમારા ભાગ્યમાં ઘણાં વર્ષો લગેલાં છે. નાહિંમત થતા નહિ. તમારું કાર્ય પુરું કરવાને હજી પણ તમારે ઓછામાં ઓછાં પંદર વર્ષ જોઈશે. વિશ્વાસ રાખો ને કૃષ્ણનામનું રટણ કરવાથી જે ફાયદો થાય તેનો લાભ લો. તેને ને તેના ભક્તોને પૂરા હૃદયથી આહો. જો તમારે કૃષ્ણના આશીર્વાદ જોઈતા હોય તો કૃપા કરીને તેના ભક્તોને આહવાનું કહિયે ભૂલતા નહિ. તેમના આરા કે ખોટાપણુનો ન્યાય તોલવા બેસતા નહિ. જે તેમનો અધિપતિ છે તેને એકલાને જ તે કાર્ય કરવા દો. તમે વધારે સારી રીતે જાણો છો કે પોતાનો નોકર ગમે તેટલો દુષ્ટ હોય છતાં તેને શિક્ષા કરવી કે માફી બક્ષવી એ સરકારને આધીન છે. પરંતુ જો સરકારનું તે કાર્ય આપણે પોતે આપણા હાથમાં લઈએ તો તેમ કરીને આપણે સરકારની ઈતરાજને કેવી બહારી લઈએ છીએ ને આપણને કેવી સખ શિક્ષા ભોગવવી પડે છે ! આ બાબતમાં પણ તેવું જ છે. કૃષ્ણના સર્વ અનુયાયીઓ પછી તેઓ સારા હોય કે ખોટા, બધા જ પ્રભુના દાસો છે. તે જ પોતાના દાસો પૈકી ગમે તેને વરદાન આપે છે કે દંડ આપી શિક્ષા કરે છે, પણ આપણે તેમના કાજ થવું નહિ. આપણે તો કયા પણ

લેદભાવ વગર તેના ભક્તોને માન આપવું, અને તેમ કરી આપણો હેતુ સિદ્ધ કરવો. સરકારની જેમ આપણો પ્રભુ પણ આપણાથી ઘણો દૂર છે. એક અર્થમાં તો તે અગમ્ય હોય છે. આમ છતાં હલકા પગારના નોકરો આપણા સંબંધમાં હોય છે. તેમની ભલામણ કે અભલામણ વડે જ સાધારણ રીતે આપણુ બહુ કે ઓછું થાય છે; માટે આ બાબત પરત્વે બરાબર કાળજી રાખવી ને તેના નામને ને તેના દાસોને આહતા રહેવું.

બહાલા, જેઓ અહીંથી છોડી આત્યા ગયા છે તેનો વિચાર ન કરવો. તેમના કુટુંબમાં વૈષ્ણવ પુત્ર જન્મ્યો છે એથી જ તેઓ શાંતિમાં હશે, વધારે આરી સુખી અવસ્થામાં હશે. તેઓ હમણાં ઘણા સુખમાં છે. તેમના શ્રેય માટે અનુકૂળતાએ તીથો કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.

તમારી તળીયતની બાબતમા તમારે જરી પણ ચિન્તા કરવી નહિ. કૃષ્ણનામ જ સૌથી મોટી ઔષધિ છે. છતાં દવા લેવી હોય તો લેવી, જેથી તમને કંઈક આરામ મળે. એક રૂપિયાભાર સાકર અને સાથે બે વણુ મરી ને એક રૂપિયાભાર ખીલીપત્ર, એ બધું પાણીની અંદર મેળવી દર-રોજ સવારે લેવાનું ચાલુ રાખવું; પરંતુ તમારે વિચારી જવું નહિ કે કૃષ્ણનામ જ એ એક જ ખરી ઔષધિ છે. માટે તેનું નામ રટવાનું ચાલુ રાખવું ને તમે સુખી થશો. જરૂર પડ્યે હંમેશા મને યાદ-કરશો.

આ વધારે પડતું પગલું ભરવા માટે કૃપા કરી માફ
આપી મને ઉપદ્રુત કર્યો.

પ્રેમમાં તમારો,
હરનાથ પાગલ

(૨)

જન્મસુ, તા. ૨૮-૨-૧૯૦૮

પ્રિય નાથાભાઈ,

જેવું તમારું નામ છે તેવા થવા પ્રભુ તમને સહાય
કરે. તમારામાં સર્વ સારા તરવો જોવાની મારી ઈચ્છા
છે. તમારો લાંબો પત્ર મળ્યો, અને વાંચી હું સુખી થયો.
કૃપા કરી તમે મને એક તમારો હૃદયક આશ્રિત અને
નિરાધાર માનજો. હું અંધ છું, અને અન્ય અંધના ખભા-
પર બેઠો છું, એ સત્ય છે. ડગલે ને પગલે લય રહેલો
છે, છતાં પણ મને મારી ચિંતા નથી. પરિચિત તેમજ
અપરિચિત સર્વ પ્રાણી માત્ર સાચું સુખ પ્રાપ્ત કરે એજ
મારી તીવ્ર વાંચ્છના અને શુભેચ્છા છે. એ શુભ દિન પ્રભુ-
કૃપાથી જલદી આવે. પ્રિય, પવિત્રતા કે અપવિત્રતાનો અંશ
માત્ર પણ ખ્યાલ ન લાવતા, પ્રભુને ઈશ્વર તરીકે નહિ,
પરંતુ આપણા સાથી માનીને તેનું અતીવ મધુર નામ
જપ્યાં કરવું. તેના પર પ્રેમ કરતાં શીખો. પ્રભુનું મધુર નામ
જપતાં અલુધાર્યાં કે વિચિત્ર વિચારો મનમાં આવે, તો તેમાં
તમે જોડું કર્યું છે એમ માનશો નહિ. તમારે એટલું

જાણવું કે, કાર્યની તુલના કાર્યકર્તાની ભાવના કે તેના ધ્યેયથી થાય છે, અને નહિ કે તેના પરિણામ ઉપરથી. તેથી તમારા ધ્યેયને તમારું દ્રષ્ટિબિન્દુ બનાવી ઈચ્છામાં આવે તે કર્મ કરો. પવિત્ર ધામમાં જવાની શુભ પ્રેરણાવાળો યાત્રી જો માર્ગમાં મૃત્યુ પામે, તો પણ તેની યાત્રા સામાન્ય નિયમમુજબ સફલ થાય છે. હવે તમેજ જુઓ કે નિષ્કર્મ રહેવા છતાં પણ મનુષ્યને કેવી રીતે અને શા કારણથી ફલ મળે છે. આ વિષયમાં સર્વફલદાતા શ્રીકૃષ્ણ કાર્યહેતુ જોઈ ફલ આપે છે. આ વાત એજ કારણથી કહું છું કે જો કોઈ મનુષ્ય શુભ મન તેમજ પવિત્ર વિચારથી પ્રભુનામનો જાપ કરવા બેસે તો વચમાં વચમાં વિચારો આવવાથી નામજપની મહત્તા ઓછી થતી નથી તેની તમને પ્રતીતિ થાય. જપના આરંભસમયે સર્વ પ્રકારના વિચારો કે વ્યથા ચિંતાઓથી મનને મુક્ત રાખો. ત્યારબાદ શું થયે તે માટે નિર્દિષ્ટ રહો. મારી વાત સાંભળો. એક દિવસ આવશે, જ્યારે લોકોને તમારામાં ગૌણિકપાત્ર દેખાશે, અને તેઓ તમને જગતના આભૂષભૂષમાન માનશે. પ્રભુનામને છોડશે નહિ. એના જેવો અન્ય રાજમાર્ગ બીજો કોઈ નથી. નામના જપદ્વારા અપરિચિત પદાર્થો પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. નામજપવિના હસ્તગત વસ્તુઓનો પણ ત્યાગ કરવો પડશે. તેથી દરેકને મારી સલાહ છે કે દહતાપૂર્વક એક નામસ્મરણનો આશ્રય લેવાથી મુક્તિ મળશે,

શ્રીકૃષ્ણપ્રાપ્તિ થશે અને તમારા સર્વ મનોરથ કે ધ્યેય પાર પડશે. પ્રિય, તમારો ભાર, મારા શિરે મૂકવા કહું છું તેથી વિસ્મય થશો નહિ. એજ મારો છવનનો વ્યવસાય છે. મંબુરોની માફક બીજાઓના બોબતું વહન કરી હું મારો નિર્વાહ ચલાવું છું, તેથી મંબુરના વ્યવસાયને ઉત્તમપંકીનું કાર્ય ન માની લેવું. જે મનુષ્ય પોતાનો બોબે મારા શિરે મૂકે છે, તે મારે મન તો દયાળુ છે. હું તેના-પર રાગ ન લાવતાં તેની પ્રશંસા કરું છું. તેથી હલકા થઈ છુટે હાથે પ્રયાણ કરી શકે. તેમાટે તમારો બોબે મારા શિરે મૂકવા અચકાશો નહિ કે મૂંઝાશો નહિ. કૃપા કરી ક્ષમાભાવે મારી આ નમ્ર માગણી મંજૂર કરશો. લોકો મારે વિષે જામે તે કહે, મારા દિલની વાત તો હું જ બાણું છું. આ લખતાં મને રોજસાદીના શબ્દો યાદ આવે છે. તેઓ કહેતા કે, “હું કોણ છું તે મને ખબર છે. મારા-વિષેના ખોટા તર્કવિતર્કથી જીલયાપમાં પડશો નહિ.” તમે મને યોગ્ય ભાવે ભણી મારાપર દયા કરો. મને તો સદાનો તમારો આશ્રિત માનજો.....

તમારો સદાનો રનેહી
હર

(૩)

જન્મ તા. ૬-૩-૧૯૦૮

પ્રિય માણેકલાલ,

તમારો તા. ૧ લી નો પત્ર વાંચી મને ઘણો આનંદ થયો. તમારા પત્રની દરેક લીટીમાં કૃષ્ણપ્રેમની સુવાસ છે.

સુપાત્ર નાથાભાઈ મને અતિપ્રિય હોઈ, તેના સુયોગ્ય પુત્ર સાથે પરિચય થવાથી, સાથે મને અતિ આનંદ થયો છે. તમે સર્વને એકવાર મળવા હું ઉત્સુક થયો છું, પરંતુ કૃષ્ણજીને માલમ કે મારી ઈચ્છા સફલ થશે કે કેમ ! અને ઘણે તો ક્યારે ? તમે ખાત્રીપૂર્વક માનજો કે, ગમે તેવી અસંભવિત હોવા છતાં પણ, શ્રીકૃષ્ણ સૌ કોઈની સર્વ વાંચ્છના પરિપૂર્ણ કરે છે. તેનાથી કોઈ પણ વચ્ચિત રહેતું નથી. કૃષ્ણને ભૂલશો મા, તેમજ શ્રી ગૌરાંગ રૂપે અવતાર લઈ જે મધુર કૃષ્ણનામ તેઓએ શીખવ્યું છે તે પણ ભૂલશો નહિ. શ્રાવ્યત સુખનો આ સિવાય અન્ય કોઈ રાજમાર્ગ નથી, તેથી કૃષ્ણના મધુર નામને ભૂલશો નહિ, એજ મારી તીવ્ર ઈચ્છા છે. તેનું સતત રટણ કરવાથી, તમારો જીવનમાર્ગ સુંદર સાતભાતના વિકસિત રંગભેરંગી પુષ્પોથી વિસ્તૃત થયેલો તમે જોશો. કૃષ્ણમાં દૃઢ અને અચલ વિશ્વાસ રાખી નિર્ભય બનો.

પ્રિય, તમારી ગત પત્ની માટે બહુ વિચારશીલ ન થાઓ. તે સ્વર્ગમાં આનંદ કરે છે. તે સાંસારિક સંબંધથી મુક્ત થઈ છે, અને તેને દુનિયાઈ સહાયની પરવા નથી કે ઈચ્છા પણ નથી. તે સુખમાં છે. આ દુનિયાના બંધનો, માત્ર મરકરી રૂપ હોઈ, સહજમાં શિથિલ થઈ, તુર્તમાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે. જે બંધન શિથિલ થતું નથી, એ એક માત્ર આપણા અને શ્રી કૃષ્ણ વચ્ચેનું બંધન છે. આ વાત સત્ય માની, તે મુજબ વર્તન કરશો. સુયોગ્ય પિતાના સુયોગ્ય પુત્ર એવા

તમને જોઈ હું ઘણો ખુશી થયો છું. ધૈર્યથી ચાલ્યા જાઓ. તેથી તમારો ઉદ્ધાર થશે અને તમે શાશ્વત સુખ અને આનંદ ધામમાં પહોંચશો.

કૃષ્ણપર પ્રેમ કરો, અને સર્વ જીવ માત્ર પણ કૃષ્ણના છે, તેમ માની તેના પર પણ પ્રેમ કરો. પાપને ધિક્કારો પણ પાપી પ્રત્યે દયા દર્શાવો. દુઃસંગનો ત્યાગ કરશો, પરંતુ દુર્જનો તમારો સહવાસ ઇચ્છે તો તેઓને નિરાશ કરશો નહિ. તમારા દરેક સ્નેહીને કૃષ્ણનું મધુર નામ લેવા કહો. મિષ્ટ પદાર્થો જ્યારે સગાસ્નેહીઓ તેમજ મિત્રોની સાથે વહેંચી ખાવામાં આવે છે ત્યારે વધુ મિષ્ટ લાગે છે. શબ્દોમાં નહિ, પરંતુ કર્તવ્ય પરાયણ વૈષ્ણવ જનો. વધુ પડતો આત્મવિશ્વાસ રાખશો નહિ. પતિતો તેમજ અધર્મો તરફ તિરસ્કાર દૃષ્ટિથી ન જોતાં, તેમના પ્રત્યે અનુકંપા રાખી, તેમના પરિવર્તન માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરશો. તમારી ધર્મશ્રદ્ધા જ્યાં સુધી દૃઢ ન થાય, ત્યાં સુધી અન્ય સાથે ધર્મના વિવાદમાં ઉતરશો નહિ. જ્યારે પણ તમને નિવૃત્તિ મળે, ત્યારે એકાંત સ્થલમાં જઈ, ઉચ્ચ સ્વરે મધુર એવું પ્રભુ નામ લેજો. તમારા અક્ષુભાંથી પ્રેમાશુ વહેશે અને તદ્દશ દુઃખના ભોજનથી ભારે થયેલું તમારું હૃદય હલકું થશે. કૃષ્ણમાં દૃઢ ભાવના રાખશો, તો તમને કોઈનો દે કશાનો ભય રહેશે નહિ.

પ્રિય, લલા શેઠની નોકરી કરો છો એ આંજણી મને

આનંદ થયો છે. ભલા થયો તો સકલ જગત્ તમારું બહુ ઈચ્છશે. મહારા કનેહીઓ કે કદા શત્રુઓ, જેઓ મને આલેખે છે તેવો હું દેખાઉં છું, તેથી આવધ રહી ચેતતા રહો.

શુભેચ્છા સાથે તમારો કનેહી
હરનાથ

(૪)

જમ્મુ, તા. ૭-૩-૧૯૦૮

મારા પ્રિય નાથાભાઈ,

તમારા પત્રથી મને અતિ આનંદ થયો.....

પ્રિય, સૌ કોઈની અને ખાસ કરીને તમારા જમાઈની વ્યાધિઓ જાણી હું ધણે દુઃખી થયો છું, અને આવા દુઃખના સમયમાં તેમને સહાય કરવા અશક્ત છું, તેથી મને વિશેષ કષ્ટ થાય છે. હું તો ઉપાધિરૂપ છું. મારા સહવાસથી અન્યમાં જે કાંઈ સારું હોય તે પણ નાશ પામે છે. મહુ પતિતોનું કલ્યાણ કરો, અને નિરાધારને સહાય કરો. કૃષ્ણનું મધુર નામ લેવા તેઓને કહો, અને સાચા અંતઃકરણથી તેનો આશ્રય લેવા કહો, કે જેથી આલોક તેમ જ પરલોકમાં તેઓનું કલ્યાણ થાય. કૃષ્ણનામ ભવરોગનું નિવારણ કરે છે, તો પછી દેહના દર્દનું તો પૂછવું જ શું? ચોતે વાવેલા સારા કે નરસા કર્મરૂપી વૃક્ષના ફલ દરેક મનુષ્યે ભોગવ્યે જ છૂટકો. પરંતુ ભવિષ્ય માટે

તો સાવધ રહેવું જ જોઈએ. કોઈપણ મનુષ્યે કૃષ્ણ તેમજ
 કૃષ્ણનામને જીલવું નહિ. જેને આલોક તેમજ પરલોકમાં
 સુખી રહેવું હોય તેણે કૃષ્ણનામનો જાપ કરવો અને
 કૃષ્ણનો પૂર્ણપણે આશ્રય લેવો. પ્રભુકૃપાથી અમો સૌ
 કુશલ છીએ. પ્રભુ તમને પૂર્ણ આનંદમાં અને સુખમાં
 રાખે. પ્રિય, લયલીલ થયો નહિ. તે તમને નિજના દાન્ય
 અવગ્રહ બનાવશે કરીથી તમો સર્વને મારો પ્રેમ આપતો.

હું છું,
 તમારો રનેહી
 હરનાથ

(૫)

જમ્મુ, ૨૫-૩-૧૯૦૮

મારે બહાલા નાથાભાઈ,

તમારો માયાળુ પત્ર મળ્યો. તે વાંચી આનંદ થયો.
 આ નાલાયક બાળક પ્રત્યે આજરે માતાજીનું ધ્યાન
 પણ ખેંચાયું છે એ જોઈ વિશેષ આનંદ થયો. તેમને મારા
 આદરપૂર્વક પ્રેમવંદન કહિશો અને તેમને ખુશમિનજમાં
 રહેવા જણાવશો. તેમની સમીપ કશું જ અનિષ્ટ આવી શકે
 તેમ નથી. તે બધી રીતે યોગ્ય છે ને જો તે પરમદયાળુ
 પ્રભુ કૃષ્ણનો સંપૂર્ણ આશ્રય કરશે ને તેના મધુરનામને
 સર્વદા યાદ કરશે તો આખી છાંદગીભર તેવી સ્થિતિમાં જ
 રહેશે. બહાલા મિત્ર, શરીરને જેમ ખોરાકની જરૂર પડે છે તેમ

આત્માને પણ સમયસર જોરાકની જરૂર રહે છે. તેના વગર તે આર્ત્ત જને છે ને દિવસે દિવસે નળજો પડતો જાય છે. જેમ શરીરની યુદ્ધિ આપણે જે કેટલોક જોરાક પથાવીએ છીએ તેના ઉપર આધાર રાખે છે—જો તે જરાબ હોય તો શરીર પર તેની જરાબ અસર થાય છે ને સારા હોય તો સારી થાય છે—તેમ આત્માની જાખતમાં પણ જને છે. આત્માના યોગ્ય વિકાસ માટે આધ્યાત્મિક જોરાક લેવો રહ્યો. સાધુ મહાત્માઓ તેમ જ જ્યાં જ શાસ્ત્રો એક જ અવાળે કૃષ્ણનામમાં કેટલી શક્તિ રહેલી છે તે વિષે કહે છે. કેવળ નામ જ સર્વ પ્રકારનું સુખ ને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરાવશે. કોઈ સિદ્ધિ યાછળ બટકો નહિ, પછી બહે તે જમે તેવી સારી કે કીમતી હોય; પરંતુ, તેની કશીપણ દરકાર ક્યાં વગર નામનો જપ કર્યે જાઓ ને તમે સુખી થશો. તમારી પાસે કોઈ પણ પ્રકારની આપત્તિ કે દિલગીરી આવી શકશે નહિ, તમારો માર્ગ જરાબર સુરક્ષિત રહેશે ને સુંદર રીતે સુચોખિત થશે. નામનો જપ કરવાથી તમને સર્વ પ્રકારની આધ્યાત્મિક સહાય મળી રહેશે ને તમારી અંદરની હરેક પ્રકારની લોભપતા નિશ્ચિતપણે અદશ્ય થઈ જશે. જો નામ જૂલો ગયા તો પછી સ્વર્ગનું રાજ્ય મળે તો, પણ તે કાંઈ ચાહવા જેવી વસ્તુ નથી. સ્વર્ગમાં પ્રભુના નામ વગર રહેવું તેના કરતાં પ્રભુનામનું રટણ કરતાં કરતાં નરકમાં રહેવું વધારે સારું. તો કૃપા કરીને તેના ઉપર

આધાર રાખો ને તમારાં જે કોઈ નશ્વરનાં ને સર્ગાસંબંધી હોય તેમને તેના ઉપર આધાર રાખતાં શ્રીખવો.

કૃષ્ણ મહારાજનો જે સાધુજનો આશ્રય રાખતાં શ્રીખ્યા હોય તેવાઓનો સત્સંગ સેવવો એ ખીજો પુષ્ટિ-કારક ખોરાક છે. તેઓ ખરાં લોહચુંબકો છે, જે કાંઈ અશુદ્ધ હોય તેને શુદ્ધ ને પવિત્ર કરવા અને તેમને સારા ખનાવી દેવાની તેમનામાં તાકાત હોય છે. માટે સાચા હૃદયથી પ્રભુના માનીતા એવા તેમનો સંગ કરવાની ઇચ્છા કરવી. તેઓ જ તમને પરમ સુખનો સાચો ને સહેલો રસ્તો બતાવશે ને તમને કૃષ્ણજી પાસે ઢોરી લઈ જશે, જ્યાં તમે એકવાર ગયા કે પછી તમારે કદિપણ પાછું આવવું નહિ પડે ને જ્યાં સુખનો પ્રવાહ કદીએ બંધ પડશે નહિ.

ત્રીજી વાત કૃષ્ણજી આપણી પર દયા કરે ને સહાય કરે એવું કરવાને જેઓ પ્રતિવ હોય, અધમ હોય તેમની ઉપર આપણે દયા કરવી ને મદદ કરવી જોઈએ. આપણે તેમનો તિરસ્કાર ન કરવો. પણ તેમના કૃત્યોનો તિરસ્કાર કરવો. આપણે પાપોને ધિક્કારવા, પાપીઓને નહિ. આપણે તેમનો સંગ ન સેવીએ પરંતુ તેઓ આપણી નજીક આવે અને આપણી સાથે મોક્ષ ને પાપનિવારણ માટે પ્રભુને લાજે એવો આપણે પ્રયત્ન કરવો રહ્યો. માટે ગમે તે ભોગે પણ તેમને મદદ કરવાનું ચૂકવું નહિ.

ભૂખ્યાને ભોજન આપવું, વઝ વગરનાઓને વચ્ચે આપવાં
 ને જેઓ માર્ગ ભૂલેલા હોય ને નાશીપાસ થએલા હોય
 તેમને સારી શિખામણ આપવી. તમારા દુશ્મનને પણ
 કદ આપવું નહિ કે તેમ કરવાનો વિચાર સુદ્ધાં મનમાં
 ન લાવવો. બધાંનું જ શુભ થાય એવું ઇચ્છવું પછી તે
 આપણે જાણીતો કે અજાણ્યો દુશ્મન હોય કે મિત્ર હોય.
 આમાં ભૂલ થાય નહિ. તમારે સદાયે યાદ રાખવું કે
 વિચારો કરતાં કાર્યો ઓછાં બળવાન હોય છે, માટે તમારે
 તમારા વિચારો સર્વદા પવિત્ર ને કશા પણ મેલ
 વગરના સ્વચ્છ રાખવા. સારા વિચારો કરવાથી સારી
 કલ્પનાઓ ઉપજે છે ને કલ્પના વડે જ માણસ સારો કે
 ખોટો થઈ શકે છે. માટે કૃપા કરીને તમારા વિચારોને
 સુરક્ષિત ને સંયમમાં રાખવાનું ભૂલતા નહિ. આપું
 વધારે પડતું લખવા માટે તમે મને ક્ષમા આપશો. આ
 બધાં સત્યો એક પહેલી પંક્તિના દુષ્ટ જનના મોંમાંથી આવે
 છે. બહાલા માણેકલાલને અને વિઠ્ઠલભાઈને મારા પ્રેમવંદન.
 તેઓ સુખી થાય ને દુન્યવી તેમ જ આધ્યાત્મિક સંપત્તિ
 પ્રાપ્ત કરે એવું હું સદાયે ઇચ્છું છું. તમે સર્વને મારા
 પ્રેમવંદન, બહાલા મંચેરથા ને અન્ય કુટુંબ જનોને
 મારા સ્નેહવંદન કહોશો.

તમારો સ્નેહી,

હર

(૬)

શ્રીનગર, ૨૬-૪-૧૯૦૮

મારા બહાલા નાથાભાષિ,

મને યાદ કરવાને માટે તમારો આભાર. હા, શ્રીનગર જતાં ચાટલખિહારી મારફત તમારો પત્ર મને મળ્યો છે. તમે સર્વ સુખી છો એ માંભળી મને અત્યંત ખુશાલી ઉપજી છે. પ્રભુકૃપાથી અમે અહીં સહીસલામત આવી પહોંચ્યા છીએ. અમારી ચિંતા કરશે નહિ. પ્રિય માણેકલાલ, ચિકુલ અને સૌથી વિશેષ નટવરલાલ બધા જ આનંદમાં છે, તે મને હંમેશાં સંભારે છે એ જાણી મને આનંદ થયો છે. કૃપા કરીને માતાજીને કહેશો કે, આ નામચીન બાળક સદાયે એમની સેવા માટે તત્પર છે. જો કૃપા કરીને મારી ઉપર તેમની અમીદષ્ટિ ઢળશે તો હું એમનો ઘણો જ આભારી થઈશ. કૃષ્ણ કરે ને માતા ને બાળક નજીકમાં લેવાં મળે. માતાને હંમેશાં સાફ રહેતું નથી એ સાંભળીને મને દિલગીરી ઉપજી. કૃષ્ણપ્રભુ વિશિષ્ટભાવે તેમની ચંભાળ લે એવું હું ઇચ્છું છું. કૃપા કરીને માતાજીને કહેશો કે, હરકોઈ રોગ કે અસ્વસ્થતા માટે મધુર કૃષ્ણ નામનો જપ એ સૌથી સારામાં સારો ઉપાય છે. તે પોતાનો સમય ખોટી ખોટી આશાઓમાં તથા વ્યર્થ ચિંતાઓ ને ઉલોગોમાં ન ગાળે એ જોશે. સંપૂર્ણપણે પ્રભુ ઉપર જ તેને આધાર રાખતાં શીખવો ને સૌ સાફ થઈ જશે.

પ્રિય નટવરલાલ, તું મને આપ છે. હું તને બહુ
આહુ છું ને તું સર્વ રીતે મુખસંપન્ન થાય એમ ઇચ્છું છું.
કૃષ્ણ સદાયે તારી સંભાળ લે, ને તેની કૃપા ને આશી-
ર્વાદો તારા ઉપર ઉતરે. શરૂઆતથી જ તું પવિત્ર જીવન
ગાળતાં શીખ ને સર્વે તારી પ્રત્યે આદરભાવ રાખશે.
પ્રિય માણેકલાલને મારા પ્રેમાશીપ પહોંચાડજે. આશા
રાખું છું કે તનથી ને મનથી તે પૂરેપૂરે સાજોતાજો હશે.
તેને કહેજે કે ખરાબ વિચારોથી તે તેના મનને દૂર રાખે.
ખરાબ વિચારો જ હૃદયને મલિન કરે છે ને સાધુને પણ
અસાધુ બનાવે છે. એવાન એવા તરફ જ ગતિ કરી રહ્યો
હોય છે. ખરાબ કૃતિ કરતાંયે ખરાબ વિચાર વધારે
નુકશાનકારક છે. માટે આપણે સર્વદા સદ્વિચારોને જ
સેવવા. એમ કરવાથી આપણું હૃદય શુદ્ધ થાય છે ને
કૃષ્ણનો તેમાં આવેશ થાય છે. અમદ્વિચારો હળાહળ
ઝેરની પેઠે જીવનું જીવત્વ હરી લે છે ને તેને નિષ્ક્રિય ને
અશુદ્ધ બનાવે છે. માટે એક નિયમ તરીકે ખોટા વિચારોને
પ્રયત્નપૂર્વક હડસેલી મૂકવા જોઈએ.

બહાલા વિઠ્ઠલભાઈને મારા સ્નેહસ્મરણ. તેને કહેજો
કે કૃષ્ણના મધુર નામનો જપ બધા યોગોને પણ ટપી
જાય છે. કેવળ નામ જ નામ ગ્રહણ કરનારને સર્વ આશી-
ર્વાદો ને ઈષ્ટ સિદ્ધિઓને પાત્ર બનાવે છે. માટે તેને પણ
કહેજો કે રાધાકૃષ્ણનું નામ લે. તેવું કરવાથી તે મુખી

ધરો ને તેની બધી મુગદો પાર પડશે. કેટલાંક અજાણ્યાં ને અકથ્ય કારણોને લઈને હું તેની ઉપર જુદો પત્ર લખતો નથી તેથી તે મને માફ કરે એમ પણ કહેશે. હું ઇચ્છું છું કે મનથી તે તેની બહાલી પત્નીને જુએ. રાહ જુઓ ને બધું જ થઈ રહેશે. ‘ભૂલી જવું ને મહન કરવું’ એ મુદ્રાલેખ તે આખી છાંદગી પર્યંત એવે એમ એને કહેશે. તેણે કયેથી તે ખચિત જ તેનો હેતુ પાર પાડી શકશે.

હું છું
તમારો સ્નેહી,
“હર”

(૭)

શ્રીનગર, ૧૩-૫-૧૯૦૮

મારા બહાલા વિઠ્ઠલમાર્ગ,

તમારો સ્નેહાળ પત્ર વાંચતાં મેં જે આનંદ અનુભવ્યો છે તેને હું શી રીતે વ્યક્ત કરી શકું? તમારી તખી-અત સારી રહે છે એ બાણી મારા આનંદમાં વધારો થયો છે. હા, બહાલા મિત્ર, ખીલું બધું જ કોરે મૂકી દઈને પ્રભુ કૃષ્ણના મધુરમય નામનો જપ કર્યા કરો. તેણે વિસ્મરણ કરવું નહિ કે છુબ્હા ઉપરથી તેના નામને અજાણું કરવું નહિ. તેના નામ માત્રનો જપ જ તમને સર્વ વ્રતનાં સુખશાંતિ આપશે. અરે, ચોકની છાયા સુદ્ધાં તમારો સ્પર્શ કરી ગકશે નહિ. કૃષ્ણજીને સંભારતાં

સંભારતાં નરકમાં રહેવાનું થાય અને તેને વિસ્મૃત કરીને
સ્વર્ગનું રાજ્ય ભોગવવાનું થાય, તો તેમાં પહેલું ધણું
વધારે સારું છે. બહાલા મિત્ર, ખરું જોતાં તો સ્વર્ગ ને
નરકમાં તફાવત જ નથી. એક ભોગભૂમિ છે, બીજી શુદ્ધિની
ભૂમિ છે. સ્વર્ગ ને નરક સેવકવૃત્તિને કારણે જ નિવાસના
જેવાં છે. ઉભય સ્થિતિમાં આપણે આપણા પોતાના
ધણી હોતા નથી. જે માણસ નોકરીમાં હોય તે
પોતાની નોકરીની જગ્યા પોતાની સ્વેચ્છાનુસાર છોડી
શકતો નથી. એક કેદની બાળતમાં પણ તેવું જ છે.
આડીં તમે બન્નેની બાળતમાં કેવો તફાવત રહેલો છે તે
જોઈ શકશો. આપણે નોકરીમાં હોઈએ ત્યારે કંઈક સુખ-
ચેનમાં આપણું જીવન પસાર કરી શકીએ એટલું જ, ત્યારે
એક કેદી એવું નહિ કરી શકે. આજ સુખ તફાવત છે
જે ખરું જોતાં નહિ જેવો છે. માટે જ હું તમને શિખા-
મણું આપું છું કે તમે પ્રભુના નામને ભૂલશો નહિ,
એટલું જ નહિ, પણ દુનિયાદારીના લાભો કે સુખો માટે
ટળવળશો નહિ. આપણા પ્રાણનાથ સિવાય સર્વ વસ્તુ
સર્વાંશ વિકારવશ ને નાશવંત છે. માટે તેના ઉપર આધાર
રાખવો ને તેને પોતાની કરવા મથવું, એ ધરાણર નથી.
બહાલા મિત્ર, આ દુનિયામાં દરેક જીવ પરીક્ષાના
રથને આવેલો છે, તેને કેટલાક પ્રશ્નો આપવામાં
આવ્યા છે, એમાં તેને કેટલાંક કર્મ સુખ કરવામાં

આવેલાં છે; અને તદનુસાર તે સુખદુઃખ ભોગવવાનો છે. એટલે કે આપણા આ જીવનનાં કાર્યો આપણાં પ્રારબ્ધ કર્મો અનુસાર નિયમિત થશે માટે તેની પાછળ આત્મ થવાની જરૂર નથી. જહાલા, ધર્મને બદલે ત્રિભુવનનું રાજ્ય મળે તો તેની પણ ઈચ્છા કરવી નહિ.

ધર્મને ધર્મની ખાતર ચાહતાં શીખો, તેને દુન્યવી લાભાર્થે કે પ્રાપ્તિ અર્થે ન ચાહો. હૃદય સદાયે કેમળ લાવેથી બરેલું નરમ રાખો. દુનિયાનાં દુઃખોને હળવાં કરવાનો પ્રયત્ન કરો. તેમને ધિક્કારો નહિ. બલે તેમનાં ભૂતકાળનાં કાર્યોને ધિક્કારો પણ તેમની તો સદાયે દયા ખાઓ. જેઓ તંગ હાલતમાં હોય તેમને મદદ કરવાને તમારો હાથ ખુલ્લો રાખો, તમારા વિચારોને કાળુમાં રાખો ને તમારા શબ્દોને નીતિના ચોકઠામાં અંકુશિત કરો. તમારા દુરમનનું પણ ભલું કરવાને તત્પર રહો, જો તેમ કરશે તો તમને સર્વકાંઈ મળી રહેશે ને આ દુનિયા તમારી થઈને રહેશે. સર્વ મિત્રોનાં તેમ જ દુરમનોનાં હૃદય એકસરખી રીતે જીતવાનો જો કેઈપણ જાતનો રામબાણ ઉપાય હોય તો તે આજ છે. વર્તમાનમાં સંતોષથી જીવવાનું શીખો, બડબડાટ કરવો નહિ. ચીડાણું એ જ બધાં અનિષ્ટોનું ને તેનાથી નીપજતી આપત્તિનું મૂળ છે. તમારા માલિકને ખુશી કરવાને પ્રયત્નશીલ થવું એ સહજ ધર્મ છે. તમારું હિત વધારે સારું કરવાની તે જ ચિંતા કરશે. તમારા અંગત

સ્વાર્થ માટે તેને હેરાન કરે નહિ.

તમારું માતૃચિતાને મારા પ્રેમ પાઠવ્યો ને તમારા ભાઈ માણેકલાલને. કહેશે ને નટવરલાલને વિશેષ ભાવથી તે જણાવશે. પ્રભુ તમને સર્વને ખુશખુશાલ રાખે. તમારા પૂજ્ય પિતાજી તરફથી આવેલ પત્ર તમારા મીઠા ઘરની તમામ સુખદ હકીકત જણાવે છે, ચિંતા કરશે નહિ.

પ્રેમમાં તમારો,

હરનાથ

(૮)

બહાલા મિત્ર નટવરલાલજી,

આવી રીતે મને યાદ કરવા માટે હું તમારો કેટલો ઉપકાર માનું. તમે દીર્ઘાયુ લોગવો ને સર્વ રીતે પ્રગતિ કરો. તમે જાણો કે તમે મને સૌથી વધારે બહાલા છે ને હું તમારો વિજય ચાહું છું. તમારા દાદાની સલાહ પ્રમાણે અક્ષરશઃ અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરજો ને તમે આ ક્ષાંતી દુનિયાના એક ચોભાદ્રપ છે એવું પૂરવાર કરજો. કઠિપણ ખોટો સંગ કરશે નહિ. જાતે ચારા થવું ને વચન ને કૃત્યોથી ખીજાઓને તેવા કરવા. તમારા મનમાં ખરાબ ને ગંદા વિચારોને આવવા દેશે નહિ. તમારે જ તેને હમેશાં મુક્ત, પવિત્ર ને પ્રેમથી ભરપૂર રાખવું, જેથી ભગવાન કૃષ્ણ તેમાં પોતાનો નિત્ય વાસ કરી શકે. તમે ગંગાળી ભાષા પણ શીખો છો એ જોઈને મને આનંદ

થાય છે. સારા શ્લોકોને સ્તોત્રો મોઢે કરવાં ને હમેશ
મોઢેથી ગાવાં. તમારો મીઠો ચહેરો જોવાને હું ઘણો
આતુર છું. વધુ વિલંબ વગર પ્રભુ તેવી તક વહેલી આપે
એવું ઈચ્છું છું. અમે બધા અહીં સારા છીએ.

ત્રેમમાં તમારો,

હરે

(૯)

શ્રીનગર, તા. ૨૧-૫-૧૯૦૮

પ્રિય નાથાભાઈ,

તમારા ઉપરા ઉપરી બે પત્ર વાંચી મને આનંદ
થયો છે, અને તમો સૌના કુશલ સમાચાર જાણી મને
અતિહર્ષ થયો છે. આ જ પ્રકારે તમારી રજના દિવસો
નિર્ગમન કરો. શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરતા રહો, તેથી
તમને પરમાનંદ પ્રાપ્ત થશે અને તમારો આત્મા નિર્મલ
બનશે. શ્રીમદ્ભાગવત પ્રભુપ્રાસિનો અચૂક તેમ જ સરલ
માર્ગ બતાવે છે. આ વાત નિઃસંદેહ છે. તેમાં સઘળું
દીવાપ્રકાશવત્ સ્પષ્ટ છે. તે ફરી ફરી વાંચતા રહો અને
આખરે તમને શાશ્વત આનંદના સ્થાને પહોંચવાનો સુપંથ
સાંપડશે. શાસ્ત્રનુ કથન છે કે ભાગવત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું
સ્વરૂપ છે.

પ્રિય માણેકલાલપર લખેલા મારા પત્રથી તમે આટલા
બધા આનંદિત થાથી થયા તે મને સમજાતું નથી. ખરેજ,
એ પ્રભુના કૃપાપાત્ર છે, એનો આત્મા પવિત્ર છે. આ

લોકમાં તેમજ પરલોકમાં એની અમૃદ્ધિ થતી જોઈ મને
આહ્વાદ થશે. પ્રિય, દિન પ્રતિદિન તમે મને નજીક ને
નજીક ખેંચતા રહો છો અને તેથી હું તમારા સૌમાં વધુ
ને વધુ આસક્ત થતો જાઉં છું. હવે તો હું તમારો
કુટુંબીજન જેવો થઈ ગયો છું, અને તમે સૌને મળવા ઉત્સુક
થયો છું. પ્રભુ મને તમારી પાસે સત્વર લઈ જાય કે જેથી
તમારા સંસર્ગમાં હું સુખી થાઉં. કૃપા કરી માને કહેજો
કે, તેમનો લાડકવાયો પુત્ર તેમને મળવા ઘણો આતુર છે.
હું તેમની પાસે હાજર થઈશ ત્યારે તેઓની ભૂલ તેમને
સમજાશે. સારા હોય કે નહારા, માને તો સર્વ બાલક પર
સમભાવના હોય છે. પોતાના બાલકોના શુભદોષ જોઈ મા
પ્રેમ કરતી નથી. તે તો તેમને સહજ આહે છે. એટલે
મને પણ મારી માપાસેથી રોહ તથા પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાની
આશા છે. આશા છે કે તેઓની પ્રકૃતિ કુશલ હશે. તેઓને
મારો આદર આપશે. મારી મા મોતીગૌરીને પણ મારો
આદર જણાવશે, અને કહેશે કે તેમના પુત્રને ભૂલી ન
જાય. શ્રીકૃષ્ણનો સંપૂર્ણ આશ્રય રાખી તેના મધુર નામનું
સતત રટણ કરવા કહેશે. વિશેષમાં કહેજો કે આ જગત્
કેવલ પરીક્ષા સ્થાન છે. તેથી તેને સુયોગ્ય તૈયાર થઈ
રહેવું કે જેથી કંઈ ન્યૂનતા ભાસે નહિ. આ જગતના મોજ-
શોખ તેમજ આનંદ દેવીસાજથી સજેલા દેત્યો છે. જેઓ
તેમની પાછળ જાય છે, તેઓને એ દેત્યો આવળો માર્ગ

દોરી દુઃખમાં ડૂબાડે છે અને તેઓનો વિનાશ કરે છે. તેથી વધુ સાવધાન રહેવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. સમય વિતશે તો પસ્તાવું પડશે. તેઓ દુઃખમાં વૃદ્ધિ કરે છે તેથી જીવમાત્રે પુખ્ત વિચાર કરી વર્તન કરવું. આ જગતની સર્વ ચીજને ભૂલી શ્રીકૃષ્ણને પોતાનું સર્વસ્વ માનવું તે તેમને માટે ઉચિત છે.

પ્રિય નટવરલાલજી, તમારી એક લીટી માટે ઉપકાર. તમારા હરેક શબ્દે મને સંતોષ આપ્યો છે. કૃષ્ણ તમને સહિસલામત અને કુશલ રાખી તમારા જીવનમાં સુયોગ્ય ભાગે જતાવે. કૃષ્ણને ચહાવા હીંધાયું રહો.

પ્રિય માણેકલાલ તથા વિકૃલભાઈને મારો ઉત્તમ પ્રેમ કહેશો. તેઓને પ્રભુ સર્વદા સર્વ પ્રકારે આનંદમાં રાખે. તેઓ કૃષ્ણને ન ભૂલે. તેમ કરવાથી તેઓની ખાત્રી થશે કે દુઃખની છાયા સરખી પણ તેમને દષ્ટિગત થશે નહિ. તમને તથા માને આદર આપી હું અટકું છું. પ્રભુકૃપાથી બાલકો કુશલ છે.

તમારો રનેહી
હરે

(૧૦)

શ્રીનગર, ૨૬-૬-૧૯૦૮

મારા વહાલા માણેકલાલ,

હું કાંઈ પણ લખું તે પહેલાં તમને ભૂલી જવાનું સહી લેવાનું કહીશ....આજે મને જે પત્રો મળ્યા, એક

તમારા માનનીય પિતા તરફથી અને ણીજી તમારી તરફથી, જેમાં એક જ સરખા વિચારો સમાયેલા છે. તમે શા માટે એટલા બધા ગભરાઈ ગયા છો ? તમે ચોક્કસ જાણી દો કે તમે મને એટલા બધા બહાલા છો. તમને અહીં છોડીને હું એટલો વહેલો જતો રહેવાનો નથી. હું તમને બહુ ચાહું છું ને તમને મળ્યા વિના જવાનો નથી. તમારા પિતા તમને સર્વને મારી પાસે મોકલી આપવા માગે છે પરંતુ હું કહું છું કે તેટલા જ માટે એટલા બધા પૈસા નકામા નાંખી દેવા એ ખીન જરૂરી છે. હું જ તમારી પાસે આવીશ તે વધારે સગવડભર્યું ને એાહું ખર્ચાળ થશે. બહાલા મિત્ર, હું ફરીથી કહું છું કે મારે માટે તમારે આટલી બધી ચિન્તા કરવી નહિ. મારી તખીયત તદ્દન સારી છે. કૃપાળુ પ્રભુ તમને સર્વને સાબતાબ રાખે. પ્રિય મિત્ર, મને નવાઈ લાગે છે કે તમારા શેઠના પુત્ર બહાલા ઈશ્વરદાસજી પ્રત્યે આટલું બધું આકર્ષણ મને શાથી થયું છે. આટલો દૂરથી પણ હું તેનો સુંદર ચહેરો જોઈ તેના સફળશોને વખાણું છું. કૃષ્ણ તેનું ભાવિ મનોહર બનાવે ને તે ચિરંજીવ થાઓ. કૃપા કરીને તેને કહેશો કે મારી ઉપર તે રહેમનજર રાખે. તે કૃષ્ણજીના માનીતાઓ પૈકીનો એક છે. કૃષ્ણ તેને હમેશાં પોતાની ખાસ સંભાળ હેઠળ રાખશે. તેને મારા પરમ પ્રેમનું દાન કરશો ને કહેશો કે હું હમેશાં જ તેની સેવામાં તત્પર છું. મને આશ્વાસન મળે એવી બે

લીટીઓ તેની પાસે લખાવવાનું કર્યો. પ્રભુ તેને સાચી ભક્તિ શીખવે અને મને સાચાં કૃષ્ણપ્રેમનું દાન કરે. તે તેના નામને લાયક નીવડે તે તેનું જીવન દુનિયાને નમૂનારૂપ થાયો. ફરીથી હું મારો પ્રેમ દાખવું છું ને જીંદગીમાં તેનો સર્વતોમુખ વિજય થાયો એવું ઈચ્છું છું.

હમણાં હમણાં તમને ઠીક રહેતું નથી એ જાણી મને દિલગીરી થઈ છે. છતાં, ચિન્તા નહિ. પ્રભુકૃપાથી સર્વ વસ્તુ ઠીક ઠીક થઈ રહેશે. કૃષ્ણજી ને તેના મધુર નામને ભૂલ્યો નહિ, તમે હરેક પ્રકારે સુખી થશો. કૃષ્ણ પોતાના ભક્તો પ્રત્યે ઘણાજ દયાળુ છે; તે તેમની ખાસ સંભાળ લે છે એટલું જ નહિ પણ તેમને સર્વ પ્રકારના ભયથી દૂર રાખે છે. કૃષ્ણજીને ભૂલી, સ્વર્ગમાં રાજ્ય કરવું એ ચત્કિંચિત્ ઈષ્ટ નથી. તમે અને તમારો મિત્ર ઇશ્વરદાસજી દીન ઉપર કૃપાયુક્ત આંખ રાખો એ માટે વિનંતિ કરું છું. તેમની દયા ખાઈ તેમને સહાય કરવાને બનતો પ્રયત્ન કરવો. જેઓ તેનાં સ્પર્શનોને આંહિ છે તેમને કૃષ્ણ આંહિ છે. કૃષ્ણની કૃપા મેળવવાનો એ જ ધોરી રસ્તો છે. જો જો કે તમારા ખાંરણેથી કોઈ પણ ગરીબ માણસ ભૂખ્યો જાય નહિ. તમારા ભલા ને માયાળુ શેઠને પ્રભુએ તેની કૃપાનું દાન કર્યું છે તેથી ગરીબોનાં હુંખો ઓછાં કરવાનું કાર્ય તેમને માટે સુરહેલ કે અગવડ લાગ્યું નથી.

પ્રભુની દયા કે અમે બધા અહીં સારા છીએ. છોકરાંની તબીયત તો વધારે સારી છે. ને તેઓ બધા જ પરીક્ષાની તૈયારી કરી રહ્યા છે. પ્રભુ તેમને તેમાં વિજય અપાવે. તમારા પત્રમાં તમારાં માતૃપિતાને અને બહાલા નટવરલાલને મારો પ્રેમ પાઠવશો. કૃષ્ણ તેમને સદાયે પ્રસન્ન રાખે.

હું છું,
પ્રેમમાં તમારો
હરનાથ

(૧૧)

શ્રીનગર, ૧૫-૮-૧૯૦૮

મારા બહાલા વિકુલભાઈ,

મને તમારા પત્રની પહોંચ સ્વીકારતાં ઘણો આનંદ થાય છે. તમે બન્ને સારી હાલતમાં છો જાણી ખુશ થયો. પ્રભુ તમને બન્નેને વધારે નજીક લાવે ને વધારે બહાલ લઈ જાનાવે. તમારાં બહાલાં પત્નીને મારો પ્રેમ ને શુભ લાગણી આપશો. તમારા પૂજ્ય પિતાએ કૃપા કરીને મારી ઉપર જે ફેટો મોકલ્યો છે તેમાં મેં તમને સર્વને જોયા છે. તમને સર્વને જોઈ મને આનંદ થયો છે. તમારા સર્વ અહેરા મને તદ્દન પરિચિત છે; મને કોઈપણ અજાણ્યો લાગતો નથી. આમ આપણે બધા લાંબા સમયથી જોડાએલો છીએ. કૃષ્ણજીને આપણાં શિરોમણિ તરીકે રાખેલા હોય, એવા આપણે સર્વે એક જ કુટુંબના સભ્યો છીએ. બહાલા

મિત્ર, તેને ભૂલી જશો નહિ; તે એટલો દયાળુ છે કે આખરે તેણે આપણને આવી રીતે એકત્ર કર્યા. તેને લાખોવાર નમસ્કાર હો. એને અને એના મધુર નામને કદિએ ભૂલી જતા નહિ. દરેક બાળતે તેના ઉપર આધાર રાખે. ને સર્વત્ર તમારું બહુ થશે. તેને ભૂલી જતાં તમને સ્વર્ગનું સામ્રાજ્ય મળે તોપણ તેની ઇચ્છા કરશે નહિ. પ્રિય મિત્ર, તમે તમારી ફરજ, ધર્મ સમજી બજાવો. તમે તમારી આર્થિક, સામાજિક ને આધ્યાત્મિક બધી સ્થિતિમાં સરખી રીતે વધારે. ઉન્નત થાઓ એમ હું ઇચ્છું છું. સમયના અપરંગોમાં અને વહેણોમાં ખેંચાતા નહિ. ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરો. અહીં ને તહીંના તમારા માલિકોને પ્રસન્ન કરવાનો ચત્ન કરો. આ દુનિયાદારીના માલિકોને દુનિયાદારીના લાભ માટે, તો મોક્ષ માટે તમારા આધ્યાત્મિક માલિકોને સેવો. વાણી ને કૃતિમાં સરલ થાઓ. કદિયે પ્રપંચને પસંદ કરશે નહિ. પ્રપંચો બહુ જ ખરાબ છે, અહિત કરનારા છે એવા કુમાર્ગે પ્રથમ આપણે કુલતા લાગીએ ખરા પણ અતે. તો તેનું પરિણામ ઘણું જ ખરાબ આવે છે. માટે સાચો રસ્તો અંકલ કરવો, તોપછી ભય રાખવાનું કશું પણ કારણ નથી. છાંદગીના જોખમે પણ ધર્મનો ત્યાગ ન કરવો. કૃષ્ણ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. તે તમારી સર્વ રીતે સંભાળ દેશે. પ્રભુ સર્વત્ર છે અને કૃપાસાગર છે. કૃપા કરીને તેને જ ચાહો,

તેનો ખિલકુલ લય ન રાખે. તે જ આપણા પ્રેમનો
અને નહિ કે આપણા લયનો હેતુ છે. પ્રભુકૃપાથી
અમે બધા અહીં સારા છીએ. તમે ઘેર પત્ર લખો તેમાં
અમારા વતી તમારાં માતપિતાને તેમ જ બહાલા નટવર-
લાલને અમારો પ્રેમ પાઠવશો.

પ્રેમમાં તમારો

હર

(૧૨)

જમ્મુ, તા. ૮-૨-૧૯૦૬

પ્રિય માણેકલાલ,

તમે મને અવારનવાર યાદ કરો છો તે માટે આભાર.
તમારી પ્રકૃતિ કુશલ છે જાણી હું ઘણો ખુશી થયો છું.
તમારા લલા અને માયાળુ શેઠની પુત્રવધુઓની માંદગીના
સમોચાર જાણી મને ઘણું દુઃખ થયું છે. આ વ્યાધિનું
કારણ પ્રભુ જ જાણે, પ્રભુ તેમને જલદી આરામ કરે. પ્રિય,
આ જગત્ પરીક્ષાસ્થાન છે, અને તેથી આપણે દુઃખ સહન
કરવા આપ્યા છીએ, નહિ કે મોજશોખ કરવા. જેને અહીંનું
સાચું સુખ કહીએ છીએ તે તો સ્વપ્નવત્ છે. જેને
આપણે અહિં સુખ માનીએ છીએ, તેને તો અનેક
આપદોમાં કંઈક અલ્પ સમયનો આરામ માત્ર માનવો.
સાચું સુખ તો ધર્મના ફલમાં છે. જેને સુખની વાંચના
હોય. તેણે દેહ શ્રદ્ધાથી ધર્મનો આશ્રય લેવો જોઈએ.

જગત્ની સંપત્તિ કે પ્રતિષ્ઠા મનુષ્યને કોઈ પ્રકારનું સુખ આપી શકતી નથી. તે તો જીવનને વિશેષ દુઃખી અને કંગાલ બનાવે છે. આ કારણથી બુદ્ધિમાન તો તેનાથી સતત દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે. જગત્ના કહેવાતા સુખને બાંધનરૂપ જાણીને તે તો પોતાનો સમય એકાંતમાં અને આત્મોન્નતિમાં, વિતાવે છે. દુનિયાના, મિથ્યા વિચારો ત્રાસદાયક અને બોજારૂપ છે. તે આપણને સુખી કરતા નથી તેમ જ આપણા વિચારોને ઉન્નત થવા દેતા નથી. પ્રિય, તેથી આ દુઃખદ વિચારોથી 'દંડેકે જીવે કમશઃ દૂર થતાં રહેવું એ જ જિત્તમ છે, કારણ કે તેનું અંતિમ તો નિરાશામાં જ પરિણમે છે. આ જગત્ તેમ જ તેમાંના સર્વ પદાર્થોને પડછાયાવત્ સાચા અંતરથી માની શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મનો આશ્રય લેવો, તે જ સાચા સુખનું નિધાન છે. તમે તે પ્રમાણે વર્તન કરો, અને તમારા 'મિત્રો' તેમ જ સંબંધીઓને પણ તેમ કરવા કહો. કૃષ્ણને તેમ જ તેના મધુર અને પ્રભાવશાલી નામને ભૂલશો મા. એ નામના સંતત જાપથી તમારું ધ્યેય પ્રાપ્ત કરી શકશો.

મારા પ્રિય ઈશ્વરદાસે પુનઃ અધ્યયનનો આરંભ કરીધો છે તે જાણી મને આનંદ થયો છે. આ વર્ષે પ્રભુકૃપાથી તેઓનો પ્રયાસ સફળ થાય. તેમને મારો દનેહ આપશો.

તમારા માતાપિતા તેમ જ મારા પ્રિય નટવરલાલજીના કુશલ સમાચારથી મને આનંદ થયો છે. શ્રીકૃષ્ણ તેઓને

સર્વદા પરમાનંદમાં રાખેા. મને તમારા ચિતા તરફથી પણ પત્ર મળ્યેા છે, પરંતુ હું જવાબ આપી શકયો નથી, તે માટે દિલગીર છું. તેનું કારણ માત્ર આજન્મ છે, બીજું કંઈ નથી. તેઓને મારે ઉત્તમ પ્રેમ ઠહેરેા.

મારા પ્રિય વિઠ્ઠલભાઈને પણ મારે પ્રેમ લખશે તો હું ખુશી થઈશ. આશા છે કે તેઓ કુશલ હશે. પ્રભુકૃપાથી અમે કુશલતામાં છીએ. મારા પુત્રો પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવા માટે પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. પ્રભુકૃપાથી તેઓના પ્રયાસ સફળ થાશે.

તમારે રનેહી,
હરનાથ બેનરજી

(૧૩)

શ્રીનગર, તા. ૧૨-૬-૧૯૦૬

મારા બહાલા વિઠ્ઠલભાઈ,

તમારા પત્રની ખીના વાંચી હું અતિ પ્રસન્ન થયેા. અને પ્રભુની કૃપાથી એક તાત્કાલિક આશ્વત્થમાંથી તમે બચવા પામ્યા એ સાંભળી મને ઘણું સારું લાગ્યું. ગીતા-જીમાં આપણા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “હે અર્જુન, જાણું કે મારા ભક્તો કદિયે નાશ પામતા નથી.” તે પોતાના ભક્તો ઉપર હંમેશાં તેની નજર રાખે છે. તમે તેના પસંદ કરવામાં આવેલ ખાસ પ્રેમપાત્ર છો. તેથી તમારે કશાની બહીક રાખવી નહિ. આ જ રસ્તે ચાલ્યા જાઓ, તમને તેનું પરિણામ જણાશે. બહાલા, દુન્યાના કેાઈ

ખોટા મોજશોખ તમે હાલ જે પંથે ગતિ કરી રહ્યા છો તેમાંથી વિચલિત ન કરી જાય તેની ખાસ દરકાર રાખજો. આ જ પંથ નિત્ય આનંદ ને પરમ શાંતિનો છે. કૃષ્ણને ચાહતાં શીખો, તમને સર્વ કાંઈ જે તમે ઇચ્છો તે મળી રહેશે એટલુંજ નહિ પણ કાંઈક વધારે. પણ બહાલા, કાશ્મીર કે જે હમણાં પાણીમાં ડૂબી ગયું છે તેની વતંમાન હાલત સાંભળી તમને દિલગીરી થશે. પાણીની જળરી વિશાળ સપાટીથી અમે ચોનરફ ઘેરાઈ ગયા છીએ. પરંતુ, અમારું શ્રીનગર અઘાપિ સહીસલામત છે. આનો અંત કેવો આવશે તે તો પ્રભુ જાણે. ગરીબ લોકોના દુઃખનો ખાર નથી. ધણાં મોટાં મોટાં મમનો જમીનદોસ્ત થઈ ગયાં છે. મૂળ નહીની મપાટીથી પાણી ઠંડું કુટ ઉંચે ચઢ્યું છે. પંદર દિવસના અંતે આજે સૂરજની ગરમીનો અનુભવ થયો. આમ છતાં, બહાલા, તમારે અમારી ચિન્તા કરવી નહિ. આપણે પ્રભુ સર્વત્ર છે અને મર્વ વસ્તુ તેની આશા પ્રમાણે બને જાય છે. જે હવે વરમાદ વધારે વરસશે નહિ તો અમે લયયુક્ત થઈશું ને એક અઠવાડિયામાં પાણીને ઉલેચી નાંખવામાં આવશે. તમારા માતપિતા પણ મારી ચિન્તા ન કરે એમ કહેશે. તેમને તથા તમારી બહાલી પત્નીને પણ મારા સર્વોત્તમ પ્રેમ નિવાજશે. તેનું સર્વ રીતે સારું થાય એવું હું ઇચ્છું છું. તેના લહેજતપણાને મનમાં લાવશે નહિ. તે તરતજ ઠંડાણે આવી જશે.

નાસિકથી તમે સર્વે સાબતાબા ઘેર પાછા આવી ગયા,
 એ સાંભળી મને આનંદ થયો. આ વર્ષની અમરનાથની
 યાત્રા તો એક પ્રકારની અવર્ણનીય કરુણરસની ગાથા
 નીવડી. સેંકડો માણસો નાશ પામ્યા. હુવામાન ઘણું જ
 ખરાબ હતું ને યાત્રીઓને ખરાબર મદદ મળી શકી નહિ
 ને તેથી પરિણામ અનિષ્ટ આવ્યું. મને આશા છે કે તમારાં
 માતૃપિતા સારી પેઠે તંદુરસ્ત હશે. બહાલા નટવરલાલને
 મારા દનેહવંદન. તે મારા મિત્ર બને એવું કહેશે. હું
 તેની જોડે રમવા ચાહું છું. અન્યોન્યની સોખત આપણે
 લોગવી શકીએ. અમે અન્યોન્યની સોખત સાથે સેવીએ
 એવું આપણા પ્રભુએ જ કરી આવ્યું. હું તવન સારો છું.
 પ્રેમમાં તારો,

હર

(૧૪)

શ્રીનગર, તા. ૨૬-૧૦-૧૯૦૬.

મારા બહાલા વિકુલભાઈ,

તમારો પત્ર વાંચી મને અતિશય આનંદ થયો.
 તમે જપનો કાર્યક્રમ બહુ જ સંતોષકારક રીતે પૂરો કર્યો
 છે, એ સાંભળી ઘણું જ સારું લાગ્યું. પ્રભુ સદાયે તમને
 સારી ઉત્તેજના આપે ને તમને તેની ખાસ સંભાળ હેડળ
 રાખે. બહાલા મિત્ર, તેના મધુર નામને દૃઢતાથી અલી
 રાખજો ને તમારો વિજય ચોક્કસ છે. તમે જો કૃષ્ણને

નહિ ભૂલેા તો તે તમને નહિ ભૂલે, તે સર્વદા તમારી સાથે રહેશે ને તમને યોગ્ય રસ્તે દોરશે. તેને જ ખરા દિલથી આહો ને તમને સદા તેની હાજરીનો સ્વાતુભવ થશે. બહાલા મિત્ર, તમને ખબર છે જ કે મોઢો કે વહેલો કેઈ દિવસ તો આવવાનો છે, જ્યારે સુંદરતા ને પ્રાપ્તિઓ બધું જ આ દુનિયામાં મૂકી આપણે જવાનું છે. અંત સમયે આ વિશ્વમાં એવું કંઈ નથી જે આપણી સાથે આવે. માટે આપણે દુન્યવી હોય એવી કેઈ પણ ચીજથી આકર્ષાવું ન જોઈએ. કૃષ્ણજી જ આપણને તરછોડશે નહિ માટે આપણે તેને સૌથી વધારે આહવા પ્રયત્ન કરવો અને તેને એકલાને જ આપણે સૌથી નજીકનો ને સૌથી બહાલો સાથી બનાવવો. જો કૃષ્ણજીને છોડી દીધા તો જે જે કંઈને આપણે આપણા પૂરા હૃદયથી આહીશું, તે વખત આવ્યે આપણને દગો દેશે એ નિઃસંશય છે. માટે આવા પ્રયત્નોથી ચેતતા રહેવું ને સદાયે સહીસલામત બાબુએ રહેવાનો યત્ન કરવો. તમે જાતે આમ કરો ને બીજાઓને પણ તેમ કરવાનું કહો. તમે ખધા જલદી ઉન્નત સ્થિતિએ પહોંચો એ જોવાનું મને બહુ ગમશે. સાચું ધ્યેય સિદ્ધ કરવામાં કૃષ્ણ તમને સર્વને મદદ કરે એવું ઇચ્છું છું. તમને જાણીને આનંદ થશે કે આવતી કાલે હું જમ્મુ જાઉં છું; તેથી હવે પછીના સર્વ પત્રો ત્યાંના સરનામે મોકલશો. આજે તો અમારી લાંબી ને કંટાળાભરી મુસાફરીની તૈયારીમાં

મશ્ગુલ બન્યા છીએ, માટે તમે સર્વે સુખી થાઓ, એવું
પ્રભુ પાસે માગી, હું અહીં જ અટકીશ.

પ્રેમમાં તમારે,

હર

(૧૫)

જન્મ, ૧૬-૧-૧૯૧૦

મારા બહાલા માણેકલાલ,

તે દિવસે તમારા બહાલા પિતા નાથાલાઈના પત્ર
સાથે મેં તમારી ઉપર પણ એક પત્ર ખીડેલો તે પહોંચ્યો.
હશે. પ્રભુ તમે સર્વને પ્રત્યેક પળે ખુશખુશાલ રાખે એવું
હું ઇચ્છું છું. હું સદાએ તમારી સેવામાં હાજર છું અને
ઇચ્છું છું કે આલોકમાં ને પરલોકમાં તમે સુખસંપન્ન
થાઓ. સદાએ તમે સત્પથે વિચરો તો તમારે કશાથી
હરવાનું નથી. સામાન્ય રીતે સત્કર્મો સદાએ તેવાં કર્મ
કરનારાને પ્રસન્ન ને પ્રામાણિક રાખે છે. બહાલા મિત્ર,
મારા જવા માટે તો વિઠ્ઠલભાઈના પત્ર ઉપરથી તમે સર્વ
જાણી શકશો. અઘાપિ કશું જ નક્કી થયું નથી. બહાલા,
પ્રભુ સર્વ વસ્તુનો નિયામક છે માટે આપણે કશાની
ચિન્તા કરવી નહિ. આપણે તો રાહ જોયા કરવી ને જે
કાંઈ સાઈ કે ખુદે બને તેને પ્રસન્ન ચિત્તે વધાવી લેવું.
કૃપા કરીને સંપત્તિ તેમ જ આપત્તિમાં ખુશમિનનમાં
રહેતા શીખો. તત્ત્વતઃ કશું જ ખોટું નથી. દયાળુ પ્રભુ

જે સ્વત્વરૂપ છે તેની પામેથી ખોટું હોય તેવું કશું જ આવી શકે નહિ. તમારું હૃદય હમેશાં નિર્મળ રાખો. તમે સુખી થશો. સત્પંથેથી વિચલિત ન થતા, પોતાની જાતે નિશ્ચલ બનવું અને આ દુનિયાના જાળજાળથી અલગ રહેવું. કર્મ ને વચનથી સાચા ને સરળ બનવું. આપણને કોઈ માફ કરે એવું જો આપણે ઈચ્છતા હોઈએ તો આપણે જ ભૂલી જતાં ને માફ કરતાં શીખવું જોઈએ. જો બીજાઓ તમને આડે એવું તમે ઈચ્છતા હો તો તમે જ દરેકને તમારા મિત્ર પેઠે આહો. જે કંઈ સાફ હોય તે કટિબદ્ધ થઈને કરો ને જે કંઈ ખૂટ હોય તેને આવતી કાલ માટે સુલતવી રાખો, જેથી તમને તે ઉપર વિચાર કરવાનો અવકાશ મળે અને તમે તેવી સર્વ ખરાબ વસ્તુઓ કરતાં પાછા ખડો. ધર્મના ખરા અર્થમાં તમે ધર્મ પાછળ ગાંડા બનો પણ ધર્માધ ન થતા. પ્રભુ સર્વાત્મા છે ને સર્વ પ્રજાઓ સરખી રીતે તેની છે માટે કોઈ પણ ધર્મનું ખૂટ જોલતા નહિ. અણુ અણુએ પવિત્ર બનો; કોઈપણ બાબતમાં ઉપરચોટિયા ન થવું કેમકે તે લયાવહ છે. તમારી વાણી ને વર્તન વડે હરકોઈને રાજી રાખવા પ્રયત્ન કરવો. સારા શબ્દો જોલતાં આપણને કશી કીંમત આપતી પડતી નથી તો આપણા દુરમન જોડે વાત કરતાં પણ શા માટે આપણે સારા શબ્દો ન વાપરવા? કુશબ્દો અન્યને નુકશાન કરતા નથી તેના જોલનારને જ

નુકશાન કરે છે માટે બીજાઓ પ્રત્યે ખરાબ શબ્દો બોલી
તમારા માથા ઉપર અનિષ્ટને વહોરશે નહિ. બીજાઓને
મદદ કરવાની તક લોકો તો તેવી તક કદીએ શુભાવવી
નહિ, નહિતો જ્યારે તેવી તક જતી રહી હશે ત્યારે
તમારે તેનો પસ્તાવો કરવો પડશે. જહાલા મિત્ર, તમારે
યાદ રાખવું જોઈએ કે દરેક જન આ દુનિયામાં સરખી
રીતે સુખ, સંપત્તિ, ને પૈસા સાથે જન્મ લે એવું હોઈ
શકે નહિ, માટે પૈસાવાળાઓનો ધર્મ છે કે ગરીબોનો
તેમ જ જેઓ તેમના આશ્રયે હોય તેમના તેઓ વાલી
છે એમ ગણી તેમને તેઓએ જને તેટલી મદદ કરવી જોઈએ.
કૃપા કરી તમે જે કાંઈ કમાઓ તેમાંથી થોડો હિસ્સો
ગરીબો ને નિરાધારનાં દુઃખ દૂર કરવા પાછળ ખર્ચશો;
જો તમે તેમ કરશો તો પ્રભુની શુભાશિષ્યો તમે મેળવી
શકશો. પ્રભુકૃપાથી હમણાં હમણાં મત્તરી તબીબત વધારે
સારી રહે છે. મારી ચિંતા કરશો નહિ. તમને મારા પ્રેમ
પાઠવું છું ને જહાલા ઇશ્વરદાસને મારા પ્રેમવંદન મોકલી
આપશો. ઘેરથી પત્રો મળ્યા છે. છોકરાંછીયાં સારાં છે.
તમે સારા છો એવું દરરોજ જાણવા મળે તો તેથી મને
આનંદ થશે. તમે સર્વને મારા સ્નેહવંદન.

તમારો

હરનાથ

(૧૬)

જરમુ, તા ૨૫-૧૧-૧૯૧૦

મહારા બહાલા ને સ્નેહી નાથાભાઈ,

પ્રભુ જાણે કે તમે તમારા પત્રોમાં એવી તે દેવી અજબ વસ્તુ ભરી દોછો કે, તેનાથી મારા ઉપર એવી તો શિતિલ ને સુખદ અસર થાય છે કે વાત નહિ. વિકૃલદાસને એક પત્ર રૂશિયામાંથી અને બીજો શ્રી શાસ્ત્રી તરફથી એમ બે પત્રો મળ્યા કે નહિ, તે જાણવાને આતુર છું. રૂશિયાથી આવેલો પત્ર તો અતિ રસમય છે. તમે તે જોયો? હા, બહાલા માણેકલાલ દારદાની યાત્રાએ જવાના છે એ મેં પ્રિય વિકૃલ પાસેથી સાંભળ્યું. પૂર્ણ રીતે સંતુષ્ટ થઈ તેઓ પાછા આવે એમ ઈચ્છું છું. તે સહીસલામત પાછો આવે તેની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યો છું. ખરે, પ્રભુ જ જાણે છે કે તે પરમ પવિત્ર ભૂમિની યાત્રા કરવાને અમે ક્યારે ભાગ્યશાળી થઈ શકીશું. ગરીબ મનુષ્યની ઇચ્છાઓ હંમેશાં વૃમ થતી નથી. હા, મારાં ધર્મપત્ની પ્રિય અટલની સાથે જવાને બહુ જ ઇચ્છે છે પણ મને અહીં એકલો મૂકી તે સુખથી તેમ કરી શકે તેમ નથી. જોઈએ હવે ગું થાય છે. તમને જાણીને આનંદ થશે કે પાગલ હરનાથનો ત્રીજો ભાગ આખરે બહાર પડ્યો છે. મારા પ્રેમાળ પિતા નંદલાલ તેનો પણ તરજુમો કરશે. તેમનું લખાણ

અર્ધવળાણાય છે. તે દોઈ મહાન સુભાગી પળે જ હાથમાં
કલમ આવે છે. પ્રભુ તેમને દીર્ઘાયુ બનાવે. આપણો ખ્યારો
શ્યામચરણ દરેરજ સુધરતો જાય છે ને હવે તો તે
પૂરેપૂરો ભયમુક્ત છે, એ જાગી તમને આનંદ થશે. મારા
પિતા નંદલાલનો પણ પત્ર છે. તેમની તબિયત સારી રહેતી
નથી. તેમને 'સાજરીનું' દર્દ છે, તેથી બરાબર રહેતી નથી.
માતાની તબિયત સારી હોવાના શુભ સમાચાર જાણી હું
ધણે જ ખુશ થયો. કૃપા કરીને અમારી તરફની શુભાશીષ
ને પ્રેમ દર્શાવશે ને કહેશે કે અમને તેમના એક
નજીકના નિજવન જેવા ગણે. તમારું કુટુંબ અરા કૃષ્ણ-
ભક્તોનું બનેલું છે. તમે આ દુનિયાનહ ભૂવણરૂપ છો. જે
તમારા જેવા આત્માઓ આ દુનિયા પર વસતા હોય તો
બરેબર તેની આગળ સ્વર્ગનું તેજ પણ આંખું પડી જાય.
પ્રભુ આ દ્વાની દુનિયાને સુશોભિત કરવાને તમારા જેવાઓને
મોટી સંખ્યામાં મોકલે તો કેવું સારું ? બીજાઓને સાચી
શાંતિ ને અંતર્યુ સુખના ખરા માર્ગો દેવા હોય તો
દર્શાવવા તમે દીર્ઘાયુ થાઓ.

હા, પ્રિય મિત્ર, તમારા બહાલા ને લાયક પુત્રોએ
મૂલનાઓ બરાબર જ કરી છે. વૃદ્ધ અવસ્થા બીજાઓની
જેવા માટે લાયક નથી, તે અવસ્થા તો દયાળુ પ્રભુને
ભજવાની છે. કેમકે જ્યારે દરેકે દરેક જન આપણને
તરછોડી જાય છે ત્યારે તે એવો એક જ છે કે જે આપણને

છોડી દેતો નથી. નિવૃત્તિ અને આરામ માટેનો સમય પાકી ગયો છે. આટલા બધા વર્ષોની સખત કામગીરી બાદ તમારા નિર્વાહ માટે તમારૂં કેળવણી મંડળ તમારે થોડુંઘણું કાંઈક આપે તે માટે પ્રયત્ન કરો. જે ન આપે તો કાંઈ નહિ. પ્રભુ તમારી સંભાળ રાખશે ને તમે સુખી થાઓ. તેવું બધું જ કરશે. મર્વ માતૃપી મદદની આવજા કરે. તમે પણ નિવૃત્ત થવાના છો એ માલગી મને ઘણો આનંદ થયો. હવે આરામ ને લક્ષિતમાં બાકી રહેલો સમય ગાળવાનો બરો વખત આવી પહોંચ્યો છે. કૃષ્ણ ઘણો દયાળુ છે. જારે, મારી હાલની સ્થિતિથી હું પણ ટંટાળી ગયો છું. હું પ્રભુના આદેશની ગહ જોઈ રહ્યો છું. હવે શું થાય છે તે જોઈએ. બાહ્ય મિત્ર, તમારે કાંઈ પણ પ્રકારની ચિંતા કરવી નહિ, તેમ જ નિવૃત્તિ પછી કાંઈ ખરાબ થશે જોયું થાવું નહિ. તમે બધી જ ગીતે સુખી થશો, કૃષ્ણજી સદાયે તમારી સાથે હશે. હું ધારું માતાજી પણ આપણા પંડિતનાં એક છે ને તમારી નિવૃત્તિની બાબતમાં તેમની પણ અંમતિ છે. મારી પ્રત્યે તે જોડાણભાવે જુએ એમ કહેશે. તમારા સાથમાં અને જામ કરીને માતાજીના સાથમાં રહેવાનો પ્રયત્ન કરાવે આવશે તેવી અમે આતુરપણે રાફ જોઈ રહ્યા છીએ. જે અનુદાન હશે ને એકલાં આવવાનું તેને ગમશે તો અટલ સાથે માતા પત્નીને મોકલવા પ્રયત્ન કરીશ. મિત્ર

મિત્ર, નિવૃત્ત થયા કેડે પાગલ હરનાથનો અનુવાદ ગુજ-
રાતી ભાષામાં કરવાનું કાર્ય હાથ ધરવા ચત્ન કરશે.
મને લાગે છે કે તે સામાન્ય જનતાને કાયદો કરનાર
થઈ પડશે. હું ધારું છું કે તમારે માટે તે સુરહેલ કાર્ય નથી.

પ્રેમમાં તમારો,

હર

(૧૭)

મારા બહાલા નટવરલાલ,

વારું, તમે મૌન કેમ સેવી રહ્યા છો? જ્યારે જ્યારે
તમારું લખાણ જોઈ છું. ત્યારે મને એટલો બધો આનંદ
થાય છે! અંદરથી ને બહારથી એમ બન્ને રીતે તમે
પુરેપૂરી તંદુરસ્તી જાળવી રહ્યા છો, એવું સાંભળી હું ઘણું જ
આનંદ પામું. શ્રીકૃષ્ણ તંમને દીર્ઘાયુ બનાવે ને તમારી
સર્વ માંગણીઓને ઘણી જ ઉદારતાથી બંધે. તમે મને બહુ જ
પ્રિય છો. તમને સુરતમાં જોતાં મને કેટલો બધો આનંદ
થશે તે તો ફક્ત પ્રભુ જ જાણે. મારી એ આતુર અભિલાષા
પણ ચિરંજીવ રહો. પ્રિય માણેકલાલ, વિકુલદાસ ને તેમનાં
પત્નીને મારા પ્રેમ ને આશીષ પાઠવશે. પ્રભુકૃપાએ અમે
સર્વ ખુશી આનંદમાં છીએ, અમારી ચિન્તા કરશે નહિ.
તમારા અભ્યાસમાં ચિત્ત રાખશે. આધ્યાત્મિક તેમ જ
લૌકિક એમ ઉભય દિષ્ટિએ તમે મોટા માણસ થાઓ. મારાં
પત્નિ તંમને સર્વને તેનો પ્રેમ ને આશીષ મોકલે છે. તે
તમને સુખી આદે છે.

મંચેરચાણ ને તેનાં સર્વ કુટુંબીજનોને અમારો પ્રેમ ને શુભ લાગણીઓ કહેશે.

પ્રેમમાં તમારો,

હર

(૧૮)

તા. ૩૦-૧૨-૧૯૧૦

બહાલા નાથાભાઈ,

તમારો પત્ર મને બહુ ગમ્યો. તમે તમારી જીંદગીના નવા વર્ષમાં અભિનિવેશ કરો છો એ માટે પ્રભુનો પાઠ તે દયાળુ પ્રભુ તેને ઉપયોગી ને સુખરૂપ બનાવે. તમે તમારું નિવૃત્ત જીવન લાંબા સમય સુધી લોગવો એવું ઇચ્છું છું. તે સમય અતિશય શાંતિમય નીવડો અને તેમાં તમે ઘણી જ આધ્યાત્મિક પ્રગતિ કરો. તમારા પત્ર સાથે અડહાળાદથી મોકલેલો માણેકલાલનો પત્ર પણ મળ્યો એથી ઘણો આનંદ થયો. પરંતુ ત્યાં તેનું રોકાણ ઘણું જ ટુંકા સમય માટે હશે એમ ધારી તેના પત્રનો જવાબ ત્યાં મોકલવાનું મેં માંડી વાળ્યું છે. જો તમે તેને અમારો પ્રેમ ને શુભેચ્છા પાઠવશો તો તે માટે હું બહુ જ ઉપકૃત થઈશ. સુભાગ્યે જો હું અડહાળાદ જઈ શક્યો હોત તો હું બહાલા માણેકલાલનો મીઠો ચહેરો જોઈ શકત. હું આવતા ૧૯૧૧ના દેવુઆરીથી એક વર્ષની રૂલો રજા ઉપર ઉતરવા ચાહું છું. તેથી ટુંકી રજા ઉપર હમણાં જ અડહાળાદ જવાનું હું દુસ્ત ધારતો નથી.

કેળવણી મંડળ તમે નિવૃત્ત થયો ત્યારે તમને એક વર્ષના પગાર બેટલી રકમ જોનસ તરીકે આપશે એ બાબત મને આનંદ થયો છે. પ્રિય મિત્ર, કથાનીયે ચિંતા કરવી નહિ. તે ભલે ને દયાળુ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરીને પોતાનો વરદ હસ્ત લાંબાવશે જ અને તમને તે સર્વ પ્રકારનું સુખ ને શાંતિ આપશે. વર્તમાન, જૂત ને ભવિષ્ય બધું જ તેને હસ્તક છે. માટે આપણે કોઈપણ બાબતની ચિંતા કરવી ન ઘટે. પ્રભુ, બહાલા માણેકલાલ ને વિકુલદાસને દીર્ઘાયુ બનાવે. તેઓ જ તમારી સંભાળ લેશે ને તમને સુખ-શાંતિમાં રાખશે. તેઓ ભલા ને લાયક પુત્રો છે. બહાલા વિકુલદાસને ને તેમનાં ભલાં સુપત્નીને અમારા પ્રેમને શુભ લાગણી પાઠવશો. રૂનેહાળ માતાજીની તખીઅત સારી નથી રહેતી એવું સાંભળી મને ઘણી દીલગીરી થઈ છે. આપણું માતાજીની તખીઅત માટે તમારે ચિંતા કરવી નહિ. હાજરોના કહેલા અભિપ્રાયો હમેશાં સાચા પડતા નથી. હું ચાહું છું કે તે સુરત તરફ સુધરીને પહેલાં હતી તેવી થઈ પાછી વળે. તેમને જલદીથી આરામ થઈ જાય ને તે સુરત આવી જાય એવું સાંભળવાને અમે ઘણા આતુર છીએ. તમે પણ લખો તેમાં કૃપા કરીને અમારા પ્રેમ, શુભાશીષ ને શુભ લાગણી પાઠવશો. અમને તે ભૂલી ન જાય એવું કરશો.

તમને જાણીને આનંદ થશે કે તે જ સમયે હસ્તે ત્રીજા

ભાગનો અનુવાદ કરવાનું કાર્ય હાથ ધર્યું છે. અમને આશા છે કે મારા બહાલા ને સ્નેહાળ પિતા મંદલાલ તે કાર્ય બંને સેટલું વહેલું પૂરું કરવામાં કશીપણ કયાશ રાખશે નહિ. પ્રભુ કૃષ્ણ કૃપાકરીને સેમના કાર્યને સંપૂર્ણપણે ફતેહમંદ બનાવે તમને આણીને જાનંદ થશે કે એક ભાગવતચંદ્ર મિત્ર, ૧૬, તલ ભાગન લેઈને, કલકત્તામાં 'પ.ગલ હરનાથના ચાયા ભાગને પ્રકટનું કામ માથે લીધું' છે. તેને માટે તે સામગ્રી એકઠી કરી રહ્યા છે. તે એક પ્રમાણિક માણસ છે. તેનું હૃદય સાચું ને ભક્તિવાન છે. અમે જ્યાં તેને બહુ આહીએ છીએ. બહાલા મિત્ર, જો તમને એ ચાયા ભાગનો અનુવાદ શુજરાતીમાં કરવાનું સલાહ બેરહું ને ઠીક લાગે તો તમે જ એ કામ હાથમાં લેશો, નહિ તો પછી નકામા પેના વેડણી દેવા ઠીક નહિ. તમે એ કામ હાથમાં લેા તે અગાઉ જ્યાં જ દિણિંદુઓની તુલના કરશો. બહાલો સી. પી. સિંગ તેનો ઉર્દુમાં તરજુમો કરે છે. હમણાં તે ખીજનોરમાં છે અને તેણે પછીસતના થંધામાં પ્રવેશ કર્યો છે.

હમણાં જ વિકૃલદાસનો પત્ર મળ્યો, જેમાં તે માતા-જીની સુખાકારીના અમાચાર લખે છે, તેથી મને અત્યંત સંતોષ થયો. પ્રભુનો પાટ મારો કે હવે તેને પહેલાં કરતાં ઘણું સાફ છે ને પૂરેપૂરો સુધારો એ માત્ર થોડા જ દિવસનો સવાલ છે. તમારી નિવૃત્તિના સમયમાં એ તમને

મહદગાર થઈ પડો ને લાંબુ જીવો. તમારા કુટુંબમાં એ
એક દેવી છે. તમે બધાંજ અમને બહુ બહાલાં છો. તેમને
મળવાને અમે બહુજ આતુર છીએ. - પ્રભુ તે દિવસ
જલદીથી લાવે. હવે અમને ખરેખર અધિરાઈ થઈ છે.

પ્રેમમાં તમારો,

હર.

(૧૯)

ડીસેમ્બર, ૧૯૧૦

મારો બહાલા વિઠ્ઠલભાઈ,

તમારો પત્ર મળ્યો તમારી તળીયત સારી છે બહાણી
ઘણું આનંદ થયો પણ બહાલા નટરલાલ ખિમાર છે એ
બહાણી એટલેજ દિલગીર થયો. પ્રભુ એ ખિયારાને તંદુરસ્ત
હાલતમાં રાખે એવી પ્રાર્થના છે. તેને મારો પ્રેમ
પાઠવશો. તમારાં બહાલા પત્નીને પણ મારો ખરો દિલનો
પ્રેમ આપશો. હું ઇચ્છું છું કે તમારા કુટુંબના આભૂષણ
રૂપ નીવડો ને સર્વાં પ્રેમનું ધાત્ર બનો. આપણે સર્વે
લેગા બેસી વાતો કરીએ એવો શુભ પ્રસંગ ક્યારે આવશે
તેની તો એકલા પ્રભુને ખબર. હું તેવા દિવસ માટે ઘણી
આતુરતાથી રાહ બેઠું રહ્યો છું. સ્નેહાલ-પિતા નાથાભાઈ
તરફથી ઘણા લાંબા સમયથી કાંઈ સમાચાર નથી. પ્રભુ
તેમને સુખી હાલતમાં રાખો. કૃપા કરીને તેમને ને
માતાજીને મારા પ્રેમવંદન પાઠવશો. આશા રાખું છું કે

માતાજીની તળીયત આરી હશે ને ખુશ મીનજમાં હશે. તે આપણાં પ્રેમી માતાજી છે તેથી આપણા સર્વનાં મોજ-મજાઓ ને વિલાસો તેમનામાં કેન્દ્રિત થયેલા છે. આપણને આનંદ આપવા તે લાંબા વખત સુધી જીવે. યાત્રાઓથી તમે જ્યાં સુખરૂપ આવી ગયા છો એ જાણી મને ઘણો જ આનંદ થયો છે. જ્યારે જ્યારે તક મળે ત્યારે ત્યારે અન્ય જુદાંજુદાં પવિત્ર ધામેએ પણ આવી સુખમય યાત્રાએ જવું. જ્ઞાતા મિત્ર, એટલું મનમાં સદાએ યાદ રાખવું કે સર્વ પ્રકારની જહલતાથી બદલી આ દુનિયાને છોડીને આપણે કોઈને કોઈ દિવસે જવાનું તો છે જ. આપણી સાથે કેવળ આપણા સદ્ગુણો જ આવશે માટે કોઈપણ કીંમતે તેવા સદ્ગુણો કમાવા વઢ્યા. ગમે તેમ આપણે આ દુનિયા પર મુકરર સમય પસાર કરી આવતા જીવન માટે બમણી ચઢતી મેળવવાની છે. તમારાં પત્નીને પણ આ જ વસ્તુ કહેશો. તમારાં પત્નીએ જે થોડીક લીટીઓ લખેલી તે વાંચી મને ઘણો આનંદ થયો. ખરે, પ્રભુ તેને સુખી કરશે ને દરેક રીતે મદદગાર થશે. તે કૃષ્ણભક્ત થશે. તેને કૃષ્ણના મધુર નામનો જપ કરતાં શીખવજો અને તે પોતાનો હેતુ પાર પાડી શકશે. તેને જીવાને હું ઘણો અધીરો છું. કૃપા કરીને તેને કહેશો કે હું તેને જ આહું છું. જ્ઞાતા માણેકલાલજીને મારો પ્રેમ આપશો અને કહેશો કે આ નવું વર્ષ તેની વિપુલતાથી

તેને સુખી જનાવે એવું હું હજી છું. આશા છે કે તે સારો હશે. અત્યાર આગળથી તમને ‘પાગલ હરનાથ’ ની ચોપડી મળી ગઈ હશે અને તેની અંદરના દેટલાક પત્રો વાંચી સંતોષ થયો હશે. તમારા દનેહી મંડળમાં તેમ જ સાથે કામ કરતા અધિકારી વર્ગમાં તેની જાને તેટલી વધારે નકલો વેચવા ચત્ન કર્યો. પ્રભુકૃપાએ હું હમણું વધારે સારો છું ને શુભાવેલી તંદુરસ્તી જલદીથી પાછી મેળવવાની આશા રાખું છું. ફરીથી કહું છું કે બહાલા નાથાભાઈને તેમ જ માતાજીને મારા પ્રેમવંદન પાઠવશો.

પ્રેમમાં તમારો,
હર

પ્રકરણ ૩૦ મું.

સીમલા પહાડે ઠાકુરશ્રી હરનાથ.

હિંદના ઉત્તર અને પશ્ચિમ પ્રદેશના સ્થાનોમાં જ્યાં જ્યાં જાંગલીઓનો વસવાટ થયો છે ત્યાંના દરેક સ્થાનમાં જાંગલીઓએ કાલી માતાના મંદીરની સ્થાપના કરી છે અને મંદીરમાં પૂજા વીગેરેની વ્યવસ્થા માટે ખાસ જાંગલી ગ્રાહાણીની નિમણૂક કરી છે. સીમલા પહાડ ઉપર પણ એક કાલીમાતાનું મંદીર છે. પહાડી પ્રદેશોમાં વસ્તા જાંગલીઓ કાલીમાતાના દર્શન કરી કૃતાર્થ માને છે.

શ્રીયુત અટલખિહારીનન્દીની ઠાકુરશ્રી હરનાથની અઠાવીસ પત્રોની પત્રાવલીનો પ્રથમ ભાગ સંજોગવશાત્ શ્રીયુત બામાચરણુ ચટ્ટોપાધ્યાયના વાંચવામાં આવવાથી તેમનો ઠાકુર હરનાથ પ્રત્યેના ભક્તિ ભાવમાં ઘણો વધારો થયો હતો. આ મહાશયના પુત્ર શ્રીયુત કાશીચરણુ ચટ્ટોપાધ્યાય નોકરી કરતા હોવાથી તેઓ પુત્રને અધારનવાર મળવા માટે સીમલા આવળ કરતા હતા. આ મહાશયને સીમલામાં સંજોગવશાત્ સીમલાની એડમ્યુટન્ટ જનરલની ઓફીસમાં એક મોટા અધિકારી મહાશય સતીષચંદ્ર બન્દોપાધ્યાય સાથે મેળાય થયો હતો અને તેમની સાથે વાર્તાલાપમાં તેમને માલમ પડ્યું કે આ મહાશય ઠાકુરશ્રી હરનાથ પ્રત્યે અદ્ભુત ભાવ ધરાવે છે જે બહુી તેમના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. મહાશય સતીષચંદ્ર બન્દોપાધ્યાયે ઠાકુર હરનાથની દીવ્ય શક્તિની ઘણી વાર્તા પોતાની ઓફીસના એક બીજા અધિકારી ઓફીસર મહાશય લોખાનાથ ચટ્ટોપાધ્યાય પાસેથી સાંભળી હતી. આથી મહાશય સતીષચંદ્ર બન્દોપાધ્યાયના મનમાં ઠાકુર પ્રત્યેના પૂજ્યભાવની હાડી છાપ પડી હતી અને તેમને ઠાકુરશ્રી હરનાથ સાથે પત્રવ્યવહાર કરવા ઇચ્છાસા થઈ. શ્રીયુત અટલખિહારીનન્દી સાથે તેઓએ પત્રવ્યવહાર શરૂ કર્યો અને તેમના તરફથી ઠાકુર હરનાથનું કારમીરનું સરનામું મેળવી તેઓ સાથે પત્રવ્યવહાર કર્યો. તેમના પત્રના ઉત્તર ઠાકુર તરફથી રનેહ-

પુર્વક આબ્યા કરતા હતા. આ પત્રવ્યવહારથી શ્યામનામ તેમના હૃદયમાં પહોંચ્યું અને તેમના પ્રાણમાં ઠાકુર હરનાથના દર્શન માટે તીવ્ર જીજ્ઞાસા થઈ.

ઠાકુર હરનાથ કોણ વ્યક્તિ છે તે સાર્વજનીક કથ્યાણુ માટે બાહેર કરવાની ઈચ્છા મહાશય સતીપત્રાંદ્રને થવાથી તેઓએ એક હરિ સભાની સ્થાપના કરી અને તે કાર્મમાં તેમને ધણા અંગાલી બંધુઓનો સાથ મળ્યો. આ સભામાં વખતોવખત કૃષ્ણકથા, કીર્તન તથા ઠાકુર હરનાથ એક મહાન દેવી વ્યક્તી છે તે સંબંધી વાતો થવા લાગી. ઠાકુર સંબંધી આવી ચાલુ સતત વાર્તાલાપથી સભામાં આવવા વાળાની ભક્તિમાં વધારો થતો ગયો અને ઠાકુરશ્રી હરનાથના મધુર નામ સ્મરણની આનંદની લહેરીઓ તેમના મનમાં આવવા માંડી. તેઓના મનમાં વીચાર આવતા કે જોયો ઠાકુરશ્રી હરનાથના અંગત સંબંધમાં આબ્યા છે તેના આનંદની તુલના કોણ કરી શકે? ખરેખર જોયોએ તેઓને જોયા છે તેઓ કામકાજ છોડી તેની પાછળ પાગલ થઈ ફરતા હશે!

હરિ સભાના ભજન ક્રમથી મહાશય સતીપત્રાંદ્ર એને પ્રીતિ ભક્તોને ઠાકુરને સીમલા પધારવા આમંત્રણ આપવા તીવ્ર જીજ્ઞાસા થઈ. મહાશય સતીપત્રાંદ્રે એક પત્ર ઠાકુરને સોનામુખી લખ્યો અને સીમલા પધારવા માટે વિનંતી કરી. આ પત્ર ઠાકુરને ત્યાં સોનામુખી મળ્યો ત્યાં ઠાકુર

પોતે હરસના વ્યાધીને લઈને કેટલાક દિવસ પધારીવશ હતા અને તેને લઈને તેઓનું શરીર ઘણું અસ્વસ્થ થયું હતું. મહાશય સતીપત્રંદ્ર અને ખીજા ભક્તોના આશરેને વશ થઈ ઠાકુરે સીમલા જવા પોતાની અનુમતી દર્શાવી અને ઈ. સ. ૧૬૧૨ના અક્ટોબર માસમાં શ્રીકૃષ્ણમકુમારી દેવી સાથે સીમલા જવા માટે મોનામુખીથી રવાના થયા.

ઠાકુર હરનાથ અને માતા ઠાકુરરાણીના સીમલે પધારવાના શુભ સમાચાર ત્યાના ભક્તલોકોને મળવાથી તેમના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. સીમલાના લક્ષરખતરના એક મોટા ખંડલામાં તેઓના ઉતારા માટે મહાશય સતીપત્રંદ્રે બદોખરત કીધો. ઠાકુર અને માતા ઠાકુર રાણીના સત્કાર માટે ગાડીના સમયે સીમલા સ્ટેશને લોકની મોટી મેદની થઈ હતી એકે ખાસ ગાડીમાં ઠાકુર અને માતા ઠાકુરરાણીને ગાજતેવાજતે ખાસ ઉતારા ઉપર લઈ જવામાં આવ્યા. સરકારી ઓફીસના નાના મોટા ઓફીસરો, પંજાબીઓ, અને ઘણા હિન્દુઓ તેઓના દર્શન માટે એક ખાસ મોટા હોલમાં આગળથી બેસી ગયા હતા. સૌ ઠાકુર અને માતા ઠાકુરરાણીને પગે પડ્યા અને સવારનો ચાહ તથા નાસ્તો લઈ સૌ હોલમાં ઠાકુરની દીવ્ય વાણી સાંભળવા મંડપમાં બેઠા. શરૂઆતમાં પ્રભુનું નામ સંકીર્તન શરૂ થયું અને એકત્રીત થયેલા ભક્તલોકો ખંજાલીઓ સાથે સંકીર્તનમાં સુર મેળવી દીર્ઘ કીર્તન કરવા શ્રાવ્ય અંકીર્તન ખલામ

થયું અને ઠાકુરનું પ્રવચન શરૂ થયું અને કલાકોના કલાક ચાલ્યું. સૌ આનંદમુગ્ધ થઈ ગયા. કેટલાક લોકો ઠાકુરની પરિક્ષા કરવા ઈશ્વર સાંખંધી કેટલાક અણુદેહ રહે જોવા પ્રશ્નો સાથે લાગ્યા હતા પણ તેમના પ્રશ્નોના જવાબ ઠાકુરના પ્રવચનમાં વિના પૂછયે મળી જવાથી તેમના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. ઠાકુર જેટલા દિવસ સીમલા રહ્યા તેટલા દિવસ પુરુષવર્ગ ઠાકુર અને માતા ઠાકુર-રાણીના સમાગમનો લાલ લેતા તેમ જ તેમના ધરની સ્ત્રીઓ પણ ધર કામ ભૂલી ઠાકુર અને માતા ઠાકુર-રાણીના સમાગમનો લાજ લેતી. પુરુષવર્ગ નોકરી માટે ઓશીસ જતાં પરંતુ તેઓ વળતોવળત કાંઈ ખામ કાઢણ કાઢી હરનાથના દર્શન કરવા જતા.

ઠાકુરના સીમલા પધારવાનાં સમાચાર વાયુવેગે પ્રસરવા લાગ્યા અને લોકોની મેદની મોડી રાત સુધી રહેવા લાગી. સતત હિતગરા અને ઠાકુરના કલાકોના કલાકો પ્રવચનથી ઠાકુર અને માતા ઠાકુરરાણીની પ્રકૃતી અસ્વસ્થ બની. તેઓ અખત બિમાર પડ્યા. આનંદને સ્થાને શોક છવાઈ ગયો. ઠાકુરને માતા ઠાકુરરાણીને જોવા માટે સીમલાના ખંગાલી તથા પંજાબી ડૉક્ટરો અને વેદો આવવા લાગ્યા. સીમલાના સ્ત્રીવીલ સરજન સ્ત્રીય પણ તેઓને તથાસંવા આપ્યા. લાજ લોકોના તીવ્ર રોનેહના કારણે ઠાકુર તથા ઠાકુરરાણીની પ્રકૃતી સુધારા ઉપર આવતી મઠી.

અને તેઓ જાને પૂર્ણ તંદુરસ્તીમાં આવી ગયા. ડૉ. રમીથે ઠાકુરને તપાસતાં પોતાનો મત ત્યાંના મુખ્ય ભક્ત દોઢોને દર્શાવતાં કહ્યું કે ઠાકુરનું શરીર દુર્બળ થઈ ગયું છે અને તેઓના દેહમાં લોહી ઘટી ગયું છે. આ કારણથી તેઓને કાશ્મીર નોકરીમાંથી જલદી છૂટા થવા પોતાની સલાહ આપી. સીમલાના ભક્ત દોઢોએ ડૉ. રમીથનું ઠાકુરની પ્રકૃતિ સંબંધી ઉપલું સરટીપીકેટ લઈ કાશ્મીર 'રાજ્યમાં મોકલી આપ્યું.

ઠાકુર અને ઠાકુરરાણી સીમલાથી જવા નીકળ્યા ત્યારે ભક્તોમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. તેઓએ ઠાકુર માથે શરી જે અપાર આનંદ અનુભવ્યો હતો તેની પ્રતિ ક્રિયા રૂપે જ ઠાકુરના જનાથી નીરાનંદમાં છવાઈ ગયો. સ્ત્રી, પુરુષો, બાળકો-બાળીકાઓ અખંડધારાથી રડવા લાગ્યા. જેવી રીતે પ્રિયધન કૃષ્ણચંદ્રની વિરહ વેદના ગોપીઓ અને વૃન્દાવનવાસીઓને થઈ હતી તેની યાદ આ દ્રશ્ય આપી રહ્યું હતું!!

પ્રકરણ ૩૧ 'મુ'

શ્રીજગન્નાથપુરીમાં હરનાથ આશ્રમની પ્રતિષ્ઠા.

ઈ. સ. ૧૯૧૦માં કલકત્તાના શ્રીચુત ભાગવતચંદ્ર મિત્રને ખજર મળ્યા કે પુરી ધામમાં ઠાકુરનો જન્મોત્સવ ઉજવવાનો છે અને તે પ્રસંગે કાશ્મીરથી રજા લઈને

ઠાકુર હરનાથ પણ પુરી આવ્યા છે અને ત્યાંના મેજરટ્રેટ
 ચૂંચુડા નીવાસી શ્રીયુત્ દીનનાથ મહાશયને ઘેર ઉતર્યા
 છે. વિશેષમાં ભાગવતચંદ્રે સાંભળ્યું કે જુદા જુદા ભાગના
 ભક્તો પણ જોવા થયા છે. આ સમાચાર જાણ્યા પછી
 તેઓ વિલંબ કર્યા વિના શ્રીજગન્નાથ દેવના પૂન્ય તીર્થમાં
 પહોંચ્યા અને શ્રીઠાકુર હરનાથના દર્શન કરી દૃતાર્થ
 દયા. તે સમયે રથયાત્રાનો દિવસ હોવાથી લોકોની
 ઘણી ભીડ હતી. અસંખ્ય યાત્રાળુઓ આવેલા હતા.
 “રથેણ વામનં દાન્ટવા પુનર્જન્મ ન વિષતે ॥” આ કારણથી
 લોકોની ગીરદી જામી હતી. તે સિવાય રથમાં
 વામન પ્રજુનાં દર્શન થશે અને દીનનાથ કે મહાશયને
 ઘેર ઠાકુર હરનાથનાં પણ દર્શન થશે, આ જાને કારણને
 હીંપે પુરીમાં આ વખતે લોકોની મોટી સંખ્યા જમા થઈ
 હતી. આવી ભીડમાં રથ જોવા ગયેલ હરનાથના ભક્તોમાંની
 એ સ્ત્રીઓ મૂંઝ થઈ ગઈ. અને સ્ત્રીઓની શોધખોળ કરવા
 માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા. પુરીના પોલીસોએ
 પણ ઘણી તપાસ કરી, પરંતુ તે સ્ત્રીઓને શોધવામાં સી
 નિષ્ફળ ગયા. આ જાણી ઠાકુર ઘણી ચિંતા કરવા લાગ્યા.
 એટલામાં ભાગવતચંદ્રે તેઓના ચરણમાં આવી નિવેદન
 કર્યું કે, “જો મને આજા આપે તો હું તેઓને શોધવા
 માટે જાઉં”. ઠાકુરે આજા આપી.

અંધકારમાં જોવાયેલી જે સ્ત્રીઓને શોધવા માટે પોતાની જાતને ભૂલી નીકળ્યા.

આ જે સ્ત્રીઓ જે શુભ થયેલી હતી તેમાં એક સ્ત્રી વૃદ્ધ હતી અને બીજી યુવતી હતી, યુવતીનું નામ વિનોદિની હતું. તેને ‘વીની વીની’ કહી સૌ બોલાવતા હતા. વૃદ્ધા અને યુવતી ભાગવતચંદ્રને ઠાકુરના ભક્ત તરીકે ઓળખતી હતી. જ્યારે ભાગવતચંદ્ર રાજમાર્ગે ચાલ્યા જતા હતા ત્યારે જુઓ છે કે અસહ્ય ગીદીં હોવાથી માણસ માણસ પર મુતા છે જ્યારે કોઈ જોડેલા છે. આવી રીતે પુરીનો રાજમાર્ગ મનુષ્યોથી ઠંકાઈ ગયો હતો. એક તો રાત્રીનો અંધકાર અને તે હિપરાંત ભીડ પણ ધણી હતી તેથી કેવી રીતે સ્ત્રીઓને શોધવી તેનો નિર્ણય ભાગવતચંદ્ર કરી શક્યા નહિ. છેવટે ‘જય હરનાથ’ બોલી પ્રભુ હરનાથનું સ્મરણ કરી “વીની” “વીની” એમ મોટેથી બોલાવવા લાગ્યા. ભાગવતચંદ્રની અવસ્થા જોઈ ભગવાનને દયા આવી અને આ ઘોર અંધકાર અને લોકોની ભીડ વચ્ચેથી કેમળ કંઠનો એક અવાજ મંડળાયો કે:—“કોણ ભાગવતદાદા?” ભાગવતદાદાએ કહ્યું:—“હાં, તમે ક્યાંથી જાલો છો?” કેમળ કંઠથી જવાબ આવ્યો કે,—“અમે બંને અહીંયાં બેઠા છીએ.” અંધકારને લઈને અમે આવી શકીએ તેમ નથી. તમે અહીં આવો અને અમને લઈ જાઓ.

ભાગવતચંદ્રે કહ્યું, “હું એટલા મારે તો આવેલો છું. હું તારું નામ લઈને મોટેથી જોલ્યા કરીશ, તમે મારો અવાજ ધ્યાનમાં રાખી, મારા તરફ આવો હું તમારી સામે આવ્યો આવું છું.”

ભાગવતચંદ્ર ‘વીની વીની’ કહી મોટે અવાજે જોલાવવા લાગ્યા અને તે અવાજની દીશા તરફ વૃદ્ધા અને યુવતિ આવ્યા આવ્યા, અને ભાગવતચંદ્રને મળ્યા. આ બંને શ્રી મળી જવાથી ભાગવતચંદ્રને હાથમાં સ્વર્ગ મળવા જેટલો આનંદ થયો. પછી તે બંને સ્ત્રીઓને લઈ, ભાગવતચંદ્ર દીનાનાથ કે મહાશયને ઘેર આવ્યા, અને શ્રી ઠાકુર હરનાથના શ્રીચરણમાં ભક્તિભાવથી પ્રણામ કર્યો.

પ્રભુ હરનાથની કૃપાથી જોવાયેલા રત્નો ફરી મળ્યા એ જાણી ઠાકુરના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓએ ભાગવતચંદ્રના માથા ઉપર હાથ મૂકી અશીર્વાદ આપ્યો કે, “બાબા, તમારો ખાંચસો રૂપીઆ પગાર થાયો.” મીલીટરી એકાઉન્ટસ ઓફીસમાં થોડા દીવસ થયા ભાગવતચંદ્ર નોકરી કરતા હતા. ત્યાં તેમનો સાધારણ પગાર હતો. ખાંચસો રૂપીઆ પગાર થશે એટલું સાંભળી ભાગવતચંદ્ર વિચારવા લાગ્યા કે, “ઠાકુર આ શું જોલ્યા ! મારો એટલો પગાર થવા સંભવ છે ?” ભાગવતચંદ્રને વિચારમાં મગ્ન થયેલા જોઈ, વામાચરણ ચટ્ટોપાધ્યાય નામના ઈન્સિગ્નેશન

નિવાસી એક લોકે કહ્યું કે, “ભાગવતચંદ્ર શું વિચાર કરે છે? પાંચસો રૂપીઆ મગારની પાતનો? હાકુરની કયાધી અથડું થઈ શકે છે, એમાં વિચાર કરવા જેવું કંઈ નથી.” ભાગવતચંદ્ર મૌન રહ્યા.

દેશોદ્દેશના લોકો પુરીમાં એકઠા થયેલા હતા. એ પાતનો ઉત્કેષ આગળ થઈ ગયો છે. એનામુખીથી હાકુર હસ્નાથનાં કુટુંબીઓ અને સંબંધીઓ પણ આ ઉત્સવમાં આવેલા હતા. તેમાંથી એક સ્ત્રીને કેલેશ લાગુ પડ્યો. આથી મેજસ્ટ્રેટ દીનાનાથ કેને બીક લાગી, અને તે સ્ત્રીને હોસ્પિટલમાં મોકલી આપી. આ મહિલા મેજસ્ટ્રેટના આશ્રયમાંથી હોસ્પિટલમાં ગઈ, તેથી તે નિરાશ્રય બની ગઈ. ભાગવતચંદ્રને આ પાતની ખબર પડતાં ઘણું દુઃખ થયું. પરંતુ તે શું કરે? ઉપાય નહિ, છતાં ભાગવતચંદ્ર દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર હોસ્પિટલના કેલેશ વોર્ડમાં બેઠાં સ્ત્રીને પોતાની એવાથી મદદ કરતા હતા.

દીનાનાથ કે. મહાશયે જાણ્યું કે, ભાગવતચંદ્ર કેલેશ-વોર્ડમાં જાય છે તેથી તેને આ વાત ગમી નહિ. કારણ કે ભાગવતચંદ્ર આવી રીતે કેલેશ વોર્ડમાં દર્દી પાસે જાય તો ઘરમાં પણ કેલેશના પરમાણુ ફાળેલ થઈ જાય (તો શું કરવું) એવી તેમને બીક લાગી. એક દિવસ દીનાનાથ મહાશયે આ વાતને માટે ભાગવતચંદ્રનો ધાર્મિક તિસ્કાર કર્યો. મેજસ્ટ્રેટના મોહાને લઈને ભાગવતચંદ્ર

કંઈ જોડ્યા નહિ. પરંતુ તેઓનું મુખ જોતા સ્પષ્ટ દેખાતું હતું કે તેઓને તિરસ્કાર થવાથી તેમને ઘણું દુઃખ થયું હતું.

ભાગવતચંદ્રનો તિરસ્કાર થવાથી તેમને ઘણું દુઃખ થયું છે તે ઠાકુર હરનાથે પણ જાણ્યું. આ વખતે શ્રીયુત જગન્નાથ મોકટા નામે એક માણસ ઉત્કલવાસી વહેવાર છવી ઠાકુરના ભક્ત હતા, જે ત્યાં હાજર હતા, તે ઠાકુરની પાસે દિવસમાં બે વખત આવતા. આજે કોર્ટમાં રથયાત્રાની રજા હોવાથી તે બપોરને વખતે પણ આવેલા હતા. જગન્નાથ મોકટાને જોઈ ઠાકુરે કહ્યું, “આલ, તારે ઘેર આવું છું, પુરીમાં જેટલા દિવસ રહીશ તેટલા દિવસ તારે ઘેર રહીશ.” આટલું કહી ઠાકુર ઉભા થયા. ઠાકુરને ઉભા થયેલા જોઈ બધા લોકો ઉભા થઈ ગયા. જગન્નાથ મોકટા વિચાર કરે છે કે, “અહા મારા ઉપર એકદમ ઠાકુરની આટલી કૃપા કેમ થઈ.” તેઓ કારણ જાણી શક્યા નહિ. પરંતુ આ ઘટનાથી મુકતાના મનમાં એવા આનંદના તરંગો ઉઠવા લાગ્યા કે સ્વર્ગનાં નંદનવનમાં પણ તેને આટલો આનંદ થાય નહિ. મેછસ્ત્રેટનો રાજમહેલ જેવો બંગલો પરિત્યાગ કરી ઠાકુર હરનાથે એક સાધારણ માણસની ભાંગેલી ઝુંપડીમાં જઈ તે ઝુંપડીને પ્રકાશિત કરી દીધી. ઘણાં ભક્તોની ચરણરજ મળવાથી તે ઝુંપડી પણ પવિત્ર થઈ ગઈ.

આ બનાવ બન્યા પછી ઠાકુર હરનાથે સઘળાં ભક્તોને

કહ્યું કે, “આ તીર્થસ્થાનમાં ઘણું લોકો લેગા થાય છે, અને તેથી ઘણાં દુઃખી દર્દી લોકોને કયાંય આશ્રય મળતો નથી. મારે અહીં એક આશ્રમ સ્થાપવામાં આવે એવી વ્યવસ્થા કરો.” સઘળાં ભક્તોએ આશ્રમની જરૂરીયાત છે એવો મત આપ્યો. દક્ષિણેશ્વર નીવાસી વામનચરણ ચટ્ટોપાધ્યાય મહાશયે આશ્રમને મારે જમીન ખરીદવાનો ભાર સ્વીકાર્યો અને તે મારે તેઓને પુરીમાં રહેવાનું કહી ઠાકુર હરનાથ કાશ્મીર ગયા અને સૌ ભક્તો પોતપોતાને સ્થાને ગયા. ભાગવતચંદ્ર કલકત્તામાં આવ્યા, ઠાકુર હરનાથના આશીર્વાદ પ્રમાણે પાંચસો રૂપીયા પગાર ધવાતું તો ફર રહ્યું, પરંતુ તેને બદલે તેઓ ઘણાં ખિમાર પડી ગયા. તેનું જીવન લેવાને મારે ચમના ફૂતો વચ્ચે ખેંચતાણ થવા લાગી, અને છેવટે ડોક્ટરોએ પણ કહી દીધું કે તે જીવી શકે તેવી આશાનું ચીન્હ દેખાતું નથી. ભાગવતચંદ્રના પતિએ એક રીજાઈ તાર ઠાકુરને ક્યો અને પોતાના સ્વામીના જીવન મારે ભીક્ષા માગી. ઠાકુર હરનાથે તે તારને જવાબ આપ્યો. પણ તેમાં રોગની સાત કંઈજ ન હતી. ઉલટું “તમારા સ્વામીનો પગાર પાંચસો રૂપીયા થયો” એટલુંજ લખેલું હતું. મિત્રગૃહીણી ચમળ ગર્ગ કે, “મારા પ્રભુએ જે જવાબ આપ્યો છે, તેથી આડકતરી રીતે મારા પતિના જીવનની રક્ષા થશેજ. ડોક્ટરોએ ભલે ગમે તેમ કહ્યું પણ મારા સ્વામીનું કંઈ

પણ અમંગલ થશે નહિ અને મારા મેંથાનું ચીંદુર અખંડ રહેશે.”

મિત્રગૃહીણીનું આ અનુમાન સાચુ થયું. અને ભાગવતચંદ્ર સાબત થઈ ગયા. શરીરમાં શક્તિ આવ્યા પછી ઓપ્રીસમાં ગયા. કોણ જાણે ચામાટે મોટા સાહેબની કચ્છાદ્રષ્ટિ તેમના ઉપર પડી. તરતજ મોટા સાહેબે પોતાની ઓપ્રીસમાં ભાગવતચંદ્રને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે,—“બાળુ, તમે એકાઉન્ટશીપની પરિક્ષા આપો.” ભાગવતચંદ્રે કહ્યું, “સાહેબ, હું પાસ કેમ થઈ શકીશ?” સાહેબે કહ્યું, “કેમ પાસ નહિ થઈ શકે? પ્રયત્ન કરશો તો નક્કી પાસ થઈ શકશો.”

ભાગવતચંદ્રે એકાઉન્ટશીપની પરિક્ષા આપી. પાસ થયા, અને તેઓને બીજી નોકરી મળી. તેઓને ફોર્ટ વીલીયમમાં પાંચસો રૂપીયાને બદલે છસોનો પગાર થયો. પાસ થયા પછી સાહેબે કહ્યું, “બાળુ તમારે નૈનીતાલ જવું પડશે.” ભાગવતચંદ્રે કહ્યું, “ઘણું સાફ”

સાહેબે કહ્યું, “તૈયાર રહેજો. ઓર્ડર આવતાં જવાનું થશે.” બીજી તરફ પુરીમાં આશ્રમ બનાવવા માટે જુદે જુદે ઠેકાણેથી ફંડ સર કરવામાં આવ્યું. હાથરાસના અટલબિહારી નંદી આ કામ માટે ઘણી મહેનત કરી રહ્યા હતા. તેઓએ ઘણાં રૂપીયા લેગા કરેલા હતા.

ફૂંડ ચાલુ થઈ ગયું, પણ જમીન મળવાનું ચોકસ થયું નહિ. શ્રીયુત વામાચરણ ચત્તોપાધ્યાય ગદ્ગદાશય જમીન ખરીદવા માટે પુરીમાં ઘણાં દિવસ રોકાયા પણ જમીન મળી શકી નહિ અટલણિહારીએ ઠાકુરને લખ્યું કે “જો જમીન મળી શકતી નથી તો પછી હોકાના પૈસા નકામા રાખવા તે ઠીક નથી.” ઠાકુરની આસા યત્તાં શરૂ હોકાના પૈસા પાછા આપી દેવામાં આવ્યા. આ વાત જાણવાથી ભાગવતચંદ્રને ઘણું દુઃખ થયું. તેઓએ ઠાકુરને લખ્યું કે “જો મને આસા આપો તો હું જમીન ખરીદવા માટે પ્રયત્ન કરું.” ઠાકુરે લખ્યું, ‘ઘણું સારું.’ આ વખતે ભાગવતચંદ્રને નૈનીતાલ જવાની વાતચીત ચાલતી હતી. ચોપ્રી અને હુકમ આવ્યા પછી નૈનીતાલ જવાનું હતું. તેથી તેણે ચોપ્રીસમાં જણાવ્યું કે શ્રીડા દિવસ માટે માટે પુરી જવા રજાની જરૂર છે; દરમિયાન મને પુરીમાં ખર્ચ આપવામાં આવશે તો હું તે હુકમ પ્રમાણે નૈનીતાલ જઈશ. આ પ્રમાણે ચોપ્રીસમાં ખર્ચ આપી ભાગવતચંદ્ર જમીન ખરીદવા પુરી ગયા.

આ વખતે શ્રીયુત નગેન્દ્રનાથ ચત્તોપાધ્યાય પુરીના ટેપુટી માલ્ટ્રેટ હતા. આ નગેન્દ્રનાથ પણ ઠાકુરના ભક્ત હતા. શ્રીયુત વામાચરણ ચત્તોપાધ્યાય પણ નગેન્દ્રનાથ ચત્તોપાધ્યાયને ઘેર આશ્રમ માટે જમીન ખરીદવા રોકાયા હતા. ભાગવતચંદ્ર પણ તેમને ત્યાં જઈ રહ્યા,

ઇ. સ. ૧૯૧૧માં ઘણા દિવસની મહેનત પછી દરિયાકિનારે સ્વર્ગદ્વાર ઉપર સાહાત્રણ એકરનો જમીનનો ખેલ મેળવી શક્યા. ભાગવતચંદ્રને નૈનીતાલ જવા માટે ઓપ્રીસ તરફથી તાર મળ્યો. તેથી તેઓએ તે જ દિવસે ખરીદેલી જમીનનું ખત રજીસ્ટર્ડ કરાવ્યું અને પછી ભાગવતચંદ્ર કલકત્તા આવી નૈનીતાલ પોતાની નોકરી ઉપર ગયા. એક શ્રીમંત ભક્ત બાબુ રાધાચરણદાસે ફંડ ઉધરાવી આ જગ્યા ઉપર એક સુંદર મકાન બાંધાવ્યું અને તેનું નામ “હરનાથ અનાથ આશ્રમ રાખ્યું.” બંગાલ, બિહાર, ઓરીસા, નાગપુર, મદ્રાસ અને મુંબઈના ઠાકુર હરનાથના ભક્તોને ઠાકુરને મળવા માટે આ આશ્રમ બહુ અનુકૂળ થઈ પડ્યો.

આસરે સાડીચારસો વર્ષ ઉપર આ જ સ્થલે શ્રીગૌરાંગપ્રભુનું રોજ આગમન થયાં કરતું અને આ સ્થળના આગલા ભાગના ઘાટ પર શ્રીગૌરાંગપ્રભુ સમુદ્રમાં સ્નાન કરતા હતા. વળી આ સ્થળ ઉપર શ્રીગૌરાંગપ્રભુ હંમેશાં સંકીર્તન કરતા હતા. આ સંકીર્તનનો ધ્વનિ હજુ પણ સાંભળવાની ઇચ્છા ધરાવનારને મધ્ય રાત્રીના સમયમાં સંભળાય છે. આશ્રમના ઈશાન ખુણામાં મકાન બાંધતાં એક પરાત બાંધવામાં આવી હતી તેના એક વાંસમાંથી “હરિહર જાલ” નો અવાજ હંમેશાં આજો વખત નીકળ્યા કરતો હતો. આ અવાજ ઘણા લોકોએ સાંભળ્યો હતો. આ વાત બ્યારે

ઠાકુરશ્રીને કહેવામાં આવી ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, “આ ધામની જગ્યામાં શ્રીગૌરાંગદેવનાં ચરણની ધુલી લાગેલી હોવાથી આ ચરણધુલી લેવા માટે મહાપુરુષો સૂક્ષ્મરૂપમાં અવારનવાર આવ્યા કરે છે. આ ધામની પવિત્રતા જાહેર કરવાના હેતુથી આશ્રમના ઈશાન ખુણામાં એક વાંસમાંથી “હરિહર જોલ” નો ધ્વનિ નીકળ્યા કરે છે માટે આ વાંસની ક્ષદીપણ ઊડતી કરતાં નહિ.” આ વાંસ ધણા વરસ સુધી રહ્યા પાદ એકાએક જમીન પર પડીને તેના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા અને તે ચૂરાઓ અદૃશ્ય થઈ ગયા.

આશ્રમના હિંદુધાટન પ્રસંગે ધણા જાણવા જોગ બનાવેા બન્યા. ઠાકુરે સૌને શ્રીગૌરાંગરૂપે દર્શન કરાવ્યાં અને આ ધામ શ્રીવૃંદાવનરૂપમાં બદલાઈ ગયું અને ત્યાં આધનાર લક્ષ્મી પ્રેમના આવેશમાં નાચી ફૂલી હોય આનંદ અનુભવતા.

આ આશ્રમનું નિમિત્ત કારણ શ્રીયુત દીનાનાથ કે. મહાશય બન્યા હતા. જે સેનાસુખી નિવાસી કેલેરાવાળી સ્ત્રીને તેણે હોસ્પીટલમાં દાખલ ન કરી હોત, અને જાગવતચંદ્રનો તે સ્ત્રીની સેવા બદલ તીરસ્કાર ન કર્યો હોત તો આ આશ્રમની સ્થાપના કરવાની કલ્પના પણ ઠાકુર હરનાથના મનમાં ન થઈ હોત. “ઈશ્વર જે કરે છે તે સારા માટે.” આ કહેવત જે ચાલી આવે છે તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો આ આશ્રમ આપે છે. કેલેરા રાગિણી સ્ત્રી-તે

રોગથી પરલોક સીધાવી ગઈ છે એ દુઃખની વાત છે કારણ કે તેણીના નીચીત્તથી આ આશ્રમની પ્રતિષ્ઠા થઈ છે. તેણે જીવતાં આ બાણ્યું હોત તો તેના આનંદનો પાર રહેત નહિ.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

પ્રભુહરનાથના પ્રચાર તથા પ્રવાસ.

‘પાગલ હરનાથ’ના પ્રથમ ભાગના ગુજરાતી અનુવાદનો અપૂર્ણ ભાગ પૂરો કરવાનું કાર્ય સુરતના શ્રીયુત નર્મદા-શંકર બાલાશંકર પંડ્યાએ હાથમાં લીધું. આ ભાઈ નાથાભાઈદ્વારા ઠાકુરશ્રી હરનાથના સંબંધમાં આવ્યા હતા અને તેઓ તેમના હસ્તક બંગાલી શીષ્યા હતા. પાગલ હરનાથનો પ્રથમ ભાગ ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયો.

શ્રીહરનાથના આદેશથી વિઠ્ઠલદાસ તથા માણેકલાલે પાગલ હરનાથના પુસ્તકોનું પ્રચાર કાર્ય ઉપાડી લીધું. ઠાકુરશ્રીના આશીર્વાદથી કલકત્તામાં શ્રીહરનાથ તત્ત્વ-પ્રચારિણિ સભાએ ‘પાગલ હરનાથ’ તથા ‘ઉપદેશામૃત’ના પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા હતાં તેની નકલો મુંબઈ મંગાવી તેના પ્રચારનું કાર્ય તેઓએ આરંભ્યું. હિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગમાં તથા યુરોપ અને અમેરિકાના પ્રદેશમાં થિયોસોફિકલ સોસાયટી મારફતે પ્રચારનું કાર્ય ફેલાવ્યું.

હાકુરશ્રીના આશીર્વાદથી દુનિયાના પ્રત્યેક સ્થળેથી પુસ્તકો માટે અસંખ્ય પત્રો આવવા લાગ્યા. અનેક સજ્જનો અને સન્નારીઓએ હાકુરશ્રી સાથે પત્રવ્યવહાર શરૂ કર્યો અને તેઓ દિવ્ય આનંદનો લાભ લેતા થયા.

કારમીર સ્ટેટની મોકરીમાંથી પ્રભુ હરનાથ ઇ. સ. ૧૯૧૩માં નિવૃત્ત થયા. તેઓનું માસિક પેન્શન રૂ. ૧૭-૧૨-૦ મુકરર થયું હતું.

નિવૃત્ત થયા બાદ પ્રભુ હરનાથે પોતાનું જનકલ્યાણનું કાર્ય શરૂ કર્યું. તેઓના પ્રભુપ્રેમથી પૂર્ણ અપૂર્વ પત્રો જે “પાગલ હરનાથ”ના નામથી જુહીજુહી શાપામાં પ્રસિદ્ધ થયા હતા તે સમસ્ત ભારતમાં તેમ જ વિશ્વના જુહાજુહા દેશોમાં પ્રભુના યુગ આદેશ તરીકે વિશ્વમાન્ય થયા. પ્રભુ હરનાથ “પાગલ હરનાથ”ને નામે સુવિખ્યાત થયા અને પ્રભુપ્રેમની પ્રાકટ્ય પ્રતિમા “યુગાવતાર હરનાથ” તરીકે પૂજવા લાગ્યા.

હવે, ભારતના ખૂણેખૂણેથી તેઓને આમંત્રણ મળવા માંડ્યા. અસંખ્ય પત્રો દોગ તેમને આવતા અને આહ્વિત તેઓ પત્રસાગરમાં ડૂબ્યા રહેતા. સ્વહસ્તે જવાબો નિયમિત તેઓ પ્રત્યુત્તર આપતા. તેઓના એકધારી લિખિત પત્રોમાં એકપણ છંદો નહિ તે તેમના પત્રલેખનની અપૂર્વતા.

પત્રોદારા પાગલ હરનાથે માનવ સમાજને પ્રભુપ્રેમમાં પાગલ બનાવી આકર્ષ્યા. અનેકોના જીવનમાં પરિવર્તન

કર્તુ અને સર્વ ધર્મોનું એકીકરણ કરી વિશ્વપ્રેમદ્વારા તેઓ પ્રત્યેક કોમ તથા ધર્મના ધર્મગુરુ તરીકે માન્ય થયા.

પાગલ હરનાથે ભારતના અસંખ્ય સ્થળોએ પ્રવાસ કરી ભારતભૂમિને પાવન કરી છે. પતિતો પર તેઓનો પ્રેમ અદ્ભુત હતો. રાયથી રંક દરેક જણ પર તેઓનો એકસરખો પ્રેમ રહેતો. પ્રત્યેકને લાગતું કે તેના પર હરનાથનો પ્રેમ અત્તીમ છે. દુઃખીઓના દુઃખ સ્વયં સહન કરી અને પાપીઓના પાપનો ભોળે સ્વયં સ્વીકારી હરનાથ માનવ સમાજને પ્રભુ પ્રતિ ખેંચી જતા. વ્યાધિઅસ્તના વ્યાધિઓ સ્વયં લોગવી અપૂર્વ સુખ અને શાન્તિ દાન કરતા. પંડિતો સાથે પંડિત અને બાળક સાથે બાળક બની સૌના માનીતાં થયા.

ભારતવર્ષના વિવિધ સ્થળોએ પ્રભુ હરનાથે પર્યટન કર્યું. દક્ષિણમાં ધનુષકોટિ તીર્થથી તે હિમાલયના અમરનાથનો પ્રદેશ, રાવલપિંડીથી કલકત્તા, પૂર્વબંગાલ, ચિતાગોંગ, આસામ, રંગુન તેમજ મુંબઈ, મદ્રાસ તથા પંજાબ પ્રાંતના શહેરમાં અને ગામડામાં હાકુરશ્રીએ પ્રવાસ કર્યો.

તેઓનાં મુખ્ય પ્રવાસસ્થળ નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. ચંદ્રનગર. (શ્રીયુત તારામસાદ ઘોષ અને દુર્ગાપ્રસાદ ઘોષ)
૨. ચિનસુરા. (શ્રીયુત નંદલાલ પાલ અને શ્રીયુત સુધીરજન શેઠ)

૩. હુગલી બાગાટી. (શ્રીયુત વિનયમિત્ર)
૪. કાલના. (મહાપ્રભુ બતી, શ્રીયુત આનંદલાલ ગોસ્વામી અને શ્રીયુત નરેશચંદ્ર મુકરજી)
૫. ભંકુરા, પાટપુર. (શ્રીયુત અકિંચન નન્દી)
૬. મિડનાપોર. (શ્રીયુત શિરિષચંદ્રદત્ત અને શ્રીયુત જીતેન્દ્રનાથ ચોધરી)
૭. ખડગપુર. (શ્રીયુત ઘોષ બિહારીદાસ)
૮. નવદ્વિપ. (ગૌરાંગવાડી.)
૯. ખરહામપોર. (શ્રીયુત કિરેન્દુ ઘોષ)
૧૦. હેટમપોર.
૧૧. દેવાસ (સિનિયર) (મહારાજાસાહેબ)
૧૨. મુંબઇ. (પ્રથમ) વિઠ્ઠલદાસ નાથાભાઈ મહેતા, મુલ્લુભાઈ માધવદાસ ની ધર્મશાળા, માધવભાગ આગળ.
૬ વખત શેઠ કન્યાલુદાસ કેશવદાસ ના કૃષ્ણકુંજમાં)
૧૩. ગંજામ (બેજવાડા ગોપાલપુરમ)એ વખત શ્રીયુત એ. એસ. નારાયણરાવ
૧૪. ગયા. (શ્રીયુત રખાલદાસ મુખોપાધ્યાય ગવર્નમેન્ટ પ્લિડર અને શ્રીયુત રાધીકા પ્રસાદ ન્યુઓગી)
૧૫. ધનબાદ. (શ્રીયુત વિજય કેશવ મીટર, શ્રીયુત શિવદાસ બન્દોપાધ્યાય, શ્રીયુત રામનારાયણ હરી)

૧૬. બાલાસોર. (સ્વ. રાધાચરણદાસ જમીનદાર)
૧૭. કટક. (શ્રીયુત ટહુલપ્રસાદ રાય, શ્રીયુત જ્યોતિશચંદ્ર
ચોધરી, શ્રીયુત જ્ઞેગેશચંદ્ર ઘોષ, રાયસાહેબ
અયોરનાથ મુખોપાધ્યાય, શ્રીયુત લલિતચંદ્ર
ઘોષ, શ્રીયુત સરલા સુંદરપાલ)
૧૮. પુરી. (શ્રીયુત જગન્નાથ મુખત્યાર, શ્રીયુત જ્યોતિંદ્ર-
નાથ ઘોષ મુનશ્રીદ્, શ્રીયુત હીનાનાથ ડે
હરનાથ અનાથ આશ્રમ)
૧૯. કાનપુર. (શ્રીયુત જ્યોતિચંદ્ર ચરણરાય.)
૨૦. કુકુન્ડ. (શ્રીયુત હેમચંદ્ર ઘોષ)
૨૧. છાપરા. (શ્રીયુત સતિષચંદ્ર સીંગ ઈ. સ. ૧૯૧૯,
શ્રીયુત ભુપેન્દ્રનાથ ચક્રવર્તિ માર્ચ ૧૯૧૭,
શ્રીયુત ચંદ્રકાન્ત ચક્રવર્તિ સિવિલ સરજન,
ડિસેમ્બર ૧૯૧૭.)
૨૨. આસન સોલ. (શ્રીયુત ભદ્રવચંદ્ર ગંશુલી, શ્રીયુત
રાધા વિનોદ ન્યુ યોગી, શ્રીયુત સુરેન્દ્ર-
નાથ મિટર)
૨૩. દિલ્હી. (શ્રીયુત રાધાવિનોદ ન્યુયોગી, શ્રીયુત ચિરં-
જીલાલ, શ્રીયુત જ્યોતિપ્રસાદ)
૨૪. ડેહરાડુન. (શ્રીયુત સી. પી. સીંગ, બાર-એટ-સો)
૨૫. દારકા. બે વખત.
૨૬. તુંડલા (શ્રીયુત ગોપાલ મુખોપાધ્યાય, શ્રીયુત કાલિ-
ચરણ ગીટર, પે-કલાઈ.)

૨૭. ઈટાવા. (શ્રીયુત જ્યોતિપ્રસાદ)
૨૮. ફિરોજાબાદ. (શ્રીયુત નટખિહારી મુખોપાધ્યાય)
૨૯. નાગપુર. (શ્રીયુત જી. એન ફાટક, શ્રીયુત નિખારન ચંદ્ર પાઠક)
૩૦. ભાદ્રક. (શ્રીયુત ભાગવત ચંદ્ર દાસ, સ્વ. રાધાચરણદાસ, શ્રીયુત કાલિચરણરાય, રાયજેગેશચંદ્ર દત્ત બહાદુર)
૩૧. નીલગીરી. (શ્રીયુત રામચંદ્ર મુખોપાધ્યાય-ડા. શશી-ભુપલ મુખોપાધ્યાયના પિતાજી)
૩૨. ધનકનાલ. (રાજબતી)
૩૩. અલીગઢ (શ્રીયુત ગંગાધર ફાટક)
૩૪. વૃંદાવન (હરકુસુમ કુંજ)
૩૫. હાથરસ (સ્વ. શ્રીયુત અટલખીહારી નન્દી)
૩૬. રાવલપીન્ડી (શ્રીયુત શશીભુપલ બંદોપાધ્યાય, શ્રીયુત ગોપાલચંદ્ર દાસ, સ્વ. રાધાવદન સીલ)
૩૭. શ્રીમલા (શ્રીયુત સતીષચંદ્ર બંદોપાધ્યાય અને શ્રીયુત સમલેશ્વર બંદોપાધ્યાય)
૩૮. બનારસ (પ્રોફેસર ભુવનમોહન પકરાત્રી.)
૩૯. અલ્હાબાદ (શ્રીયુત શશી ભુપલ મુખોપાધ્યાય.)
૪૦. શ્રીનગર (પંડીત ગોપાલ જ્યુનુધર)
૪૧. જમ્મુ (પખીડાખીનુંધર)
૪૨. મૈમતસીંગ-અકારાબારી, મુનહેરજીના. (શ્રીયુત રાયમોહનરાય)

૪૩. શાન્તીપોર (નડીયા)

૪૪. બેરીસલ (રાયસાહેબ અક્ષયકુમાર શુભા હરનાથ આશ્રમ.)

૪૫. રાધાનગર (મીડનાપોર) શ્રીયુત રામગોપાલ ભટ્ટાચાર્યજી

૪૬. ઝીખરા (હાઉરા) શ્રીયુત કીશોરીમોહન રાય

૪૭. કલકત્તા. (અવરનવર અનેક વખત)

૧૬૮ (૮) અપર સરકયુલરરોડ, શ્રીયુત
નારાયણચંદ્ર ઘોષ

૧૮ શીરીષ ચોધરીલેઈન, ટલ્લાહ, શ્રીયુત
ભાગવતચંદ્ર મીત્ર

૧૫ ચુનાપુકરલેઈન, શ્રીયુત દીનેન્દ્રકૃષ્ણજી

૨૪ મીડલરોડ, એનટલી, શ્રીયુત રામ-
રખાલ ઘોષ

૬૦ ડાઉનરલેઈન, ટાલટોલ્કા શ્રીયુત
ફણીભુષણ જોષી

૫૪ માલ્કોટોલાસ્ટ્રીટ અને બરાનગર
શ્રીયુત સરતચંદ્ર ડે.

૨૧ કુમારટલીસ્ટ્રીટ, શ્રીયુત અટલ-
બીહારી કન્નુ

૧ બેલટોલારોડ, સ્વ. શ્રીયુત દશરથી
સન્યાલ

રૂપચંદ્ર મુકરજી લેઈને, શ્રીકૃત તરકનાથ
મુકરજી અને વૈવનાથ મુકરજી
૧૫૬ જાકુલ જમાનરોડ, શ્રીકૃત શૈરીરકુમાર
ધોધસ

૪૮. હાઉસ (શ્રીકૃત જે. જેન. મીટર અને શ્રીકૃત
પ્રકુલચંદ્ર જંજુલી.)

૪૯. ખેડીપુર ખિરભુખ (શ્રીકૃત વસન્તકુમાર મુકરજી)

૫૦. મોંગીર (શ્રીકૃત નરેન્દ્રનાથ ચક્રવર્તી)

૫૧. બેંકુરા (શ્રીકૃત મણિન્દ્રનાથ મુકરજી)

૫૨. સુરત (માણેકલાલ તથા નિકુલલાલ નાથાલાલ મહેલા
નટવરલાલના લગ્ન પ્રમુખે)

૫૩. જંજી (શ્રીકૃત હરિભાઈ આબીન)

૫૪. જાકોર

૫૫. વડોદરા (જરોહા સ્ટેટ ગેસ્ટહાઉસ)

હાકુર હરનાથની પંચરામણીની કેટલીક આજુબા લાયક
વટનાઓ.

(૧)

મુંબઈ.

સિનિયર હેવાસ સ્ટેઈટનાં મહારાજા સર પુકેશ્વરાય
કલકત્તાના સુપ્રસિદ્ધ આધ્યાત્મિક માસિક "The Hindu
spiritual magazine"માં હાકુરશ્રી સંબંધી લેખ તથા

હાકુરશ્રીને મુંબઈ જવા માટે ઘણો વખત થયા
 ઇચ્છા હતી. તેઓશ્રીએ દેવાસથી એક પત્ર મુંબઈ વિઠ્ઠલદાસ
 નાથાભાઈ મહેતાને લખ્યો અને તેમાં જણાવ્યું કે તેઓ
 કુટુંબ મહિત દેવાસથી મુંબઈ જવા વિચાર રાખે છે.
 હાકુરશ્રીને મુંબઈ પધરાવવા માટે વિઠ્ઠલદાસ, તેમના મોટા-
 ભાઈ માલેકલાલ તથા હાકુરશ્રીના અનેક ભક્તોની
 યોગ્ય વખત થયાં તીવ્ર ઇચ્છા હતી. આ તકને લાભ લઈ
 શ્રીને મુંબઈ પધરાવવા ભાઈ માલેકલાલે યોગ્ય ઉપાય-

કલકત્તાની હરનાથ તત્ત્વ પ્રચારિણિ સભા તરફથી પ્રગટ થયેલાં “પાગલ હરનાથ” અને “ઉપદેશામૃત” પુસ્તકો વાંચી ઠાકુરશ્રી હરનાથ પ્રત્યે આકર્ષાયા. મહારાજ શ્રીકૃષ્ણના અનન્ય ભક્ત હતા અને શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ મહોત્સવ દરમિયાન ધામધુમથી યોજાતા રોઈટમાં ઉજવતા હતા.

ઇ. સ. ૧૯૧૩માં શ્રીકૃષ્ણ જન્મમહોત્સવ પ્રસંગે ઠાકુરશ્રીને તેમના કુટુંબ સાથે યોજાતા રોઈટમાં પધરાવવા મહારાજને વિચાર થયો. રોઈટના Educational Departmentના મુખી શ્રીયુત ગંગાધરરાય શાસ્ત્રીએ ઠાકુરશ્રીના સોનામુખીના ઠેકાણા માટે ઠાકુરશ્રીના ભક્ત વિકુલદાસ નાથભાઈ મહેતાને પત્ર લખ્યો અને તેમના તરફથી ઠેકાણું મેળવી મહારાજને યોજાતા ‘એક ધામ અમલદારને ઠાકુરશ્રીને તેમના કુટુંબ સાથે રોઈટમાં ઉત્સવ પ્રસંગે પધારવા વિનંતિ કરવા સોનામુખી મોકલાવ્યા. મહારાજના આમંત્રણને માન આપી ઠાકુરશ્રી યોજાતા કુટુંબ સાથે આ અમલદાર સાથે સોનામુખીથી દેવાસ પધાર્યા.

ઠાકુરશ્રીની પધરામણીથી મહારાજ સાહેબને બહુ આનંદ થયો અને શ્રીકૃષ્ણ જન્મમહોત્સવ પાણી આદિ આનંદમાં ઉજવાયો. ઠાકુરશ્રીના દર્શનને તેમ જ તેઓના અમૃતમય પ્રવચનને લાભ દેવાસના મહારાજસાહેબે તેમના કુટુંબવર્ગે અને ત્યાં વસતા ઘણા લોકોએ લીધા.

હાકુરશ્રીને મુંબઈ જવા માટે ઘણો વખત થયાં ઇચ્છા હતી. તેઓશ્રીએ દેવાસથી એક પત્ર મુંબઈ વિઠ્ઠલદાસ નાથાભાઈ મહેતાને લખ્યો અને તેમાં જણાવ્યું કે તેઓ કુટુંબ સહિત દેવાસથી મુંબઈ જવા વિચાર રાખે છે. હાકુરશ્રીને મુંબઈ પધરાવવા માટે વિઠ્ઠલદાસ, તેમના મોટાભાઈ માલેકલાલ તથા હાકુશ્રીના અનેક ભક્તોની ઘણો વખત થયાં તીવ્ર ઇચ્છા હતી. આ તકને લાભ લઈ હાકુરશ્રીને મુંબઈ પધરાવવા ભાઈ માલેકલાલે શ્રીયુવ છોટલાલ ઇશ્વરલાલ મહેતાને દેવાસ મોકલાવ્યા.

ઈ. સ. ૧૯૧૩ના મષ્ટેશ્વર મહિનાની ૫ મી તારીખે હાકુશ્રી પોતાના કુટુંબ સાથે મુંબઈ પધાર્યા. હાકુરશ્રીને રહેવાનો પ્રબંધ માધવળાજ માથે મુજબભાઈ માધવદામની ધર્મગાળામાં એક મોટા બેંગલામાં કરવામાં આવ્યો. હાકુરશ્રીના મુંબઈમાં આગમનના સમાચાર મુંબઈના પત્રોમાં પાંચી તેમના દર્શન માટે મુંબઈના તેમ જ સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ વગેરે સ્થળોના “પાગલ હરનાથ” અને “ઉપદેશામૃત” પુસ્તકદારો પત્રિચિત થયેલા ઘણા લોકો આવવા લાગ્યા. મુંબઈના જાણીતા શ્રીભદ્રવજી મહારાજ હાકુશ્રીના આગમનના ખબર મળવાથી તેઓ પોતાની તાજન માંડળી લઈ ઉપલા રથે જેજ નામ સંહીર્તન કરવા આવના.

હાકુશ્રીના થોડા ચક્રવાચથી તેમજ તેઓશ્રીની શ્રીકૃષ્ણ અંબથી અમૃતગતી વાળીથી મહાગજશ્રી જાદવજી મહા

રાજને યહુ આનંદ થયો અને કાકુરશ્રી મુંબઈમાં એક અઠવાડિયું રહ્યા તે દરમિયાન તેઓ કાકુરશ્રી પાસે રોજ આવ્યા કરતા. કાકુરશ્રીના પ્રવચનનો લાભ બીજાં અન્ય જનોને મળે તે માટે તેઓ પોતાની સાથે મુંબઈના બહીતા ભક્ત શ્રીયુત અમૃતલાલ પઠિયારને લાવતા અને તેમની પાસે કાકુરશ્રીના પ્રવચનની નોંધ લેવડાવતા. આ નોંધ મુંબઈના અઠવાડિકે પત્ર “જુગરાતી”માં છપાવવામાં આવી.

કાકુરશ્રીની ત્યારણાદર્શી બીજી છ પધરામણી મુંબઈમાં વાલકેશ્વર રીડજરૈડ ઉપર આવેલા શૈલ કલ્યાણદાસ કેશવદાસના “કૃષ્ણકુંજ” ભંગલામાં થઈ હતી. શૈલશ્રીના પુત્રો શ્રી. દારકાદાસ, શ્રી. જગમોહનદાસ, શ્રી. ભગવાનદાસ અને તેમના કુટુંબના સૌ બહુ ભેટલા દિવસ કાકુરશ્રી મુંબઈમાં રહેતા તેટલા દિવસ કાકુરશ્રીની સેવામાં રાત્રી-તિવસ નિયુક્ત રહેતા. દરેક ધર્મ તથા ભતિના લોકો મોડી રાત સુધી તેઓના દર્શન માટે આવતા અને હજારો લોકો તેમની અમૃતમય વાણીનો લાભ લઈ મુગ્ધ થતાં. શ્રી ભગવાનદાસનાં સહયોગિણી શ્રીમતી વિમલા મા પ્રભુ હરનાથનાં અનન્ય ભક્ત થયાં. તેઓ પ્રભુ હરનાથને ગોપાલભાષે ભજવા લાગ્યાં. હરનાથ હરગોપાલ જન્યા. શ્રી વિમલા મા પ્રભુ હરનાથ પ્રાપ્તે અનન્ય પ્રેમ અને ભક્તિ ધરાવે છે અને તેથી તેઓ ભક્તવૃન્દમાં યથોદામા તરીકે વિખ્યાત છે.

(૨)

નાગપુર.

નાગપુર નિવાસી અલીગઢના હેત્થ ઑપ્રીમર શ્રીધુત ડૉ. નારાયણ ગંગાધર ફાટક, જાતે મહારાષ્ટ્ર પ્રાણી, ઇ. મ. ૧૯૨૭ પહેલાં ઠાકુરશ્રી હરનાથના ઘડા સંબંધમાં આવ્યા હતા. તેમની મારફતે નાગપુરના કેટલાક સુશિક્ષિત લોકો ઠાકુરશ્રીના અંબમાં આવ્યા હતા.

ઇ. મ. ૧૯૨૧માં ઠાકુરશ્રીને જન્મ મહોત્સવ આ બ્રહ્મ લોકોએ ઉજવવા નિશ્ચય કર્યો અને તેને માટે ગોઠવણ પણ કરી. પરંતુ કેલકત્તાના ઠાકુરશ્રીના ભક્તીના આસ આગ્રહથી આ જન્મમહોત્સવ કેલકત્તાના ધરમગરમાં ઉજવવામાં આવ્યો. આથી નાગપુરના ભક્ત લોકોનું મીલ નાશ થયું, પરંતુ દૈવ ઈચ્છા બળવાન છે અને પરમાત્મા જે કરે છે તે આપને માટે જ છે એ ધોરણે તેઓએ ચેતના મનનું અમાધાન કર્યું.

ઇ. મ. ૧૯૨૨માં ઉપલા ભક્ત લોકોએ ઠાકુરશ્રીને જન્મમહોત્સવ ઉજવવા વિચાર દીધો પરંતુ તે વર્ષે પણ તેમની ઉંચે પાર પડી નહિ. ઉત્સવ પૂર્વભંગાલના મૈમનગીંગના અહારાખારીમાં ઉજવવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે જે વખત અતત પ્રયાસ છતાં ઠાકુરશ્રીને જન્મમહોત્સવ ઉજવવા તેઓ ભાગ્યશાળી થયા નહિ તેથી દિન પર દિન

તેમની ઇચ્છા ઘણી વેગવાળી થઈ અને તેમની ઇચ્છા ફળીભૂત કરવાને તેમને ત્યાંના ળીજા ઘણા પ્રતિષ્ઠિત માણસોનો સાથ મળ્યો.

• ઇ. સ. ૧૯૨૪માં નાગપુરના બાવલીના આગ્રહને વશ થઈ ઠાકુરશ્રી, માતા શ્રીમતી કુસુમકુમારીદેવી, મિડનાપુરના શ્રીયુત તારાપ્રસાદ ઘોષ, કલકત્તાના હરનાથસંઘના ડા. દેવેન્દ્રનાથ મુકરજી, શ્રીહરનાથ ચરિતામૃતના પ્રસિદ્ધ લેખક કવિરાજ સત્યચરણસેન વગેરે અન્ય ભક્તો સાથે ૬ઠ્ઠી જાન્યુઆરીના દિવસ કલકત્તાથી જામજે મેઈલમાં નાગપુર જવા ઉપડ્યા. જે કમ્પાર્ટમેન્ટમાં ઠાકુરશ્રી અને માતા શ્રીમતી કુસુમકુમારીદેવી બેઠાં હતાં તેને સુગંધિત કુલોથી શણગાર્યો હતો.

જામજે મેઈલ ખડગપુર આવતાં સ્ટેશન સ્ટાફના ઘણાખરા નોકરો અને તે સિવાયના ઘણાખરા લોકો ત્યાં આવી ઠાકુરશ્રીની ચરણરજ લેવા લાગ્યા. ઠાકુર પ્રત્યેના ભક્તિભાવમાં ફળી ગયેલા સેવકોની સ્થિતિનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે.

ગાડી ખડગપુરથી છૂટી ચક્રધારપુર આવી પહોંચી તે વખતે સ્ટેશન ઉપર શ્રીયુત નગેન્દ્રનાથ ઠાકુરશ્રીના પધારવાના સમાચાર મળવાથી પોતાનાં પત્ની સાથે પચાસ માણસ જમી શકે તેટલાં પુરી, શાક અને મિષ્ટાન્ન લઈ હાજર રહ્યા હતા. ખાવાની ચીજો ગાડીમાં લઈ ખાતાં

પ્રીતાં આનંદ કરતા કૃતા ળીજે દિવસે દોઢ વાગે નાગપુર
રોશને સૌ પહોંચ્યા.

નાગપુરમાં જ્યારે ગાડી ઉભી રહી ત્યારે રોશનનું
‘લેટફોર્મ’ અસંખ્ય લોકોથી ઉભરાઈ ગયું અને “જય
હરનાથ”ના ગગનભેદી ધ્વનિથી ગાજી ઉઠ્યું. ધણી જ ધામધૂમ
સાથે નાગપુરના ભક્ત લોકોએ ઠાકુરશ્રી અને તેમની પાટીને
એક મોટા જમીનદાર શ્રીમાન બુટીના મહાલયમાં ઉતારે
આપ્યો. ઠાકુરશ્રીના દર્શન માટે ભોમલે રાજકુટુંબના
વંશજ શ્રીરાધુજી રાજ ભોંસલે, મિનિસ્ટરો, જજો, મોટા
અમલદારો અને ધીળાં અન્ય જનો આ મહાલયમાં એકઠાં
થયાં હતાં. સ્ત્રીઓ પણ ધરકામ છોડી દઈ સેવા અર્થે આ
મહાલયમાં આવ્યાં હતાં. સ્ત્રીઓના ચહેરા ઉપર માતૃ-
પ્રેમનો પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો હતો. ઠાકુરશ્રીની પ્રીતિ પ્રાપ્ત
કરવા દરેક પ્રયત્ન કરતું હતું. ભક્તમંડળી પરનો ઠાકુરશ્રીનો
રુનેહ, તેઓનું વાત્સલ્ય અને તેઓની પ્રેમભાવની વર્તણૂકનું
વર્ણન થઈ શકે એમ નથી. આ રુનેહ, વાત્સલ્ય, સન્માન,
પ્રેમ અને ભક્તિ-સેવાના પ્રત્યક્ષ પુરાવા જોયા વિના
જાનુભવી શકાય નહિ.

સવાર થતા પહેલાં માખણમીશ્રી ઠાકુરને ધરવામાં
આવતાં, ત્યાર પછી આ આપવામાં આવતી. આ આ
આપવાનું કામ શ્રીયુત સત્યગોપાલ દત્ત તથા તેમનાં
સહધર્મિણીને ઝોંપવામાં આવ્યું હતું. સત્યગોપાલ દત્ત

નાગપુરમાં 'કેલનાર' નામે પ્રખ્યાત છે, ઠારણકે તેઓ
 ગાગાઉ કેલનારની ઓશીસમાં કામકરતા હતા. ત્યાર બાદ તેઓ
 એકાઉન્ટન્ટ જનરલની ઓશીસમાં કામ કરતા હતા. તેઓ
 જે વખત મૌને આ આપતાં હતાં. તે ઉપરાંત જરૂર હોય
 ત્યારે પણ આ આપવાનો ભાર તેઓ ઉપાડી રહ્યાં હતાં.
 આ પાવાનું કામ પુરૂ થયા પછી સવારના જળપાન(નાસ્તો)નું
 શરૂ થતું. આ જળપાનને નાસ્તો કહેવો કે ભોજન
 કહેવું ! કેમકે તેમાં પુરી શાક, મિષ્ટાન્ન, દહીં, ખીર વગેરે
 અનેક વસ્તુઓ ખવડાવવામાં આવતી હતી. તેથી આ
 નાસ્તો નહિ, પણ ભોજન જેવું હતું. આ જળપાન વખતે
 ઠાકુર હરનાથ પણ સૌની મધ્યસ્થળમાં બેસતા અને
 આરે બાબુ ઠાકુરના સાથીઓ ઉપરાંત નાગપુરના ણંધુઓ
 અને નાગપુરના આમંત્રિત-અનામંત્રિત અન્ય લોકો સાથે
 ભેટી પ્રસાદ લઈ તૃપ્તી પામતા હતા. આ જમનારાઓની
 સંખ્યા ગણી શકાય તેમ ન હતી.

સવારનું ભોજનનું કાર્ય સમાપ્ત થયા પછી નિયમ
 પ્રમાણે સૌ ઠાકુરશ્રી પાસે આવી બેસતાં અને ઠાકુરશ્રીના
 શ્રીમુખથી નવનવું ઉપદેશામૃત નીરજરતું તેનું સૌ એકા-
 શતા પૂર્વક આનંદ સહિત પાન કરતા. કોઈ વખતે ચંડી-
 દાસના; કોઈ વખતે જ્યદેવના અને કોઈ વખતે વિદ્યાપતિના
 તથા કોઈ વખતે હરનાથના ભજન કીર્તનો કરી આનંદ
 મેળવતાં હતાં. જે અઢી. પહોર વીત્યા પછી સ્નાન

ઠરવામાં આવતું, અને ત્યારપછી જાણેરનું લોજન થતું. આ લોજન વખતે બહુતો અભક્તો, બોલાવેલા અને ન બોલાવેલા એવા અસંખ્ય લોકો સાથે ભોજન લેતા હતા. જંગાલી, મરાઠી, પારંગી, ભાટીયા, મદ્રાસી, મારવાડી અને ગુજરાતી વગેરે અસંખ્ય લોકો આ ભોજન વખતે પ્રમાદ લઈ, કૃત કૃતાર્થ થતા હતા. ભોજનના પદાર્થોની તો ગણતરી જ ન હતી, જંગાલીને માટે, મદ્રાસીને માટે, મરાઠીને માટે, એમ જુદા જુદા પ્રાંતોવાળા માટે જુદો જુદો ખોરાક ઠાકુરની સામે પ્રમાદ તરીકે ધરવામાં આવતો હતો. અને નાત જાતનાં ભેદ વિના તે પ્રમાદ સૌને પીર-સવામાં આવતો અને જગ્યાના અભાવને ક્ષીણે ભેદભાવ વિના એક જ જાણીમાં, એક બીજાની સાથે એકી સૌ જમતાં. આવી રીતે ભોજન લેતી વખતે કોઈના મનમાં સંકેત ભાવ ભેદભાવ કે વહેમ જેવું દેખાતું નહિ.

ભોજન પછી જાણેરના આ તથા નારતો અને રાત્રીના પશુ ઉપર પ્રમાણે ભોજન ચાલતું.

મરાઠી ગ્રાહણોમાં જાતિભેદ ખૂબ હોય છે. તેવી રીતે નાગપુરના ધનપતિ શ્રીચુત રીવાજ ગણપતજી સહારીયા પશુ મહારાષ્ટ્રી ગ્રાહણ હોવાથી તેમને પણ જાતિભેદ ખૂબ હતો. તેઓ ઠાકુરના ભક્ત ન હતા, પણ નાગપુરના ભક્તો તરફથી આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું, તેથી તેઓ ઠાકુરના દર્શન કરવા આવેલા હતા. ઠાકુરના દર્શન

કયાં પછી તેઓનો ભાવ બદલાઈ ગયો. અને ઠાકુરના શ્રીયુગલ ચરણમાં સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી, સઘળાં ભક્તોની સાથે પોતાને ઘેર પધારવાનું આમંત્રણ આપ્યું. રીવાજ ગણપતજીએ પોતાનાં સગાં દનેહીઓને બોલાવ્યાં અને ઠાકુરનાં સઘળાં ભક્તોને બોલાવી પોતાને ઘેર લોજનનો મોટો સમારંભ કર્યો. ત્યારપછી તેઓ હંમેશાં ઠાકુરની સાથે જ રહેવા લાગ્યા, એટલુંજ નહિ પણ તેઓ એક ક્ષણવાર પણ ઠાકુરથી દૂર રહી શકતા નહિ. લોજન વખતે કહ્યા વિના તેઓ સૌની સાથે લોજન લેવા બેસી જતા અને ઠાકુરની પાસે પ્રસાદ માગી લેતા. ત્યારપછી તેઓ લોજન કરતા અને તૃપ્ત થતા. જાતિલેદના આ ચુસ્ત ઉપાસક મરાઠી બ્રાહ્મણ રીવાજ આ રીતે જાતિલેદ બૂલી ગયા. આ રીવાજ સિવાય પણ નાગપુરના ધણા જમીનદારો, લોંબલાના રાજા તથા નાગપુરના પ્રધાનો વગેરેએ ઠાકુરના તરફ એવી શક્તિ બતાવી કે તેનું વર્ણન થઈ શકે એમ નથી. નાગપુરના નાના મોટા, શ્રીમંત, દરિદ્ર, શિક્ષિત, અશિક્ષિત વગેરેમાંથી કોઈપણ ઠાકુરનો દનેહ મેળવ્યા વિના રહ્યા નહિ.

‘કલકત્તા સાધન સંઘ’ના સહકાર સાથે નાગપુરના ભક્તોએ એક મોટો સભા બોલાવી, અને રીવાજ ગણપતજી સહારીયાને તે સભાના પ્રમુખ બનાવ્યા. આ સભામાં ‘હરનાથ કોન હૈ’ તે સંબંધેનું હિન્દી ભાષામાં ભાષણ કરવામાં આવ્યું. ત્યારપછી નાગરપુર નિવાસી ડૉક્ટર

નારાયણ ગદાધર-ફાટકે ઠાકુર સંઘ'એ અનેક અદ્ભુત પ્રસંગો વર્ણવી લાંબુ ભાષણ આપ્યું અને 'સાધન સંઘ'ના સભા-પતિ ડોકટર દેવેન્દ્રનાથે, પણ હરનાથ સંઘ'એ અંગ્રેજીમાં એક ભાષણ આપ્યું. આ સાંભળી શ્રોતાઓ કૃત કૃતાર્થ થયા. તા. ૧૧ મી જાન્યુઆરીને દિવસે ઠાકુરશ્રીની હાજરીમાં નાગપુર 'તત્ત્વ પ્રચારીણી સભા' નામે એક સભાની સ્થાપના કરવામાં આવી. આ સભાનો ઉદ્દેશ દર રવિવારે સૌએ એકઠા થવું, અને ઠાકુરના ભજન કીર્તનનો લાભ નાગપુરના લોકોને આપવો એ હતો. આ સભાના કાર્યવાહકો નીચે પ્રમાણે નીમાયા.

સ્થાયી સભાપતિ-શ્રીયુત શીવાજી ગણપતજી મહારીયા.

ઉપપ્રમુખ-શ્રીયુત મુરથપ્રસાદ કાયસ્થી.

મંત્રી- શ્રીયુત નીળારણ પાઠક.

ખજનચી-શ્રીયુત આશુતોષ શુભા.

નાગપુરમાં ઠાકુર ત્રણ દિવસ રહેવાના હતા તેને બદલે આઠ દિવસ થયા. એટલે ઠાકુર શ્રીધામ સોનામુખી જવા માટે ઉતાવળા થયા. નાગપુરથી ઠાકુર મુંબઈ આવવાના છે એવા ખબર મુંબઈના લોકોને પ્રથમ આપવામાં આવ્યા હતા. પણ હવે નાગપુરમાં આઠ દિવસ થઈ જવાથી મુંબઈ આવી શકાશે નહિ પણ બીજે દિવસે નાગપુરથી સોનામુખી તરફ જવા ઠાકુર રવાના થશે, એવા ખબર મુંબઈના

ભક્તોને પહોંચ્યા. આથી મુંગઈના ભક્તો દિલગીર થઈ ગયા. અને એક પછી એક અસંખ્ય તારો આવવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે ઘણા તારો આવવાથી સોનામુળી જવાનો વિચાર ઠાકુરે બંધ રાખ્યો. અને ઠાકુરને લેવા માટે મુંગઈની બીજે દિવસે મેઇલમાં વિગલા મા વગેરે નાગપુર આવી પહોંચ્યાં હતાં તેમના પ્રેમ આશ્રહને વશ થઈ ઠાકુર-શ્રીએ બીજે દિવસે મુંગઈ જવાનું નક્કી કર્યું.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

સંસ્થાઓ તથા આશ્રમોની સ્થાપના.

ઠાકુરશ્રી હરનાથના વિશ્વપ્રેમ તથા પ્રભુસંદેશનો પ્રચાર કરવા માટે ભારતવર્ષમાં નીચેની સંસ્થાઓ સ્થાપવામાં આવી છે:—

૧. હરનાથ મિશન સોસાયટી.	કલકત્તા
૨. હરનાથ તત્ત્વપ્રચારિણી સભા.	કલકત્તા
૩. હરનાથ સાધનસંગ.	કલકત્તા
૪. હરનાથ તત્ત્વપ્રચારિણી સભા.	મુંગઈ
૫. હરનાથ સોસાયટી.	મુંગઈ
૬. હરનાથ મિશન.	મુંગઈ
૭. ગુજરાત હરનાથ સમાજ.	ડાકોર

૮. હરનાથ હરિસલા. કલકત્તા
૯. હરનાથ હરિસલા. કટક
૧૦. હરનાથ હરિસલા. મુશિંદાબાદ
૧૧. હરનાથ હરિસલા. ચંદ્રનગર
૧૨. હરનાથ હરિસલા. સીમલા પહાડ અને દિલ્લી
૧૩. હરનાથ હરિસલા. મૈમનસીંગ
૧૪. હરનાથ હરિસલા અને અગાથાશ્રમ, મીડનાચેર રાધાનાગર
૧૫. હરનાથ હરિસલા અને આશ્રમ. ખડગપુર
૧૬. હરનાથ લાયબેરી. હોટા ભાસુદ્યા
૧૭. હરનાથ સલા. બીખરા
૧૮. કુમ્ભ હરનાથ તરવપ્રચારિણિ સલા. માગપુર
૧૯. હરનાથ તરવપ્રચારિણિ સલા. ખાંકુરા
૨૦. હરનાથ તરવ પ્રચારિણિ સલા. હાવરા
૨૧. હરનાથ અનાથાશ્રમ, પુરી
૨૨. હરનાથ કુમ્ભ-કુંજ, જુન્દાવન
૨૩. કુમ્ભ-કુંજ, સોનામુખી
૨૪. હરનાથ આનંદાશ્રમ, સોનામુખી
૨૫. હરનાથ આશ્રમ, લાર્ક

પ્રકરણ ૩૪ મું.

૨ / ૨ ઠાકુર હરનાથના જન્મ મહોત્સવો.

ખંગાલી સન ૧૩૨૩માં કલકત્તા નિવાસી ઠાકુરશ્રી હરનાથના ભક્ત લોકોએ પ્રભુ હરનાથનો જન્મદિવસ ઉજવવા નક્કી કર્યું. આ જન્મમહોત્સવ ઉજવવાનો મૂળ હેતુ એવો હતો કે ઠાકુર હરનાથના સંસર્ગમાં જે દિવ્ય આનંદનો લાભ તેઓના અનુયાયિઓ લઈ રહ્યા હતા તેઓ પ્રતિ-વર્ષે આ શુભ દિને અરસપરસ મળી વિશેષ આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે તેમજ સાધારણ જનસમાજને ઠાકુરશ્રી હરનાથની કૃપાનો લાભ મળે.

જન્મોત્સવ ઠાકુરશ્રીની ઇચ્છાથી ખંગાલી ૧૮મી અષાઠના દિવસે ઉજવવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. આ તિથિ અંગ્રેજી માસની તા. ૨૭ અગર ૩૭ જુલાઈના દિવસે દર વર્ષે આવે છે. આ શુભ પ્રસંગે ઠાકુરશ્રી હરનાથે પધારવાનું વચન આપ્યું હતું.

ઠાકુરશ્રી હરનાથે પોતાના અનુયાયી ડૉ. ઉમિયાશંકર ખંભોલજ ઉપર જન્મોત્સવ ચંબંધીનીચે પ્રમાણે લખ્યું છે:-

“18TH Ashad should be observed by you as the Christians X'mas, Mahomedans Bakri. Id. In a year if you do spend something for the object of your love it does not tax

you much. Money comes and goes but such good gathering comes once in a year. You should not miss the opportunity. ૩૨૨.”

“ખ્રિસ્તિઓ ક્રિસ્ટમસ અને નુલનમાનો બકરીદહ ઉજવે છે તેવી રીતે તમારે અઢારમી અષાઢ ઉજવવી જોઈએ. તમારા પ્રેમયાત્રને માટે વર્ષમાં એકવાર તમારે કાંઈ ખર્ચ કરવો પડે તો તેનો કાઢ મોટો જોજો લાગતો નથી. પૈસા તો આવે છે અને જાય છે, પરંતુ આવો શુભ ગેળાવડો વર્ષમાં એક જ વાર થાય છે. આવી તક તમારે શુભાવવી નહિ.”

હાકુર હરનાથના જન્મોત્સવો નીચે મુજબ ઉજવવામાં આવ્યા છે.

૧. ઇ. મ. ૧૯૧૬ કલકત્તા.
૨. „ ૧૯૧૭ શ્રીજગન્નાથપુરી.
૩. „ ૧૯૧૮ „
૪. „ ૧૯૧૯ કલકત્તા, ખારાનગર.
૫. „ ૧૯૨૦ મુંબઈ.
૬. „ ૧૯૨૧ શ્રીજગન્નાથપુરી.
૭. „ ૧૯૨૨ કલકત્તા, ખારાનગર.
૮. „ ૧૯૨૩ મૈમનગીંગ-અઢારાખારી.
૯. „ ૧૯૨૪ નાગપુર, ખાત્ર ઉત્સવ.
તા. દેહી જાન્યુઆરી.
૧૦. „ ૧૯૨૫ શ્રીજગન્નાથપુરી : હીરકમહોત્સવ.

૧૧.	;;	૧૯૨૬ મોંગીર.
૧૨.	;;	૧૯૨૭ મિડનાપુર:
૧૩.	;;	૧૯૨૮ ડીઓલ્ટી.
૧૪.	;;	૧૯૨૯ ડીઓલ્ટી.
૧૫.	;;	૧૯૩૦ કલકત્તા:
૧૬.	;;	૧૯૩૧ ઉલુગેરીયા
૧૭.	;;	૧૯૩૨ શ્રીજગન્નાથપુરી:
૧૮.	;;	૧૯૩૩ કોકોનેડા-મદ્રાસ.
૧૯.	;;	૧૯૩૪ શ્રીજગન્નાથપુરી.
૨૦.	;;	૧૯૩૫ શ્રીજગન્નાથપુરી:
૨૧.	;;	૧૯૩૬ ખડગપુર.
૨૨.	;;	૧૯૩૭ પિરમખુર-મદ્રાસ.
૨૩.	;;	૧૯૩૮ બિઝયાડા.
૨૪.	;;	૧૯૩૯ શ્રીજગન્નાથપુરી.
૨૫.	;;	૧૯૪૦ શ્રીજગન્નાથપુરી.
૨૬.	;;	૧૯૪૧ હાઉરા:
૨૭.	;;	૧૯૪૨ કલકત્તા.
૨૮.	;;	૧૯૪૩ ઘાટસિલા-હ. સિંગલુમ:
૨૯.	;;	૧૯૪૪ જમશેદપુર.
૩૦.	;;	૧૯૪૫ શ્રીજગન્નાથપુરી.
૩૧.	;;	૧૯૪૬ ભદ્રાચલમ (મદ્રાસ).
૩૨.	;;	૧૯૪૭ શ્રીજગન્નાથપુરી:
૩૩.	;;	૧૯૪૮ શ્રીજગન્નાથપુરી:

જન્મોત્સવ પ્રસંગોની બાણવાલાયક ઘટનાઓ

(૧)

અઠારાબારી જન્મોત્સવ.

ઇ. સ. ૧૯૨૩ અઠારાબારી, મૈમનગીંગ ઉત્સવમાં લાભ લેવા માટે સૌ ભક્તોએ શ્રીયુત સરતચંદ્ર એના બંગલામાં (૫૪ માણેકટોલા સ્ટ્રીટ, ઠલકતા) એકઠા થવાનો કાર્યક્રમ નક્કી કર્યો હતો. ઠાકુરની મંડળી અને મુંબઈની મંડળીમાં શેઠ જગમોહનદાસ કન્યાણુદાસ, શેઠ ભગવાનદાસ કન્યાણુદાસ, શ્રીમતી વિમળા દેવી અને બીજાં અન્ય ભક્તો પણ આવ્યાં હતાં. ઠાકુરની તળીયત નાદુરસ્ત હતી તોપણ તેઓએ પોતાની તદુરસ્તી ઉપર પૂર્ણ કાળુ રાખેલો હોવાથી કોઈના આનંદમાં ન્યૂનતાનું કારણ રહ્યું નહોતું. આ બંગલામાં આવેા દિવસ આનંદ કરી સાંજની ગાડીમાં Eastern Bengal Railway ના સ્ટેશન Sealdahથી અઠારા બારી જવાનું હતું. ઠાકુર અને સૌ ભક્તો સ્ટેશન ઉપર સરસામાન સજ્જિત આવ્યા અને સૌ નિયત જગાએ સરસામાન લઈ તેમા બેસી ગયા.

આ વખતે એક ઘટના બની. ગાડી ઉપડવાની વખતે માતુશ્રીદેવીની પેટી ગુમ થયેલી માલમ પડી. સૌ ભક્ત લોકો અને તેની સાથે ઠાકુર પણ આ પેટી માટે ધમાચકડી કરી રહ્યાં હતાં. સ્ટેશન માસ્તરે ગાર્ડને કહીને ગાડી ચાલાવી. ઠાકુરના દીકરા શ્રીયુત કૃષ્ણદાસજીને શોધ કરતાં આ પેટી એક ભક્તના સામાનમાં ભળી ગયેલી

માલમ પડી. આ ખળર તેમના તરફથી મળતાં ઠાકુર અને ખીજા લોકત લોકો ગાડીમા બેસી ગયા. ત્યાર બાદ ગાડી ચાલુ થઈ. ગાડી ખીજે દિવસે સવારના ભાગમાં ઈશ્વરગંજ સ્ટેશન ઉપર આવી તો ત્યાં સ્ટેશન ઉપર ઠાકુરના દર્શન કરવા માટે લોકોની મોટી મેદની પ્લેટફોર્મ ઉપર જમા થઈ હતી. લોકોનો ઉત્સાહ એટલો વધે હતો કે ગાડી પણ અડધો કલાક સ્ટેશન ઉપર થોભી હતી. બે કલાક પછી ગાડી બ્રહ્મપુત્રા સ્ટેશન ઉપર આવી અને ત્યાંથી મૈમનગીંગ જવા માટે ઈસ્ટર્ન બેંગાલ રેલવેની સ્ટીમરમાં બેસી બ્રહ્મપુત્રા નદી ચોળંગવા માટે સૌને ગાડીમાંથી ઉતરી સ્ટીમરમાં બેસવું પડ્યું.

આ સ્ટીમર જ્યારે નદીના મધ્ય ભાગમાં પહોંચી ત્યારે એક સળત વાવાઝોડું થયું અને તેથી પાણીનાં મોજાંઓ જોરથી ઉછળવા લાગ્યા. સ્ટીમરના પેસેન્જરો અને કેપ્ટનના હોંસ કોસ ઉડી ગયા અને સૌ સહીસલામતી માટે ચિંતામાં પડ્યા. ચિંતામાં કેપ્ટન આમતેમ દોડવા લાગ્યો. ઠાકુર તેમની પાસે ગયા અને કહ્યું, “બાબા! શું કરવા મુંઝાઓ છો? તોફાન જલદી શાંત થશે. ચિંતા કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી.” ઠાકુરના અભય વચનથી લોકત લોકોમાં શાંતિ આવી ગઈ અને ચાહ બનાવવાની ખટપટ કરવા લાગ્યા. એક માણસે સ્ટોવ પેટાબ્યો, ખીબ્બે કિટલી પાણી ભરી સ્ટોવ પર ચઢાવી અને ચાહના કપ

રકાળી સાફસુફ કરવા લાગ્યા. વાવાઝોડાને લઈને સ્ટીમર આફતમાં છે તે જોઈને જોક પેમેન્જર આહ બનાવતા લોકો પાસે જઈ જાહેર્યો, “મારા આહેજો! આપણે મૌ શી આફતમાં છઈએ તેનેા ખ્યાલ મનમાં આવે છે કે? પક્ષમાં આપણી સ્ટીમર સૌને લઈને ડુળી જશે. આ સમય આહ પીવાનો નથી. પરમાત્માનું ભજન કરવા લાગો કે આવેલી આફતમાંથી આપણે સૌ બચી જઈએ.” આ જાણના જવાબમાં ઠાકુરના જોક ભક્ત લોજનાનન્દ ઘોલી ઉઠ્યા, “જાણા! પરમાત્માનું નામ અમારાથી દેવાતું નથી માટે અમે અમારી સાથે પરમાત્માના સાથીને લઈ આવ્યા છઈએ. અમારો સાથી દુનિયાદારીના અગાધ સમુદ્રમાંથીઅમોને સહીસલામત પુગારશે અને હમણાંનું તોફાન તેની સરખામણીમાં કાંઈજ નથી. ચોટલે અમોને કાંઈ ધાત્તી લાગતી નથી.”

આવા જવાબથી તે પેમેન્જરને થીડ આવી અને ખીજવાઈને ત્યાંથી ચાલતી પકડી. ઠાકુરના કહેવા મુજબ તોફાન શાંત થયું અને સ્ટીમરના પેમેન્જરોમાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો અને સૌ ઠાકુરને પીંટાઈ વળ્યા.

ગૈમનસિંગ સ્ટેશન ઉપર ઠાકુરશ્રી અને ભક્તોનો સત્કાર કરવા ઘણા ભક્તો આવ્યા હતા. ઠાકુર અને

સૌ ભક્તો એક ભક્તના મુકામ ઉપર સીધાવ્યા અને ત્યાં તે દિવસ રોકાયા. સાંજના ભાગમાં જે પંડિતો ઠાકુર સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા આવ્યા, ઠાકુરે તેમની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા ના પાડી. આ જે પંડિતોમાંના એક પંડિતે શાસ્ત્રમાંથી અમુક શ્લોક ગોણવાનું શરૂ કર્યું અને તેની ટીપણ ઉપર ટીકા કરતાં કહ્યું કે શ્લોક ઉપર જે ટીપણ થયું છે તે ગરોળર નથી અને તેની ટીપણ અમુક મીતે થવી જોઈતી હતી. ઠાકુર થોડો વખત મૌન રહ્યા. ઠાકુરે પછી તે પંડિતને કહ્યું કે તેની શ્લોકો ઉપરની ટીકા અર્થ વગરની હતી અને શ્લોક ઉપર જે ટીપણ થઈ હતી તે ગરોળર હતી અને તે વાતને સિદ્ધ કરવા દલીલો સંભળાવી. આ દલીલો સાંભળી પંડિત મુગ્ધ થઈ ગયો અને ઠાકુરને પ્રણામ કરી ત્યાંથી રવાના થયો. બીજો પંડિત પણ ઠાકુરને નમસ્કાર કરી ઠાકુરના આશીર્વાદ મેળવી રવાના થયો.

તે દિવસે રાતના આઠવાગે ઠાકુર અને ભક્ત લોકો એક ગુહી જગ્યામાં બેઠાં હતાં ત્યારે એક શ્રીમંત માણસ જે ભકવાના દરદર્શી બહુ ખિમાર હતો તેને એક પાઠખીમાં સુવાડી ઠાકુર પાસે લઈ આવ્યા ઠાકુરને આ માણસની ખિમારીની વાત કહેવામાં આવી અને તેને સારો કરવા માટે વિનંતી કરી. ઠાકુરે આ ખિમાર માણસને જોઈને કહ્યું, “બાબા! પ્રભુનું નામ

સ્મરણ કરે. આ નાશવંત શરીરના તરવે ભલે સુવર્ણનાં
ખનેલાં હોય તોપણ તે માટીનાં તરવે સાથે લળી જવાનાં
છે માટે શરીર માટે કંઈ ચિંતા કરે નહિ.” આટલું
કહ્યા બાદ તે બિમાર માણસને તેના મુકામ ઉપર
લાવવામાં આવ્યો.

આખા દિવસનો પરિશ્રમ ફર કરવા માટે ઠાકુરે
વિનોદી ભક્ત આશુટોષ બાગચી અને બીજા એક ભક્તને
ગોલાબ્યા. આ ભક્તોએ ઐને ઘણા હસાવ્યા અને તેમના
વિનોદથી મૌનો દિવસનો શ્રમ મટી ગયો.

રાતના અગિયાર વાગે ઐ પ્રસાદ સેવા ઠાકુર સાથે
ગેઠાં. ભોજનમાં દાળ ભાત, પુરી, મિઠાઈની વાનીઓ
રાખવામાં આવી હતી. ભોજનથી પરવારી સૌ પોતપોતાના
સ્થાને જઈ સૂઈ ગયા. બીજે દિવસે મવારના સાગમાં તા. ૧લી
જુલાઈને દિવસે બપોરના અમચે અઠારાબારી જવા માટે
મૌ ભક્તો ઠાકુર માથે સ્ટેશન ઉપર ગયા અને ત્યાંથી
ગાડીમાં બેસી અઠારાબારી સ્ટેશન ઉપર ત્રણ વાગે પહોંચ્યા.
ઠાકુર અને ભક્તોનો સત્કાર કરવા માટે અઠારાબારીના
ભક્તો પોતાની સ્વચ્છેવક દુકડી સાથે સ્ટેશન ઉપર આવી
ઊભા રહ્યા હતા. “જય શ્રીકૃષ્ણ હરનાથ”ની ધ્વનિઓથી
સ્ટેશન ગાળ રહ્યું. વધીતુ હોવાથી વરસાદથી
કામકામ પાણી ભરાઈ ગયાં હતાં. ઠાકુરશ્રી અને સૌ

લકતોનો ઉતારો અઠારાળારીના રાવજાહેજના મોટા મકા-
મમાં રાખવામાં આવ્યો હતો.

ચાહપાણી અને નાસ્તા બાદ સાંજના ભાગમાં એક
મોટા હોલમાં સંકીર્તન શરૂ થયું. આ સંકીર્તનમાં એક
બંગાલી યુવક સંકીર્તન કરતાં કરતાં આવેશમાં
આવી કલાકોના કલાક નાચતો રહ્યો. આવેશમાં “શંભુ
શિવો ! શંભુ શિવો !” ઉચ્ચારતો જમીન ઉપર આળો-
ટતો અપ્પોટતો તે ઠાકુરના ચરણમાં પડતો અને ઠાકુર
તેના માથા ઉપર હાથ ફેરવી તેને શુદ્ધિમાં લાવતા.

આ વખતે ઠાકુરની તબિયત ઘણી નરમ થઈ ગઈ
હતી. તેઓએ શ્રીયુત તારાપ્રસાદ યોષને પોતાની પાસે
બોલાવ્યા. સૌને હોલમાંથી રવાના કરવાની સૂચના
મળેથી તેમણે સૌને હોલમાંથી રવાના કર્યા. હોલની બહાર
લોકોના “જય શ્રીકૃષ્ણ હરનાથની જય”ના ધ્વનિથી ત્યાંનું
આખું સ્થળ ગાજી રહ્યું હતું. આખો રાત ઠાકુર ઘણા
ઝેરેન રહ્યા.

તા. ૨.૯ જુલાઈના દિવસે લક્ષ્મણગી ગામમાં
સંકીર્તન કરતી કરતી હોલ આગળ આવી પહોંચતાં ઠાકુર
તેઓનું સન્માન કરવા હોલની બહાર આવ્યા અને
તેઓને આશીર્વાદ આપી હોલમાં પોતાના બિછાના પર
સૂઈ ગયા.

આ વખતે એક અન્ય ઘટના ણની. મુંબઈની મંડળીના શ્રીકૃષ્ણ જગમોહનદાસ અને બીજા ભક્તો નદીએ સ્નાન કરવા ગયા. ત્યાં તેઓએ પાણીમાં તરતી એક નાની હોડી જોઈ. આ હોડીમાં બેસવા જતા સૌ પાણીમાં લપસ્યા. આ જોઈને કિનારા ઉપર ઉભા રહેલા એક શ્યામકાન્તિ છોકરાને બહુ હસવું આવ્યું અને તે સૌની મશ્કરી કરવા લાગ્યો. આ છોકરો હોડી આગળ ગયો અને સૌને હોડીમાં બેસવા મદદ કરી અને સૌ તેમાં બેસી નદીમાં ફર્યા. સ્નાન કર્યા બાદ આ ભક્તો ઠાકુરને પ્રણામ કરવા ગયા ત્યાં તેઓએ તેઓને કહ્યું, “નદીમાં હોડીમાં બેસવાની કેવી મજા હોય! જે છોકરો તમોને હસતો હતો તેને તમોએ ઝાળખ્યો?” ઠાકુરની આ વાતચીતથી તેઓને અમળ્યું કે, એ છોકરાએ પૂંઢાવનના બાલગોપાલ તે વખતે ત્યાં આવી ચઢ્યા હતા.

આ વખતે ઠાકુર જે હોલમાં બેઠા હતા તે લોકોથી ચીકાર હતો. ઠાકુરે સૌને ત્યાંથી ચાલી જવા કહ્યું. લોકોના ગયા બાદ હોલના બહારના બારીબારણાં બંધ કરવામાં આવ્યાં. આમ થવાથી તૌને ઠાકુરની તબિયત માટે બહુ ચિંતા થવા લાગી. અને સૌ “જય શ્રીઠાકુર હરનાથની જય”ના ધ્વનિથી સ્થળ ગબગબી રહ્યાં હતાં. પાંચ મિનિટ બાદ હોલનો મોટો દરવાજો ઉઘડ્યો અને ઠાકુર પૂર્ણ લેખાસમાં પવનથી ઊડી રહેલા સફેદ વાળવાળી

દાદીથી સજ્જ થયેલા બહાર પધાર્યાં. આ વખતે ઠાકુરના ઉપર એક દિવ્ય તેજ પડી રહ્યું હતું અને ઘણા આનંદી દેખાતા હતા. આગલા દિવસની રાત્રીની નાદુરસ્ત તબિયતનું ચિન્હ તેઓ ઉપર ખિલતું દેખાતું નહોતું.

તૈયાર કરેલા એક વિશાળ મંડપમાં ઠાકુર અને પૂજ્ય કુમુભકુમારી દેવીને સોનેરી ગાદી ઉપર બેસાડી વિધિમર પૂજન-આન્તિ વગેરે ભક્ત લોકોએ કરી અને ત્યારબાદ મીને પુરી, ફળ, મિઠાઈ વગેરે પ્રસાદમાં આપવામાં આવ્યાં.

પૂજન બાદ કંગાલ ભોજન શરૂ થયું. જમવામાં લોકોની મોટી મેદની થઈ હતી. દાળ, ભાત, પુરી અને જાતજાતની મિઠાઈની વાનીઓ રાખવામાં આવી હતી અને સૌને વહેલ કરી જમાડ્યા. બાદ એક એક કપડું અને તેના ઉપર કાંઈ દક્ષિણા પણ્ય આપવામાં આવી.

કંગાલ ભોજન નિવૃત્ત થયા બાદ ઔ ભક્તો ઠાકુર સાથે ભોજન લેવા બેઠાં. ઠાકુર અને માતૃશ્રીને એક ઉંચા આસન ઉપર બેસાડ્યાં હતાં. ભોજનમાં દાળ ભાત, પુરી, રસગુલ્લા વગેરે મિઠાઈની ભાતભાતની વાનીઓ છાસ, માખણ વગેરે પીરસવામાં આવ્યાં. ભોજન વખતે સૌ એક પંક્તિમાં ભેટભાવ વિના બેસી ગયા. ઠાકુર દરેક ભક્તને પોતાની જમવાની થાળીમાંથી ભોજનની વાનીઓ સૌના ઉપર વૃષ્ટિ કરતા હતા અને સૌ આનંદથી

ભોજન કરી રહ્યાં હતાં. આ ગમારંભ શ્રીજગન્નાથપુરીમાં થયેલા ભોજન-સમારંભની ચાદ આપતો હતો.

મહોત્સવની રાત્રિના સમયમાં શ્રીહરનાથ તત્વપ્રચારિણી સંભાનો કાર્યક્રમ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. સંભાના પ્રમુખપદે ઠાકુર બિરાજ્યા હતા. સંભાનો કાર્યક્રમ ચાલતો હતો તે વખતે એક દેડકો કૂદતો કૂદતો ઠાકુરના ચરણ પાસે જવા પ્રયત્ન કરતો હતો. આ દેડકાને ત્યાં જતાં અટકાવતા એક ભક્તને ઠાકુરે કહ્યું, “બાબા! આ દેડકાને તમે પિછાણ્યો નથી. આ દેડકો મારો એક જીનો ગાઢ મિત્ર થતો હતો અને તે મને અત્રે મળવા આવવા ઉત્સુક બન્યો છે.” આ દેડકો ઠાકુરના ચરણમાં પડી ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો.

સંભાનું કામ પૂર્ણ થયા બાદ અકારાખારીથી ઢસ માઇલ દૂર આવેલા એક ગામથી એક વૈષ્ણવ ભજનમંડળી ત્યાં આવી અને તેમણે પોતાનું કીર્તન શરૂ કર્યું. ભજન-મંડળીના ભક્તરાજ હરદાસે સંકીર્તનમાં તેમની પાસે રાખેલા સોફા ઉપર બેસવા ઠાકુરને વિનંતી કરી. ઠાકુરે બેસવા ના પાડી તેથી માતૃશ્રીદેવીને વિનંતી કરી ત્યાં બેસાડ્યાં. કીર્તનમાં રાધાજી કુંજવનમાં ઘાબલ થાય છે અને કૃષ્ણ કુંજની બહાર છડી લાઇને હલા રહે છે તેવા ભાવવાળું એક કીર્તન શરૂ કર્યું. આ કીર્તન શરૂ થતાં ઠાકુર એકદમ હોલથી બહાર જઇ હલા રહ્યા. તેઓને

એક પુરશી ઉપર બેસાડ્યા અને ઠાકુર એક છડી લઈને ત્યાં એક દરવાન માફક બેઠા. હરિદાસજીએ બીજું કીર્તન “યુગલ મીલન”ના લાવનું કરતાં ઠાકુરે પોતાનો એક હાથ શ્રીકૃષ્ણમધુમારીના ખભા ઉપર અને કૃષ્ણમધુમારીએ પોતાનો એક હાથ ઠાકુરના ખભા ઉપર મૂકતાં હરિદાસ લક્ષ્મી આ જુગલ સ્વરૂપને પગે લાગ્યા. હોલમાં બેઠેલા સૌ સભ્યો આ જુગલ સ્વરૂપનાં ચરણરજ લેવા પડાપડી કરી રહ્યા. સૌ લક્ષ્મી આનંદોત્સવમાં આવી ગયાં. રાતના એક વાગે આ જુગલ સ્વરૂપની આરતી થયા બાદ સૌ કૃષ્ણલીલાનો આનંદ અનુભવતા છૂટા પડ્યા.

ઉત્સવના બીજે દિવસે શ્રીયુત ટહલપ્રસાદ રાયનો તાર ઠાકુર પર આવ્યો તેમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું.
 “Thousand poor fed with Prasad. Thy presence proved marvellous. Write plain whether you were at Atarabari or at Puri on Janmotsav day.

“Tahal.”

હજારો ગરીબોને પ્રસાદથી જમાડ્યા. તમારી હાજરીથી કંગાલ લોજન સુંદર થયું. જન્મોત્સવના દિવસે તમે અકારાળારી હતા કે પુરીમાં હતા તે સ્પષ્ટપણે અમોને લખો:-
 “ટહલ.”

આ તારના જવાબમાં નીચે પ્રમાણે ટહુલપ્રસાદને ઠાકુરે જણાવ્યું,

“Write plain whether Jagannath was at Puri or Atarabari on Janmotsav day.
“Harannath.”

જન્મોત્સવ દિવસે જગન્નાથ પુરીમાં હતા કે અઠારા-
બારીમાં હતા તે ચોખ્ખું સમજાવો.

“હરનાથ.”

શ્રીચુત ટહુલપ્રસાદ રોયે ઠાકુરના જન્મમહોત્સવની ઉજવણી શ્રીજગન્નાથપુરીમાં કરી ત્યારે તેમને અને ખીજા ભક્તોને ઠાકુરની હાજરી દખ્ખ થઈ હતી. અઠારાબારીમાં ઉત્તમવને દિવસે ભક્તોને શ્રીજગન્નાથના દર્શન થયાં હતાં.

અઠારાબારી જેવા એક નાના ગામમાં ઉજવણી વખતે અન્નપુષ્પાંના ભંડાર કેવી રીતે ખુલ્યા તે બાબતમાં ઠાકુરને પ્રશ્ન કરતાં તેઓએ કહ્યું હતું કે, “ભાઈ! અઠારાબારીના લોકોએ મનુષ્યની ઢરતાં વધારે ભરોસો ભગવાન ઉપર મળ્યો હતો. જેઓ ભગવાન ઉપર પૂર્ણ ભરોસો રાખે છે તેનાં સૌ કાર્યો બહુ જ સુંદર રીતે ઉકલે છે.”

ઉત્સવ સમાપ્ત થતાં ગૌ ભક્તો તથા ઠાકુર પોતા-
પોતાના સુકામ ઉપર જવા માટે તૈયારી કરવા લાગ્યા.
આ વખતનું દખ્ખ બહુ હૃદયલેદક હતું. નાનાથી તે મોટાં
સુધીના પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ ઠાકુરથી અને ભક્તોથી છૂટા

પડતાં વિયોગ અનુભવી રહ્યાં હતાં અને સૌની આંખ-
માંથી અશ્રધારા વહી રહી. લોકોની વિફલ દશાથી ગાડી
પણ થોભી ગઈ અને અડધો કલાક મોડી થઈ.

૨. ૧૯૨૪ નાગપુર ઉત્સવ.

ઇ. સ. ૧૯૨૪ના જાન્યુઆરી માસમાં નાગપુરના
કેટલાક ભક્તોના આમંત્રણથી ઠાકુર અને માતા શ્રીમતી
કુસુમકુમારીદેવી કેટલાક ભક્તોને લઈને જો દિવસ માટે
નાગપુર પધાર્યા હતા. પરંતુ ત્યાંના ભક્તોની ભાવભીની
લાગણીથી ઠાકુર અને માતાજી આઠ દિવસ નાગપુર
રોકાયાં હતાં. ઠાકુર અને માતાજીના આઠ દિવસના
વસવાટથી ઘણાં પ્રતિષ્ઠિત જનો તેઓ પર પૂજ્ય ભાવ
ધરાવતા થયા. અને તે અહવારિયામાં એક દિવસ દર
રવિવારે એકઠાં થઈ ઠાકુરના ભજન કીર્તન કરતાં થયાં
હતાં. આ લોકોએ ખીજા ભક્તોના સાથ લઈ ઠાકુરનો
જન્મમહોત્સવ જુલાઈમાં ઉજવવા માટે નિશ્ચય કરી તેની
આગળથી તૈયારી કરવા માંડી.

નાગપુર રેલ્વે સ્ટેશન નજીક શ્રીરામમંદિરની મોટી
ધર્મશાળામાં આ ઉત્સવ ઉજવવા માટે નક્કી થયું.
તા. ૩૦મી જુને જોગે મેઇલમાં ઉત્સવનો લાભ
લેવા કલકત્તાથી કેટલાક ભક્તલોકો નાગપુર જવા માટે
ઉપડ્યા. આ મેઇલમાં ખડગપુરથી ઠાકુરશ્રી, માતાજી

કુસુમકુમારીદેવી અને તેમની સાથે કેટલાક ભકતો જન્યુ-આરી માસમાં તેઓ સાથે નાગપુર ગયા હતા તે સર્વે ભકતો ત્યાંથી જવા જોડાયા.

હાકુર અને માતાજી કુસુમકુમારીદેવી કેટલાક ભકતો સાથે નાગપુર પધારે છે તે ખબર જહારગામ વસતતા હાકુરના ભકતોને મળવાથી જોખે મેઘલિના મોટા સ્ટેશનોએ હાકુર અને માતાજી કુસુમકુમારીદેવીના દર્શન માટે ગાડીને ટાઇમે સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ લોકેથી ચીકાર થતાં અને ગાડી સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર ઢાળા થતાં “જય હરનાથ જય”ના ધ્વનીથી એકઠાં થયેલા લોકો પ્લેટફોર્મ ગળવી મુકતાં. આવા ભાવભીના સત્કારથી ગાડીમાં બીજા કમપાર્ટમેન્ટોમાં મુસાફરી કરતાં જનોને આશ્ચર્ય થતું અને તેઓ પણ હાકુર અને માતાજીના દર્શન કરી કૃતાર્થ માનતા. તા. ૧લી જુલાઈના બપોરના વખતે જોખે મેઘલિ નાગપુર પહોંચ્યો. ઉત્સવમાં લાભ લેવા હાકુરના મુંબઈના ભકતો નાગપુર આવી ગયા હતા. આ ભકતો નાગપુરના ભકતો સાથે હાકુરનો સત્કાર કરવા માટે સ્ટેશન ઉપર ગયા. સ્ટેશન ઉપર માનવ મેદની પ્લેટફોર્મ ઉપર એકઠી થઈ હતી. મેઘલિ પ્લેટફોર્મ ઉપર આવતાં એકઠાં થયેલા લોકોએ “જય હરનાથ જય”ના ધ્વનીથી પ્લેટફોર્મ ગળવી મુક્યું.

ભારે ધામધુમ હાકુર, માતાજી કુસુમકુમારીદેવી

અને તેઓની સાથે આવેલા ભક્તોને ઉત્સવ માટે નીચત કહેલી જગ્યાએ લાવવામાં આવ્યા. આ ઉતારામાં સપાર, ગપોર અને સાંજના નીચત વખતે ચાલુ અને નાચતો અને ત્યારબાદ ભોજનનો ક્રમ સુંદર રીતે ગોઠવ્યો હતો. નાચતા અને ભોજન વખતે ઠાકુરના દર્શન માટે બોલાવેલા અને ખીજા અન્ય જનો ભંગાડી, મરાડી, પારખી, ગાટીયા, મદ્રાખી, મારવાડી અને ગુજરાતીઓ ઠાકુરનો પ્રસાદ લઈ કૃતાર્થ માનતા. ભોજનની વાનીઓની ગણતરી જ નહોતી. ઠાકુરના દર્શને આવેલી જુદીજુદી દેામની સ્ત્રીઓના હાથથી બનાવેલી વાનીઓ ઠાકુર અને માતાજી આગે મૂકવામાં આવતી અને ન્યાત જાતના ભોદભાવ વગર લોકો જગ્યાના અભાવે એકબીજાની સાથે બેઝી સૌ જમતાં. આવી રીતે ભોજન લેતી વખતે દોઈના મનમાં સંકેત્ય ભોદભાવ કે બહેમ જેવું દેખાતું નહતું.

તા. ૨ જી જુલાઈને દિવસે ઠાકુર અને માતાજી કુસુમકુમારી દેવીના પૂજન માટે ધર્મશાળાના મોટા હોલમાં એક ખાસ મંડપ બનાવવામાં આવ્યો હતો તેમાં સુંદર આસનો ઉપર તેઓ બંનેને બેસાડી પૂજન કાર્ય શરૂ થયું. પૂજન વખતે ઠાકુર અને માતાજીના મુખારવિંદ ઉપર અલૌકિક તેજ પ્રકાશી રહ્યું હતું. પૂજનનું કાર્ય ઇટવારીનાં પ્રસિદ્ધ જમીનદાર અને બેંકર શીવાજી ગણપતજી સહારીયાં, નાગપુરની શ્રીહરનાથ તત્ત્વપ્રચારિણિ સભાના પ્રેસીડેન્ટના હાથે

ગાયકવાડ ચક્રારના ધર્મશુર મહારાજ શ્રી દામોદર કાન્ધીએ વિધિમર કરાવ્યું. પૂજન ખલાસ થયા બાદ લેયાર બનાવેલી જુની જુની વાનીઓ તેમને ધરાવવામાં આવી અને આરતી થયાબાદ આ વાનીઓ મૌને વહેંચવામાં આવી.

પૂજનનું કાર્ય ખલાસ થયે ચૌ ઠાકુર સાથે ભોજન લેવા બેઠાં અને તે વખતે પ્રસાદ લેતાં ભક્તોમાં આવર્ણ-નીય પ્રેમ ઉછળી રહ્યો હતો.

તા. ૩ જી જુલાઈના દિવસે દગ્ગિનારાયણને ભોજન-કમ જોડવામાં આવ્યો હતો અને સૌ ભોજનની જુની જુની વાનીઓ પેટ પૂરતી ખાઈ આનંદીત થયાં.

સાંજના ભાગમાં ઠાકુરના દર્શન સૌને મળે તે માટે જોકે માટું સરધમ કાઢવામાં આવ્યું હતું. સરધસના મોખરામાં કેટલાકે જોડો રાખવામાં આવ્યા હતા. નાગપુરના ભક્ત લોકોએ ઠાકુરને સાથે રાખી આ સરધમને નાગપુરના મોટા મોટા રસ્તાઓ ઉપર ફેરવામાં આવ્યું હતું.

તા. ૪ થી જુલાઈના દિવસે શ્રી નીલાચલચંદ્ર પાઠકે ઠાકુર, માતાજી શ્રીમતી કુમુદકુમારી દેવી તથા અન્ય બજોને ભોજન માટે આમંત્રણ આપ્યા હતા.

ઠાકુરના દર્શન માટે તથા તેજોતું પ્રવચન માંબળવાને માટે હંમેશાં દીવમ અને રાત ઘણાં લોકો રહ્યા કરતા અને ભોજન લેવા બેઠે ત્યારે સૌને તેમની સાથે ભોજનમાં બેસાડતા આથી ભોજન વધતે

લોકોનું પ્રમાણ નહિ રહેવાથી કોઈને કોઈ બતનો વાંધો આવતો નહિ. તેઓની હાજરીથી જેટલી વાનીઓ જનાવી હોય તેમાંથી સૌ જમી રહ્યા જાદ હમેશાં થોડી સ્ત્રીલકમાં રહેતી.

આ સમારંભ પછી ઠાકુર, માતા કુમુદકુમારીદેવી મુંગામના આવેલા સકતો સાથે નાગપુરથી મુંગમ જવા માટે નીકળ્યા.

૩. ૧૯૨૫ ડીસેમ્બર મહોત્સવ, શ્રી જગન્નાથ પુરી.

ઠાકુર હરનાથને તા. ૨૭ જુલાઈને દિવસે ૬૦ વર્ષ પૂરાં થયેલાં હોવાથી તેઓને જન્મોત્સવ શ્રીજગન્નાથ-પુરીમાં ઉજવરામાં આવ્યો હતો. આ ઉત્સવમાં કલકત્તા, મદ્રાસ, મુંબઈ વગેરે સ્થળોથી હજારો લોકો હરનાથ જાનાથાશ્રમમાં એકત્રીત થયાં હતા.

ઠાકુરની ઇચ્છા થઈ કે આ ઉત્સવમાં શ્રીજગન્નાથ પુરીના ગધા પંડાઓને લોજન કરવા બોલાવવા. આશ્રમના પંડાએ પંડા લોજન માટે પૈસાની મોટી રકમની માંગણી કરી. પંડાની માંગણીથી સૌ દિગ્ભૂદ થઈ ગયા. ઠાકુરે પંડાને નમ્રતાથી કહ્યું, “ જાણા! મેં તમોને ઉંચી શ્રેણીએ ચઢાવ્યા છે તે તમો સારી પેઠે સમજો છો ? ” હરનાથ એક ગરીબ માણસ છે એવું કેટલાક લોકની માન્યતા તમારામાં છે એટલે તમે મારી માંગણી તુચ્છકારી કાઢો છો. પંડાનું લોજન મારાથી ન થઈ શકે તો, મારે

તે વાત પડતી મુકવી પડે એટલીજ મારી દુઃશા છે.”

એકાએક ઠાકુરના બોલવાનો રંગ બદલાયો. તેઓ બોલ્યા, “બાબા! આ સમુદ્ર તરફ જુઓ કે જેના પટમાં જુદાજુદા ભંડારો ભર્યા છે. હું સાચું કહું છું કે હું જો છરછા કહું તો આ સમુદ્રમાંથી અગણિત ભંડારો તમારા ચરણમાં ખડા કરી શકું. ઋષિઓ અને મુનિઓ જેના ચરણમાં નમે છે, તે જુદા નીચાં યદ્યને તમારા ચરણમાં નમે છે તોપણ તમારા મનમાં તેની કંઈ અસર થતી નથી. જરા થોભો અને જુઓ. હરનાથના આમંત્રણ ને માન આપી બધા પંડાઓ તેમજ સાક્ષાત જગન્નાથ અને હાજર થઈ જશે” આમ બોલતાં બોલતાં ઠાકુર જગન્નાથના મંદિર તરફ જોતાં તેમની આંખો, મુખારવિંદ, અને આખા શરીરમાંથી દિવ્યજ્યોતિ પ્રકટી. ઠાકુર પંડા તરફ નજર કરી અને બોલ્યા, “બાબા, તમારી દ્રષ્ટી હમેશાં દ્રવ્ય ઉપર રહે છે. તમારી આગળ પાછળ શું થાય છે તે જોવા માટે તમે લક્ષ આપતા નથી. જુઓ, શનિ તમારી પાછળ પડ્યો છે તે તમારી માગણી કરે છે.” પંડાના હૃદયમાં અદ્ભુત ફેરફાર થયો. પંડા ઠાકુર પાસે આવ્યા અને હાથ જોડી બોલ્યા, “બાબા, મારે તમારી પાસે પંડાલોજન માટે એક પૈસો પણ જોઈતો નથી. પંડાલોજનને જો ખરચ થશે તે હું પોતે આપીશ.” આટલું કહી પંડા લોજનની વ્યવસ્થા કરવા સીધા ગયો.

ઠાકુરે જાણુ દીજેન્દ્રનાથ હત્ત, રાયસાહેબ અક્ષય-
કુમાર ગુપ્તા, મુંબઈના જગમોહન, કલકત્તા સભાના બધા
સભ્યોને આ કાર્ય માટે પૈસા એકઠા કરવાનું કહેતા
અર્ધા કલાકની અંદર ઠાકુરના ચરણમાં રૂપિયા બેહતર
આવી ગયા.

હવે એક અજબ ઘટના બની. ગુન્ડીયા બટીથી જગન્નાથ
દેવ પોતાના નીજ મંદિરમાં પધારે ત્યારે જગન્નાથ દેવને
મંદિરમાં પહેલો ભોગ ધરાવવાના ખર્ચની વ્યવસ્થા એક
શ્રીમંતે આગળથી કરેલી હોવાથી તે દિવસે ઠાકુરની
પહેલો ભોગ ધરાવવાની ઇચ્છા સાક્ષ્ય થવામાં મુશ્કેલી
આવી. મંદિરના પંડાઓમાં ભોગ ધરાવવાની ખાબતમાં
ભારે ઝઘડો થયો. ઝઘડો એટલો બધો વધી ગયો કે શ્રી
જગન્નાથ દેવને આખો દિવસ અને આખી રાત મંદિર
બહાર પોતાના રથમાં રહેવું પડ્યું. શ્રી જગન્નાથ દેવળીને
દિવસે મંદિર પધાર્યા ત્યારે તેમણે પહેલો ભોગ ઠાકુર
તરફથી સ્વીકાર્યો.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

પ્રભુ હરનાથના જન્મમહોત્સવ સંદેશ.

(૧)

ઇ. સ. ૧૯૨૧. શ્રીજગન્નાથપુરી.

સોનામુખી.

ભારત ભુમિનાં તથા સદૃશ જગતનાં મારાં માનનીય
મા આપ,

આજે હું તમોને જે કહું છું તે સાંભળો.

હું એક પાગલ છું—તેથી મ્હારી પાગલ વાતોમાંથી તમોને કંઈ સાર મળી શકવાનો સંભવ નથી એમ મને લાગે છે; કારણ કે, કેાઈ કેાઈ વખતે મારી વાતોનો હું પોતે વિચાર કરું છું ત્યારે તેમાંથી મને કંઈ સાર મળતો નથી અને અંતે હું મનમાં ને મનમાં હસ્યા કરું છું.

હું અંદર અને બહાર એક રૂપ નહિ હોવાથી મારા સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવામાં તમોને ઘણીજ મુશ્કેલી પડતી હશે.

તમારી સાથેનો મારો આ સંબંધ કાંઈ આજનો નથી પણ યુગયુગાન્તરથી ચાલ્યો આવે છે; માટે આપણે ફરીફરીને મળીશું અને સાથે રમીશું.

ખેલ ખેલવા માટે મેં આ લયકર અને અપાર મહાસાગરમાં અંપલાવ્યું છે. પરંતુ તેમાંથી તરીને શું હું પાર થઈ શકીશ ?

આ વખતે મારે પૃથ્વીનો ભાર-બોલો ઉંચકવાનો નહિ હોવાથી મારી સાથે શક્તિને લાવવાની મને જરૂર પડી નથી.

આ જગતમાં મારે અનેક પિતા, માતા, બાંધુ, બહેનો અને પુત્રો છે. મારો કુટુંબ પરિવાર ઘણો જ મોટો છે-વસુદેવ કુટુમ્બકમ.

મારે જેમ જાતિ કે કુળ નથી તેમ લાજ કે ભય પણ નથી; કારણ કે હું એક અપ્રતીમ પાગલ છું !

મારાં હૃદયમાં નવ નવાં અનેક રૂપે અમ્રંજ્ય લાવના-તરંગો હમેશાં ઉદ્ભવે છે. નવ નવાં લાવની વિવિધ રમતમાં મહાર્ગ ચિત્ત ઉન્મત્ત રહે છે. પરંતુ તે લાવોને દેખવાની અને દેખાડવાની મારી ઘમ્મટા કેણુ જાણે ક્યારે પૂછું થશે !

જે હો તે હો ! પરંતુ તમે સહુ આનંદમાં રહો છો એટલું જાણી હું મારું બધું દુઃખ ભૂલી જઈશ અને હું સુખી થઈશ.

બહાલા મા બાપ, તમારા દુઃખ સંકટનાં જેટલા જોળ હોય તેટલાં મારાં માથા ઉપર મુકી દો અને નાવમાં બેસી હસતાં રમતાં તમે આ સંસાર સાગરને તરી જાઓ. બહાલાં, તમે સહુ પેલે પાર થયાં છો એ બેવાનો આનંદ શું મારા ભાગ્યમાં લખેલો હશે ?

તમે કોઈ લવિષ્યને માટે લેશ માત્ર પણ શ્રીકર કરશે નહિ. ફક્ત વર્તમાનમાં સંપૂર્ણ સુખાનંદમાં રહો.

બહાલાં, ખૂબ ચાદ રાખજો કે તમારાં સઘળાં પાપોનો બોલો મારા માથા ઉપર ઉચકવાથી મૃતને લેશ-માત્ર લય, ચિંતા કે દુઃખ થશે જ નહિ.

માયાણુ મા બાપ, તમારી પાસે હું આ જે ગાંડુ થેલું ઓલી જઈ છું તે પાગલનો પ્રલાપ છે—ગાંડાના લવારા છે એમ સમજી જતાં કરજો.

બહાલાં, તમે કોઈ મારા માટે જરાયે ચિંતા કરશે નહિ, તેમ મને ભૂલી પણ જશો નહિ.....

તમારો રનેહી

હર

(૨)

ઈ. સ. ૧૯૨૨. દલદત્તા.

સોનામુખી.

ભારત ભુમિનાં તથા સદ્ગુણ જગતનાં મારાં સૌભાગ્યની સંપત્તિ દેવરૂપ મા બાપ,

આજે હું તમોને જે કહું છું તે માંલજો.

આજનો દિવસ મહાન ઉત્સવનો હોવાથી સદુ દોઈ આનંદમાં મસ્ત છે, એટલું જ નહિ, પણ દશે દિશાઓમાં આનંદ આનંદ છવાઈ રહ્યો છે.

ઢાલા, તમે જાણો છો કે પાગલના પ્રલાપોને અને ઘેલાંની ઘેલછાને અંત હોતો નથી. જેમ સાગર ના તરંગો અનંત છે તેમ પાગલનાં પ્રલાપો પણ અનંત હોય છે. જેમ સાગરમાં અનેક પરપોટા એક પળે ઉઠે છે અને ખીણ પળે કુટી જાય છે, તેવી રીતે મ્હારી બધી વાતો અધાર્ય ગણી લેજો. ઢાલા, મારી મનોદશાનો ખરો મર્મ ફક્ત હું જ જાણું છું.

આ જગત ઉપર હું જ્યારે જ્યારે આવ્યો છું ત્યારે દરેક જન્મમાં મારા આવતાંની સાથે જ તમેયે મારા હૃદય ઉપર સ્વામિત્વ સ્થાપ્યું છે.

મારા આ ખેલને આદિ કે અંત નથી. તે તો નિત્ય ચિરકાલ ચાલ્યા જ કરે છે—આ ખેલ અનંત છે.

હું જાણેને ગમે ત્યાં હોઈશ પરંતુ તમારી રમતમાં તો હું હમેશાં હાજર રહીશ. એક દિવસ એવો આવશે કે આપણે બધાં પાછાં એક સાથે રમીશું એ નિઃસંશય માનજો.

તમે ચોક્કસ માનજો કે, હું આ દેહ તણ જઈશ તો પણ તમોને તણ દઈશ નહિ જ. એ માટે તમે તલ માત્ર પણ શ્રીકર ચિંતા કર્યો નહિ. તમે સૌ મારા મા બાપ અને પ્રિયજન હોવાથી તમારું સુખ એ જ મારું સુખ છે.

બહાલા, તમારા સઘળાં પાપનો બધો બોલો ઉંચકવા હું ધણો ખુશી છું; માટે તમારા પાપનો જેટલો બોલો હોય તેટલો બધો મારાં માથા ઉપર મુકીદો તો હું ધણાં જ આનંદ સાથે તે હમેશાં ઉંચક્યા કરીશ.

બહાલાં, આજે મારા હૃદયનું ખાનગી રહસ્યરૂપી એક રત્ન તમોને ભેટ આપવા હું તમારી સામે આવ્યો છું; માટે તમો તે રત્નને માન સહીત સ્વિકારશો અને ઘણી જ સંભાળથી સાચવી રાખશો એવી આશા હું રાખું છું.

બહાલા મા બાપ, ઉપરોક્ત રત્નનાં બહલામાં આજનાં મહોત્સવના મંગલમય દિવસે તમારી પાસેથી તમારા પ્રેમની થોડીક લિક્ષા માંગવાની ઇચ્છા રાખું તો તે લિક્ષા મને આપશો ?

બહાલાં, તમો છો પ્રેમનાં દાનેશ્વરી અને હું છું તમારો કંગાલ બિખારી !

મારી ગાંડી ઘેલી અને અર્થહીન વાતો સાંભળી તમો હસશો નહિ, કારણ કે લખવા સમયે હું મારાપણું ગુમાવી બેસું છું. માટે તે સંબંધે મને કંઈ પણ પૂછશો નહિ. હું ગાંડાની જેઠે જે લખું છું, બોલું છું તેનો અર્થ કે મહત્ત્વ હું યોતે પણ સમજી શકતો નથી; પરંતુ જો તમો મનન કરશો તો તેનો મર્મ સ્પષ્ટ સમજી શકશો. બહાલા, એક દિવસ એવો આવશે કે જ્યારે મારી આ બધી ગાંડી

ઘેલી વાતોનો મર્મ સહુ કોઈ સમજશે; પરંતુ ત્યારે સમજવાથી ફલ શું? બહાલા, ભગવાનનાં આશીર્વાદને પાત્ર થવું અને આનંદમાં રૂપ્યા રહેવું એ તમારું સાચું કર્તવ્ય છે.

તમારો દનેહી
હરે

(૩)

ધ. સ. ૧૯૨૩. અઠારાબારી, મૈમનસીંગ.

સોનાસુખી.

ભારત ભુમિનાં તથા સકળ જગતનાં મારાં પ્રીયતમ મા બાપ,

આજે હું તમોને જો કહું છું તે સાંભળો.

આજનાં મહોત્સવને દિવસે તમો સહુને પરમ સુખમાં મહાલતા જોધને મને અપાર આનંદ થાય છે.

ગાંડા માણસના મગજની હોર કચે વખતે કઈ દિશામાં દોડશે એ જાણવું જેમ કઠણ કામ છે, તેમ મારા માટે જાણવું તે પણ તેટલું જ કઠણ છે.

એક દિવસે હું કેવો હતો તે આજે મારી કલ્પનામાં પણ આવી શકતું નથી તો પછી બીજા કોઈ તો કેમ જ કલ્પી શકે ?

તમારી શક્તિ અમાપ છે તેમાં તો જરા પણ શક જેવું નથી; કારણ કે અતિ ઘણા દૂર દૂરથી પણ તમે મને તમારી પામે જેવી જઈ શકો છો.

જ્ઞાલા, મારામાં અલ્પ શક્તિ છે એ જાણવા છતાં પણ હું જાણી બૂઝીને આ માર્ગને પ્રવાસી થયો છું અને મહાસાગરમાં અંધલાવી બેઠો છું !

આ લીલા-ખેલનો અંત નથી. તે નિત્યકાળ આલ્યા જ કરે છે. એ એક સરખી રીતે નિત્ય ચાલે છે અને નિયમિત માર્ગે હમેશાં આલ્યા જ કરશે. કોઈ પણ મનુષ્યની શક્તિ નથી કે તેની ગતિને બદલી શકે. તે જેમ પ્રથમ ચાલતી હતી તેમ આજે પણ ચાલે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેમ જ ચાલ્યા કરશે. માટે જેઓ રમવા આવ્યા છે તેઓને લય કે ચિંતા શાને હોય ?

જ્ઞાલાં મા બાપ, તમે મને જોલાવો છો છતાં હું જવાબ દીધા વિના ચૂંચ્યાપ બેસી રહું છું, તેથી એમ ધાર્યો નહિ કે હું તમોને ભૂલી ગયો છું.

જ્ઞાલા, તમારાં બધાંયે પાપ તાપના જોબા મારા માથા ઉપર મૂકી દેા, એટલું જ નહિ પણ તમોને જે જે મળે તેઓને પણ પોતાનાં પાપ તાપનાં જોબાં મારાં માથા ઉપર મૂકી દેવાનું કહો અને ભાર રહીત થઈને તમે સદુ પવિત્ર ધર્મમય જીવન જીવો.

મારી જાત માટે હું રજા કે બિન્દુ જેટલીયે ચિંતા કરતો નથી તેમ હું કથાનો ભય પણ રાખતો નથી.

બહાલા મા બાપ, મારા અંતરનું ઉપરોક્ત શુભ રત્ન હું તહીમેને સોંપુ છું, તે સાચવી સંભાળીને હૃદયમાં ધારણ કરી રાખજો.

હું જે જે વાતો બોલું છું તે મારી વાતો છે તેટલા પુરતી માથે ચઢાવશો નહિ, પરંતુ તેનો અનુભવ કરવા પ્રયત્ન કરશો તો તેથી તમારું મન શાન્ત થશે અને તમે આનંદમાં રહેશો.

બહાલા, ગત સમયને માટે શ્રીકર કરશો નહિ. તેમ આવતા સમય-ભવિષ્યને માટે પણ ચિંતા કરશો નહિ. પરંતુ ફક્ત અત્યારે વર્તમાનમાં આનંદમાં ફૂળ્યા રહો.

બહાલા, તમે કાંઈ ભૂલી જવા જેવી મારી વસ્તુ નથી.

બહાલા, આજે જે કહી શકાયું નથી તે સમય આવ્યે ખીજ વાર તમેને કહી દઈશ.

બહાલા, મને યાદ રાખશો!!

તમારો રનેહી,

હર

(૪)

ઈ. સ. ૧૯૨૫. હીરકમહોત્સવ, શ્રીજગન્નાથ પુરી.

સોનાસુખી.

ભારતભૂમિનાં તથા અખીલ જગતનાં મારાં માનનીય
મા બાપ,આજે હું તમોને જે કહું છું તે સાંભળો. ગાજનો
દિવસ શુભ છે.બહાલા, મારા જીવન રૂપ મહાસાગરમાં નવીન લીલાનાં
તરંગે દેખાવ દીધો છે. આજે હું જે દિશામાં નજર ફેંકું
છું તે દિશા મને આનંદમય દેખાય છે. અહા! આજે
સહુ એક જ આનંદમાં મગ્ન અને એક જ નિશામાં ઉન્મત્ત
દેખાય છે.બહાલા, મેં અગાઉ જેમ એક બે વાતો તમોને
લખી હતી તે પ્રમાણે આજે પણ લખવા ધારું છું. પરંતુ
મનની અવ્યક્ત વાતો પ્રકટ કરવા જેવી ભાષા ક્યાંથી લાઈ ?,પાગલના મુખનાં એકજ વાક્યનો અર્થ સમજવાના
પ્રયાસમાં અનેક પંડિતોનાં મગજ કામ કરતા નથી. પરંતુ
તમે મારી અર્થ હીન વાક્ય માળાનો ખરો મર્મ જાણી
શકશો અને તેમાંથી તમોને જે મત્ય લાગે તે સહુ કોઈને
જાણાવજો.

ખરેખર, હું ઘેલાની પેઠે કંઈનું કંઈ જોલી નાંખું છું પરંતુ ખૂબ ચાદ રાખજો કે, એ બધી વાતો અર્થ વિનાની નથી. પણ ખરી વાત તો એ છે કે પાગલ થયાં વગર પાગલનો ભાવ સમજતો નથી અને વાતો સાંભળવા છતાં આનંદ થતો નથી !

બહાલા, હું કોણ છું તે હુંજ જાણું છું. હું મને ધોતાને જેટલે અંશે જાણી શકું તેટલે અંશે બીજા કોઈ જાણી શકે નહિ એ સત્ય માનજો.

મને જાણી શકવાનો કોઈ ઉપાય નથીજ માટે મને કોઈ રીતે જાણી શકશો નહિ. જે વસ્તુ ભાવનાની બહાર છે તેને કંઈ ભાવનાથી જાણી શકશો ?

મને જાણવા માટે—મારા અંતઃકે હું જાતે જે કંઈ છું તે ખૂબ ધ્યાન પૂર્વક સાંભળો અને તે ઉપરથી મને જાણવા પ્રયત્ન કરો.

બહાલા, આ સંસારનાં અસંખ્ય મા બાપનાં પ્રેમ વડેજ હું જીવિત છું. કહો મારા જેવો ભાગ્યશાળી કોઈ હશે ? મારા સઘળાં મા બાપ કોઈ નામનાંજ મા બાપ નથી, પરંતુ સ્નેહ અને પ્રેમની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિરૂપ છે.

તમોજ માફ જીવન છે અને તમોજ માફ સર્વસ્વ છે. તમોજેજ મને આ સંસારમાં બાંધી રાખ્યો છે. જો તમે નહિ હોતો તો મારાથી આ સંસારનાં બંધનમાં રહી શકાતેજ નહિ.

ખરેખર તમારા વડેજ આજે હું મર્વસ્વ ભૂલી ગયો છું. બહાલા, હવે આ દેહ રહે કે ના રહે, પરંતુ હું તમારોજ છું અને સદાને માટે તમારોજ રહીશ. બહાલાં, તમારા સુખે હું સુખી અને તમારાં દુઃખે હું દુઃખી છું; એ વાત કદી પણ ભૂલશો નહિ.

આજે હું મારા મનની એક શુભ વાત તમોને કહું છું તે સાંભળો. આ પુરી ધામમાં જે કંઈ છે તે સર્વ મારું પરિચિત છે. મને લાગે છે કે, ઘણાંજ લાંબા વખત પહેલાંથી મહેને આ સર્વ પરિચિત છે. પુરીનાં લોકોને મેં પ્રથમ જોયેલાં છે. રસ્તાઓ, કિનારા અને ઘાટ ઇત્યાદિ પણ મેં અગાઉ જોયેલા છે એવો મનને ભાસ થાય છે....આ બધી વાતો પ્રકટ કરવા જતાં હું ઘેઘો જાની જાઉં છું. પરંતુ તે વાત આજે હું છુપાવી શકતો નથી.

જેમ સંતાકુકડીની રમત રમવામાં મળ આવે છે તેમ મને પણ મળ આવે છે. જો રમતમાં આનંદ ન હોય તો રમત કેણુ રમે? જો જોલવા માટે જ આવ્યો છું તો નિત્ય જોડ્યા કરીશ.

આ જગતનાં દરેક પદાર્થો મારાં છે અને હું સર્વનો છું. આ અખિલ બ્રહ્માંડમાં મારો આ એકજ જોલ નિત્ય ચાલી રહ્યો છે.

હું સારી પેઠે જાણું છું કે, આ વખતનો મારાં જોલથી કેાઈ પણ જીવને લેશ માત્ર પણ કલેશ થશેજ નહિ,

પરંતુ અનેકને આનંદ રૂપ થશે. આ વખતની મારી લીલા ઘણી અગમ્ય છે, માટે અસાવધ પણે તેનાં તરફ દુર્લક્ષ કરશે નહિ, તેમ ભૂલ્યે ચુકે પણ ખેલને સમાપ્ત થયેલો જોવાની ઇચ્છા કરશે નહિ.

ઠહાલા, મારી આવી દુર્બોધ અવસ્થા ક્યાં સુધી ચાલુ રહેશે તે હું જાણતો નથી. ઠહાલા, આ આનંદ લીલા તજવાની ઇચ્છા થતી નથી.

મા જાગ, આ સંસારની રંગભૂમિ ઉપર હું અનેક વાર અગાઉ આવ્યો છું અને અનેક રાત્રીના ઉનાગરા કરી મેં મારો ખેલ ભજવ્યો છે. આ વખતનો ખેલ ભજવીને ઘોડો વખત આરામ લઉં એવી ઇચ્છા થયા કરે છે.

ઠહાલા હવે મને લાગે છે કે, આ વખતનો મારો ખેલ પૂરો થયો છે, કારણ કે બંધનો બધાં ધીમે ધીમે દીલાં પડતાં જાય છે અને વસ્ત્રો તથા ઘરેણાં વગેરે ઉતારવાની તૈયારી છે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે, નવા ખેલમાં નવો વેપ ભજવવા માટે મારે જલ્દીથી જવું પડશે. પરંતુ તમારા પ્રેમનો વિચાર કરતાં આ જગા છોડીને

પડે છે અને હું નવીન જોલ-લીલાનો આરંભ કરું છું.

બહાલા, મારો આ દેહ હવે નહિ રહે તો તેથી મને કંઈ દુઃખ જેવું નથી; તેમ મારો જોલ એથી અટકવાનો નથી. બહાલા, હું ગમે ત્યાં જઈશ તો પણ હું સદૈવ તમારી સાથે રહીશ અને કરીને તમોને મળીશ. ક્ષણિક દેહરૂપનું ક્ષણિક પરિવર્તન જે થાય છે તે તો ક્ષણિકવાર માટે જ છે, તેથી કાંઈ ચિંતાનું કારણ નથી.

આવા ક્ષણિક ફેરફાર માટે તે કાણ રહે? જેઓ એકવાર ગયા પછી ફરી મળવાનાં ન હોય તેઓ જ રહે છે. પરંતુ મારે વિષે તો તેવો ભય છે જ નહિ, કારણ કે હું તો ફરીને પાછો તમોને મળવાનો જ છું. મારા તમારા સંબંધમાં નિત્ય વિચ્છેદનો સંભવ છે જ નહીં.

દ્રક્ષ્ત આ વખતનો પાઠ તમો ચાલાકીથી લાજવી શકો તેથી કાંઈ પાકા જોલાડી થયાં છે એમ માની લેશો નહીં. કારણ કે મારો જોલ તો અનંકી છે; માટે દરેક જોલ માટે જુદી જુદી રીતે તૈયાર થવું પડે છે. રંગભૂમિના મુખ્ય ઉપરી અધિકારી સાથે ઘાઠો સંબંધ બાંધી લો. તેનાં પ્રિય પાત્ર અને નિજ જન જની જાઓ. પોતીકા થયા પછી કાંઈ જોલમાં પાઠ નહિ લાજવો તો પણ તમોને રાહુ ચાહશે. નાટકના માલ્લીકની નિકટ રહેતા થશે તો પછી તમારે પાઠ લાજવો પડશે નહિ. આ એક જન્મનાં જોલને છેલ્લો જોલ સમજ્યો નહિ, પરંતુ જન્મોનાં જન્મો

સુધી મહારા જેલમાં સામેલ રહેવું પડ્યો. માટે કહું છું કે નાટકના અધિકારીના નિજ જન બનવા પ્રયત્ન કરજો.

બહાલા, જેઓ મારા આ જેલને ભજવે છે અને ભાવને સમજે છે, તેઓ જ સુખ, શાંતિ અને સંતોષ અનુભવે છે—તેઓ જ સાચા સુખનો સ્વાદ ભોગવે છે.

પોતાનો પાઠ સારી રીતે ભજવવાથી જેલ જોનારાઓને જેમ આનંદ થાય છે તેમ ભજવનારને પણ આનંદ થાય છે. સૌ સૌને પોતાનો પાઠ ભજવવા દો અને તમે તમારો પાઠ ભજવો.

બહાલા, મારી આ બધી વાતોને હસવા સરખી ગણી ઉઠાવી દેશો નહિ, તેમ મારી ગાંડાઈ ગણી જતી કરશો નહિ. પરંતુ હમેશાં આ વાતોનું ધુળ મનન, ચિંતન કરશો તો તેમાં રહેલાં સત્યને બાણી શકશો.

મારી પાસે છૂપાવી રાખવા જેવું કંઈ નહિ હોવાથી હું જે જોણું છું તે ખુલા મનથી જ જોણું છું.

બહાલા, મશ્કરી ઠૂઠામાં વખત ગાળવાના દિવસો હવે વહી ગયા છે. હજી સમય હાથમાં છે માટે સાવધાન થશો તો કાર્ય સાધી શકશો. મહારાં મા બાપ, મારા મનની ઉડી ઇચ્છા એક જ છે કે, તમે સહુ તમારો ભાર જોજો મારા માયા ઉપર મુકી દો અને સુખી થાઓ.

Gopal better case hopeful.

આ ભાઈને ન્યુમોનીયા થયો હતો. ડોક્ટરે કહ્યું હતું કે તે સારો થશે નહિ. થોડા દિવસમાં તે રોગ મુકત થઈ ગયો.

૬. હરનાથ અને શ્રી. જ્યોતિષચંદ્ર

ઈ. સ. ૧૯૧૧ ના જુન માસમાં ડોક્ટર દેવેન્દ્રનાથની દાનાપુરથી ખદલી થતાં કટકમાં પોતાની નોકરી ઉપર આવ્યા, ત્યારે રાયગહાદુર ડોક્ટર સનતકુમાર ખરાટ કટક મેડીકલ સ્કૂલનાં શિક્ષક હતા. ડોક્ટર સનતકુમારની ખદલી થતાં તેમની જગાએ ડોક્ટર દેવેન્દ્રનાથ આવ્યા. ડોક્ટર દેવેન્દ્રનાથને કટકના ડોક્ટર સનતકુમારે ત્યાંની કેટલીક વાતચીત કરી. અહીંના જમીનદાર લોકો કેવા છે, ખાનગી પ્રેક્ટીસ કેવી ચાલે છે, સાધારણ લોકોનો વહેવાર કેવો છે, આ પ્રમાણેની અનેક વાતોથી તેઓ જાણીતા થયા. તે વાત મધ્યે ઠાકુર હરનાથ સંબંધની વાત પણ તેમણે દેવેન્દ્રનાથ ડોક્ટરને જણાવી.

ડોક્ટર સનતકુમારે કહ્યું, “અહીંયા જમીનદાર શ્રીયુત્ જ્યોતિષચંદ્રરાય ચૌધરીનામે એક પ્રખ્યાત વ્યક્તિ છે. તેમની સ્ત્રી ઘણાં અસાધ્ય રોગથી ઘેરાયેલી હતી, તેથીહું તેઓની પાસેથી સારી પેટે પૈસા મેળવી શક્યો હતો. તેની સ્ત્રીની અવસ્થા એવી હતી કે તેણીને હું નળી દ્વારા દૂધ પાતો હતો. આથી મને બે વખત શ્રી આપી વીઝીટ કરાવતા

ગૃહસ્થ ઠાકુર હરનાથના ભક્ત હતા. તેઓ કટકમાં 'કાંઠુરી' નદીને કાંઠે રહેતા હતા, અને તેઓને ત્યાં ઠાકુર હરનાથ કોઈ કોઈ વાર આવતા હતા.

એક વખત ઠાકુર હરનાથ અધ્યાપક ગોપાલબાબુને ઘેર આવ્યા હતા. તે વખતે ડૉક્ટર સનતકુમાર મારી સ્ત્રીને નળી દ્વારા હૃદય પાવા મારે ત્યાં આવતા હતા. ઠાકુર હરનાથ અધ્યાપક ગોપાલબાબુને ત્યાં આવ્યા છે એવા ખબર મળતાં હું તેઓની પાસે ગયો અને મારી સ્ત્રીનો રોગ કોઈપણ રીતે દૂર કરવા મેં વિનંતિ કરી; છેવટે મારા આગ્રહને માન આપી ઠાકુર હરનાથે મારે ઘેર આવવા હા પાડી. ઠાકુર હરનાથે કહ્યું, "બાબુ, હું ડૉક્ટર કે વૈદ્ય નથી કે તમારી સ્ત્રીનો રોગ મટાડી શકું. હું તો આજેજ અહીં આવ્યો છું અને પાછો તરતજ જવાનો છું." મેં હક પકડી અને કહ્યું કે "પ્રભો-પાંચ મિનીટ પણ મારે ત્યાં આવી જવા કૃપા કરો."

હું ઘણાં દુઃખમાં હતો. ઠાકુર હરનાથે મારી ચિંતાતુર સ્થિતિનો વિચાર કરી મને કહ્યું "બહુ સાફ, હું સ્નાન કરી જમી લઉં અને સ્ટેશને જતાં તમારે ત્યાં આવી જઈશ." મેં કહ્યું "બહુ સાફ, તેમ કરો." ત્યાર પછી ઠાકુર હરનાથ ઘેરથી નીકળ્યા પણ ટ્રેન આવવાનો ટાઈમ થઈ ગયો હતો તેથી મને ચિંતા થવા લાગી કે ઠાકુર મારે ત્યાં આવી શકશે કે નહિ, 'પણ થોડી વારમાં ઠાકુર હરનાથને લઈ મોટર મારા ઘર તરફ આવી. મારું ઘર ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલું છે. પ્રથમ પૂતનો

મહેલ છે, ત્યાર પછી ત્રણ મોટા મોટા ખંગલા છે, ત્યાર પછીના ભાગમાં એક મોટું દીવાનખાનું છે, ત્યાર પછી એક મારો મોટો રૂમ અને એક મોટી બેઠક છે. પૂજના મહેલમાં પૂજ્યા વિના કોઈથી દાખલ થવાતું ન હતું, પણ ઠાકુર હરનાથ કોઈને પૂજ્યા વિના દાખલ થઈ ગયા. હું મકાનમાંથી ઉતરી આમે લેવા બહાર તે પહેલાં તો ઠાકુર હરનાથ ત્યાં મારી ણિમાર સીનો રૂમ છે ત્યાં જઈ પહોંચ્યા.

મારી ણિમાર સી પાસે જઈ ઠાકુર હરનાથે કહ્યું, “મા, તું હવે મારી થઈ જઈશ, બીક જેવું નથી.”

આટલી વાત કરતાં થોડી વાર લાગી અને તરત ઠાકુર નીચે આવ્યા, અને તે વખતે હું આમે મળ્યો. ઠાકુર મારા ખંગલામાં એક પરિચિત માણસની પેઠે દાખલ થઈ ગયા, અને મારી ચલિ સાથે વાત કરી પાછા વળ્યા, એ જાણી મને ઘણી નવાઈ લાગી. આથી મેં ઠાકુરને કહ્યું, “ઠાકુર તમે ઉપર જઈને પાછા વળો છો પણ કંઈ વાતચીત કરી નહિ માટે પાછા આવો.”

ઠાકુરે હસીને કહ્યું, “ના બાબા, વાતચીત કરી છે. મારી મા સારાં થઈ જશે. ટ્રેનનો વખત થયો છે, માટે હું અને સ્ટેશને બહાર છું.” આમ કહી ઝડપથી મોટરમાં બેસા, મોટર રવાના થઈ. હું મારી ચલિ સંગ-ધે વાતચીત કરતો કરતો તેમની સાથે સ્ટેશને ગયો.

ઠાકુર ત્યારે સ્ટેશનપર પહોંચ્યા ત્યારે ટ્રેન ઉપડવાની તૈયારીમાં હતી તેથી તેઓ એકદમ ટ્રેનમાં બેસી ગયા.

ઝેડાપછી મને કહ્યું. “બાબા ઘેર જાવ અને જુવો કે મારી મા ભાત ખાય છે.”

ઠાકુરની આ વાતમાં મને વિશ્વાસ આવ્યો નહિ. હું સમજ્યો કે, ઠાકુર મને આશ્વાસન આપે છે. મેં ફરી કહ્યું “બાબા મારી સ્ત્રી કેમપણ રીતે તંદુરસ્ત થાય તેવી કૃપા તમારે કરવી પડશે.”

ઠાકુરે મને ફરી કહ્યું, “બાબા ઘેર જઈને જુઓ મારી મા ભાત ખાય છે. હું સાચી વાત કહું છું.” દેન ઉપડી, ગઈ, હું ચિંતાતુર મનથી ઘેર આવ્યો. ઘેર આવીને જોઉં છું તો ખરેખર સ્તબ્ધ બની ગયો. મારી બિમાર સ્ત્રી ઘણા લાંબા સમય પછી આજનું ભોજન કરતી હતી. આ પ્રત્યક્ષ બનાવ જોતાં, મારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. હું હરનાથને કોટી કોટી પ્રણામ કરવા લાગ્યો.

આ વખતે ડૉક્ટર સનતકુમારબરાદ હરદોશની પેઠે આવે પછુ નળીથી દુધ પાવા માટે આવ્યા અને મારી સ્ત્રીને ભોજન કરતી જોઈને તે પછુ આશ્ચર્ય પામ્યા; મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આવી રીતે સાધુઓ જો બધા ઠીકો તરફ કૃપા કરી રોગ મટાડે તો પછી અમારા જેવા ડૉક્ટરોનો ધંધો કેમ ચાલી શકે? આ બનાવ બન્યા પછી ડૉક્ટર સનતકુમારે પોતાની બદલી થતાં આ વાત ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથને કહી હતી કે જમીનદાર જ્યોતિષચંદ્રની સ્ત્રીની માંદગીમાં તેઓ જ વખત વીઝીટ કરવા જતા તેથી સારા પૈસા મળતા તથા

તેઓની મોટર પણ બીજા રોગીને જોવા માટે તેમને મળતી, પણ હવે ઠાકુર હરનાથ નામના એક સંતે તે જમીનદારની સ્ત્રીને સારી કરી દીધી, તેથી તેમની વીજીટ બંધ થઈ હતી.

ઉપર પ્રમાણેની બધી ઘટનાની વાત જમીનદાર જ્યોતિષચંદ્રે ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથને જણાવી અને બંને છટા પડ્યા.

૭. હરનાથ અને દેવેન્દ્રનાથ.

આ ઘટના ઈ. સ. ૧૯૧૧માં બનેલી છે. ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથ મુખોપાધ્યાય તે વખતે કટક મેડીકલ સ્કૂલના શિક્ષક હતા. કટકના જમીનદાર શ્રીયુત્ ટહલપ્રસાદરાય ચૌધરી, શ્રીયુત્ જ્યોતિષપ્રસાદરાય ચૌધરી, તથા સ્કૂલ વિભાગના ઇન્સ્પેક્ટર શ્રીયુત્ યોગેશચંદ્ર ધોષ વગેરેના સહકારથી તેઓએ કટકમાં હરનાથ હરિસલા સ્થાપન કરી હતી. એક વખત ઠાકુર હરનાથનો ઉત્સવ પણ ઉજવવામાં આવ્યો હતો.

ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથ સ્વામી શ્રીમહાલોખાનંદ ગીરી મહારાજના શિષ્ય હતા. તેઓને કોઈ જગોએ સાધુ સન્યાસી આવેલ છે એવા ખબર મળે તો તેમના દર્શને જવાની ટેવ હતી. તેઓનો સ્વભાવ બચપણથીજ આવો હતો. ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથને ખબર મળ્યા કે, ઠાકુર હરનાથ કટકમાં આવેલા છે, અને ઘણાં આનંદ સહિત તેઓનો ઉત્સવ ઉજવવામાં આવે છે. આ સાંભળતાંજ જ્યાં ઉત્સવ થતો હતો ત્યાં તેઓ ગયા.

ત્યાં આવીને તેઓ જુઓ છે તો કોઈ સાધુ સન્યાસી તેઓનાં જોવા આવ્યા નહિ હોકોની ઘણી ભીડ જામેલી હતી અને તેમાંથી આગળ જવું એપણુ તેમને કઠણ લાગ્યું. તે ઉપરાંત વળી ઠાકુર હરનાથનું નામ સાંભળી જેના દર્શન માટે આવ્યા હતા તે હરનાથ કોણ હશે? તે તો દેખાતાજ નહતા ! હરનાથ સાધુ પુરૂષ છે તેથી તેનો વેશ પણ સાધુના જેવો હોવો જોઈએ, પણ તેના સાધુ વેશ ધાગા કોઈ પુરૂષ તો આ ઉત્સવમાં દેખાતા નથી, એવા વિચાર કરી તેમણે એક માણસને પૂછ્યું, “આમાં ઠાકુર હરનાથ કોણ છે? શું તેઓ આવ્યા નથી?” જે માણસને પૂછ્યું તે માણસે ભીડની અંદર એક જણને આંગળી ચિંધી બતાવતા કહ્યું, “આ રહ્યા તે ઠાકુર છે.”

દેવેન્દ્રનાથ અવાક થઈ ગયા. તેઓએ હરનાથનાં દર્શને આવતા પહેલાં હરનાથને માટે એક સાધુની દંડપના કરી હતી. હરનાથને સૌ ઠાકુર કહે છે, માટે તેમણે ગેરઆ વસ્ત્ર પહેર્યા હશે, માથા ઉપર લાંબી જટા હશે, એવી તેમણે તો દંડપના કરી હતી. પણ તેવું તેમણે હરનાથમાં જોયું નહિ, પણ તેને બદલે હરનાથ એક ગૃહસ્થના જેવો પોષાક પહેરેલા બાળુ જેવા દેખાયા. ઠાકુરનો આવો ગૃહસ્થ વેશ જોઈને દેવેન્દ્રનાથે ડોકટરને થયું કે, મારે હવે હરનાથના દર્શન કરવા પાસે જવાની જરૂર નથી. એમ વિચાર કરી તેઓ આ ભીડમાંથી નીકળી ઘેર જવા માટે બહાર મીકળ્યા.

વળી તેઓને વિચાર આવ્યો કે, ઠાકુર મહાપુરૂષ હો
કે મનુષ્ય હો, પણ જેને સંખ્યાબંધ માણસો ઠાકુર કે
મહાપુરૂષ માની સન્માન કરે છે, તો પછી હું આટલે સુધી
આવીને પાછો જઈ તેનાં કરતાં એકવાર ઠાકુરને પ્રણામ
કરીને જઈ તો સારું. ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથ આવી રીતે વિચાર
કરે છે, એટલામાં ઠાકુર હરનાથે હાથ ઉંચો કરી, ડૉક્ટર
દેવેન્દ્રનાથને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. દેવેન્દ્રનાથ ભીડ
વચ્ચેથી રસ્તો કરીને ઠાકુર હરનાથની પાસે ગયા, અને
પ્રણામ કરવાની પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી.

ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથને આલીંગન કરી હરનાથે કહ્યું,
‘ખંધુ તમારે ગર્વે હું ગર્વિણી, રૂપસી તમારે જ રૂપે.’

આ પ્રમાણે ઠાકુરની કૃપા પ્રાપ્ત કરી ધન્ય થયા પછી
ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુર હરનાથના અનન્ય લક્ષ્ય થઈ રહ્યા.
તેઓ ડૉક્ટરનો ધંધો કરતા હતા તેથી જે કોઈ અસાધ્ય
દર્દી હોય, તેને હરનાથને શરણે જવાની સલાહ આપતા.
ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથે એક વખત હરનાથ હંરિસલામાં આવા
ખનાવની જે હકીકત કહી હતી તે નીચે પ્રમાણે છે:-

“હું કટકમાં ડૉક્ટર તરીકે નોકરી કરતો હતો, ત્યારે
એક કુલીનાં ઉપરી નાયડુ કન્યાનાં અસાધ્ય રોગની
સારવાર કરવાનું કામ મારા અને સ્થાનીક સીવીલ સર્જનનાં
હાથમાં સોંપાયું. ત્રણ મહિના સુધી તેની સારવાર કર્યા
પછી તેનો રોગ અસાધ્ય છે એમ અમોએ જવાબ

આપ્યો. પરંતુ નાયડુની સ્ત્રીએ લીધી વાત છોડી નહિ, અને મારી પામે આવી અને ચરણમાં પડી મને કહેવા લાગી કે, 'ડૉક્ટર, તમે ઘણાં લોકોને જીવનદાન આપેલ છે, તો મારી પુત્રીને પણ જીવનદાન આપો. તેણીને કોઈ પણ રીતે રોગ મુક્ત કરો. હું તમને કોઈ પણ રીતે છોડીશ નહિ.' મેં કહ્યું, 'તમારી પુત્રીનો રોગ મારી ડૉક્ટરી વિધાની બહાર ગયો છે, તેથી તેને સારો કરવાનો કોઈ પણ ઉપાય મારા હાથમાં રહ્યો નથી, પરંતુ જો તમે કરી શકો તો એક ઉપાય છે. 'પોગલ હરનાથ' નામના એક મહાપુરુષને હું બોલું છું. તેની કૃપાથી ઘણાં અમાધ્ય દર્દો સારા થયા છે, માટે જો તમે તેના ચરણનું શરણ મહણ કરો, અને તે કૃપા કરે તો તમારી પુત્રી બચી જવા મંભવ છે.'

“ડૉક્ટર, તેઓ ક્યાં રહે છે ? તેને અહીં જોલાવવાનો બંદોબસ્ત તમે કરી આપો” એમ નાયડુની સ્ત્રીએ જણાવ્યું.

“તે ક્યાં હશે તે હું ચોક્કસ કહી શકતો નથી, પણ એક તાર કરી આ સળંગે પ્રાર્થના કરી શકું, એમ ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથે કહ્યું અને સોનામુખી ઠાકુર હરનાથને એક તાર કયો:—“Naidu's daughter dying. I place her at thy foot, pray save and how.” (નાયડુની દીકરી મરણઘડીમાં છે. તેને તમારા ચરણકમળમાં મુકું છું. કૃપાકરી કોઈ રીતે તેનો બચાવ કરો.)

આખો દિવસ ગયો પણ તારનો જવાબ મળ્યો નહિ તેથી મને સમજાયું કે ઠાકુરનો જવાબ મળ્યો નહિ તેથી

નાયડુ કન્યા બંધવા સંભવ નથી. રાત્રી અણુ અણુ કરતી વીતે છે. મારા બેઠકખાનાની ઘડીયાળમાં એકનો ટકોરો થયો છે, તે વખતે મારા બારણાની સાંકળ કોઈ ખખડાવવા લાગ્યું. મને થયું કે નાયડુ કન્યા મરી ગઈ હશે, તેથી તેનો જમાઈ મારી પાસે સર્ટીફિકેટ લેવા આવ્યો હશે. હું દરવાજો ખોલી બહાર આવ્યો અને નાયડુના જમાઈને મેં જોયો, પણ તેનાં મોંઠા ઉપર મેં દીલગીરીનું ચીન્હ જોયું નહિ પણ તે આનંદ સહિત હસતો હોય એમ મેં જોયું. નાયડુના જમાઈને હસતો જોઈ મને આશ્ચર્ય થયું. તેણે મારા આશ્ચર્યનું સમાધાન કર્યું. તે કહેવા લાગ્યો કે ડૉક્ટર અત્યારે તમારે મારે ઘેર આવવું પડશે, કારણ કે મારી પત્નિને સ્વપ્નમાં એક બંગાળી બાળુના દર્શન થયાં છે, અને તે બંગાળી બાળુએ તેણીને થોડું જળ પીવાનું કહ્યું, અને જળ પીવાથી મારી પત્નિની તબીયત સુધારા ઉપર આવેલી દેખાઈ છે, માટે તમે ત્યાં આવી તેણીની તબીયત તપાસો. આ સ્વપ્નની વાત સાંભળતાં હું સંમત થયો કે સ્વપ્નમાં દર્શન આપનાર તે મારા દયામય ઠોકુર હરનાથજી હશે. હું નાયડુની સાથે તેમને ઘેર ગયો. તેની વાત સાંચી હતી. જે નાયડુની કન્યાને મેં રાત્રે જોઈને નક્કી કર્યું હતું કે તે હવે બંધી શકવા સંભવ નથી, તેને બદલે તેને જીવંતી જોઈને મને આશ્ચર્ય થયું. તેણીના જીવનની આશા હવે મને બંધાઈ. હું મારા ખીસામાં હરનાથનો ફોટો લઈ ગયો હતો. મેં તે ફોટો નાયડુ કન્યાને બતાવ્યો. તેણી હાંથમાં ફોટો લઈ

જેઈને કહેવા લાગી કે, “મેં સ્વપ્નામાં જોયા તે આજ છે.”

મેં નાયડુને કહ્યું કે, “હવે તમે ચિંતા કરશો નહિ, તમારી કન્યાનો રોગ મરી જશે.”

નાયડુએ કહ્યું, “મને પણ જોમ લાગે છે, છતાં તમે ઠાકુરને. અહીં જોલાવી આપો.”

મેં કહ્યું, “સવારે વ્યવસ્થા કરીશું.”

સવાર થઈ અને ઠાકુરનો તાર આવ્યો.

તેમાં લખેલું હતું કે, “No anxiety. Krishna's grace Naidu's daughter alright.”

તાર વાંચી હું આનંદથી પ્રકુલ્લીન થઈ ગયો.

બીજો દિવસે ઠાકુર હરનાથ પધાયા. શૌચગ્રાહી કીયા કર્યા પછી, ઠાકુરે મારી જોને કહ્યું કે, ‘મને કંઈ ખાવા આપો.’ મારી સહપર્મિણીએ ઠાકુરને જળપ્રાન કરવાનું આજ્યુ. પછી ઠાકુરે મને કહ્યું કે, ‘આલો નાયડુને ઘેર જઈએ.’ ઠાકુરની સાથે હું નાયડુને ઘેર ગયો. નાયડુના ઘરની પાસે પહોંચતાં, ઠાકુરે કહ્યું કે, “છી, કેવી ખરાબ દુર્ગંધ આવે છે. ચાલ જાલો ઘરમાં ચાલ.”

નાયડુના ઘરની બંને બાજુએ કૂલોનો બગીચો હતો. મંદમંદ પવનની લહેરથી તે બગીચાના કૂલોની સુગંધ આરે બાજુ ફેલાઈ રહી હતી છતાં અહીં દુર્ગંધ આવે છે, જોમ ઠાકુરે કહ્યું તેથી મેં ઠાકુરને પૂછ્યું કે, “ઠાકુર, અહીં તો કૂલોની સુગંધ આવે છે તો આમ કેમ દહેા છે?” ઠાકુર

હરનાથે જવાબ આપ્યો કે, “ના બાળા, ઘણી દુર્ગંધ આવે છે, ચાલ જલદી જલદી ચાલ.”

થોડીક વાર વિચાર કર્યા પછી આમ કહેવાનું કારણ હું સમજ્યો કે નાયડુ કુલીનો ઉપરી છે તેથી તેણે જે ધન મેળવ્યું છે તે અસત્લાવથી મેળવ્યું છે. એ કારણથી ઠાકુર અહીં દુર્ગંધ આવે છે તેમ કહે છે.

અમે નાયડુ કન્યા પાસે ગયા. નાયડુની કન્યા જે રૂમમાં હતી તે રૂમના દરવાજામાં ઠાકુર ગયા કે તરતજ નાયડુ કન્યા પથારીમાં બેઠી થઈ ગઈ અને તેની તૈલુંગી ભાષામાં કંઈ બોલી. તેની વ્યાકુળતા તથા ભાવ ઉપરથી હું સમજી ગયો કે રૂમમાં મને દર્શન દેનાર તેઓજ છે એમ તે બોલી હતી.

ઠાકુર હરનાથ તે ખિમાર છોકરીની પાસે ગયા. તેણી તૈલુગુ ભાષામાં ‘કાઉમાઉ’ કરી બોલવા લાગી. તેની ભાષા હું સમજ્યો નહિ, પણ ઠાકુર સમજ્યા અને જવાબ આપ્યો કે, “મા હવે ભય નથી, તું સારી થઈ ગઈ છે.” ખિમાર નાયડુ કન્યા તૈલુંગી ભાષામાં બોલે છે અને ઠાકુર બંગાલી ભાષામાં જવાબ આપે છે. ઠાકુરની વાત તેણી કેમ સમજી તે હું કહી શકતો નથી, પરંતુ તે નાયડુ કન્યા ઉભી થઈ અને સોળ વર્ષની યુવતી ઠાકુરને અને મને બેઠીને શાન્તિ મુખનો અનુભવ કરતી હોય તેમ લાગી.

રોગથી હાડપીંજર બનેલી આ નાયડુ કન્યા ઉભી થઈ

જોતાં ઠાકુર હરનાથ જોતી ગયા, અને તેને જોળામાં લઈ આશ્વાસન આપ્યું.

‘ભગવાનની પાસે ભક્તને સન્માન મળતાં,’ તે જોતી “બહુ ભૂખ લાગી છે, મને કંઈ ખાવા આપો”

ઠાકુરે નાયડુની પતિને ઈશારતથી ખાવાનું લાવવા કહ્યું. નાયડુની પતિએ કહ્યું કે, “અત્યારમાં તો કંઈ ખાવાનું તૈયાર થયું નથી, જે કહો તે તૈયાર કરી આપું”, ભક્તે કહ્યું, ‘ઘણી ભૂખ લાગી છે.’

ઠાકુરે કહ્યું, ‘જે તે લઈ આવે, નાયડુ પતિએ કહ્યું હોય કાલની વાતી રોટલી છે, ખીલું કંઈ નથી.”

ઠાકુરે કહ્યું, “તે લાવે.”

નાયડુ પતિ રોટલી લઈને આવી. આશ્ચર્ય ! જે દરીને હું ખારતીના પાણી મિલાય કંઈજ ખાવાનું આપી શકતો ન હતો, તેને ઠાકુરે આઠ-નવ વાતી રોટલી પોતાને હાથે ખવડાવી દીધી. નાયડુની આ દર્શી કન્યા રોટલી ખાધા પછી નિરોગી બની. ઠાકુર હરનાથની આવી અસીમ કૃષ્ણા ભક્તિ હું તેના શ્રીચરણમાં અસંખ્ય પ્રણામ કરવા લાગ્યો.

૮. હરનાથ અને પોલીસ ઓફીસર -

શ્રી ઠાકુર હરનાથની અપૂર્વ દીવ્યશક્તિનું દર્શન કાશ્મીરમાં, રાવલપીન્ડીમાં હથરામમાં વગેરે જોમ અનેક, ભક્તોને અનેક સ્થાને થયું, તેમ ઉડીયા પ્રદેશના લોકો પણ

ઠાકુર હરનાથની દીવ્ય શક્તિના પ્રભાવથી મુગ્ધ થવા લાગ્યા. તેની એક અન્ય ઘટના નીચે આપવામાં આવે છે:-

ખાલેશ્વરના જમીનદાર શ્રીયુત રાધાચરણ દાસની સાથે ઠાકુર હરનાથ ખાલેશ્વરના સ્ટેશન ઉપર ઊભા હતા. સ્ટેશનની પાસે ઉડીના પોલીસ સુપરીટેન્ડેન્ટ મી. હીયામડેન સાહેબનું ક્વાર્ટર આવેલું હતું. પોલીસ ઓફીસર પોતાના ક્વાર્ટરના વરંડામાં ચિંતાતુર મુખે ફર્યા કરતા હતા. તે જોઈને ઠાકુર હરનાથે જમીનદાર રાધાચરણદાસને કહ્યું “સામે જુઓ, તે સાહેબ શું વિચારથી આમ તેમ ફર્યા કરે છે.”

રાધાચરણ, “ પ્રભો, હું શી રીતે જાણી શકું? તમે અંતર્યામી છો, તમે કહો. ”

ઠાકુરે કહ્યું, “ તે સાહેબનો પુત્ર વિલાયતમાં છે અને તેનું ઓપરેશન કરવાનો આ ટાઈમ નક્કી કરવામાં આવેલો છે. તેથી સાહેબ ટેલીગ્રામની રાહ જોતાં આમ તેમ ફર્યા કરે છે. ’

રાધાચરણ બાળુ આ સાંભળી ચુપ થઈ ગયા. ત્યારપછી ફરી ઠાકુરે કહ્યું, “ તમે તે સાહેબ પાસે જાવ અને ખબર આપો કે, તેઓનાં પુત્રનું ઓપરેશન દશ વાગે સફળતા પૂર્વક થઈ ગયું છે અને ચાર વાગે સાહેબને આ ખબર મળશે. ”

રાધાચરણખાણુ ઠાકુરના કહેવાથી તે સાહેબની પાસે ગયા, અને ઠાકુરે કહેલી બધી વાત તેઓને જણાવી.

આ બધી વાત સાંજળ્યા પછી રાધાચરણખાણુને સાહેબે પૂછ્યું કે, " આ બધા બખર તમે ક્યાંથી જાણ્યા ? "

રાધાચરણ ખાણુએ ઠાકુર હરનાથનો પરિચય આપી તેઓએ આ બખર જાણ્યા છે, અને મને કહેવા માટે મોકલ્યો છે, તેમ રાધાચરણખાણુએ જણાવ્યું. સાહેબે કહ્યું, "જે તમારી વાત સાચી હશે તો તમે જે ઠાકુરહરનાથને ભજો છો, તેને હું પણ ભજવા તૈયાર છું; પણ જે આ વાત ખોટી હશે તો નહિ."

રાધાચરણખાણુ, "સાહેબ, વિશ્વાસ રાખો. આ વાત ખોટી હશે નહિ." સાહેબ સાથે આટલી વાત કરી રાધાચરણ ખાણુ પોતાને ઘેર આવ્યા ગયા. ચાર વાગ્યા કે સાહેબને એક તાર મળ્યો. "નિર્વિઘ્નેઓપદેશન થઈ ગયું છે, કંઈ ચિંતા કરવા જેવું નથી." સાહેબને આ બખર મળ્યા પછી તેઓ એક ક્ષણવારની પણ ઢીલ ક્યાં વિના પોતાની પત્નીને સાથે લઈ રાધાચરણખાણુને ઘેર આવ્યા. ઠાકુરે કહેલી વાતનો પોતાને વિશ્વાસ ન આવ્યો માટે ઠાકુરના ચરણમાં પડી પોતાની ભૂલ માટે ક્ષમા માગી. આ બીના બાદ બીજા કેટલાક અંગેએ પણ ઠાકુર હરનાથના ભક્તો થયા હતા.

૯. ચુંચુડા અને કલકત્તામાં હરનાથ

શ્રીયુત અટલગિહારીના અદ્ભૂત અનુભવો 'હિન્દુ સ્પીરીચ્યુઅલ મેગેઝીન' દ્વારા પ્રગટ થવાથી દેશદેશાન્તરના લોકોમાં હરનાથનો પરિચય વધવા લાગ્યો. હરનાથના અનુરક્ત ભક્તોની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધતી ગઈ. દેશ-વિદેશના લોકો તરફથી હરનાથ પર ઘણા પત્રો આવવા લાગ્યા.

ચુંચુડાના બાબુ નંદલાલ પાલ જેઓ ગવર્નમેન્ટના એક ઉચ્ચ અધિકારી હતા, તેઓએ આ ખબર વાંચ્યા પછી હરનાથની સાથે પત્ર વહેવાર શરૂ કર્યો. છેવટે હરનાથને ચુંચુડા લાવવા માટે તેઓ જાતે હરનાથની પાસે જમ્યુ ગયા અને ત્યાં જઈ હરનાથને પધારવા દંઢ આગ્રહ કર્યો. 'ભક્તાના ભગવાન' એ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ વાત છે. હરનાથ પણ ભક્ત નંદલાલપાલ મહાશયના આગ્રહને આધીન બન્યા અને રાજ્યમાંથી થોડા દિવસોને માટે રજા લઈ કાશ્મીરથી ચુંચુડા આવ્યા. આ ખબર ભાગવતચંદ્ર મિત્રે નારાયણચંદ્ર ઘોષને આપ્યા. નારાયણચંદ્ર શ્રીયુત ભાગવતચંદ્ર મિત્રના માતૃ-પક્ષના સગા થતા હતા. તેમણે નારાયણચંદ્રને કહ્યું કે "હું ચુંચુડા જઈશ, તમે મારી સાથે આવશો ?" નારાયણચંદ્રે 'કહું. હા.' ત્યારપછી એમ નક્કી થયું કે જાને જણાને સાથે જવાની સગવડ થશે નહિ; માટે જુદે જુદે વખતે જાનેએ ત્યાં જવું અને મળવું. આ પ્રમાણે નક્કી કર્યા પછી નારાયણ-

Gopal better case hopeful.

આ ભાઈને ન્યુમોનીયા થયો હતો. ડોક્ટરે કહ્યું હતું કે તે સારો થશે નહિ. થોડા દિવસમાં તે રોગ મુક્ત થઈ ગયો.

૬. હરનાથ અને શ્રી. જ્યોતિષચંદ્ર

ઈ. સ. ૧૯૧૧ ના જુન માસમાં ડોક્ટર દેવેન્દ્રનાથની દાનાપુરથી બદલી થતાં કટકમાં પોતાની નોકરી ઉપર આવ્યા, ત્યારે રાયબહાદુર ડોક્ટર મનતકુમાર બરાટ કટક મેડીકલ સ્કૂલનાં શિક્ષક હતા. ડોક્ટર મનતકુમારની બદલી થતાં તેમની જગાએ ડોક્ટર દેવેન્દ્રનાથ આવ્યા. ડોક્ટર દેવેન્દ્રનાથને કટકના ડોક્ટર મનતકુમારે ત્યાંની ફેટલીક વાતચીત કરી. અહીંના જમીનદાર લોકો કેવા છે, ખાનગી પ્રેક્ટીસ કેવી ચાલે છે, સાધારણ લોકોનો વહેવાર કેવો છે, આ પ્રમાણેની અનેક વાતોથી તેઓ જાણીતા થયા. તે વાત મધ્યે હાકુર હરનાથ સંબંધની વાત પણ તેમણે દેવેન્દ્રનાથ ડોક્ટરને જણાવી.

ડોક્ટર મનતકુમારે કહ્યું, “અહીંયા જમીનદાર શ્રીયુત્ત જ્યોતિષચંદ્રરાય ચૌધરીનામે એક પ્રખ્યાત વ્યક્તિ છે. તેમની શ્રી ઘણાં અમાધ્ય રોગથી ઘેરાયેલી હતી, તેથીહું તેઓની પાસેથી મારી પેઠે પૈમા ભેળવી શક્યો હતો. તેની શ્રીની અવસ્થા એવી હતી કે તેણીને હું નજી દારાદ્રધ પાતો હતો. આથી મને એ વાતત શ્રી આપી વીઝીટ કરાવતા

હતા, પણ હમણું તે કેસ મારા હાથમાં નથી.”

ડોક્ટર દેવેન્દ્રનાથે પૂછ્યું, “તમારા હાથમાંથી એ કેસ છટી જવાનું શું કારણ બન્યું?”

ડોક્ટર સનતકુમારે જણાવ્યું, “ઠાકુર હરનાથ નામે એક વ્યક્તિએ તેને ત્યાં આવી તે સ્ત્રીને સંપૂર્ણ નીરોગી બનાવી દીધી છે તેથી તે કેસ મારા હાથમાંથી છટી ગયો છે.”

ઉપર પ્રમાણે વાતો કરી ડોક્ટર સનતકુમાર કટકમાંથી બહારી થતાં આવ્યા ગયા; પરંતુ ડોક્ટર દેવેન્દ્રનાથને ઠાકુર હરનાથે આ જમીનદારની સ્ત્રીનો રોગ શી રીતે મટાડ્યો તે જાણવાની ઘણી ઉત્કંઠા થવા લાગી, તેથી તેણે કટકના જમીનદાર જ્યોતિષબાબુને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને બનેલી વાત સાંભળવા ઇચ્છા બતાવી.

જ્યોતિષબાબુએ કહ્યું, “મારી સ્ત્રીના આવા અસાધ્ય રોગ વળતે ડોક્ટર કંઈ સુધારો કરી શક્યા નહિ, ત્યારે હું નીરાશ થઈ ગયો. મારી પાસે ઘણી જમીન છે, તે ઉપરાંત રજીસ્ટર ઓફીસમાં હું નોકરી કરું છું. સઘળી રીતે મારી સ્થિતિ સારી છે. પણ મારી સ્ત્રીના અસાધ્ય રોગને માટેજ ફક્ત મને ચિંતા રહ્યા કરતી હતી. હું હંમેશાં દિવસરાત મારી સ્ત્રી તંદુરસ્ત થાય તેને માટે ચિંતા કર્યા કરતો હતો”

કટકની રાલેન્સા કોલેજના અધ્યાપક નદીયા શાન્તિપુર નીવાસી શ્રીયુત્ત ગોપાલચંદ્ર બદોપાધ્યાય નામના એક

ગૃહસ્થ ઠાકુર હરનાથના ભક્ત હતા. તેઓ કટકમાં ‘ઠાઠબુરી’ નદીને કાંઠે રહેતા હતા, અને તેઓને ત્યાં ઠાકુર હરનાથ કોઈ કોઈ વાર આવતા હતા.

એક વખત ઠાકુર હરનાથ અધ્યાપક ગોપાલબાબુને ઘેર આવ્યા હતા. તે વખતે ડૉક્ટર એનતકુમાર મારી સ્ત્રીને નળી દ્વારા દૂધ પાવા મારે ત્યાં આવતા હતા. ઠાકુર હરનાથ અધ્યાપક ગોપાલબાબુને ત્યાં આવ્યા છે એવા ખબર મળતાં હું તેઓની પાસે ગયો અને મારી સ્ત્રીનો રોગ કોઈપણ રીતે દૂર કરવા મેં વિનંતિ કરી; છેવટે મારા આશ્વહને માન આપી ઠાકુર હરનાથે મારે ઘેર આવવા હા પાડી. ઠાકુર હરનાથે કહ્યું, “બાબુ, હું ડૉક્ટર કે વૈદ્ય નથી કે તમારી સ્ત્રીનો રોગ મટાડી શકું. હું તો આજેજ અહીં આવ્યો છું અને પાછો તરતજ જવાનો છું.” મેં હઠ પકડી અને કહ્યું કે “પ્રભો— પાંચ મિનીટ પણ મારે ત્યાં આવી જવા કૃપા કરો.”

હું ઘણાં દુઃખમાં હતો. ઠાકુર હરનાથે મારી ચિંતાતુર સ્થિતિનો વિચાર કરી મને કહ્યું “બહુ મારું, હું સ્નાન કરી જમી લઉં અને સ્ટેશને જતાં તમારે ત્યાં આવી જઈશ.” મેં કહ્યું “બહુ સારું, તેમ કરો.” ત્યાર પછી ઠાકુર હરનાથ ઘેરથી નીકળ્યા પણ ટ્રેન આવવાનો ટાઈમ ઘઈ ગયો હતો તેથી મને ચિંતા થવા લાગી કે ઠાકુર મારે ત્યાં આવી શકશે કે નહિ, ‘પણ ઘોડી વારમાં ઠાકુર હરનાથને લઈ મોટર મારા ઘર તરફ આવી.

મારું ઘર ત્રણ લાગમાં વહેંચાયેલું છે. પ્રથમ પૂજાનો

મહેલ છે, ત્યાર પછી ત્રણ મોટા મોટા ખંગલા છે, ત્યાર પછીના લાગમાં એક મોટું દીવાનખાનું છે, ત્યાર પછી એક મારો મોટો રૂમ અને એક મોટી બેઠક છે. પૂજના મહેલમાં પૂજ્યા વિના કોઈથી દાખલ થવાતું ન હતું, પણ હાકુર હરનાથ કોઈને પૂજ્યા વિના દાખલ થઈ ગયા. હું મકાનમાંથી ઉતરી સામે લેવા જઈ તે પહેલાં તો હાકુર હરનાથ જ્યાં મારી બિમાર સ્ત્રીનો રૂમ છે ત્યાં જઈ પહોંચ્યા.

મારી બિમાર સ્ત્રી પાસે જઈ હાકુર હરનાથે કહ્યું, ‘મા, તું હવે મારી થઈ જઈશ, બીક જેવું નથી.’

આટલી વાત કરતાં થોડી વાર લાગી અને તરત હાકુર નીચે આવ્યા, અને તે વખતે હું સામે મળ્યો. હાકુર મારા ખંગલામાં એક પરિચિત માણસની પેઠે દાખલ થઈ ગયા, અને મારી પત્નિ સાથે વાત કરી પાછા વળ્યા, એ જાણી મને ઘણી નવાઈ લાગી. આથી મેં હાકુરને કહ્યું, ‘હાકુર તમે ઉપર જઈને પાછા વળો છો પણ કંઈ વાતચીત કરી નહિં માટે પાછા આવો.’

‘હાકુરે હસીને કહ્યું, ‘ના બાબા, વાતચીત કરી છે. મારી માં મારાં થઈ જશે. ટ્રેનનો વખત થયો છે, માટે હું અને સ્ટેશને જઈ છું.’ આમ કહી ઝડપથી મોટરમાં બેસા, મોટર રવાના થઈ. હું મારી પત્નિ સંખાંધે વાતચીત કરતો કરતો તેમની સાથે સ્ટેશને ગયો.

હાકુર જ્યારે સ્ટેશનપર પહોંચ્યા ત્યારે ટ્રેન ઉપડવાની તૈયારીમાં હતી તેથી તેઓ એકદમ ટ્રેનમાં બેસી ગયા.

બેડાપછી મને કહ્યું, “બાબા ઘેર જાવ અને બુવો કે મારી મા લાત ખાય છે.”

ઠાકુરની આ વાતમાં મને વિશ્વાસ આવ્યો નહિ. હું સમજ્યો કે, ઠાકુર મને આશ્વાસન આપે છે. મેં ફરી કહ્યું “બાબા મારી સ્ત્રી કોઈપણ રીતે તાંદુરસ્ત થાય તેવી કૃપા તમારે કરવી પડશે.”

ઠાકુરે મને ફરી કહ્યું, “બાબા ઘેર જઈને બુવો મારી મા લાત ખાય છે. હું સાચી વાત કહું છું.” દેન ઉપડી ગઈ, હું ચિંતાતુર મનથી ઘેર આવ્યો. ઘેર આવીને જોઉં છું તો ખરેખર સ્તબ્ધ બની ગયો. મારી ખિમાર સ્ત્રી ઘણા લાંબા સમય પછી અન્નનું ભોજન કરતી હતી. આ પ્રત્યક્ષ બનાવ જોતાં, મારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. હું હરનાથને કોટી કોટી પ્રણામ કરવા લાગ્યો.

આ વખતે ડૉક્ટર સનતકુમારબરાદ હરદોજની પેઠે આજે પણ નળીથી દુધ ખાવા માટે આવ્યા અને મારી સ્ત્રીને ભોજન કરતી જોઈને તે પણ આશ્ચર્ય ખામ્યા, મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આવી રીતે સાધુઓ જો બધા દર્દીઓ તરફ કૃપા કરી રોગ મટાડે તો પછી અમારા જેવા ડૉક્ટરોનો ધંધો કેમ ચાલી શકે? આ બનાવ બન્યા પછી ડૉક્ટર સનતકુમારે પોતાની બદલી થતાં આ વાત ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથને કહી હતી કે જમીનદાર જ્યોતિષચંદ્રની સ્ત્રીની માંદગીમાં તેઓ બે વખત વીઝીટ કરવા જતા તેથી સારા પૈસા મળતા તથા

તેઓની મોટર પણ બીજા રોગીને જોવા માટે તેમને મળતી, પણ હવે ઠાકુર હરનાથ નામના એક સંતે તે જમીનદારની સ્ત્રીને સારી કરી દીધી, તેથી તેમની વીઝીટ બંધ થઈ હતી.

ઉપર પ્રમાણેની બધી ઘટનાની વાત જમીનદાર જ્યોતિ-પચંદ્રે ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથને જણાવી અને બંને છટા પડ્યા.

૭. હરનાથ અને દેવેન્દ્રનાથ.

આ ઘટના ઈ. સ. ૧૯૧૧માં બનેલી છે. ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથ મુખોપાધ્યાય તે વખતે કટક મેડીકલ સ્કૂલના શિક્ષક હતા. કટકના જમીનદાર શ્રીયુત્ ટહલપ્રસાદરાય ચૌધરી, શ્રીયુત્ જ્યોતિપ્રસાદરાય ચૌધરી, તથા સ્કૂલ વિભાગના ઇન્સ્પેક્ટર શ્રીયુત્ યોગેશચંદ્ર ઘોષ વગેરેના સહકારથી તેઓએ કટકમાં હરનાથ હરિસભા સ્થાપન કરી હતી. એક વખત ઠાકુર હરનાથનો ઉત્સવ પણ ઉજવવામાં આવ્યો હતો.

ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથ સ્વામી શ્રીમદ્ભોજાનંદ ગીરી મહારાજના શિષ્ય હતા. તેઓને કોઈ જગોએ સાધુ સન્યાસી આવેલ છે એવા ખબર મળે તો તેમના દર્શને જવાની ટેવ હતી. તેઓનો સ્વભાવ બચપણથીજ આવેલો હતો. ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથને ખબર મળ્યા કે, ઠાકુર હરનાથ કટકમાં આવેલા છે, અને ઘણાં આનંદ સહિત તેઓનો ઉત્સવ ઉજવવામાં આવે છે. આ સાંભળતાંજ જ્યાં ઉત્સવ થતો હતો ત્યાં તેઓ આવ્યા.

ત્યાં આવીને તેઓ જુઓ છે તો કોઈ સાધુ સન્યાસી તેઓના જોવા આવ્યા નહિ. લોકોની ઘણી લીડ જામેલી હતી અને તેમાંથી આગળ જવું એપણુ તેમને કઠણ લાગ્યું. તે ઉપરાંત ઘણી ઠાકુર હરનાથનું નામ સાંભળી જેના દર્શન માટે આવ્યા હતા તે હરનાથ કોણ હશે? તે તો દેખાતાજ નહતા! હરનાથ માધુ પુરૂષ છે તેથી તેનો, વેશ પણ માધુના જેવો હોવો જોઈએ, પણ તેના માધુ વેશ વાળા કોઈ પુરૂષ તો આ ઉત્તમવર્માં દેખાતા નથી, એવા વિચાર કરી તેમણે એક માણસને પૂછ્યું, “આમાં ઠાકુર હરનાથ કોણ છે? શું તેઓ આવ્યા નથી?” જે માણસને પૂછ્યું તે માણસે લીડની અંદર એક જણને આગળી બિંધી ખતાવતા કહ્યું, “આ રહ્યા તે ઠાકુર છે.”

દેવેન્દ્રનાથ અવાજ ધઈ ગયા. તેઓએ હરનાથનાં દર્શનને આવતા પહેલાં હરનાથને માટે એક સાધુની કલ્પના કરી હતી. હરનાથને ચૌ ઠાકુર કહે છે, માટે તેમણે ગેરૂઆ વચ પહેર્યા હશે, માથા ઉપર લાંબી જટા હશે, એવી તેમણે તો કલ્પના કરી હતી. પણ તેવું તેમણે હરનાથમાં જોયું નહિ, પણ તેને બદલે હરનાથ એક ગૃહસ્થના જેવો પોષાક પહેરેલા બાળુ જેવા દેખાયા. ઠાકુરનો આવો ગૃહસ્થ વેશ જોઈને દેવેન્દ્રનાથે ડોકટરને થયું કે, મારે હવે હરનાથના દર્શન કરવા પાસે જવાની જરૂર નથી. એમ વિચાર કરી તેઓ આ લીડમાંથી નીકળી ઘેર જવા માટે ખંદાર નીકળ્યા.

આપ્યો. પરંતુ નાયડુની સ્ત્રીએ લીધી વાત છોડી નહિ, અને મારી પાસે આવી અને ચરણમાં પડી મને કહેવા લાગી કે, 'ડૉક્ટર, તમે ઘણાં લોકોને જીવનદાન આપેલ છે, તો મારી પુત્રીને પણ જીવનદાન આપો. તેણીને કોઈ પણ રીતે રોગ મુક્ત કરો. હું તમને કોઈ પણ રીતે છોડીશ નહિ.' મેં કહ્યું, 'તમારી પુત્રીનો રોગ મારી ડૉક્ટરી વિદ્યાની બહાર ગયો છે, તેથી તેને આરો કરવાનો કોઈ પણ ઉપાય મારા હાથમાં રહ્યો નથી, પરંતુ જો તમે કરી શકો તો એક ઉપાય છે. 'પાગલ હરનાથ' નામના એક મહાપુરુષને હું જાણું છું. તેની કૃપાથી ઘણાં અસાધ્ય દર્દો સારા થયા છે, માટે જો તમે તેના ચરણનું શરણુ ગ્રહણ કરો, અને તે કૃપા કરે તો તમારી પુત્રી બચી જવા સંભવ છે.'

“ડૉક્ટર, તેઓ કયાં રહે છે ? તેને અહીં બોલાવવાનો બદોબસ્ત તમે કરી આપો” એમ નાયડુની સ્ત્રીએ જણાવ્યું.

“તે કયાં હશે તે હું ચોક્કસ કહી શકતો નથી, પણ એક તાર કરી આ મળધે પ્રાર્થના કરી શકું, એમ ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથે કહ્યું અને સોનામુખી ઠાકુર હરનાથને એક તાર કયો:—“Naidu's daughter dying. I place her at thy feet, pray save any how.” (નાયડુની દીકરી મરણુધડીમાં છે. તેને તમારા ચરણકમળમાં મુકું છું. કૃપાટરી કોઈ રીતે તેનો બચાવ કરો.)

આખો દિવસ ગયો પણ તારનો જવાબ મળ્યો નહિ તેથી મને સમજાયું કે ઠાકુરનો જવાબ મળ્યો નહિ તેથી

વળી તેઓને વિચાર આવ્યો કે, ઠાકુર મહાપુરૂષ હો
કે મનુષ્ય હો, પણ જેને સંખ્યાબંધ માણસો ઠાકુર કે
મહાપુરૂષ માની સન્માન કરે છે, તો પછી હું આટલે સુધી
આવીને પાછો જઈ તેનાં કરતાં એકવાર ઠાકુરને પ્રણામ
કરીને જઈ તો સાઈ. ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથ આવી રીતે વિચાર
કરે છે, એટલામાં ઠાકુર હરનાથે હાથ ઉંચો કરી, ડૉક્ટર
દેવેન્દ્રનાથને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. દેવેન્દ્રનાથ બીડ
વચ્ચેથી રસ્તો કરીને ઠાકુર હરનાથની પાસે ગયા, અને
પ્રણામ કરવાની પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી.

ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથને આલીંગન કરી હરનાથે કહ્યું,
'ખંધુ તમારે ગર્વે હું ગર્વિણી, રૂપચી તમારે જ રૂપે.'

આ પ્રમાણે ઠાકુરની કૃપા પ્રાપ્ત કરી ધન્ય થયા પછી
ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુર હરનાથના અનન્ય ભક્ત થઈ રહ્યા.
તેઓ ડૉક્ટરનો ધંધો કરતા હતા તેથી જે કોઈ અસાધ્ય
રુદ્ધિ હોય, તેને હરનાથને શરણે જવાની સલાહ આપતા.
ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથે એક વખત હરનાથ હરિસભામાં આવા
ખનાવની જે હકીકત કહી હતી તે નીચે પ્રમાણે છે:-

"હું કટકમાં ડૉક્ટર તરીકે નોકરી કરતો હતો, ત્યારે
એક કુલીનાં ઉપરી નાયડુ કન્યાનાં અસાધ્ય રોગની
સારવાર કરવાનું કામ મારા અને સ્થાનિક સીવીલ સર્જનનાં
હાથમાં સોંપાયું. ત્રણ મહિના સુધી તેની સારવાર કર્યા
પછી તેનો રોગ અસાધ્ય છે એમ અમોએ જવાબ

આખો. પરંતુ નાયડુની સ્ત્રીએ લીધી વાત છોડી નહિ, અને મારી પાએ આવી અને ચરણમાં પડી મને કહેવા લાગી કે, ‘ડૉક્ટર, તમે ઘણાં લોકોને જીવનદાન આપેલ છે, તો મારી પુત્રીને પણ જીવનદાન આપો. તેણીને કોઈ પણ રીતે રોગ મુક્ત કરો. હું તમને કોઈ પણ રીતે છોડીશ નહિ.’ મેં કહ્યું, ‘તમારી પુત્રીનો રોગ મારી ડૉક્ટરી વિદ્યાની બહાર ગયો છે, તેથી તેને આરો કરવાનો કોઈ પણ ઉપાય મારા હાથમાં રહ્યો નથી, પરંતુ જો તમે કરી શકો તો એક ઉપાય છે. ‘પાગલ હરનાથ’ નામના એક મહાપુરુષને હું જાણું છું. તેની કૃપાથી ઘણાં અગ્રાધ્ય દર્દી સારા થયા છે, માટે જો તમે તેના ચરણનું શરણુ ગ્રહણ કરો, અને તે કૃપા કરે તો તમારી પુત્રી બચી જવા સંભવ છે.’

“ડૉક્ટર, તેઓ ક્યાં રહે છે ? તેને અહીં બોલાવવાનો બદોબસ્ત તમો કરી આપો” એમ નાયડુની સ્ત્રીએ જણાવ્યું.

“તે ક્યાં હશે તે હું ચોક્કસ કહી શકતો નથી, પણ એક તાર કરી આ મળંધે પ્રાર્થના કરી શકું, એમ ડૉક્ટર દેવેન્દ્રનાથે કહ્યું અને સોનામુખી ઠાકુર હરનાથને એક તાર કયો:—“Naidu's daughter dying. I place her at thy feet, pray save her how.” (નાયડુની દીકરી મરણુધડીમાં છે. તેને તમારા ચરણકમળમાં મુકું છું. કૃપાકરી કોઈ રીતે તેનો બચાવ કરો.)

આખો દિવસ ગયો પણ તારનો જવાબ મળ્યો નહિ તેથી મને સમજાયું કે ઠાકુરનો જવાબ મળ્યો નહિ તેથી

નાયડુ કન્યા બચવા સંભવ નથી. રાત્રી ઝણુ ઝણુ કરતી વીતે છે. મારા બેઠકખાનાની ઘડીયાળમાં એકનો ટકોરો થયો છે, તે વખતે મારા ખાણની સાંકળ ફોઈ ખખડાવવા લાગ્યું. મને થયું કે નાયડુ કન્યા મરી ગઈ હશે, તેથી તેનો જમાઈ મારી પાસે સર્ટીફિકેટ લેવા આવ્યો હશે. હું દરવાજો ખોલી બહાર આવ્યો અને નાયડુના જમાઈને મેં જોયો, પણ તેનાં મોંઠા ઉપર મેં દીલગીરીનું ચીન્હ જોયું નહિ પણ તે આનંદ સહિત હસતો હોય એમ મેં જોયું. નાયડુના જમાઈને હસતો જોઈ મને આશ્ચર્ય થયું. તેણે મારા આશ્ચર્યનું સમાધાન કર્યું. તે કહેવા લાગ્યો, કે ડૉક્ટર અત્યારે તમારે મારે ઘેર આવવું પડશે, કારણ કે મારી પત્નિને સ્વપ્નમાં એક બંગાળી બાળુના દર્શન થયાં છે, અને તે બંગાળી બાળુએ તેણીને થોડું જળ પીવાનું કહ્યું, અને જળ પીવાથી મારી પત્નિની તબીયત સુધારા ઉપર આવેલી દેખાય છે, માટે તમે ત્યાં આવી તેણીની તબીયત તપાસો. આ સ્વપ્નની વાત સાંભળતાં હું સમજ્યો કે સ્વપ્નમાં દર્શન આપનાર તે મારા દયામય ઠોકુર હરનાથજી હશે. હું નાયડુની સાથે તેમને ઘેર ગયો. તેની વાત સાચી હતી. જે નાયડુની કન્યાને મેં રાત્રે જોઈને નક્કી કર્યું હતું કે તે હવે બચી શકવા સંભવ નથી, તેને બદલે તેને જીવંતી જોઈને મને આશ્ચર્ય થયું. તેણીના જીવનની આશા હવે મને બંધાઈ.

હું મારા ખીસામાં હરનાથનો ફોટો લઈ ગયો હતો. મેં તે ફોટો નાયડુ કન્યાને બતાવ્યો. તેણી હાથમાં ફોટો લઈ

જોઈને કહેવા લાગી કે, “મેં સ્વપ્નામાં જોયા તે આજ છે.”

મેં નાયડુને કહ્યું કે, “હવે તમે ચિંતા કરશો નહિ, તમારી કન્યાનો રોગ મટી જશે.”

નાયડુએ કહ્યું, “મને પણ એમ લાગે છે, છતાં તમે ઠાકુરને અહીં બોલાવી આપો.”

મેં કહ્યું, “સવારે બ્યવસ્થા કરીશું.”

સવાર થઈ અને ઠાકુરનો તાર આવ્યો.

તેમાં લખેલું હતું કે, “No anxiety. Krishna's grace Naidu's daughter alright.”

તાર વાંચી હું આનંદથી મકુટલીત થઈ ગયા.

બીજે દિવસે ઠાકુર હરનાથ પધાર્યા. શૌચઆદી કીયા કર્યા પછી, ઠાકુરે મારી સ્ત્રીને કહ્યું કે, “મને કંઈ ખાવા આપો.” મારી સહપર્મિણીએ ઠાકુરને જળપાન કરવાનું આપ્યું પછી ઠાકુરે મને કહ્યું કે, “આલો નાયડુને ઘેર જઈઓ.” ઠાકુરની સાથે હું નાયડુને ઘેર ગયો. નાયડુના ઘરની પાસે પહોંચતાં, ઠાકુરે કહ્યું કે, “છી, કેવી ખરાબ દુર્ગંધ આવે છે. આલ જલદી ઘરમાં આલ.”

નાયડુના ઘરની જાંને બાજુએ ફૂલોનો બગીચો હતો. મંદમંદ પવનની લહેરથી તે બગીચાના ફૂલોની સુગંધ આરે બાજુ ફેલાઈ રહી હતી છતાં અહીં દુર્ગંધ આવે છે, એમ ઠાકુરે કહ્યું તેથી મેં ઠાકુરને પૂછ્યું કે, “ઠાકુર, અહીં તો ફૂલોની સુગંધ આવે છે તો આમ કેમ કહો છો?” ઠાકુરે

હરનાથે જવાળ આપ્યો કે, “ના બાળા, ઘણી દુર્ગંધ આવે છે, ચાલ જલદી જલદી ચાલ.”

થોડીક વાર વિચાર કર્યા પછી આમ કહેવાનું કારણ હું સમજ્યો કે નાયડુ કુલીનો ઉપરી છે તેથી તેણે જે ધન મેળવ્યું છે તે અસત્લાવથી મેળવ્યું છે. એ કારણથી ઠાકુર અહીં દુર્ગંધ આવે છે તેમ કહે છે.

અમો નાયડુ કન્યા પાસે ગયા. નાયડુની કન્યા જે રૂમમાં હતી તે રૂમના દરવાજામાં ઠાકુર ગયા કે તરતજ નાયડુ કન્યા પથારીમાં બેઠી થઈ ગઈ અને તેની તૈલુંગી ભાષામાં કંઈ બોલી. તેની વ્યાકુળતા તથા ભાવ ઉપરથી હું સમજી ગયો કે રૂમમાં મને દર્શન દેનાર તેઓજ છે એમ તે બોલી હતી.

ઠાકુર હરનાથ તે બિમાર છોકરીની પાસે ગયા. તેણી તૈલુગુ ભાષામાં ‘કાઉમાઉ’ કરી બોલવા લાગી. તેની ભાષા હું સમજ્યો નહિ, પણ ઠાકુર સમજ્યા અને જવાળ આપ્યો કે, “મા હવે લય નથી, તું સારી થઈ ગઈ છે.” બિમાર નાયડુ કન્યા તૈલુંગી ભાષામાં બોલે છે અને ઠાકુર બંગાલી ભાષામાં જવાળ આપે છે. ઠાકુરની વાત તેણી કેમ સમજી તે હું કહી શકતો નથી, પરંતુ તે નાયડુ કન્યા ઉભી થઈ અને સોળ વર્ષની યુવતી ઠાકુરને અને મને લેટીને શાન્તિ સુખનો અનુભવ કરતી હોય તેમ લાગી.

રોગથી હાડપીંજર બનેલી આ નાયડુ કન્યા ઉભી થઈ

તેતાં ઠાકુર હરનાથ ભેટી ગયા, અને તેને ખોળામાં લઈ આશ્વાસન આપ્યું.

‘ભગવાનની પાસે ભકતને સન્માનમળતાં,’ તે બોલી
“બહુ ભૂખ લાગી છે, મને કંઈ ખાવા આપો”

ઠાકુરે નાયડુની પત્નિને ઈશારતથી ખાવાનું લાવવા કહ્યું. નાયડુની પત્નિએ કહ્યું કે, “અત્યારમાં તો કંઈ ખાવાનું તૈયાર થયું નથી, જે કહો તે તૈયાર કરી આપું”, ભકતે કહ્યું, ‘ઘણી ભૂખ લાગી છે.’

ઠાકુરે કહ્યું, ‘જે તે લઈ આવે, નાયડુ પત્નિએ કહ્યું હોય કાલની વાતી રોટલી છે, ખીબું કંઈ નથી.”

ઠાકુરે કહ્યું, “તે લાવો.”

નાયડુ પત્નિ રોટલી લઈને આવી. આશ્ચર્ય ! જે દહીંને હું ખારલીના પાણી નિવાય કંઈજ ખાવાનું આપી શકતો ન હતો, તેને ઠાકુરે આઠ—નવ વાતી રોટલી પોતાને હાથે ખવડાવી દીધી. નાયડુની આ દહીં કન્યા રોટલી ખાધા પછી નિરોગી બની. ઠાકુર હરનાથની આવી અસીમ કૃષ્ણા ભેઈ હું તેના શ્રીચરણમાં અસંખ્ય પ્રણામ કરવા લાગ્યો.

૮. હરનાથ અને પોલીસ ઓફીસર

શ્રી ઠાકુર હરનાથની અપૂર્વ દીવ્યશક્તિનું દર્શન દ્રાશ્મીરમાં, રાવલપીન્ડીમાં હથરામમાં વગેરે જેમ અનેક ભકતોને અનેક સ્થાને થયું, તેમ ઉડીયા પ્રદેશના લોકો પણ

ઠાકુર હરનાથની દીવ્ય શક્તિના પ્રભાવથી મુગ્ધ થવા લાગ્યા. તેની એક અન્ય ઘટના નીચે આપવામાં આવે છે:-

ખાલેશ્વરના જમીનદાર શ્રીયુત રાધાચરણ દાસની સાથે ઠાકુર હરનાથ ખાલેશ્વરના સ્ટેશન ઉપર ઊભા હતા. સ્ટેશનની પાસે ઉડીના પોલીસ સુપરીટેન્ડેન્ટ મી. હીયામહેન સાહેબનું ક્વાર્ટર આવેલું હતું. પોલીસ ઓફીસર પોતાના ક્વાર્ટરના વરંડામાં ચિંતાતુર મુખે ફર્યા કરતા હતા. તે જોઈને ઠાકુર હરનાથે જમીનદાર રાધાચરણદાસને કહ્યું “સામે જુઓ, તે સાહેબ શું વિચારી આમ તેમ ફર્યા કરે છે.”

રાધાચરણ, “ પ્રભો, હું શી રીતે જાણી શકું ? તમે અંતર્યામી છો, તમે કહો.”

ઠાકુરે કહ્યું, “ તે સાહેબનો પુત્ર વિલાયતમાં છે અને તેનું ઓપરેશન કરવાનો આ ટાઈમ નક્કી કરવામાં આવેલો છે. તેથી સાહેબ ટેલીગ્રામની રાહ લેતાં આમ તેમ ફર્યા કરે છે.”

રાધાચરણ ખાબુ આ સાંભળી મુપ થઈ ગયા. ત્યારપછી ફરી ઠાકુરે કહ્યું, “ તમે તે સાહેબ પાસે જાવ અને જાળર આપો કે, તેઓનાં પુત્રનું ઓપરેશન દશ વાગે સફળતા પૂર્વક થઈ ગયું છે અને ચાર વાગે સાહેબને આ જાળર મળશે.”

રાધાચરણબાળુ ઠાકુરના કહેવાથી તે સાહેબની પાસે ગયા, અને ઠાકુરે કહેલી બધી વાત તેઓને જણાવી.

આ બધી વાત સાંજળ્યા પછી રાધાચરણબાળુને સાહેબે પૂછ્યું કે, “ આ બધા બખર તમે ક્યાંથી જાણ્યા ? ”

રાધાચરણ બાળુએ ઠાકુર હરનાથનો પરિચય આપી તેઓએ આ બખર જાણ્યા છે, અને મને કહેવા માટે મોકલ્યો છે, તેમ રાધાચરણબાળુએ જણાવ્યું. સાહેબે કહ્યું, “ જો તમારી વાત સાચી હશે તો તમે જે ઠાકુર હરનાથને લખે છો, તેને હું પણ લખવા તૈયાર છું; પણ જો આ વાત ખોટી ઠરશે તો નહિ.”

રાધાચરણબાળુ, “ સાહેબ, વિશ્વાસ રાખો. આ વાત ખોટી ઠરશે નહિ.” સાહેબ સાથે આટલી વાત કરી રાધાચરણ બાળુ પોતાને ઘેર આવ્યા ગયા. ચાર વાગ્યા કે સાહેબને એક તાર મળ્યો. “ નિર્વિઘ્ને આપરેશન થઈ ગયું છે, કંઈ ચિંતા કરવા જેવું નથી.” સાહેબને આ બખર મળ્યા પછી તેઓ એક ક્ષણવારની પણ ઢીલ ક્યાં વિના પોતાની પત્નીને સાથે લઈ રાધાચરણબાળુને ઘેર આવ્યા. ઠાકુરે કહેલી વાતનો પોતાને વિશ્વાસ ન આવ્યો માટે ઠાકુરના ચરણમાં પડી પોતાની જૂલ માટે ક્ષમા માગી. આ બીના બાદ બીજા કેટલાક અંગેને પણ ઠાકુર હરનાથના લોકતો થયા હતા.

૯. ચુંચુડા અને કલકત્તામાં હરનાથ

શ્રીયુત અટલગિહારીના અદ્ભૂત અનુભવો હિન્દુ સ્પીરીચ્યુઅલ મેગેઝીનદ્વારા પ્રગટ થવાથી દેશદેશાન્તરના લોકોમાં હરનાથનો પરિચય વધવા લાગ્યો. હરનાથના અનુરક્ત ભક્તોની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધતી ગઈ. દેશ-વિદેશના લોકો તરફથી હરનાથ પર ઘણા પત્રો આવવા લાગ્યા.

ચુંચુડાના ણાણુ નંદલાલ પાલ જેઓ ગવર્નમેન્ટના એક ઉચ્ચ અધિકારી હતા, તેઓએ આ જાળર વાંચ્યા પછી હરનાથની સાથે પત્ર વહેવાર શરૂ કર્યો. છેવટે હરનાથને ચુંચુડા લાવવા માટે તેઓ જાતે હરનાથની પાસે જમ્મુ ગયા અને ત્યાં જઈ હરનાથને પધારવા દંઠ આગ્રહ કર્યો. ‘ભક્તાના ભગવાન’ એ શાસ્ત્રસિદ્ધ વાત છે. હરનાથ પણ ભક્ત નંદલાલપાલ મહાશયના આગ્રહને આધીન બન્યા અને રાજ્યમાંથી થોડા દિવસોને માટે રજા લઈ કાશ્મીરથી ચુંચુડા આવ્યા. આ જાળર ભાગવતચંદ્ર મિત્રે નારાયણચંદ્ર ઘોષને આપ્યા. નારાયણચંદ્ર શ્રીયુત ભાગવતચંદ્ર મિત્રના માતૃ-પક્ષના સગા થતા હતા. તેમણે નારાયણચંદ્રને કહ્યું કે “હું ચુંચુડા જઈશ, તમે મારી સાથે આવશો ?” નારાયણચંદ્રે ‘કહ્યું. હા.’ ત્યારપછી એમ નક્કી થયું કે બંને જણાને સાથે જવાની સગવડ થશે નહિ, માટે બુદ્ધે બુદ્ધે વળતે બંનેએ ત્યાં જવું અને મળવું. આ પ્રમાણે નક્કી કર્યો પછી નારાયણ-

ચંદ્ર ચુંચુડા પહોંચ્યા પણ ભાગવતચંદ્ર પહોંચી શક્યા નહતા. નારાયણચંદ્ર નંદલાલ પાલ મહાશયને ઘેર જઈ જુએ છે તો બેઠકખાનામાં ઘણાં લોકો બેઠેલા છે, પરંતુ ત્યાં કોઈ સાધુ મન્યામીને જોયા નહિ. આથી તેઓને નવાઈ લાગી અને તેઓ ભાગવતચંદ્રના આવવાની રાહ જોતા બેઠકખાનામાં એક બાજુ બેસી રહ્યા.

ઠાકુર હરનાથે નારાયણચંદ્રને તેઓનું નામ સર્વ ‘વડીલ દાદા અહીં આવો’ એમ કહી પોતાની પાસે બોલાવ્યા. એક અપરિચિત વ્યક્તિને આવી રીતે પોતાને બોલાવતા સાંભળી તેઓ આશ્ચર્ય પામ્યા. તેઓ પોતાના બંધુ વર્ગમાં ‘વડીલ દાદા’ તરીકે જાણીતા હતા પણ એ વાતની આ અજાણ્યા માણસને શી રીતે ખબર પડી? નારાયણચંદ્ર આમ વિચાર કરે છે, એટલામાં ફરીને હરનાથ કહેવા લાગ્યા કે ‘વડીલ બંધુ’ તમે કાછારી રસ્તે આવ્યા? એહ, તમને કેટલું દુઃખ થયું હશે. હાથ મેં ઘોઘને જરા આરામ કરો આ સાંભળી, નારાયણચંદ્ર દિગ્ભૂત બની ગયા. ત્યારપછી તેને ખબર પડી કે તેની સાથે આ રીતે વાતચીત કરનાર તે ખીલું કોઈ નહિ પણ પોતે જેના દર્શન કરવા આવ્યા હતા તે જ ઠાકુર હરનાથ હતા. આ જાણ્યા પછી તો આશ્ચર્ય યવ્રાનું કોઈ કારણ રહ્યું નહિ. સાધુજનોના ઉચિત એવા વેશ કે આડંબર રહિત ઠાકુર હરનાથને જોતાં જ શ્રીયુત નારાયણચંદ્ર ઘોષ તેઓના પદતલમાં

આજોટવા લાગ્યા. ત્યાર પછી ભાગવતચંદ્ર આવ્યા, અને ઠાકુરને કલકત્તા પોતાને ઘેર લઈ જઈ ધન્ય થયા.

કલકત્તા ટાલાનિવાસી શ્રીયુત ભાગવતચંદ્ર મીત્રે ઠાકુર સાથે પત્ર વ્યવહાર શરૂ કર્યો અને તેમને પોતાના કલકત્તાના ધરમાં ઠાકુરને પરિવાર સહિત જોલાવી સન્માન કીધું.

કલકત્તાના શ્રીયુત ભાગવતચંદ્ર મીત્રની પછી આવું સૌભાગ્ય મિડલ રોડ એન્ટલી નિવાસી ભૂતપૂર્વ 'ગૃહસ્થ' નામના માસિકના અધિપતિ શ્રીયુત રામરાખાલ ઘોષને મળ્યું. પરિણામે કલકત્તા તથા જંગાલના ખીબા સાધારણ લોકોને ઠાકુર હરનાથની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનું સુભાગ્ય મળ્યું.

વૃંદાવનને માર્ગે હરનાથ

હરનાથ કાર્શિમરથી આવતા કે જતા શ્રી વૃંદાવનની કુંજશોભા, ચમુનાનું કાળું પાણી, કદમ વૃક્ષની કાળી ઘટા, કાલીંદીનો કૃષ્ણવર્ણવેશ, ઈત્યાદિ જોયા વિના જતા નહિ. હરનાથને ઋષ્ટિ સૌંદર્ય બહુ ગમતું હતું.

એક વખતે કલકત્તેથી કાર્શિમર જતી વખતે પોતાના કુટુંબને હરનાથે સોનામુખી મોકલી દીધું અને પોતે એકલા વૃંદાવન તરફ ગયા. હાથરસ આવતાં તેમને ઇચ્છા થઈ કે મથુરા થઈ વૃંદાવન જવું. હાથરસમાં શ્રીયુત અટલગિહારીનંદી ઉપરાંત હરનાથના ઘણા ભક્તો થયા.

આળોટવા લાગ્યા. ત્યાર પછી ભાગવતચંદ્ર આવ્યા, અને ઠાકુરને કલકતા પોતાને ઘેર લઈ જઈ ધન્ય થયા.

કલકતા ટાલાનિવાસી શ્રીયુત ભાગવતચંદ્ર મીત્રે ઠાકુર સાથે પત્ર વ્યવહાર શરૂ કર્યો અને તેમને પોતાના કલકતાના ઘરમાં ઠાકુરને પરિવાર સહિત બોલાવી અન્માન કીધું.

કલકતાના શ્રીયુત ભાગવતચંદ્ર મીત્રની પછી આવું સૌભાગ્ય મિડલ રોડ એન્ટલી નિવાસી ભૂતપૂર્વ 'ગૃહસ્થ' નામના માસિકના અધિપતિ શ્રીયુત રામરાખાલ ઘોષને મળ્યું. પરિણામે કલકતા તથા બંગાલના બીજા સાધારણ લોકોને ઠાકુર હરનાથની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનું સુભાગ્ય મળ્યું.

વૃંદાવનને માર્ગે હરનાથ

હરનાથ કાશિમરથી આવતા કે જતા શ્રી વૃંદાવનની કુંજશોભા, યમુનાનું કાળું પાણી, કદમ વૃક્ષની કાળી ઘટા, કાલીંદીનો કૃષ્ણવર્ણોવેશ, ઈત્યાદિ જોયા વિના જતા નહિ. હરનાથને સૃષ્ટિ સૌંદર્ય બહુ ગમતું હતું.

એક વખતે કલકત્તેથી કાશિમર જતી વખતે પોતાના કુટુંબને હરનાથે સોનામુખી મોકલી દીધું અને પોતે એકલા વૃંદાવન તરફ ગયા. હાથરસ આવતાં તેમને ઇચ્છા થઈ કે મથુરા થઈ વૃંદાવન જવું. હાથરસમાં શ્રીયુત અટલખિહારીનંદી ઉપરાંત હરનાથના ઘણા ભક્તો થયા.

આળોટવા લાગ્યા. ત્યાર પછી ભાગવતચંદ્ર આવ્યા, અને ઠાકુરને કલકતા પોતાને ઘેર લઈ જઈ ધન્ય થયા.

કલકતા ટાલાનિવાસી શ્રીયુત ભાગવતચંદ્ર મીત્રે ઠાકુર સાથે પત્ર વ્યવહાર શરૂ કર્યો અને તેમને પોતાના કલકતાના ધરમાં ઠાકુરને પરિવાર સહિત બોલાવી સન્માન કીધું.

કલકતાના શ્રીયુત ભાગવતચંદ્ર મીત્રની પછી આવું સૌભાગ્ય મિડલ રોડ એન્ટલી નિવાસી ભૂતપૂર્વ 'ગૃહસ્થ' નામના માસિકના અધિપતિ શ્રીયુત રામરાખાલ ઘોષને મળ્યું. પરિણામે કલકતા તથા બંગાલના બીજા સાધારણ લોકોને ઠાકુર હરનાથની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનું સુભાગ્ય મળ્યું.

વૃંદાવનને માર્ગે હરનાથ

હરનાથ કાશિમરથી આવતા કે જતા શ્રી વૃંદાવનની કુંજશોભા, યમુનાનું કાળું પાણી, કદમ વૃક્ષની કાળી ઘટા, કાલીંદીનો કૃષ્ણવર્ણોવેશ, ઈત્યાદિ જોયા વિના જતા નહિ. હરનાથને ઋષિ સૌંદર્ય બહુ ગમતું હતું.

એક વખતે કલકત્તેથી કાશિમર જતી વખતે પોતાના કુટુંબને હરનાથે સોનામુખી મોકલી દીધું અને પોતે એકલા વૃંદાવન તરફ ગયા. હાથરસ આવતાં તેમને ઇચ્છા થઈ કે મથુરા થઈ વૃંદાવન જવું. હાથરસમાં શ્રીયુત અટલબિહારીનંદી ઉપરાંત હરનાથના ઘણા ભક્તો થયા

આળોટવા લાગ્યા. ત્યાર પછી ભાગવતચંદ્ર આવ્યા, અને ઠાકુરને કલકતા પોતાને ઘેર લઈ જઈ ધન્ય થયા.

કલકતા ટાલાનિવાસી શ્રીયુત ભાગવતચંદ્ર મીત્રે ઠાકુર સાથે પત્ર વ્યવહાર થઈ કર્યો અને તેમને પોતાના કલકતાના ઘરમા ઠાકુરને પરિવાર સહિત જોલાવી સન્માન કીધું.

કલકતાના શ્રીયુત ભાગવતચંદ્ર મીત્રની પછી આવું સૌભાગ્ય મિડલ રોડ એન્ટલી નિવાસી ભૂતપૂર્વ 'ગૃહસ્થ' નામના માસિકના અધિપતિ શ્રીયુત રામરાખાલ ઘોષને મળ્યું. પરિણામે કલકતા તથા ગંગાલના જીજ્ઞ સાધારણ લોકોને ઠાકુર હરનાથની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનું સુભાગ્ય મળ્યું.

વૃંદાવનને માર્ગે હરનાથ

હરનાથ કાશિમરથી આવતા કે જતા શ્રી વૃંદાવનની કુંજશોભા, યમુનાનું કાળું પાણી, કદમ વૃક્ષની કાળી ઘટા, કાલીંદ્રીનો કૃષ્ણવર્ણોવેશ, ઈત્યાદિ જોયા વિના જતા નહિ. હરનાથને સ્પષ્ટ સૌંદર્ય બહુ ગમતું હતું.

એક વખતે કલકત્તેથી કાશિમર જતી વખતે પોતાના કુટુંબને હરનાથે સોનામુખી મોકલી દીધું અને પોતે એકલા વૃંદાવન તરફ ગયા. હાથરસ આવતાં તેમને ઇચ્છા થઈ કે મથુરા થઈ વૃંદાવન જવું. હાથરસમાં શ્રીયુત અટલબિહારીનંદી ઉપરાંત હરનાથના ઘણા ભક્તો થયા

હતા. આ બધા ભક્તોમાં હાથરસના સહકારી ભુર્કીંગ
કલાર્ક શ્રીયુત ક્ષીરોદ્ધકુમાર ભટ્ટાચાર્ય મહાશય પણ એક
ભક્ત હતા. હરનાથ મથુરા અને વૃંદાવન જવાના
છે એ જાણી તેઓએ હરનાથને કહ્યું, “હું પણ તમારી
સાથે આવીશ.” આ સાંભળી હરનાથ ઘણા ખુશી થયા.
અને કહ્યું, “ઘણું સારું.” શ્રીયુત ક્ષીરોદ્ધકુમાર અને
હરનાથ ગયા અને ભગવતનના લીલાસ્થાનોનાં દર્શન કરી
મથુરા તેઓ વૃંદાવન તરફ રવાના થયા. રસ્તોં અજાણ્યો
હતો. ચાલતા ચાલતા તેઓ ખંને રસ્તો ભૂલ્યા અને ઘણે
દૂર નીકળી ગયા છતાં વૃંદાવન દેખાયું નહિ પણ ગોવર્ધન
પર્વતની નજીક આવી પહોંચ્યા હોય તેમ લાગ્યું.

હવે વૃંદાવન કયે રસ્તે થઈને જવું એનો વિચાર
કરવા લાગ્યા. પણ તેઓ ખંને આ પ્રદેશથી અજાણ્યા હતા.
તેઓ ગોવર્ધન પર્વતની નજીકના પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા છે
કે કેમ તે પણ નહીં કરી શક્યા નહિ. આપણે આ અજાણ્યો
રસ્તે ચાલ્યા જઈએ છીએ અને વૃંદાવનનો માર્ગ મળતો
નથી એમ વિચારી ચિંતા કરવા લાગ્યા.

હરનાથ અને ક્ષીરોદ્ધકુમાર આ પ્રમાણે વિચાર કરતા
હતા એટલામાં શ્યામવર્ણ સાત આઠ વર્ષનો એક
બાળક તેમની સામે આવીને ઉભો રહ્યો. બાળકના સુખ
ઉપર નિર્દોષતાના ચિહ્નો કૂટી નીકળતા દેખાયા. બાળકના
શરીર ઉપર કપડું ન હતું અને પગમાં પગરખાં ન હતાં

ફક્ત જેવું તેવું કાપડ વટિલું હતું. ઉઘાડે પગે, કેડે કાપડ વીંટીને આ બાળક સામે આવી ઉભો રહ્યો હતો. તે બાળક ભરવાડનો છોકરો હોય એમ અનુમાન થયું. હરનાથ અને ક્ષીરોદકુમારની પાસે આવી બાળક કહેવા લાગ્યો કે “તમારે શું વૃંદાવન જવું છે? તેનો માર્ગ આ નથી. આ તો ગોવર્ધનનો રસ્તો છે. અહીંથી થોડે દૂર જતાં તમે ગોવર્ધન પહોંચી શકશો. તમે માર્ગ ભૂલી ગયા છો. વૃંદાવન જવું હોય તો આ માર્ગ છોડીને સામે માર્ગે જાવ.”

આ સાંભળી હરનાથ અને ક્ષીરોદકુમાર સમજ્યા કે, આપણે આટલે બધે દૂર આવી ગયા તેથી વૃંદાવન પહોંચી શક્યા નહિ. એમ વાતો કરતા કરતા વૃંદાવનને પંથે ચાલવા લાગ્યા. તેઓ બંને વાતો કરવા લાગ્યા કે એ બાળક કોણ હશે? આવી નાંની ઉંમરના બાળકે કેમ જાણ્યું હશે કે આપણે વૃંદાવન જવાના છીએ? તે બાળકે આપણને માર્ગ બતાવ્યો અને આપણે રસ્તો ભૂલ્યા છીએ વગેરે વાત તે બાળક શી રીતે બણી શક્યો હશે? એ બાળક તે શું બાળક વેશે સ્વયં દયામય શ્રીકૃષ્ણ તો નહિ હોય? આપણે માર્ગ ભૂલ્યા હતા માટે કૃપા કરી સ્વયં બાળક રૂપે આવી આપણને તે રસ્તો બતાવી ગયા. આ વાત કરતાં કરતાં હરનાથનું હૃદય આનંદથી પ્રકૃષ્ણિત થઈ ગયું, અને કહેવા લાગ્યા, “આવ! મારા પંથના. બંધુ, તને મારી છાતી સાથે દબાવી મારું હૃદય શીતળ કરી

લઉ” એમ જોલતા હાથ લાંબા કરી, બાણે બાળકને પકડતા હોય તેમ હોડવા લાગ્યા. પરંતુ જોત જોતામાં બાળક તો અદ્રશ્ય થઈ ગયેલ જણાયું.

રાવલપીન્ડીમાં મરેલાને જીવતદાન.

વૃન્દાવન દર્શન કરીને હાથરસ થઈને હરનાથ રાવલપીન્ડી જવા નીકળ્યા. રાવલપીન્ડીમાં એક અલૌકિક ઘટના બની તે જોઈ સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. હરનાથ જ્યારે રાવલપીન્ડી આવતા ત્યારે થોડા દિવસ રોકાયા સિવાય તેઓ પોતાની નોકરી ઉપર જતા નહિ.

રાવલપીન્ડીમાં થોડા દિવસો રહેતા ત્યારે હરનાથ સંકીર્તનથી સૌના હૃદયમાં હરિપ્રેમનો ઉન્માદ જગાડતા, અને ત્યારપછી શ્રીનગર અથવા જમ્મુ જતા હતા. ખરેખર રાવલપીન્ડી શહેર હરનાથના આવવાથી હરિનામથી ગાજી ઉઠતું હતું. હરનાથ અહીં પગમાં અંજર પહેરીને નૃત્ય પણ કરતા. હરનાથના અંજર શ્રીમુત્ત ભાગવતચંદ્ર મિત્ર રાવલપીન્ડીથી પોતાને ઘેર લઈ ગયા છે. જેઓને તે અંજર જોવાની ઇચ્છા હોય તે ત્યાં જઈ જોઈ શકે છે. હરનાથ, રાવલપીન્ડીમાં, જતા ત્યારે સતત તેમની સાથે રહેનાર એક મોણસ હતો.

હરનાથે તેને જોયા નહિ તેથી ખીજા એક ભક્તને તે બાબતમાં પૂછ્યું. તેણે જવાબ આપ્યો કે “તેમને દમનો રોગ હતો, અને હમણાંજ તેઓ મૃત્યુ પામ્યા છે, હવે તેમને અગ્નિદાહ કરવા લઈ ગયા નથી.” આ સાંભળી હરનાથને ઘણું દુઃખ થયું અને તે માણસને કહ્યું કે, “ મારી સાથે ચાલો, આપણે તેને જોઈ આવીએ ’ આ માણસ બાણતો હતો કે હરનાથ આ મરનાર માણસને ખૂબજ ચાહતા હતા. એમ બાણી કંઈ પણ બોલ્યા વિના તેણે કહ્યું કે “ચાલો.”

ખંને જણા મરી ગયેલા માણસને ઘેર ગયા. શબનું શરીર અને મોઢું એક ચાદર વડે ઢાંકી દેવામાં આવ્યા હતાં. હરનાથે ત્યાં જઈને કહ્યું કે “આના શરીર ઉપરથી એકવાર ચાદર ખુલ્લી કરી દો.”

મરનાર માણસનાં સગાંએ ચાદર ખુલ્લી કરી દીધી. હરનાથે આ મરેલા માણસ તરફ સ્નેહપૂર્વક દ્રષ્ટિ કરી અને પૂછ્યું કે, ‘તેણે ક્યારે દેહ છોડ્યો?’ મરનાર માણસના સગાંએ કહ્યું “ચાર કલાકથી વધારે વખત થયો છે. હવે સુધી માણસો આવ્યા નથી તેથી સ્મશાને લઈ જવાની દીલ થઈ છે.”

હરનાથે કહ્યું, “તે ઠીક થયું છે, એનું મૃત્યુ થયું નથી. દમના રોગીને ઘણીવાર આવી રીતે મૂછા આવી જાય છે.

અને તેથી મરેલો જણાય છે.” આટલું કહી પરમ દયામય હાકુર હરનાથ તે મરેલા માણસના માથા આગળ બેસી, તેના મોંઠા ઉપર ધીરે ધીરે હાથ ફેરવવા લાગ્યા. આથી ઘોડીક વાર-પછી તે માણસના નાકમાંથી ધીમે ધીમે શ્વાસ આલવા લાગ્યો. પાંચે ઉભેલા માણસોએ જોયું તો થોડી વાર પછી તે માણસની છાતીનો ભાગ પણ ધીમે ધીમે આલતો હોય તેમ દેખાયું અને ધીમે ધીમે માણસે પોતાની આંખો ઉઘાડી. હરનાથ હજી મુઠી તે મરેલા માણસનાં મોંઠા ઉપર હાથ ફેરવ્યા કરતા હતા. હવે માણસનાં મુખમાંથી અવાજ નીકળ્યો, તેણે હરનાથને જોયા અને હાથ લાંબા કરી પ્રણામ કર્યો. હરનાથે પોતાના લાડીલા ભક્તને સંજીવન કર્યો.

સ્વપ્નમાં હરનાથ.

સ્વપ્નમાં દર્શન આપી ઘણાંઓના રોગ મટાડવાની ઘટના હાકુરની શક્તિદ્વારા બનવા લાગી. એવી બનેલી ઘટનાનો એક પત્ર અહીં નીચે રજૂ કરવામાં આવે છે. આ પત્ર લખનાર શ્રીયુક્ત સતીપત્ર ગન્ધોપાધ્યાય છે. તેઓ ગવર્નમેન્ટના એક ઉચ્ચ અધિકારી છે. હમણાં તેઓ કલકત્તામાં રહે છે, પણ જે વખતે આ ઘટના બની તે વખતે તેઓ સીમલામાં રહેતા હતા. તેમનો પત્ર નીચે મુજબ છે.

“સીમલામાં કિમિનલ ઈન્ટેલીજન્સ વિભાગના ડાય-

રેક્ટર મહોદયની ઓપ્રીસમાં હેમચંદ્ર ડે. નામના એક કમચારીનું બાળક થોડા વખત થયા રોગી હતું. તે બાળકને માટે તેના માતાપિતા ઘણી ચિંતા કરતા હતા. તે વખતે બાળકની માતાએ એક દિવસ રાત્રે સ્વપ્નમાં જોયું કે, એક સાધુ આવી તેમને કહે છે કે, “ચિંતા કરશો નહિ, તમારું બાળક સ્વસ્થ થશે.” ત્યારપછી થોડા દિવસમાં તે બાળક નિરોગી ઘર્ષ ગયું. કેટલાક મહિના પછી હેમબાબુ ઠાકુર હરનાથના ફોટાવાળું “પાગલ હરનાથ” નામનું એક પુસ્તક ખરીદ કરી લાવ્યા. તે પુસ્તક ખોલ્યું અને તેમાં ઠાકુરનો ફોટો જોતાં જ તેમની સ્ત્રી ગાલી ઉઠી કે, ‘મેં બાળકના રોગ વખતે સ્વપ્નમાં જે સાધુને જોયા હતા તેનો જ આ ફોટો છે. આ સ્વપ્ન દર્શન થયા હતા તે પહેલાં તેણીએ ઠાકુરને કોઈ પણ વાર જોયા ન હતા તેમજ જાણતી પણ ન હતી. આતું નામ અચાચીત કરૂણા.”

પતીતોનો ઉદ્ધાર

હરનાથ દારે દારે વણુમાગ્યે મેમનાં દાન આપતા હતા. મધ્ય પ્રદેશમાં એક મરાઠી બ્રાહ્મણે ઠાકુર હરનાથની આવી અહેતુકી કરૂણા મેળવીને, કુકર્મના કાઢવથી લરેલાં અધમ જીવનને દેવતાના જેવું પવિત્ર જીવન બનાવી દીધું છે. આ હકીકત નીચે પ્રમાણે છે:—

“આ મરાઠી બ્રાહ્મણ કલકત્તાની મેડીકલ કોલેજમાં રહેતા હતા. મેડીકલ કોલેજમાં દાખલ થયા પછી કલ-

કર્તામાં કુસંગના દોષથી તેનું ચારિત્ર્ય બ્રહ્મ થઈ ગયું. મેડીકલ કોલેજની પરિક્ષા આપ્યા પછી માન ભરેલી રીતે પરિક્ષા પાસ કરીને જ્યારે તેઓએ પોતાના ડાકટરી ધંધાની શરૂઆત કરી ત્યારપછી તો તેનું ચારિત્ર્ય ભયંકર રીતે પાપમય બની ગયું. છેવટે તેમણે હાવરાની હોસ્પીટલમાં નોકરી મળી, પરંતુ હોસ્પીટલના ડાકટરોએ જાણ્યું કે તેઓના ચારિત્ર્ય ઉપર તેઓનો કાબુ રહ્યો નથી એવી વ્યક્તિને હોસ્પીટલના જોખમી કામમાં રાખવો એ ઠીક નથી આથી તેઓને હોસ્પીટલની નોકરીમાંથી છૂટા કરવામાં આવ્યા.

નોકરી છૂટી જવા છતાં તેઓના વર્તનમાં ફેરફાર થયો નહિ. હાડ પીવાનું તેઓએ પ્રથમની પેઠે જ ચાલુ રાખ્યું. એક દિવસે ધણે હાડ પીધેલો હોવાથી તેના નશામાં ને નશામાં કોણ જાણે કેવી રીતે હાવરાથી એટોચા સ્ટેશને જઈ પહોંચ્યા. જ્યારે તે એટોચા સ્ટેશને ઉતર્યા ત્યારે તેના હાથમાં હાડની ખાટલી હતી. પીઠ પાછળથી હાથ પકડી કોણએ તેઓને કહ્યું કે, 'હે ભાઈ, આ ખાટલી મારા હાથમાં આપી દે.'

આ સાંભળી તેઓ શુસ્સે થયા, પણ ખાટલી માંગનાર માણસ 'ના છોડ બંદા' હતા. આ ખાટલી લઈને નાછોડ બંદા એક્કામાં બેસી આગળ ચાલી જતા જોયા.

હાડની ખાટલીનો અધિકારી આ બધું ટગરમગર

આંખથી જોઈ રહ્યો. થોડીવાર પછી તેને જ્ઞાન આવ્યું ત્યારે તે વિચારવા લાગ્યો કે, “મારા હાથમાંથી ખાટલી માગનાર કોણ હશે? મારા હાથમાંથી દાડૂની ખાટલી લઈને જનાર માણસ કોણ હશે? એ તો મારા કોઈ રનેહી સંબંધી નથી. છતાં પણ તેઓ માફ હિત કરવા કેમ આવ્યા હશે? ખરેખર આ બનાવમાં કંઈ ગુપ્ત રહસ્ય રહેલું હોય તેમ મને લાગે છે.” તે માણસ એકાની પાછળ પાછળ ફોડ્યો. એકામાં જોઠેલ માણસને આ દાડૂનીયાની આવી અવસ્થા જોઈને દયા આવી એકો ઉભો રખાવ્યો અને તે દાડૂનીયાને તે એકામાં બેસાડી દીધો.

આ એકામાં જોઠેલ કોણ હતા, તેની ઓળખાણ વાંચકોને આપવાની જરૂર નહિ રહે. યુગે યુગે પતિતોનો ઉદ્ધાર કરવાનું કામ જેનું છે તે જ આ ઠાકુર હરનાથ પોતે હતા. હરનાથના સંગ સુખથી આ પ્રાણજ્ઞ ધન્ય થયો. જે વખતે આ ઘટના બની તે વખતે આ માણસ અવિવાહીત હતો. ઠાકુર હરનાથનો સંગ થયા પછી તેના મનની વૃત્તિ સંપૂર્ણપણે પલટાઈ ગઈ અને તેણે જીવનપર્યંત પરત્ની તરફ દષ્ટિ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી અને દાડૂના વ્યસનમાંથી મુક્તિ મેળવી શુદ્ધ જીવન ગાળવા લાગ્યા. સત્સંગનો મહિમા અપાર છે, તેની કોણ ના કહી શકશે?

ઠાકુર હરનાથે પ્રાણજ્ઞ કુટુંબમાં જન્મ લીધો હતો,

પરંતુ તેઓ જાતિલેહમાં માનતા ન હતા. ઠાકુર હરનાથની પાસે હીન્દુ અને મુસલમાન વચ્ચેનો જાતિલેહ રહેતો જ નહિ. એક પ્રખ્યાત ડૉક્ટરે પોતાના ભાષણમાં એક પ્રસંગે આ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે કહેલું છે:—

“એક દિવસે હું અને ઠાકુર એક સાથે ફરવા ગયા. કેટલેક દૂર ગયા પછી ઠાકુર એક વ્યક્તિના ઘરમાં દાખલ થયા. તે ઘર ખીન હિન્દુ સખરજીપ્રદારનું હતું. ઠાકુર ઘરમાં દાખલ થઈ, દીવાનખાનામાં ગયા. સખરજીપ્રદારની પત્નિએ ઠાકુરને જોતાં જ આનંદસહિત પ્રણામ કર્યાં. ત્યારપછી તેણીએ કહ્યું, “બાબા, કંઈ પ્રસાદ લેશો?”

“આ વાતચીત સાંભળતા જ હું તો એક મોટી ચિંતામાં પડી ગયો, કે ઠાકુર કંઈ અયોગ્ય તો નહિ કરી બેસેને?”

“જે મેં ધાર્યું હતું તે જ બન્યું. સખરજીપ્રદારની પત્નિની વાત સાંભળી. દયામય ઠાકુરે પ્રૂછ્યું કે, “ખાવાનું શું છે? જે હોય તે લાવો.” સખરજીપ્રદારની પત્નિ કટોરામાં ખાવાનું લાવી ઠાકુરની સામે મૂક્યું. ઠાકુરે તેનો સ્પર્શ કરી કહ્યું કે, તમે સૌ આ પ્રસાદ આજો. સૌએ સ્પર્શ કરેલો પ્રસાદ ખાધો અને કૃતાર્થ થયા.

“ઠાકુર જ્યારે અહીં આવતા ત્યારે હું લાંબો વખત તેમની સાથે જ રહેતો. એક દિવસ ઠાકુરે મારા જુના જોળખીતા ડૉક્ટરનું નામ લઈ મને કહ્યું કે, તેઓ આજી

છે અને હરિસભામાં આવશે ત્યારે તમે તેને મળજો. ઠાકુરે જે મારા બુના ઓળખીતા ડૉક્ટર બંધુની વાત કહી, તે મારી સાથે બણેલા હતા. તેઓ જ્યારે કલકત્તા મેડીકલ કોલેજમાં ભણતા હતા ત્યારે હું પણ તેની સાથે એક જ વર્ગમાં બણતો હતો.

“અમે સાથે ભણતા હતા ત્યારથી જ હું તેઓને જાણતો હતો કે તેઓનાં આચારવિચાર સારા ન હતા. જ્યારથી તેઓ નોકરી કરવા લાગ્યા ત્યારથી તો તેઓની રહેણી-કરણી વધારે ખરાબ થઈ ગઈ. તે વખતે તેઓ ઘાઝના નશામાં ચકચૂર થતા શું બોલે છે, શું કરે છે, તેનું તેઓને કંઈ જ જ્ઞાન રહેતું નહિ. કોઈવાર પહેરણુ ફેંકી દેતા, કોઈવાર પહેરણુ પહેરી રાખતા, કોઈવાર એક પગમાં પગરણું પહેરતા તો કોઈવાર પહેરતા જ નહિ. આવી તેમની અવસ્થા હતી. આવા બણેલાગણેલા માણસમાં આવી ખરાબ ઠાઝની નશામાં સભ્યતા જેવું રહેતું નહિ. આવી અવસ્થા જોઈ મને દુઃખ થતું.

“આ ડૉક્ટર બંધુ અહીં આવવાના છે એ વાત ઠાકુરે હરનાથના મુખેથી સાંભળી તેમને મળવાની મને ઇચ્છાસા થઈ. તેઓ મેડીકલ કોલેજમાં બણના ત્યારે ઘણીવાર મારા રુનેહીને ઘેર ગાયન ગાઈ સૌને આનંદ આપતા તે હું જાણતો હતો. પણ તેઓને હરિનામ લેતાં મેં કોઈવાર સાંભળ્યા ન હતા. આથી તેઓ હરિસભામાં આવ્યા

છે તે સાંભળી મને ઘણી જ નવાઇ લાગી. તેઓને મળવાની મને તીવ્ર ઇચ્છા થઇ અને મેં ઠાકુરને પૂછ્યું, “હું જઈને તેને જોઇ આપું?”

“હું હરિસલામાં ગયો. ત્યાં અનેક લોકોને કીર્તન કરતા મેં જોયા. તેમાં મારા જુના ડૉક્ટર બંધુ પણ ઢોલક વગાડતા હતા એ મેં જોયું. તેઓ ભાવપૂર્વક ઢોલક વગાડતા હતા અને કીર્તન ઘણા જ એકાગ્ર પ્રેમોન્મત્ત મહાપુરૂષ બની ગયેલા મને લાગ્યા. હું જલ્દી તેમને જોવાની શક્યો નહિ.

“હું તેઓની પાસે જઈને જોઠો. જે ભજન ચાલતું હતું તે પુરૂ થતાં તેઓએ ઢોલક વગાડવાનું બંધ કર્યું. મેં ડૉક્ટર બંધુને ખૂબ ધીમેથી પૂછ્યું, “આવા ક્યારથી બદલાઈ ગયા?” તેણે કહ્યું, “ભાઈ, ખરેખર હું મહાપાપી હતો. પણ પતિત પાવન તમારા ઠાકુર હરનાથની પરમ દયા વડે હું નવજીવન મેળવવા ભાગ્યશાળી થયો છું.” આટલું કહી તેણે પોતાની આત્મકથા મને કહી.*

નાગપુરના આશુતોષ ગુપ્તનો અનુભવ.

ઇ. સ. ૧૯૨૧માં ઠાકુરના પરમ ભક્ત શ્રીયુત આશુતોષ

* આપણા શાસ્ત્રોમાં સતસંગનો મહિમા મોટો ગણ્યો છે તેનું કારણ સંતોના નીર્મળ ચારિત્ર્યની છાપ જનસમાજમાં સચોટ પડે છે તે જીવનને બદલાવી નાંખે છે.

શુભે નીચે પ્રમાણે પત્ર લખી વાત જણાવી છે:—

ઇ. સ. ૧૯૨૧ની આઠમી નવેમ્બર મંગળવારને દિવસે ઠાકુર (મુંબઈ જતાં) નાગપુર સ્ટેશને આવ્યા. તે દિવસે તેમને રસ્તામાં નાસ્તામાટે થોડી પુરી તૈયાર કરવા માટે મારા સહધર્મીશ્રીએ લોટ ખાંધ્યો. પણ ટ્રેન આવવાનો વખત થઈ ગયો હતો અને ખાંધેલા લોટની બધી પુરી તૈયાર ન હતી. (શ્રદ્ધાળુ તુલસી ખાણુની કન્યા રાણી પુરી વણી આપે છે, અને ગોપાલની મા તળે છે. પરંતુ ગાડીનો વખત થઈ જવાથી ખાકીનો પુરીને વધેલો મેઢો રસોડામાં મૂકી દરવાજા બંધ કરી અમો સ્ટેશને ગયા. આથી અમારા બંનેનાં મનમાં દુઃખ થવા લાગ્યું કે સઘળી પુરી તળી ચકયા નહિ. જેટલી પુરી તૈયાર થઈ હતી તેટલી ઠાકુરને ટ્રેનમાં આપી અને પાછા અમો ઘેર આવ્યા. ઘેર આવીને રસોડામાં જઈને જોયું તો પુરીનો ખાંધેલો ખાકીનો મેઢો જે અમો થાળમાં ઢાંકીને ગયા હતા તેમાંથી ઓછો થયેલો જણાયો, પણ તેમાં કોઈએ હાથ લગાડયો હોય તેવું કંઈ ચિન્હ જોવામાં આવ્યું નહિ. નારાયણદાદાને તથા તુલસીખાણુને રાણી તરફથી આ વાત જણવામાં આવી.

નારાયણદાદાએ કહ્યું કે આપણા મનનું દુઃખ દૂર કરવા માટે ઠાકુરે આટામાંથી પુરી બનાવી લીધી લાગે છે. આ અદ્ભૂત લીલા તેની અપાર દયાનું દર્શન છે.

તા. ૨૩મી નવેમ્બર ૧૯૨૧ શુક્રવારને દિવસે

હાકુરે નાગપુરમાં પધારી ચરણુરજથી પવિત્ર કર્યા. તા. ૨૩-૨૪ જે દિવસ નાગપુરમાં રહીને તેઓ તા. ૨૫ મીએ શ્રીધામ સોનામુખી રવાના થયા.

તા. ૨૫ નવેમ્બરની સવારની ગાડીમાં હાકુરને રવાના કર્યા પછી અમો ઘેર આવ્યા. અમારે ઘેર જે વાસણુમાં આવલ રાખવામાં આવતા તેમાં થોડો આવલ ખાકી રહ્યો હતો. તે બેઈ ગોપાલની માએ કહ્યું કે, “ગોપાલને માટે થોડા આવલ લાવવા પડશે કારણ કે આટલા આવલ પુરા થશે નહિ. ત્યાર પછી થોડી વારે આ આવલનું વાસણુ ઉઘાડી બેયું તો આખો દિવસ અમોને ચાકી શકે તેટલા આવલથી વાસણુ ભરાઈ ગયેલું દેખાયું.

આમાંથી ગોપાલને માટે ભોગ તૈયાર કરવામાં આવ્યો અને તેમાંથી અમોએ પ્રસાદ લીધો. તુલસીબાબુને ઘેર થોડો મોકલવામાં આવ્યો અને નારાયણદાદા માટે પણ તેમાંથી રાખવામાં આવ્યો. નારાયણદાદાએ રાત્રે તેમાંથી પ્રસાદ લીધો અને ખાકીનો પોતાને ઘેર લઈ ગયા.

તા. ૨૭ નવેમ્બરની રાત્રે હું તુલસીબાબુ તથા નારાયણદાદા સાથે બેસી કૃષ્ણ કથા કરતો હતો. ઉપર બનેલી ઘટનાની વાત તથા ગોપાલની દયાની વાત અમે કરતા હતા. પુરીથી મોડી રાત્રે સમુદ્રને કીનારેથી સુલલીત મધુર સંકી-

તંનનો અવાજ મેં સાંભળ્યો. આ વાતો ચાલતી હતી તે વખતે ગોપાલના મંદીરના એક ખૂણામાં એક ઢાલ પડેલો હતો તેમાંથી જો અવાજ સંભળાયા. ઢાલ કપડાંથી ખાંધેલો હતો. સમય રાત્રીના ક. ૧૦-૧૧ મીનીટનો હતો. આ અવાજ સાંભળી તુલસીબાબુ આનંદથી કહેવા લાગ્યા કે આ અવાજ થવાની પહેલાં હું મનમાં વિચાર કરતો હતો કે, ‘હું કેવો દુર્ભાગી છું’ કે ગોપાલ મને કોઈ દિવસ કંઈ આશ્ચર્ય બતાવતા નથી. આવો વિચાર તેના મનમાં ચાલતો હતો તેજ વખતે આ ઢાલમાંથી અવાજ તેઓએ સાંભળ્યો. ધન્ય ગોપાલને, ધન્ય મને અને ધન્ય તુલસીબાબુને. ધન્ય પ્રભો તમારી અહિંતુડી કૃપાને !

આવી આશ્ચર્યકારક ઘટનાઓ ઠાકુર હરનાથ જેના ઉપર કૃપા કરીને બતાવે છે તેજ જોવાને બાગ્યશાળી થાય છે. સહુના બાગ્યમાં આવી દૈવી ઘટના જોવાનું લખેલું હોતું નથી.

ઈ. સ. ૧૬૨૫ના એપ્રિલ માસમાં મુંબઈથી ઠાકુર ધામ સોનામુખી જતી વખતે એક બીજી આશ્ચર્યકારક ઘટના બનેલી છે. તે નાગપુરવાસી ભક્તપ્રવર આશુતોષ સેન શુભે ઠાકુરને પત્ર દ્વારા લખી જણાવી હતી જેનો થોડો ભાગ નીચે પ્રમાણે છે:—

“બાબા, તમારાંજ આદેશથી તમારાંજ હુકમથી તે દિવસે જોગે મેઘલ નાગપુર સ્ટેશને અહીં કલાક મોડો

૩૬] - ઠાકુર હરનાથની દિવ્યસક્રિતા થોડા અનુભવો.

આવવા છતાં સ્ટેશનની ઘડીયાલમાં અર્ધો કલાક મોડો ખતાવ્યો હતો. વંળી તમારા જ હુકમથી બોમ્બે મેઈલ કલકત્તા નહિ જતાં સીધો બાંકુડા ચાલ્યો ગયો.

વાંચકોને આથી સ્પષ્ટ થશે કે, કોઈપણ કારણથી બોમ્બે મેઈલ નાગપુર સ્ટેશને અડી કલાક મોડો પહોંચ્યો હતો. શ્રીયુત આગુતોષ સેન જણાવે છે કે આ મેઈલ અડી કલાક મોડો થયેલ હોવા છતાં સ્ટેશનની ઘડીયાળમાં અર્ધા કલાકથી વધારે મોડો કોઈને દેખાયો ન હતો. જેઓ હરનાથની સાથે જુદે જુદે ઠેકાણે મુસાફરી કરે છે તેઓને માટે આવી ઘટના આશ્ચર્યકારક નથી. પ્રસંગોપાત અમે ખીજ એક બે ઘટનાઓ ત્રીચ લખીએ છીએ:-

“એકવાર પશ્ચિમમાંથી ઠાકુર સ્ટેશને આવ્યા ત્યારે ગાડી ઉપડવાનો વખત થઈ ગયો હતો અને તેમને વિદાય દેવા માટે ઘણાં ભક્તો સ્ટેશને આવેલાં હતાં. ટ્રેન ઉપડવાની તૈયારીમાં હતી તે વખતે એક મુસલમાન ત્યાં આવ્યો અને ગભરાટથી કહેવા લાગ્યો કે, “મારી પત્નિને ઠાકુરના શ્રી ચરણના દર્શન કરવાનો લાલ મળ્યો નથી અને તેણીને દર્શન કરવાની ઘણી ઇચ્છા છે.” દયાલુ ઠાકુરે જવાબ આપ્યો કે, “બાબા તેણીને અહીં લાવો” મુસલમાન ગૃહસ્થે કહ્યું કે, ‘ટ્રેન ઉપડવાનો વખત થયો છે તો શી રીતે તેડી લાવું’ ઠાકુરે કહ્યું કે-“કંઈ હરજો નહિ, તેડી લાવો” મુસલમાન ગૃહસ્થ ત્યાંથી ઘેર ગયા, અને આ તરફ ટ્રેન

ઉપડવાનો સમય થતાં ઘંટા વાગ્યા અને એન્જીને સીટી વગાડી, પણ ગાડી ચાલી જ નહિ. ફાઈવરે ચલાવવા માટે પ્રયત્ન કર્યો પણ નિષ્ફળ ગયો. ટ્રેન નહિ ચાલવાનું કારણ કેઈ સમજી શક્યા નહિ.

મુસલમાન ગૃહસ્થ પોતાની પત્નિને લઈને આવ્યા, તેને એક કલાક ઉપર વખત લાગ્યો હતો. તેમની પત્નિએ આવી ઠાકુરના શ્રીચરણે ઘંડપત્ પ્રણામ કર્યાં. ત્યાર પછી આપો આપ ટ્રેન ઉપડી. સઘળાં સ્થંભિત થઈ ગયા. આ ઘટનાનું શું રહસ્ય છે તે કોણ જાણી શકે?”

“વળી એકવાર ઠાકુર પશ્ચિમ તરફથી સોનામુખી આવતા હતા. રીઝર્વડ ડબ્બામાં કેટલાક ભક્તો પણ સાથે હતા. સ્ટેશન ઉપર એક હિન્દુસ્તાની બ્રાહ્મણ જગા નહિ મળવાથી આમ તેમ હોડા હોડી કરી રહેલ હતો. ગાડી ઉપડવાની તૈયારીમાં હતી. તે વખતે ઠાકુરે તે બ્રાહ્મણને જોઈને કહ્યું કે, “આવ, અમારી સાથે બેસીજા.” ઠાકુરનાં રીઝર્વડ ડબ્બામાં તે બ્રાહ્મણને બેસાડ્યા પછી તે નિશ્ચિત થયો.

ત્યાર પછી ઠાકુરની સાથે જે નાસ્તો હતો તે ઠાકુરની સાથે ખાવાની ભક્તો તૈયારી કરવા લાગ્યા. સૌને નાસ્તો આપ્યા પછી જે હિન્દુસ્તાની બ્રાહ્મણને આ ડબ્બામાં બેસાડવામાં આવ્યો હતો તેને પણ નાસ્તો આપવા લાગ્યા. તે

પ્રાદ્યણે કહ્યું કે “નાદ્યા વિના હું જન્મતો નથી.” ઠાકુરે કહ્યું, “બહુ સારું.”

થોડીવાર પછી ચાલતી ટ્રેન રસ્તામાં એક ઠેકાણે ઉભી રહી ગઈ. તે ઠેકાણે સ્ટેશન ન હતું તેમ લાઇન કડીયર ન હોવાનું પણ કંઈ કારણ ન હતું. છતાં મધ્ય રસ્તામાં ટ્રેન ઉભી રહી ગઈ. ઠાકુરના ડબ્બામાં જે પ્રાદ્યણ બેઠો હતો તેને ઠાકુરે કહ્યું કે “જાવ, સામે નજીક તળાવ દેખાય છે તેમાં સ્નાન કરી આવો.”

તે પ્રાદ્યણની પાસે કેટલાક મણીમુક્તાની પોટલી હતી તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે “હું સ્નાન કરવા જઈ અને મારી આ પોટલી શુભ થાય : તો શું કરું,” એવા વિચારથી તેણે ઠાકુરને કહ્યું કે, “ના, હું બર્ષિશ નહિ. ગાંડી કંઈ મારા માટે અહીં પધારે ઉભી નહિ રહે” ઠાકુરે કહ્યું, ના, “તમે જ્યાં સુધી સ્નાન કરીને નહિ આવો ત્યાં સુધી ગાંડીઉપડશે નહિ, તેમ તમારી પોટલીમાં જે મણીમુક્તા છે તે તેમને તેમ રહેશે. અમે ચોરી લઇશું નહિ માટે તમે જાવ, અને સ્નાન કરી આવો.”

સર્વનાથ! આ પોટલીમાં મણીમુક્તા છે તે પોટલી ઉપર લખેલું નથી, છતાં આ વ્યક્તિએ શાથી જાણ્યું હશે! આ વ્યક્તિ નક્કી ચોર છે, એમ વિચાર કરી હિન્દુસ્તાનીએ સ્નાન કરવા જવાની સાફ ના પાડી.

ઠાકુરે જોયું કે આ માણસને ખીક લાગે છે તેથી તેની ખીક મટે નહિ ત્યાંસુધી તે ગાડીમાંથી ઉતરી નહાવા જશે નહિ. તેથી ઠાકુરે તે હિન્દુસ્તાનીનો હાથ બાંધી કહ્યું કે, “ચાલ, હું તારી સાથે આવું છું. તું સ્નાન કરી લે, ચોટલે આપણે સાથે પાછા આવી જશું.” આટલું કહી ઠાકુરે તેને નીચે ઉતાર્યો અને સ્નાન કરાવી પાછા સાથે લાવ્યા. તેણે સ્નાન કર્યા પછી ઠાકુરે આપેલો નાસ્તો ખાધો અને ખીજી ક્ષણે ટ્રેન ઉપડી.”

આવી રીતે ટ્રેન ઉભી રહી જવી, મોડી થવી, વગેરે બનાવો ઠાકુરનાં સહવાસમાં જેઓ આવેલા છે તેઓને ઘણી વખત જોવા મળે છે. આ સિવાય મુંબઈ મેઈલ બાંકુડા તરફ ચાલ્યા જવાની વાત આગુતોષ સેનની લખેલી છે. મુંબઈ મેઈલ ખંડગપુર થઈ કલકત્તા જાય છે, પરંતુ તે દિવસે સ્ત્રીની અને ખંડગપુર વચ્ચે લાઇનમાં કંઈ ગડબડ હોવાથી ખંડગપુરની લાઇન છોડી પુર્ણીયા રસ્તે મેઈલ ટ્રેનને બાંકુડા થઈ કલકત્તા લઈ જવામાં આવી હતી.

કટકના રાલેન્સા કોલેજના હેડમાસ્ટર શ્રીયુત ઉપેન્દ્રનારાયણ ગુપ્તનો અનુભવ:—

“આ વાત ઘણાં વખત પહેલાંની છે. જ્યારે મેં ‘પાગલ ઠાકુર’ના પ્રથમ દર્શન કર્યાં તે પહેલાં મારા

સ્વર્ગવાસી ખંધુ રાધાચરણદાસને ઘેર ‘પાગલ ઠાકુર’ સંબંધે મેં થોડી ઘણી વાત સાંભળેલી હતી. ઠાકુર હરનાથની વાતો સાંભળ્યા પછી મને તેમનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થઈ. પરંતુ મારી ઇચ્છા મારા ખંધુ રાધાચરણ ખાણુને મેં જણાવી નહતી. મારી ઇચ્છા હૃદયમાં ગુપ્ત રાખી હતી પણ ઠાકુર પાસે તે ગુપ્ત રહી શકી નહિ.”

“ત્યારે હું ખાલેશ્વર છાત્રાલયમાં આશ્રય લેતો, ત્યારે કોઈ સાંધુસંત આવે અથવા કયાંક આવેલા છે એવા ખબર મળે કે તેમનાં દર્શન કરવા જવાનો મારો સ્વભાવ હતો. સ્વર્ગવાસી રાધાચરણદાસ ખાલેશ્વરના એક કીર્તિવાન જમીનદાર હતા. અંસારીક કે સામાંશુક સંબંધને લીધે મારી તેની સાથે મિત્રતા નહતી. હરનાથની ઇચ્છાથીજ અમે સ્નેહની સાંકળથી બંધાયેલા હતા. એક વાર રાધાચરણ ખાણુની દયાથી હું હરનાથનાં દર્શન કરવા ભાગ્યશાળી થયો. ઠાકુર ખાલેશ્વરમાં જોડવા દિવસ રજા તેટલા દિવસ હું તેમની પાસે જતો અને સાથે રહેતો. સોજનને વખતે ઠાકુર મને કઢી પંજુ ભૂલતા નહિ. પ્રસાદ આપતી વખતે પણ ભૂલતા નહિ. ઠાકુરની કથાવાર્તા સાંભળીને મારો પ્રેમ વૃદ્ધિ પામ્યો અને હું તેમનામાં મુગ્ધ બની ગયો. આમ થાથી બન્યું તેનો વિચાર કરવાની પણ મારામાં શક્તિ

નથી. જ્યારે ઠાકુર જાલેશ્વરમાં આવતા ત્યારે કેટલાક લોકો તેમનાં દર્શનનો કે સહવાસનો લાભ લેતા નહિ. પણ તેમને વિષે વિવિધ જાતની વાતો કથા કરતા. આવી ચર્ચા કરનાર લોકો ઘણી વાર મારી પાસે આવતાં અને પ્રશ્નો પૂછી તેમને વિષે જાણવા પ્રયત્ન કરતા અને કોઈ કોઈ વખતે મારી ઇચ્છા નહિ હોવા છતાં આ લોકો મને ખેંચી તાણીને પોતાની વચ્ચે લઈ જતા. હું કંઈ જોલતો નહિ. કારણ વિના મારા અનુલવનો પરિચય આપવો એ કાંઈ નહિ એમ સમજી તેઓને હું કંઈ પણ જવાબ આપતો નહિ.”

“જયપણથી જ મને વૈષ્ણવ ધર્મ ઉપર પ્રીતિ હતી. પરંતુ વૈષ્ણવોની રહેણી કરણી જોઈને મને દુઃખ થતું. શ્રીકૃષ્ણની વાતો કરતાં મારા મનમાં આનંદ થતો, પણ રાધાતત્ત્વ સમજી નહિ શકવાથી પ્રચલિત વૈષ્ણવ ધર્મને હું કોઈ કોઈ વખતે કટાક્ષ કરતો. એક વખત મારા સ્વર્ગવાસી પિતાએ મને દિક્ષા આપવાની ઇચ્છા જણાવી. હું જાણતો હતો કે તે વખતે તેઓ શક્તિમાર્ગી ન હતા. તેઓએ ઘણી વાર મને દિક્ષા લેવાને કહ્યું તેથી મેં કહ્યું, કે જો મને દિક્ષા આપવી હોય તો કૃષ્ણમંત્રની દિક્ષા આપો. તે સિવાય બીજો કોઈ મંત્ર હું લઈશ નહિ. આ પ્રમાણે મેં મારા પિતાશ્રીને કહ્યું, ત્યારે તેઓએ જણાવ્યું કે, “બાળા, શ્રીશુર કંઈ સામાન્ય મનુષ્ય નથી. તેઓ તો તેને એવું લાગે તે જ મંત્ર આપે. તને શુરદેવ ઉપર શ્રદ્ધા

નથી એમ મને લાગે છે. શ્રીભગવાન ગુરૂરૂપે દિક્ષા આપે છે એવી તું ગુરૂ ઉપર શ્રદ્ધા રાખ તો તારી કૃષ્ણમંત્રની જે ધ્યેય છે તે પૂર્ણ કરશે.” આ પ્રમાણે મારા પિતાશ્રી સાથે વાતચીત થતી પણ સંસારિક ઉપાધિઓને લીધે ગુરૂ પાસે દિક્ષા લેવાનું મારાથી બન્યું નહિ અને ત્યારે આજે દિક્ષા લેવાનો સમય આવ્યો ત્યારે મારા પૂ. પિતાશ્રી પરલોક વાસ કરી ગયા હતા.”

“હું આજ દિવસ સુધી શ્રીગૌરાંગની વાત કંઈ જાણતો ન હતો. હું એટલું સમજતો કે કેટલાક ગૌડ વૈષ્ણવોએ તેઓને અવતાર બનાવી દીધા છે. જો કે મારા પિતા વૈષ્ણવ બન્યા હતા પણ અમે પ્રથમ શક્તિમાર્ગી હોવાથી અમારા સગાસંબંધી પણ શક્તિમાર્ગી હતા અને તે જ પ્રમાણે અમારા આચારવિચાર ઘડાયેલા હતા. શક્તિમાર્ગનાં સંમાજમાં હું ઉછરેલો હોવાથી શ્રીગૌરાંગ તરફ અજાનતાથી મારી શ્રદ્ધા હતી જ નહિ. આજે મારી એ અજાનતાનો વિચાર કરું છું તો મને દુઃખ થાય છે અને મારી જાત તરફ તિરસ્કાર છૂટે છે “સંસર્ગજા દોષાગુણા ભવન્તિ” મને ધિક્કાર છે કે આવા સંસર્ગના દોષથી - ત્રેમી પ્રભુને ઓળખી શક્યો ન હતો.”

“ઘણા વખત પહેલાં શ્રીજગદીશબાબુ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીમન્મહાપ્રભુનું જીવનચરિત્ર મારા વાંચવામાં આવ્યું તથા શ્રીયુક્ત ગીરીશચંદ્ર ઘોષ તરફથી ‘નીમાઈ

સંન્યાસ' નામનું રચેલું નાટક મારા વાંચવામાં આવ્યું. ત્યારથી તવદ્વીપના ઠાકુર સંબંધે વધારે જાણવાની મને ઇચ્છા થઈ. ખાલેશ્વરના પુસ્તકાલયમાંથી શ્રી અમીયનિમાઈ ચરિત્ર લાવી હું વાંચવા લાગ્યો.”

“હજી સુધી વૈષ્ણવતત્ત્વ એ શું છે તે હું મમણ શક્યો ન હતો. ‘નામ’ એ શી વસ્તુ છે તે તો હું કંઈ પણ જાણતો ન હતો. તેમ નામમાં મને વિશ્વાસ પણ ન હતો. અંગ્રેજ કવિના કહેવા પ્રમાણે “What is there in a name.” મારા મને જુદી ઉપર અધિકાર જમાવ્યો હતો. ધ્યાન નહિ, સમાધિ પણ નહિ, આસન પણ નહિ, એટલું જ નહિ પણ વૈષ્ણવો નામ સ્મરણ કરે છે એ પણ એક મહાન આત્મ કંગાઈ છે એમ હું માનતો હતો. વખતો વખત હું આવા વિચારો કરતો હતો પરંતુ મારી મુઝવણનો કંઈ અંત આવ્યો નહિ. સમયના વહેણમાં મારૂં હૃદય ઘણું જ વહેંચેલી બરાઈ ગયું હતું.”

“ઉપર પ્રમાણેની મારી અવસ્થા હતી તે વખતે “પાગલ ઠાકુર”નાં મને દર્શન થયાં. એ ઠાકુર નામ લેતા નથી પણ નામની પ્રશંસા કરતા હતા, ‘મેં’ આવું જોયું, છતાં મારા જીવનનો જે ગંભીર પ્રશ્ન અને મહાસંદેહ હતો તે મેં ઠાકુરને જણાવ્યો નહિ. - મારા મનમાં હતું કે કોઈ વખતે મારા હૃદયમાં તેઓ પ્રકાશ પાડશે.”

“ઠાકુરને ઓળખવા માટે ખોટાં તર્કવિતર્ક કરવાનું કે ઠાકુરના આચારવિચાર અને ઉચ્ચારનું તર્કવિતર્કદ્વારા અનુમાન કરી મનસ્વી ચિત્ર ચિતરવાનો હું પ્રયત્ન કરતો નહિ. મારી ધારણા એવી હતી કે પ્રકાશ થશે તો અંધકાર દૂર થશે. સ્વચ્છ કાચમાંથી પ્રકાશ આપોઆપ બહાર આવશે. કોઈને પણ કહેવાની જરૂર પડશે નહિ. આવી ધારણાને વશ થઈ હું હંમેશાં ઠાકુરનો સંગ કરતો. પ્રથમ જીવનચરિત્રો વાંચવાની મને ટેવ હતી પરંતુ શ્રીગૌરાંગનું ચરિત્ર વાંચ્યા પછી બીજા જીવનચરિત્રો વાંચવાનું મેં છોડી દીધું. આવા નિશ્કલંક પૂર્ણચંદ્રને છોડી બીજે કયાં ગૌરવ ઉત્કર્ષ અને આનંદ મેળવી શકાયો.”

“શ્રીગૌરનું ચરિત્ર મને મધુર લાગતું હતું પણ ધર્મ સંબંધે મેં વિચાર કયો ન હતો. ધર્મ શું, સાધન શું, અને મારું કર્તવ્ય શું, તે માટે મેં એકપણ દિવસ વિચાર કયો ન હતો. છેવટે બ્યારે હું ઠાકુરના સહવાસમાં આવ્યો ત્યારે બંધુ મિત્રો સાથે ધર્મવચ્ચા થતી સાંભળી અને ધર્મ સંબંધી વિચાર કરવાં મને પ્રેરણા થઈ, ‘ધર્મ’ શું, અને મારો ધર્મ શું, હું કયા ધર્મનો અનુયાયી છું, ઇત્યાદી પ્રશ્નો મારા મનમાં ઉઠવા લાગ્યા. મેં બ્રહ્મ કે હિન્દુ ધર્મ એ મંહાસાગર છે. હિન્દુઓની ધર્મ પરની છાંસા અને ધર્મ પીપાસા પૂર્ણ કરવાને માટે શ્રીભગવાને અનંત ભંડારથી સૃષ્ટિ ભરી છે. આ ભંડાર જંગલમાં અખૂટ છે. આ

જાંડારમાં અનેક અમૂલ્ય દ્રવ્યો ભરેલાં છે, પરંતુ જો ભૂખ ન હોય તો તે તરફ કોણ દ્રષ્ટિપાત કરે? ક્ષુધાર્તુઓ માટે પૌષ્ટિક પદાર્થો ઘણાં છે, પરંતુ તેની સાથે હજમ કરવાની શક્તિની જરૂર છે. દુકાળીયાની પેઠે ખાવાથી અપચો ધઈ પડે છે.”

“ધર્મ પ્રત્યે જ્ઞાસા ધવાથી સાધન સામગ્રી તરફ દ્રષ્ટિ પડે છે. મેં જોયું કે વૈષ્ણવ ધર્મનાં મૂળમાં મુખ્ય શ્રદ્ધાની જરૂર છે. પરંતુ અમારામાં એવો વિશ્વાસ કયાં હતો. જો શ્રીભગવાનમાં નાચો વિશ્વાસ એટલે તેનાં અવતારમાં દ્રઢ વિશ્વાસ થાય તો તે મનુષ્યને ભગવાન સિવાય કોઈ રહેતું નથી. ભગવાનમાં જેને વિશ્વાસ થાય છે તેઓને તેઓ અભયદાન આપે છે. અર્થાત્ અનંત શક્તિશાળી ભગવાન પરમ દયાળુ છે અને તેનાં જ્ઞાન અને શક્તિ પણ અસીમ છે તેવી જ તેની દયા પણ અસીમ છે. આવો દ્રઢ વિશ્વાસ ખરેખર જે મનુષ્યના હૃદયમાં થાય તો તે મનુષ્યના ભય તાપ ઇત્યાદી આકાશ પુષ્પની પેઠે અદૃશ્ય ધઈ જાય. હવે આવો દ્રઢ વિશ્વાસ શી રીતે ઉપ્પન્ન થાય તે પ્રશ્ન રહે છે. આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરવું એજ માનવ-જીવનનો ઉદ્દેશ છે, એજ સાધન છે, અને એજ સિદ્ધિ છે.”

“ભગવાનમાં આવો અચલ વિશ્વાસ કરવો એજ જીવોના જીવનનો ઉદ્દેશ છે. સર્વ સુખશાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો મૂળ આધાર એજ છે. જો આવા વિશ્વાસ સિવાય

પૂર્ણતૃપ્તિ કરનાર બીજી કોઈ વસ્તુ નથી. તો આવો અચલ વિશ્વાસ શી રીતે મેળવી શકાય? જો બુદ્ધિપૂર્વક આવો વિશ્વાસ મેળવવામાં આવે તો તે લાંબો સમય ટકી શકતો નથી. કારણ કે પ્રત્યેક વાંદની સામે પ્રતિવાદ હોય છે. પ્રત્યેક સુક્તિની સામે પ્રતિસુક્તિ હોય છે, તેથી તેનું ખાંડન કરવામાં આવે છે. આવા ખાંડન મંડનામક જ્ઞાન મેળવ્યા પછી હૃદય બોલી ઉઠે છે કે, સનાતન સત્યની પ્રાપ્તિ સિવાય જે જે જ્ઞાન બુદ્ધિ કે સુક્તિથી સ્થાપન કરવાની એટા કરવામાં આવે છે, તે મતિભ્રમનો પશુચમ થઈ પડે છે.”

“આવા પ્રકારના અનેક વિચારો ઉપર મેં ઘણી બુદ્ધિ દોઢાવી જોઈ, પણ હામ, માંડે દુર્ભાગ્ય કે મને સાચો વિશ્વાસ થયો નહિ. આથી આકુળ થઈને હું સાધુ સંપ્રદાય શોધવા લાગ્યો. તેવામાં ઠાકુર અહીં પધાયા, અને મનમાં અને મનમાં તેઓનો ચરણાગત થઈ દર્શન કરવા ગયો. પણ મારા મોંઢામાંથી એકપણ અક્ષર નીકળી શક્યો નહિ.”

“સત્યને માટે જો કે હું આટલો બ્યાકુલ હતો પરંતુ તે વળતે મને કોઈ પૂછે કે, —“તમને ભગવાનમાં વિશ્વાસ છે કે?” તો તેનાં જવાબમાં હું કહું કે, —“નહી વિશ્વાસ છે.” આ કહેવું એ બાહ્ય વિશ્વાસ છે. પણ અંતરનો વિશ્વાસ તો જુદો છે. બનેમાં આકાશ પાતાળ જેટલો ભેદ છે. જેમ એક માણસ બીજા માણસને પૂછે કે, —“કેમ

છો?" ત્યારે સામેા માણસ જવાબમાં કહે છે કે,—"ઠીક છે." પરંતુ ખરેખરી રીતે વિચાર કરી બેતાં તો જણાય છે કે, જીભથી ઠીક છે એમ કહ્યું, પણ મનમાં જે ચિંતા પ્રીકર છે, તે તો જરાપણુ ઓછી થતી નથી."

"આવી રીતે મારામાં બાહ્ય વિશ્વાસ હતો અને એ વિશ્વાસની ખાન્તિમાં મને એમ લાગતું કે, હું ઈશ્વરનો વિશ્વાસી છું, પરંતુ મારા મનમાં તેથી તૃપ્તિ થઈ નહિ. કારણ કે મારામાં ભય અશાન્તિ વગેરે સઘળાં અવિશ્વાસના લક્ષણો વિદ્યમાન હતા. મારી આવી સ્થિતી હોવાથી હું હંમેશાં નીરાશ રહેતો હતો."

"મારી આવી અશાન્ત અવસ્થા ચાલતી હતી તેજ વખતે હું "પાગલ ઠાકુર" ને ચરણુ થયો. બોહું બોહું એમ મનમાં થયા કરે. પણ મારાથી બોલી શકાય નહિ. એક દિવસ તો હીંમતથી મેં પ્રતિજ્ઞા કરી કે, આજે તો લાજ શરમ અને ભય મૂકીને કંઈક પાગલ હરનાથને પ્રણામ કરું. મારા સૌભાગ્યથી શ્રી ઠાકુર રાધાચરણ બાણુને ઘેર આવેલા હતા. સાંજની વખતે ઠાકુર તેમનાં જગીઆમાં કોઈ કોઈવાર ફરતાં પરંતુ ઠાકુરની સાથે ઘણાં બોકો તે વખતે રહેતા તેથી મને વાત કરવાનો વખત મળતો નહિ. એક દિવસ મારા સુભાગ્યથી તેઓને એકલાં ફરતાં મેં જોયાં. બેતાંજ મારો પ્રાણ આનંદથી પ્રકુહીત થઈ ગયો. હું ઉતાવળે ઉતાવળે તેમની પાસે ગયો. પરંતુ હાય,

મારું દુર્ભાગ્ય કે, મારે જે પૂછવાનું હતું તે બધું હું ભૂલી ગયો. મારા મનમાં અને મનમાં શરમ થઈ, અને તેથી મારું હૃદય શોકથી ભરાઈ-ગયું. બુદ્ધિ લોપ થઈ ગઈ, માથું ફરવા લાગ્યું. હું ઠાકુરની પાસે જોસી ગયો. મેં તેઓને કંઈ પૂછ્યું કે નહિ તે મને યાદ નથી. તો પછી હું કહી શકું છું કે હું મોંઢામાંથી એક પછી શબ્દ બોલ્યો ન હતો, એમ મને યાદ છે. બીજી ક્ષણે જોઈ છું તો ઠાકુરને મેં જોલતા સાંભળ્યા કે,—“બાબા, નામ ત્રિવાચ બીજું કંઈ નથી, નિરંતર કૃષ્ણ નામ જાપ્યા કરો.” આ સાંભળતાંજ મારું હૃદય આનંદથી પ્રકુલીત થઈ-ગયું. સર્વ શરીર કંપવા લાગ્યું, અનેક જન્મો ભૂલથી રજાગયો એવાત મારી સ્મૃતિમાં તાજ થઈ. ઠાકુરનો જે સૂર મેં સાંભળ્યો તે સર્વ કરતાં મધુર અને સુપરિચિત મને લાગ્યો. જે મધુર સૂર બહુ સમય થયા સાંભળ્યો ન હતો અને જે સાંભળવાને પ્રાણ તલપી રહ્યો હતો તે મધુર સૂર સાંભળતા મારા હૃદયની વીણા વાગવા લાગી, અને મારા તપ્ત પ્રાણમાં સ્વર્ગની અમૃતધારા વર્ષવા લાગી. મારી આ લેખણમાં એવી શક્તિ નથી કે જે વડે આ અનુભવનું વર્ણન હું કરી શકું. બસ કહેવાનું કહી દીધું, અને વાણી વિરામ પામી ગઈ.”

“આ પહેલાં હું કહી-ગયો છું કે, નામનો મંદિમા શાસ્ત્રોમાં ઘણો લખેલો છે, અને વૈષ્ણવોના આચરણનાં

છો?" ત્યારે સામે માણસ જવાબમાં કહે છે કે,—"ઠીક છે." પરંતુ ખરેખરી રીતે વિચાર કરી જોતાં તો જણાય છે કે, જીભથી ઠીક છે એમ કહ્યું, પણ મનમાં જે ચિંતા શીકર છે, તે તો જરાપણ ઓછી થતી નથી."

"આવી રીતે મારામાં બાહ્ય વિશ્વાસ હતો અને એ વિશ્વાસની જ્ઞાન્તિમાં મને એમ લાગતું કે, હું ઈશ્વરનો વિશ્વાસી છું, પરંતુ મારા મનમાં તેથી વૃત્તિ થઈ નહિ. કારણ કે મારામાં જય અશાન્તિ વગેરે સઘળાં અવિશ્વાસના લક્ષણો વિદ્યમાન હતા. મારી આવી સ્થિતી હોવાથી હું હંમેશાં નીરાશ રહેતો હતો."

"મારી આવી અશાન્ત અવસ્થા ચાલતી હતી તેજ વખતે હું "પાગલ ઠાકુર" ને સરણ થયો. બોલું બોલું એમ મનમાં થયા કરે પણ મારાથી બોલી શકાય નહિ. એક દિવસ તો હીંમતથી મેં પ્રતિજ્ઞા કરી કે, આજે તો હાજ સરમ અને જય મૂકીને કંઈક પાગલ હરનાથ પૂછું. મારા સૌભાગ્યથી શ્રી ઠાકુર રાધાચરણ બા. ઘેર આવેલા હતા. સાંજની વખતે ઠાકુર તેમનાં બગીચામાં કોઈ કોઈવાર ફરતાં પરંતુ ઠાકુરની સાથે ઘણાં લે વખતે રહેતા તેથી મને વાત કરવાનો વખ નહિ. એક દિવસ મારા સુભાગ્યથી તેઓને મેં જોયાં. જોતાંજ મારે પ્રાણ આનંદથી ગયો. હું ઉતાવળે ઉતાવળે તેમની પાસે ગયે

“આ વાત ઘણી સૂક્ષ્મ છે, સ્થુલ બુદ્ધિથી બહાર છે. એટલા માટે તો અમારા પાગલ આટલા પાગલ અને ઉન્મત્ત રહે છે. પાગલ હરનાથનો એકે પત્ર એવો નથી, કે જેની અંદર આ વાત ન હોય. એવું એક ‘પણ સનેહનું’ પાત્ર નથી કે જેઓને આ વાત ન કહેલી હોય. જેઓ કૃપાપાત્ર છે તેઓએ આ વાત સાંભળી છે, અને આચરી છે, અને જેઓ મારા જેવા હતભાગી છે, તેઓએ એક કાનેથી સાંભળી બીજે કાને કાઢી નાંખી છે.”

“ઠાકુરની ઘણી વાતો સાંભળી, ઘણાં અફભૂત કાર્યો જોયા, પરંતુ તેમાં આપણે સમજ્યા શું? અને જો કંઈ પણ સમજ્યા હોઈએ તો તે પ્રમાણે આપણે શું આચરીએ છીએ? આપણે કંઈ પણ આચારમાં મૂક્યા સિવાય તેની પાસે આપણે જઈએ તો શું તેઓ હાંકી કાઢે છે? ના, તેઓ સમજે છે બધું, પણ જોલતા નથી જરાએ. શા માટે જોલતા નથી? કારણકે તેમની અપાર દયા છે, અને ઘણી કરૂણા છે. અપાર કરૂણામય હોવાથી તેઓ કંઈ પણ જોલતા નથી. એવા શાન્ત છે અને એવા અહોપદશી છે કે જેનાં

પણ મેં જોયો છે તથાપિ મારો નામમાં વિશ્વાસ ન હતોઃ
ધ્યાન, ધારણા અને શ્રદ્ધા સિવાય કેવળમાત્ર નામ જાપ્યા
કરવાથી કંઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, તે વાત હું કદ્દમના
માત્ર છે એમ પહેલાં માનતો હતો પરંતુ પાગલ ઠાકુરની
વાત સાંભળતા મારી આંખનાં પડળ ખુલી ગયા. પરિણામે
વૈષ્ણવ ગ્રંથો તરફ મારી શ્રદ્ધા વધવા લાગી, અને મને
સમજવા લાગ્યું, કે, તે ગ્રંથોમાં જે જે લખેલું છે, તે
હેતુપૂર્વક અર્થ સહિત ઉદ્દેશ પૂર્ણ રીતે લખાયું છે. આપણે
યુક્તિ યુક્તિ કહીએ છીએ, પણ તેનો વિચાર કરવાની
જરાપણ શક્તિ તો આપણામાં છે નહિ. આ વસ્તુ વિચાર
કે બુદ્ધિથી સંપૂર્ણપણે પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી. તેમાં
પ્રવેશ કરવાની શક્તિ આપણામાં હોવી જોઈએ. હું જે
વસ્તુને બહુ મહત્વની સમજું છું, તેને બીજો માણસ
હસવા જેવી ગણે છે. વળી હું જે વસ્તુને હૃદયનું અમૂલ્ય
ધન સમજી સંચય કરું છું, તે અમૂલ્ય ધન બીજા માણ-
સને મન નકામા જેવું છે. માપ કરવાનો ગજ સૌનો
સરખો હોતો નથી. માને ખોળે જોડેલા બાલકને જેમ
માતા ચાહે છે, તેમ પ્રભુનાં શરણે ગયેલાને પ્રભુ ચાહે છે.
માના દનેહમાં અને પ્રભુનાં પ્રેમમાં બહારથી વધારે
તકાવત જણાતો નથી. પણ બંનેનો અંતર અનુભવ જુદો
જુદો હોય છે. એક સ્વપ્ન જેવું છે જ્યારે બીજું જાગૃત
સત્ય જેવું છે.”

“આ વાત ઘણી સૂક્ષ્મ છે, સ્થુલ બુદ્ધિથી બહાર છે. એટલા માટે તો અમારા પાગલ આટલા પાગલ અને ઉન્મત્ત રહે છે. પાગલ હરનાથનો એકે પત્ર એવો નથી, કે જેની અંદર આ વાત ન હોય. એવું એકં પણ સ્નેહનું પાત્ર નથી કે જેઓને આ વાત ન કહેલી હોય. જેઓ કૃપાપાત્ર છે તેઓએ આ વાત સાંભળી છે, અને આચરી છે, અને જેઓ મારા જેવા હતભાગી છે, તેઓએ એક કાનેથી સાંભળી બીજે કાને કાઢી નાંખી છે.”

“ઠાકુરની ઘણી વાતો સાંભળી, ઘણાં અદ્ભૂત કાર્યો જોયા, પરંતુ તેમાં આપણે સમજ્યા શું? અને જો કંઈ પણ સમજ્યા હોઈએ તો તે પ્રમાણે આપણે શું આચરીએ છીએ? આપણે કંઈ પણ આચારમાં મૂક્યા સિવાય તેની પાસે આપણે જઈએ તો શું તેઓ હાંકી કાઢે છે? ના, તેઓ સમજે છે બધું, પણ જોલતા નથી જરાએ. શા માટે જોલતા નથી? કારણકે તેમની અપાર દયા છે, અને ઘણી કષ્ટતા છે. અપાર કષ્ટતામય હોવાથી તેઓ કંઈ પણ જોલતા નથી. એવા શાન્ત છે અને એવા અદોષદર્શી છે કે જેનાં જેવા ગુણ બીજે ક્યાંય દેખાતા નથી. ઠાકુરનાં સંગમાં આપણે હંમેશા જોઈએ છીએ કે, મનુષ્યને જે હિતકર છે, તે યુક્તિથી કહેવામાં આવે કે સ્થાપન કરવામાં આવે, તો તે સમજવાની શક્તિ નથી, કે આચરવાનું સામર્થ્ય નથી, અને સાંભળવાની ધ્વજા નથી. તેથી જો મનુષ્યોનું

હીત કરવું હોય તો મનોહર બનીને કરી શકાય છે. ગમે તેવું દુર્લભ તત્ત્વ હોય કે ગમે તેટલું હીતકારી તત્ત્વ હોય, પણ આ યુગમાં જો તે મનોહર ન હોય તો મનુષ્યો પ્રહસ્ય કરશે નહિ. ‘સત્ય’ અને ‘શિવ’ કહી જોલવાથી આ જમાનામાં ચાલી શકતું નથી, પણ તેને ‘મુંદર’ બનાવી દેખાડવાથી મનુષ્યોનું હીત કરી શકાય છે. આવા હેતુથી ‘પાગલ ઠાકુર’ ની વિશિષ્ટતા દેખાઈ આવે છે. ઉત્તમ તત્ત્વને પણ ઔપધની પેઠે ગણી જવાની શક્તિ અત્યારના કક્ષીવશ મનુષ્યોમાં નથી એ બાણી ‘ઠાકુર’ તે ઉત્તમ તત્ત્વને કડવું કહી ગણાવતા નથી પણ ભૂતકાળનાં વૈદોની પેઠે તેને મીઠી મધુરી વાણી દ્વારા અને મધુર વહેવાર દ્વારા મનોહર બનાવી સામા મનુષ્યનું હીત કરે છે.”

“પાગલ ઠાકુર”ના જેવો સ્નેહ કેણુ કરી શકે? તેઓનું હૃદય પ્રેમથી પરિપૂર્ણ છે એમ મને લાગે છે. અહાહા! એ સ્નેહ પર હું પ્રાણ પાથરી હઉં એમ થયા કરે છે. તેઓની સાથે રહેવાનું જેઓને સૌભાગ્ય મળ્યું છે, તેઓ સમજી શક્યા છે કે ‘ઠાકુર’ સૌના આત્મબળધુ જગબળધુ છે. ઠાકુરનાં સ્નેહની સરખામણી માતાનાં પ્રેમની સાથે કંઈક થઈ શકે છે. તેઓની અનંત દયાનો આભાસ ફક્ત પિતાની પાસે જોઈ શકાય છે. તેની શુભેચ્છા અને હીતચિંતકતા સદૃશ્યની પાસે જ દેખાય છે. ઠાકુરની પાસે

નાનામોટાનો ભેદ નથી. ગરીબ અને ધનવાનનો ભેદ નથી, પંડીત કે અજ્ઞાનીનો ભેદ નથી, પણ કેવળ અભેદભાવ અને સમાનભાવ જ છે. ઠાકુરની પાસે સઘળું વિધિનિયેધની બહાર છે. તેઓનો પ્રચારિત ધર્મ દિવ્યની માનવ વ્યતિના માનવ તત્ત્વની ઉપર રચાયેલો છે. ઠાકુરની પાસે જતાં મનુષ્ય સ્વતંત્રપણે વર્તી શકે છે, તેથી તેમની પાસે સૌને ગ્લાનંદ થાય છે. ઠાકુરની પાસે આવનાર વ્યક્તિને ઠાકુરની મહત્તાનો સાચો આભાસ દેખાય છે અને ઈશ્વરદત્ત શક્તિ તેને મળે છે, અને તેથી તે મનુષ્ય દિવસો દિવસ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરી શકે છે.”

શ્રીયુત્તરાજ ક્ષીતીન્દ્રદેવ રાયનો અનુભવ:—

“હુગલી જીલ્લાના ખાંસજેડીયા ગામમાં મારા પૂર્વ પુરૂષોની કીર્તિ આજસુધી વિદ્યમાન રહી છે, તેનું કારણ શ્રીહંસેશ્વરી દેવીની કીર્તિને લઈને છે. ઘણાં દૂરદૂરનાં અનેક મનુષ્યો આ હંસેશ્વરી દેવીના દર્શન માટે અહીં આવ્યા કરે છે. ઠાકુરની ઉંમર અઢી વર્ષની હતી ત્યારે તેમનાં માતાજી ભગવતીદેવી પુત્ર હરનાથને લઈ અહીંયા હંસેશ્વરી દેવીનાં દર્શને આવેલા હતા. આ વખતે હંસેશ્વરી દેવીની સામે અઢી વર્ષના બાળક હરનાથે તે દેવીનું માહાત્મ્ય એવી રીતે ગાઈ સંભળાવ્યું હતું કે, જે સાંભળીને સઘળાં લોકો આશ્ચર્ય પામી ગયા હતા. હું

જ્યારે ઉંમંગલાયક થયો ત્યારે આ અદ્ભુત ચમન્દારની વાત મેં અનેક માણસોને મોડેથી સાંભળી હતી ”

“સાધુમન્યાસીના દર્શન કર્યા એ મારો સ્વભાવ હતો તથા સાધુમન્યાસીની વાત સાંભળી કે હું તેઓના દર્શન કરવા જતો જાની રીતે એક વખત ઠાકુર હરનાથની મહિમાની વાત મેં સાંભળી ત્યારે તેઓના દર્શન કયાં વિના હું રહી શક્યો નહિ હું ઠાકુરના દર્શન કરવા ગયો, અને તેમના દર્શન કરવાની સાથે મારા પ્રાણમાં અદ્ભુત શાન્તિ આપી ગઈ જેનું વર્ણન હું જાણતી કરી શકતો નથી. ઉત્તરોત્તર હું તેમનો વધારે મહવાની થતો ગયો અને તેથી હું બીજી શક્યો કે નારા છુવનનો મધળો ભાર તે પરમ દયામય ઠાકુર લઈ લીધો છે ઠાકુર જ્યારે જ્યારે કલકત્તા આવતા ત્યારે હું તેઓના શ્રીચરણના દર્શનનો લાભ લેવા જતો. તેઓને હું મારા પ્રાર્થન કરી શક્યો છું કે નહિ તે હું બાંધતો નથી, પરંતુ તેઓ મને પોતાનો નીજજન કમી શક્યા છે, એવો અનુભવ મને થવા લાગ્યો ”

“ઠાકુરના સગ સહવાસથી તેઓએ મારા દરેક કામમાં મને ડટલી મદદ કરી છે, તે જાણી વાતો હું આવીયા કરતો નથી, કાંપુ કે તે ઘટનાઓ અતિ શુભમાં શુભ છે હવે તે પદ્મજી ઠરવાનો વખત આવ્યો નથી, તોપણ હું કમી શકું છું કે, તેઓની કૃપાથી જે વખતે

મેં જે જે ઇચ્છા કરી છે તે સઘળી ઇચ્છાઓ દયામય ઠાકુરે પૂર્ણ કરી છે.”

“એકંવારે મને ઇચ્છા થઈ કે, ઠાકુરને ઘણા લડતો ઘણી રીતે સંભવે છે, પણ મેં તો કેાઈ દિવસ ઠાકુરને માટે કંઈ જ કર્યું નથી. તેથી આજે હું એક ઘોતી ભેટો ખરીદી ઠાકુરને પહેરાવીશ. મારા મનમાં આવી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે આર વાગ્યા હતા. હું એક દુકાને ગયો. મેં એક ઘોતીયું ઠાકુર માટે ખરીદ્યું. તે ઘોતીયું મેં જેવી ઇચ્છા કરી હતી તેવી જ કીનારતું મળ્યું. ઘોતીયું તો મળ્યું, પરંતુ મનમાં વિચાર આવ્યો કે એક વાગવાનો સમય થઈ ગયો છે. ઠાકુરે સ્નાન કરી લીધું હશે, છતાંપણ હું ઠાકુર સ્નેહમય સરતદાદાને ત્યાં ઉતર્યા હતા ત્યાં ગયો. મને મનમાં થયું કે, આજ તો ઠાકુરે સ્નાન કરી લીધું હશે અને કાલે સ્નાન કર્યો પછી તે ઘોતીયું ઠાકુરને પહેરાવે એમ સરતદાદાને કહી દઈશ. એમ વિચાર કરતો હું તેમને ત્યાં પહોંચ્યો. જતાં જ મેં જોયું કે, સરતદાદા ઉદાસ ચહેરે સીડીનાં પગથીયાં ઉતરતા હતા. મારા હાથ-માંનું નવું ઘોતીયું ભેટાં તેઓના ચહેરાની ઉદાસીનતા એકદમ આલી ગઈ, અને તેઓ આનંદથી મને કહેવા લાગ્યા કે, “દાદા, તમારા હાથમાં આ ઘોતીયું છે એ મને આપશો કે? આજે ઠાકુરને નવું ઘોતીયું માટે પહેરાવવું છે અને તે લેવાં માટે મેં નોટરને અહીંથી મોકલ્યો છે

પણ ઠાકુરે સ્નાન કરી લીધું તો પણ તે નોકર આવ્યો તથી માટે તમે તે આપો.”

“મને મનમાં ને મનમાં વિચાર આવ્યો કે, ધન્ય મારા દયામય ઠાકુર, તમે ભક્તોની ઈચ્છા દેવી રીતે પૂર્ણ કરો છો તે દેણુ બાણી થકે !” આવો વિચાર કરતા કરતા મેં સરતદાદાના હાથમાં ઠાકુરને પહેરાવવા લાવેલું ધોતીયુ આપ્યું અને કહ્યું કે, “ દાદા, હવે આ હું ઠાકુરને માટેજ લાવ્યો છું. સરતદાદા હસતે ગુણે લઈ ગયા, અને ઠાકુરને પહેરાવ્યું.”

“ ઠાકુરનાં પૌત્રી સ્નેહમયી મુખાસુંદરી (મનકુ)ના શુભ લગ્ન પ્રસંગે મને ઠા-ાવ્યો અને જણાવ્યું કે, બાબા, તમે સોનાંમુખી આવો ત્યાં તમારો મોટર પણ લેતા આવશો. ઠાકુરના આદેશ પ્રમાણે મોટર મોકલવા હું તૈયાર થયો. પણ તેજ વિશે મારા દ્રાઈરને રક્તમાશયનો રોગ થયો. હું નીરૂપાન થયો અને વિચાર કર્યો કે પ્રભુની આજ્ઞા પાલન કરી શકાશે નહિ, પણ પ્રભુ ઇચ્છાથી દ્રાઈવર અણધારી રીતે સારો થઈ ગયા, અને મોટર મોકલી આપી. આ સિવાય એક બીજી મોટર આસનસોલધી સોનામુખી ગઈ હતી, પણ તેનું મશીન બગડી ગયતી તે કામમાં આવી નહિ, પણ પ્રભુ ઇચ્છાથી મારી મોટર જ કામમાં આવી. ઉપરની ઘટના જે લખી છે તે તો સાધારણ ઘટના છે. મારા ઉપર ઠાકુરની કેટલી કૃપા છે, તે બીજા અનેક

કાર્યોમાં હું જોઈ રહ્યો છું પણ તે અત્યારે કહી શકું તેમ નથી. આવો પ્રેમ, આવો દનેહ જીજ્ઞે કયાંય મળવા સંકલ્પ નથી. ઠાકુર આવા ઉર્જિત પ્રેમની પતાંગ લઈ અમારી સામે ઉપસ્થિત થયા છે. “જાણા, નામ કર, અને સુધળાંઓને આવી રીતે આહતા શીખ: પ્રેમના પદલાની ઈચ્છા રાખ્યા વિના નિષ્કામ પણે સહુના ઉપર દનેહ કર” આ અમારા ઠાકુરની શિક્ષા છે. આ અમૂલ્ય શિક્ષાને અનુભવ થવા છતાં હું આચારમાં ઉતારી શકતો નથી. પરંતુ હયામય ઠાકુરનાં સખંધમાં આવ્યા પછી મને સૌ વાહે છે. એ હું નિઃસંશય પણે કહી શકું છું. પ્રભુ! “મને એવી સદ્ગુણિ આપો કે હું સર્વસ્વ ભૂલી તમારા શ્રી અરણ્ય કમળમાં ચિત્ત જોડી તમારું મધુમય નામ રદીને ધન્ય થાઉં. હે પ્રેમ અવતાર ઠાકુર હરનાથ મારી આ અભિક્ષાપા પૂર્ણ કરો.” પ્રભુ હરનાથની દીવ્યશક્તિનાં અનુભવો અંખૂટ છે. અનુભવ મહાસાગરના ઉપલાં ગિન્દુરૂપી અનુભવો આપી અમે વીરમીએ છીએ!!

પ્રકરણ ૩૭મું.

ભૂતલપરથી ઠાકુર હરનાથના સ્થૂલ દેહનું પ્રયાણ.

પોતાનો માનવદેહ છોડવાની વાતો ઠાકુર હરનાથ ભક્તલોકોને બે અથવા વધુ વર્ષ થયાં કર્યા કરતાં હતા. ઈ.સ. ૧૯૨૫ ના શ્રીજગન્નાથ પુરીમાં હીરક જન્મમહોત્સવ પ્રસંગે આ વાત જનતાને પોતાના સદેશામાં જણાવી હતી.

તેઓએ રાયથી તે રંકસુધીના દરેક ધર્મ, જાતી તથા વર્ગના મનુષ્યોને પ્રભુ નામ સ્મરણની મહત્વતા બતાવી અપૂર્વ વિશ્વ પ્રેમ જાગૃત કરવા પોતાના શારીરીક સુખને ન ગણકારતાં હજારો માઈલો મુસાફરી કરી અનેક સંસારી જીવનો સંસાર સુખમય કર્યો અને તેમના દુઃખો પોતે સ્વીકારી તેમને તેનાથી મુક્ત કરી દેવીસુખ પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી બનાવ્યા. બુદ્ધાબુદ્ધ જીવોનું સંગઠન કરવા તેઓએ પોતાની ઉત્તર અવસ્થામાં સૌને મોજશોખ કરાવી આનંદમાં રાખી શ્રીવૃંદાવનના ગોપાલનો ભાવ તેમનામાં ઉતાર્યો. ઠાકુરશ્રીના જન્મ ઉત્સવમાં જેઓએ પોતાની હોજરી આપી છે

તેઓને ખાત્રી થઈ છે કે ઠાકુરશ્રીના સંસર્ગમાં રહેવાથી દુનિયાદારીની જાંબળોમાંથી મન કૃષ્ણ પ્રેમમાં સહેલાઈથી પરોવાય છે. હજારો માઇલની ચાલુ મુસાફરીથી તેમની પ્રકૃતિ લથડી હતી પરંતુ ભક્તોના પ્રેમાળ સ્વભાવને લઈને તેઓ પોતાના દેહ ઉપર અદ્ભુત કાબુરાખી સૌને રાજી રાખતા.

ઠાકુરનાં મનમાં તોફાન બગ્યું. તેમને દુનિયા પ્રત્યે અરૂચિ, ઉત્પન્ન થઈ. છેલ્લા દશ વર્ષથી તેઓએ પોતાના જાત સુખ અને સંગવડતાની પરવા કર્યા વગર ભારતભૂમિની લાંબી મુસાફરીઓ કરી જનતાના મન ઉપર શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે અનુપમ પ્રેમ અને શ્રવ દયાની વાતો કસાવી. પરંતુ જનતાને મોટો ભાગ શ્રીકૃષ્ણને પ્રેમ અને દયાની વાતો ખાણી રાખી પોતાના હુખો ફર કરવા હરહંમેશ તેમને વિનંતી કર્યા કરતા !!

ઠાકુરના કેટલાક કહેવાતા મિત્રો અને સંબંધીઓ તેમની વિશ્વ ખ્યાતિની ઇર્ષ્યા કરવા લાગ્યા. તેઓ તેમને પોતાના ઉન્નતિ માર્ગમાં એક કંટક રૂપે ગણવા લાગ્યા અને તેઓની કીર્તિ કલંકિત કરવા તેઓના વિરોધ પક્ષ સાથે બેઠાઈ તેમનું વ્યક્તિત્વ ભૂતળ પરથી ફર કરવા અનેક પ્રયાસો કરતા હતાં. તેઓના કેટલાક અંતરંગ ભક્તોને આ વાતની બહુ થતાં તેઓએ ઠાકુરને આ વાંત કહી પરંતુ તે વાતને તેઓએ હસી કાઢી.

ઇ. સ. ૧૬૨૬ના એપ્રિલ માસમાં હરદર પ્રસંગે મિરનાપુર જીલ્લાના રાધાનગરમાં હરનાથ આશ્રમનો વાર્ષિક ઉત્સવ ત્યાંના ભક્ત લોકોએ ઉજવ્યો અને ત્યાંના ભક્તોના ભાવલીના આગ્રહને વશ થઈ અસ્વસ્થ પ્રકૃતિ છતાં ઠાકુર તે પ્રસંગે ત્યાં પધાયો.

આ સમયે મદ્રાસ પ્રાંતના વૈષ્ણવ લોકોમાં એક દૃઢ માન્યતા પ્રચલિત થઈ હતી કે ચૈતન્ય મહાપ્રભુ ઠાકુર શ્રીહરનાથ સ્વરૂપે જૂતલ પર સોનામુખીમાં અવતીર્ણ થયાં છે અને તેઓના પ્રસાદ અને ચરણ રજના સ્પર્શથી મનુષ્યની અહીંક આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિઓ દૂર થાય છે. તેઓ સર્વને તેમના દર્શન માટે તીવ્ર ભાવના થઈ. તપાસ કરતાં આ પ્રભુ રાધાનગરના ઉત્સવમાં પધારનાર છે એ ખબર મળતાં વૈષ્ણવ મંડળી પોતાના કુટુંબ સહિત રાધાનગર ગઈ. ઉત્સવના ખીજે દિવસે આ ભક્તો પ્રભુ હરનાથના દર્શન કરવા આવ્યા. સૌને તેમનો પ્રસાદ તથા ચરણરજ મળે તે માટે તેઓએ તેમને પોતાના નિવાસ સ્થાને પધરાવી દિવસમાં પંદર સોળ વાર ઉત્તમ લોજન વાનીઓ આગ્રહથી જમાડી સૌ તેમનો પ્રસાદ લેતાં. રાધાનગરમાં ચાર દિવસના મુકામથી ઠાકુરની પ્રકૃતિ વિશેષ બગડી. આવી સ્થિતિમાં તેઓ સોનામુખી સીધાવ્યા.

સોનામુખીમાં ઠાકુરની પ્રકૃતિ વધુને વધુ બગડવા લાગી. રાધાનગરના કેટલાક અંતરંગ ભક્તોને આ ખિમા-

રીની ખખર મળતાં તેઓના દેહને કોઈ પણ જાતની અલવલ ન આવે તે માટે એકવીસ દિવસનો એક મહાયજ્ઞ કર્યો. આ યજ્ઞ ખલાસ થયા બાદ ત્યાંના ભક્તોને ઠાકુરનો એક પત્ર મળ્યો, જેમાં તેઓએ લખ્યું હતું કે શ્રીકૃષ્ણે તેમની પ્રાર્થનાના બળે તેમનો આ દુનિયાનો મુકામ લંબાવ્યો છે. આ ખખરથી ભક્તો ખુબ રાજ થયા પરંતુ તેમનો આનંદ ટુંક સમયનો હતો. ઠાકુરનો મુકામ ફક્ત છ મહિનાનો હતો.

દિન પર દિન ઠાકુરના મનમાં શાંતિ અદૃશ્ય થતી જતી હતી. ઉપરાંત તેમને હરસનો વ્યાધિ સહ ઉપજ્યો હતો. આથી તેમનો ચહેરો ફિક્કો પડવા માંડ્યો અને શરીરમાં અશક્તિ થવા માંડી. તેઓને શાંતિ મળે તે માટે એક ભક્તે હાઉરામાં એક ઘર ખરીદ્યું અને તેમાં ભેઈતો ફેરફાર કરી તે ઘરનું નામ “હરબાથ” રાખ્યું. ઇ. સ. ૧૬૨૭ની તા. ૪થી મેના દિવસે (અક્ષય તૃતીયા) તે ઘરમાં તેઓને પધરાવવાનો નિશ્ચય કરી તેને એક ભક્તને તેઓને લેવા માટે સોનામુખી રવાના કર્યો. આ ભક્તે સોનામુખીમાં ઠાકુરને હરસની અસહ્ય પીડાથી પીડાતાં જોયાં, પણ હાઉરાના ભક્તની ભાવણીની ભાવનાને વચ્ચે થઈ ઠાકુર તેની સાથે હાઉરા પધાર્યો. અક્ષય-તૃતીયાના દિવસે ખર્ચોરના સમયે ઠાકુર પ્રસાદ લેવા બેઠા ત્યારે મોંઢામાં એક કોળીયો મૂકતાં જ તેઓ બેભાન થઈ ગયા. ભક્તોએ તેમને બિછા-

નામાં સુવાડ્યા. થોડા સમય બાદ ઠાકુરને બિછાનામાંથી બેઠાં થતાં બેઠને ભડતોના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. શ્રીકૃષ્ણ અને તેમનો પ્રેમ સૌ ઉપર કેટલો બધો છે તે સંબંધી તેમના પ્રવચનથી મૌ આનંદ મુગ્ધ થયા અને થોડાવખત પહેલાં તેઓ બેલાન થયા હતા તે વાત સૌ વિસરી ગયા.

તા. ૫મી મેને દિવસે ઠાકુર કલકત્તે પધાર્યા. ત્યાં તેઓનો મુકામ ૫૪, નાણેકતોલા સ્ટ્રીટમાં રાખવામાં આવ્યો. આ નિવાસથાનમાં ત્રણ દિવસનો એક મહાન હિતસય ઉજવવામાં આવ્યો જે વખતે તેઓના દર્શન માટે લોકોની મોટી મેદની લેગી થઈ.

તા. ૬મી મેના દિવસે ઝીખરા ગામના ભડતો ઠાકુરને પોતાના ગામ લઈ જવા માટે ઉપલા સ્થળે આવ્યા. કલકત્તાથી ઝીખરા જવાનો રસ્તો ઘણો વિકટ હતો અને ત્યાં મોટર બસમાં જતાં એક તંદુરસ્ત માણસ પાંચ હેરાન થઈ બિમાર પડતો. તા. ૮મી મેના દિવસે ભડતોને પ્રસન્ન રાખવા ઠાકુર ઝીખરા સવારના દમ વાગે પહોંચ્યા તેઓના પધારવાના સમાચાર આબુખાબુના ગામડામાં ફેલાયાથી ઘણાં લોકો તેઓના દર્શન માટે આગળથી આવી ગયા હતા. એક રાત ત્યાં રહી ઠાકુર ખીજે દિવસે કલકત્તે પધાર્યા.

તા. ૧૨મી મેના દિવસે ઠાકુરની તબિયત કલકત્તામાં ફરી બગડી. સૌ સાથે તેઓ રાતના સમયે ભોજન લેવા

જેઠાં, પરંતુ લોજનનો પહેલો આસ મોંમાં મૂકતાં તેમને છાતીમાં દુખાવો ઉપજ્યો અને તેઓ દુખાવો દુખાવવા છાતી ઉપર બને. હાથ ફેરવી રહ્યા. ભક્તોએ તેમને લોજન ગૂઢમાંથી ઉઠાડી બિછાના ઉપર મુવાડ્યા. લોજનગૂઢની બધી બત્તીઓ ખુલ્લવામાં આવી. એકઠાં થયેલા દોકો ઘરમાંથી બહાર નીકળી ગયા. એક માણસ ડૉક્ટરને બોલાવવા દોડ્યો. ઠાકુરે પાસે ઉભેલા એક ભક્ત પાસે ઠંડુ પાણી પીવા માંગ્યું. ઠંડુ જળ પીધા પછી છાતી પર આઈસબેગ મૂકવા માંગણી કરી. અડધો કલાક પછી ડૉક્ટર આવ્યા અને ઠાકુરને તપાસતાં ડૉક્ટરને તેમનો શ્વાસ રૂંધાઈ ગયેલો લાગ્યો અને નાડીનું હલન ચલન બંધ પડી ગયેલું લાગ્યું. ડૉક્ટરના કહેવા પ્રમાણે ભક્તોએ તેઓને બગૃતિમાં લાવવા માટે બહારના ઉપચારો કર્યા. સૌ ભક્તોને મનમાં ખાતરી હતી કે તેઓ એકાએક સ્ફુર્તિમાં આવી જશે. ઠાકુર સ્ફુર્તિમાં આવી ગયાં. જે હોલમાં તેઓ હતાં ત્યાંની બત્તીઓ ચાલુ થઈ અને બહાર ઉભેલી માનવ મેદની હોલમાં આવી બેસી ગઈ. પોતાના રિવાજ પ્રમાણે ઠાકુર વાર્તાલાપ શરૂ કર્યો. આ વાર્તાલાપથી કોઈને પણ એવો ખ્યાલ આવ્યો નહિ કે થોડા સમય પહેલાં તેઓને દેહ મૃત્યુના મુખમાં હતો. એક ભક્ત ઠાકુર માટે મીઠાઈ લાવ્યો હતો અને તેણે મીઠાઈને એક પૂણામાં રાખી. ઠાકુરની નજર આ મીઠાઈ ઉપર પડતાં તે મીઠાઈ પોતે મંગાવી.

અને હાસ્ય વિનોદથી એકઠાં થયેલાં બહતોમાં વહેંચી દીધી.

ઠાકુરની તખીયત આમ વારંવાર ખગડી આવતી હોવાથી ભક્ત લોકોને તેઓ માટે ઘણી ચિંતા થવા લાગી. આરા નગરમાં એક ખગીયામાં તેઓને થોડા દિવસ આરામ માટે લઈ જવા નક્કી થયું અને તેમાં રહેવા માટે તેઓએ પોતાની સંમતિ આપી. ખીજે દિવસે સવારે તેઓનો વિચાર બદલાયો. તેઓ જાણ્યા કે તેમનો સ્થૂલ દેહ સોનામુખીના તરવોથી બન્યો છે માટે ત્યાંજ તે મુક્ત યાચ તેા તેઓ તેના ઋણમાંથી મુક્ત યાચ.

તા. ૧૪મી મેની સવારની દેનમાં ઠાકુરે કલકત્તા છોડ્યું. ઠાકુર ઉપલી ગાડીમાં બેસી સોનામુખી પધારે છે તેની ખબર મિડનાપુરના બહતોને પડતાં તેઓએ ઠાકુરને આગૃહથી મિડનાપુર ઉતાર્યા. ઠાકુર અત્રે એક રાત રહી ખીજી સવારે તા. ૧૬મીના દિવસે સોનામુખી જવા માટે ત્યાંથી ઉપડ્યા. તેઓ સોનામુખી રાતના પહોંચ્યા. હવે તેમને બધું અફચિકારક લાગ્યું અને સુખ અને શાંતિ અદ્રશ્ય થયાં. તેમને પોતાનો સ્થૂલ દેહ આપત્તિકારક લાગ્યો. સોનામુખીથી પાંચ માઈલ દૂર આવેલા માચડોખા ગામમાં તેઓ સીધાવ્યા. આ સ્થાનમાં તેમને જે આરામ અને શાંતિ મળતાં હતાં તે તેઓને ત્યાં લાગ્યા નહિ. તેમનું હૃદય આગથી લભૂકી ઉઠ્યું હતું. માચડોખાથી એક

પત્ર તેઓએ પોતાના એક ભક્તને લખ્યો જેમાં જણાવ્યું છે, “બાઈ, મને શું થયું છે તે હું બાણતો નથી. હું અજાણ્યામાં અજાણ્યા તરીકે માલમ પડું છું. મારી સ્ત્રી, છોકરાઓ અને ખીલાં સગાંસંબંધિઓ મને અપરિચિત લાગે છે. મારી આનુબાનુના લોકોને હું ઓળખતો નથી. મારું જીવન મને ભારૂંપ લાગે છે. કૃષ્ણની શી ઇચ્છા છે તે જાણી શકાતી નથી.”

તા. ૨૩મી મેની સવારે આનસિક અને શારીરિક અસ્વસ્થતામાં ઠાકુર માચડોખાથી સોનામુખી આવ્યા. તા. ૨૫મી મેની સવારે ઠાકુરે બેઠાં બેઠાં પોતાના યુવાવસ્થાના કેટલાક સાથીઓ સાથે વાર્તાલાપ કર્યો. આસરે દસેક વાગે તેઓએ પોતાના છ સાત અંતરંગ ભક્તોને પત્ર લખ્યા. આ સર્વ પત્રોના સાર નીચે દર્શાવ્યા મુજબ હતા:—

“મૃત્યુ મારી સન્મુખ દેખાય છે. વખતની કોઈ પણ ઘડીએ મને બોલાવી લે. મારી શારીરિક શક્તિ હવે ક્ષીણ થઈ છે. હવે સૌને કહેજો કે મને તેઓ પત્ર લખે નહિ; કોઈને પણ જવાબ આપવાની મારામાં શક્તિ નથી. ઘણા વખતથી પત્ર લખવાની મને આદત હોવાથી મારે હાથ વિરમતો નથી. આ ગતી હવે ક્યારે વિરમશે તેની મને ખબર નથી તેમ છતાં કોઈએ મારે માટે ચિંતા કરવી નહિ.”

પત્રો લખ્યા બાદ ઠાકુર ચોરડાંની બહાર આવ્યા.

તે વખતે જાપોરને સમય હતો. તેઓએ પોતાના નોકરને
સ્નાન કરવા તૈયારી કરવા કહ્યું. હંમેશની રીત પ્રમાણે નોકરે
તેઓના શરીરે તેલનું મર્દન કર્યું અને માથામાં મુગંધી
તેલ નાંખ્યું. સ્નાન બાદ આસરે જે વાગે ઠાકુર ભોજન
કરવા માટે હંમેશની માફક ગાદી ઉપર બેઠા. ભોજનનો
પહેલો શાન લેતાજ તેઓને છાતીમાં દુખાવો એકદમ
ઉપલ્યો ભોજનગૃહમાંથી ઉઠી તેઓ પયારીમાં સૂઈ ગયા.
લગભગ જે કલાક સુધી તેઓ બેથેન રહ્યા આર વાગે
તેઓ ણિછાનામાંથી બેઠા થયા. રાતના આઠ વાગે
તેઓએ પોતાના હાથે રૂઢ અને ચાણુકાદી પીધાં અને
પાનખીડી ખાવા માટે માંગી. ઠાકુર પોતે કબૂતરી શ્વાસ
લે છે અને પાન ખાનાથી તેમને ગળામાં રૂધામણ થશે
તેવા વિચારથી માતૃશ્રી દેવીના બહેન તેઓ પાસે હતા
તેમણે ઠાકુરને પાન ન ખાવા માટે વિનવ્યા થોડીજ
મીનીટમાં તેઓની ડોક છાતી તરફ ઢળી. આવી રીતે
અડધો કલાક સુધી ડોક રહી. તેમના નાના પુત્ર કૃષ્ણદાસ
તેમને પૂછ્યું, “જાણ, ડોક તમો નીચે કેમ રાખી છે ?
તમારી તળિયત બહુ બગડી છે ?” જવાબમાં ઠાકુરે કહ્યું,
“મારી તળિયેત બહુ ગારી છે.” તેઓએ ડોક ઉંચી કરી
પરંતુ તે ફરી છાતી તરફ ઢળી. કૃષ્ણદાસે તેમને પાછું
પૂછ્યું, “જાણ, ડોક કેમ નીચે રાખો છો ?” જવાબમાં
તેઓ બોલ્યા, “બેટા, તમોએ મને ડોક મીઠી રાખવાનું

ખાસ ખાટલો તૈયાર કરી તેનું ઉપર સુવાડ્યો અને તેમને એક રેશમી ચાદર ચોઢાડી ઠાકુરના દેહને વાજતે ગાજતે અગ્નિકુંડ ઉપર લઈ ગયા. રસ્તે જતાં તેમના વિરોધ પક્ષના લોકોએ તે વખતે મીઠાઈની દુકાનો ખંધ થઈ ગઈ હતી તે ઉઘડાવી મીઠાઈ ખરીદી લોકોમાં વહેંચી!!

ઠાકુરનો ખાટલો અગ્નિકુંડ ઉપર રાખ્યો. લોકોએ દેહને રાખવા માટે ચિતા ખડકી અને ગાર્ડન હાઉસના ચોરડામાં ભરેલા સુખડના લાકડાં ખડાર કાઢી તેમાં ગોઠવ્યા. દેહને ચિતામાં ઉધું સુવાડી તેના ઉપર ખીજા સુખડના લાકડા ગોઠવી ઠાકુરના મોટા દિકરા અનુકૂળચંદ્રને દેહને અગ્નિ લગાડવા લોકોના આગેવાનોએ સૂચવ્યું. ઠાકુરના દેહને ચિતામાં રાખવા માટે ખાટલામાંથી ખડાર કાઢવામાં આવ્યું ત્યારે દેહના અવયવો એક તંદુરસ્ત જીવંત માણસ જેવા કોમળ હતા અને તેમના શરીરમાંથી એક દિવ્ય જ્યોતિ ખડાર નીકળી રહી હતી. આ દૃશ્યથી વિરોધી પક્ષના મનમાં ધાસ્તી ઉઠી કે જો ઠાકુર સચેત થઈ જશે તો તેમની બાજુ ઉંધી થઈ જશે; તેથી તેઓએ ઝટપટ અનુકૂળચંદ્ર પાસે નિશ્ચેતન દેહને અગ્નિ લગાડાવી ચિતા ઉપર ખૂબ સુગંધી વસ્તુઓ રાખી. ચિતા ખૂબ સળગી ઉઠી. બળતી ચિતામાંથી સુવાસ ધૂણા માંઈલો સુધી પસરી રહી. ચિતામાં ઠાકુરના સમાધિસ્થ શરીરને પદ્માસન આકારમાં વિરોધ પક્ષના આગેવાનોએ જોયું. આ દ્રશ્યનો

પ્રકરણ ૩૯મું.

હાકુર હરનાથનો મધુર રસ

કવિરાજ ગોસ્વામી લખી ગયા છે કે:—

“પ્રભુ મારા, પોતે આચરી, ધર્મ જીવોને શીખવી ગયા છે.”

તે પ્રમાણે હરનાથ મનુષ્ય હો, અથવા અવતાર હો, પણ તેમણે યુગધર્મને ઉપયોગી ધર્મ કર્મનું પાલન કર્યું હતું. જગતનાં જીવોનાં કલ્યાણ માટે તેમનું આપું જીવન નિર્માણ થયું હતું. ગુરુ કોને કહેવા? તે માટે

અજ્ઞાનતિમિરાંધસ્ય જ્ઞાનાંજનશલાકયા ।

તત્ પદ્મ પ્રદર્શિતં યેન તસ્મૈ' શ્રીગુરવે નમઃ ॥

અર્થ—જે જ્ઞાનરૂપી અંજન સળીથી અજ્ઞાન રૂપી અંધકારને દૂર કરી શ્રીભગવાનના ચરણ દર્શન કરાવે છે એવા ગુરુને નમસ્કાર હો.

તેવા પુરૂષનેજ નીચા નમી પ્રણામ કરવા એ કર્તવ્ય છે. હરનાથ મનુષ્ય હો, અવતાર હો, નિત્યાનંદ હો, અથવા ગૌર નિતાઈના એકીકરણે અપતીર્ણ થઈ મનુષ્યના લોચનને ગોચર થયા હો; જ્ઞાનમાર્ગના અનુયાયી થઈને તે બાળતમાં વિચાર કરવાનું આપણને કંઈ પ્રયોજન નથી. કારણ કે તેઓ પોતેજ ઉપદેશામૃતના વર્ષણથી માનવ માત્રનાં કલ્યાણનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. તે માટે તેમને ગુરુ સમજી તેઓનાં ચરણનું ચરણ લેવામાં કોઈને

કાંઈ હરકત નથી. આગમ, પુરાણ; શાસ્ત્ર; તંત્ર ઇત્યાદિનો નિર્ણય કરવા જુદા જુદા મુખિ. મહર્ષિઓ એકઠા થયા છતાં નિર્ણય થઈ શક્યો નહિ; ત્યારે “મહાભારતના” વનપર્વમાં લખવામાં આવ્યું છે કે:—

વેદા વિભિન્નાઃ સ્મૃતયો વિભિન્નાઃ

તાસૌ મુનિર્યસ્ય મતં ન ભિન્નમ્ ।

ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુહ્યાયં

મહાજનો ચેન ગતઃ સ પંથાઃ ॥

અર્થાત—વેદો વિભિન્ન થઈ ગયા છે, સ્મૃતિઓ વિભિન્ન થઈ ગઈ છે. કોઈ મુનિ એવા નથી કે જેનો મત વિભિન્ન નથી. ધર્મનું તત્ત્વ ગુહ્યામાં દંડાઈ ગયું છે. માટે મહાજન લોક જે પંથે ગયા તે સહિસલામતીવાળો માર્ગ છે.

હવે મહાજન કોને કહેવા? એ પ્રશ્ન રહે છે. ટીકાકાર તેનો એવો અર્થ કરે છે કે, ‘મન્યાદિ.’ તેનું ઉદાહરણ શ્રીમદ્ભાગવતના ૭ઠ્ઠા સ્કંધમાં અન્નમિલની કથામાં ચમના વ્રાકટમાં આપવામાં આવ્યું છે:—

પ્રાયેણ વેદ તદિદં ન મહાજનોડયં

દેવ્યા વિમોહિતમતિર્વેત માયયાડલમ્ ।

વ્રત્યાં જડીકૃતમતિર્મધુપુષ્પિતાયાં

ચૈતાનિકે મહતિ કર્મણિ યુજ્યમાનઃ ॥૬૬ ૨૫॥

અર્થ:—લંગવાનનાં શુણ્ણ, કૃમી તથા નામેા ગાવાથી મનુષ્યોનાં પાતક જ માત્ર નાશ પામે, એમ સમજવું નહિ,

પરંતુ મોક્ષ પણ મળે છે. કારણ કે અબ્ધમિત્ર પાપી હતો તો પણ તેણે મરતી વેળાએ, ‘અરે નારાયણ’ એમ ઘાંટે પાડીને પુત્રને બાલાવ્યો, તેથી તે પાપ રહિત થઈને મોક્ષ પામ્યો હતો. પરંતુ ભગવાનની માયાથી જેઓની બુદ્ધિ સંપૂર્ણ રીતે મોહિત થયેલી છે, અને પુણ્યની પેઠે ઉપરથી મનોહર લાગતા અર્થવાદોથી ભરેલા વેદ વાદોના આગ્રહને લીધે જડ બુદ્ધિવાળા તથા વેદનાં મોટા કર્મમાં જોડાયલા ઋષિઓ ભગવાનના નામનો મહિમા ધણું કરીને બાણ્વતા નથી; તેથી તેઓ ખીજાં મોટાં પ્રાયશ્ચિત બતાવે છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને બુદ્ધિશાળી લોકો સર્વ પ્રકારે અનંત એવા ભગવાન વિષે જ ભક્તિ કરે છે.

ભાગવતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ઠાકુર હરનાથને પણ મહાજન માની શકાય. ઠાકુર હરનાથે જે ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તે ધર્મ કેવો છે તે ધર્માધર્મના લક્ષણથી જાણી શકાય છે. તેનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે:—

અદ્વિસાલક્ષણો ધર્મો હિંસા અધર્મલક્ષણમ્ ॥

અર્થાત્—અદ્વિંસા એ ધર્મનું લક્ષણ છે, અને હિંસા એ અધર્મનું લક્ષણ છે; આ પ્રમાણે મહાભારતમાં કહેલું છે.

વિહિતક્રિયયા સાધ્યો ધર્મઃ પુંસાં ગુણો મતઃ ।

પ્રતિષિદ્ધઃ ક્રિયાસાધ્યાઽસુરગુણોઽધર્મ ઉચ્યતે ॥

એ પ્રમાણે ધર્મ હિંપિકામાં કહેલું છે.

હાકુર હરનાથે જગદ્વાસીઓની સામે જે ધર્મનો પ્રચાર કર્યો છે તેનું તત્ત્વ ઉપરના શ્લોકનાં અક્ષરે અક્ષરમાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ભક્તિને માર્ગે મનુષ્ય માત્રનાં પ્રાણુમાં પ્રેમ અને પ્રીતિની સ્થાપના કરવી એ હાકુર હરનાથનો મુખ્ય સિદ્ધાંત હતો. માનવ માનવને આહુવાંથી પ્રેમના સુક્ષ્મ તાંતણે અરસપરસનું હૃદય સાંધી શકાય તો શ્રી ભગવાનને મેળવવાનું કામ સહજમાં સાધ્ય કેમ ન થઈ શકે ? બિલ્વમંગળ ચિંતામણીના પ્રેમ બંધનમાં બંધાઈ ગયા હતા તેથીજ તેઓ ભગવાનનો અતુલનીય પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાને ભાગ્યશાળી થયા હતા. તેઓના શબ્દોમાં:—

ચિંતામણિર્જયતિ સોમગિરિર્ગુર્ધર્મે

શિક્ષાગુરુથ મગધાન્ શિલ્પિષ્છમૌલિઃ ।

યત્પાદકલ્પનરૂપલ્લવશેષરેયુ

લીલારસેશ્વરરસં લભતે જયશ્રી : ॥

ચિંતામણી સ્વરૂપ સોમગિરિ નામે મારા ગુરુ અને મારા મુગટ ધારી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મારા શિક્ષા ગુરુ એ ઉભય જયયુક્ત થાઓ. તેઓના અરણ્યરૂપ કંડવૃક્ષના નખા-અમાં મારી મતિ રસેશ્વરની લીલા યુક્ત અને, અર્થાત—હું શ્રી બિલ્વમંગળની જ્યઝી પ્રાપ્ત કરું.

આ શ્લોકના રચનાર શ્રી બિલ્વમંગળ પ્રથમ જીવનમાં વ્યભિચારી અને મંદસ્વભાવના હતા. ચિંતામણી નામે એક વેદ્યાને તેમણે રાખી હતી. એક વખત તે

વેશ્યા તરફથી અપમાનિત થવાથી તેમનામાં તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય થયો. ટીકાકાર કહે છે કે, આ વેશ્યાને તેઓએ ગુરૂ તરીકે સ્વીકારી હતી. ઉપરના શ્લોકમાં ‘ચિતામણી’ શબ્દ દ્વીઅર્થી છે. તે શબ્દથી વેશ્યા અને ભગવાન ઉભય અર્થ સમન્વય છે.

આથી જણાય છે કે મનુષ્ય મનુષ્યને પણ માયા પ્રખર પ્રેમથી આડે તો ભગવાનને મેળવી શકાય છે. એ વાત સત્ય છે. શાન્ત, દાસ્ય, સખ્ય, વાત્સલ્ય, ઐશ્વર્ય અને માધુર્ય—આ છ રસ શ્રીકૃષ્ણ ચરિત્રમાં આપણે જોઈ શકીએ છીએ. આ છ રસમાનાં એક રસના પણ આપણે જો અધિકારી થઈએ, તો પણ પ્રભુની કૃપા નિશ્ચય મેળવી શકીએ.

આ છ રસમાં માધુર્ય રસ તો અવર્ણનીય છે. શ્રીકૃષ્ણની વૃન્દાવન લીલા આ માધુર્ય રસને લઈ શાસ્ત્રોમાં વર્ણવામાં આવી છે. આ માધુર્ય રસમાં મુગ્ધ (પાગલ) થઈ શ્રી રાધા કહે છે કે:—

“તાં સ્વરૂપ રૂપ નીરખી, વહે છે નયનથી અશ્રુધાર,
સ્પર્શ કરતાં અંતર અગ્નિદાહ, જીવનરંગ એક રંગ ધાર
હે માધવ! શું કહીએ તુજને, પ્રેમ આગથી દગ્ધ બની છે રાધા !
જેમ દીપકમાં બળી મરે છે પતંગી,
કહેતા ન કહેવાયે વિરહ વેદના સજની !

બાળે વિષ આશાપ જવાલા ક્ષણ ક્ષણ તલપે,
ક્ષણ ક્ષણ જલપે રોમરોમ, વીધે છે મદન બાણની બળ !

કાલિદી તટ કદમ વટ સ્મરતાં, નયને ઝરે છે વારિ,
ગોવિંદદાસ કંઠે છે હે માધવ, જઈ બેટો રાધાને,
નહિ તો નહિ જીવે એ કિશોરી !”

આવાં માધુર્ય રસને પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રથમ પગથીયું પ્રેમ છે. ઠાકુર હરનાથ આવા પ્રેમ ધર્મનું ઉજવણ નિશાન બ્રહ્મોની સામે ધરી તેઓનાં ચિત્તનું આકર્ષણ કરવા સમર્થ થયા છે. શ્રીહરનાથ, હંમેશા પ્રેમ લક્ષણ બ્રહ્મોને પ્રચાર કરતા. પ્રેમ એજ દરેક ધર્મનું મૂળ છે, જીવનનું અમૃત છે. પ્રેમથી જગતને વશ કરી શકાય તો પ્રભુ તો પ્રેમના જ ભૂખ્યા છે. પ્રેમથી પ્રભુને વશ કેમ ન કરી શકાય ?

પ્રકરણ ૪૦મું :

ત્રેમાવતાર પાગલ હરનાથ.

હરનાથનું જીવન પ્રેમથી ભરેલું હતું. તેઓ નાનાપ્રાણીથી લઈ મોટા મનુષ્યોને પ્રેમથી વશ કરતા હતા. પ્રેમ અને ધર્મ અલેક વસ્તુ છે. એવી કોઈ બાબ નથી કે જે વડે તે સમજાવી શકાય. કામના વિરહને ખાળી નાખ્યા પછી પ્રેમ ધાય છે. કામ અને પ્રેમ બંનેનું લક્ષણ જુદું જુદું છે. જેમ લોહું અને સોનું ધાતુ હોવા છતાં તેના સ્વરૂપ જુદાં જુદાં છે. ‘દેહ મુખની ઈચ્છા’ તે કામ કહેવાય છે, અને આત્મમુખની ઈચ્છા એ જ કૃષ્ણમાં પ્રેમ કરવાની ભૌતિક

ઈચ્છા છે, અને કૃષ્ણસુખનો અર્થ ફક્ત શુદ્ધ પ્રેમ છે. લોકધર્મ, વેદધર્મ, દેહધર્મ અને સર્વકર્મ તેમ જ લગ્ન, ધર્મ, દેહસુખ, વગેરે સકામ ઇચ્છાને માટે સેવન કરવામાં આવે છે. ઉપર જણાવ્યાં તે બધાં સ્વજન, પદ્મજન વગેરેને તણને મારણ તાડન સહન કરીને જે કૃષ્ણભજન કરે છે તેમ જ કેવળ કૃષ્ણના સુખ માટે જ પ્રેમનું સેવન કરે છે, એને કૃષ્ણ ઉપરનો દૃઢ અનુરાગ કહેવાય છે. જેમ ઘાયેલા વસ્ત્રમાં એક પાણી ડાઘ હોતો નથી, તેમ કૃષ્ણપ્રેમમાં જરા પાણી કામ થતો નથી. અર્થાત કામ અને પ્રેમ વચ્ચે ધણો તફાવત છે. “કામ આંધકાર છે, અને પ્રેમ નિર્મળ પ્રકાશ છે.”

આવા પ્રેમને પ્રાપ્ત કરવાનું મૂળ વિશુદ્ધ ભક્તિ છે.

શ્રીકૃષ્ણની આહ્વાદિની ચક્તિ તે રાધારાણી કે જે આ પ્રેમભક્તિની પ્રગટ મૂર્તિ છે. રાધારાણી સખીઓની સાથે કુંજમાં બેઠાં છે, અને કૃષ્ણની સામે સુખલ વગેરે સખાઓ કીડા અભિનય કરી રહ્યા છે. તે વખતની કીડામાં શ્રીકૃષ્ણની મધુર મૂર્તિનું દર્શન રાધાજીને એવું થયું કે:—

“કાનમાંથી હૃદયમાં પ્રવેશી આકુલવ્યાકુલ કરી દીધો
સુખ પ્રાણને.”

રાધિકાની આ વ્યાકુળતા મૂર્છામાં પરિણમી. આ મૂર્છા હટાવવા માટે સખીઓએ અનેક ઉપચાર કર્યા, પરંતુ

કોઈ ઉપાયે એ મૂર્છા ટળી નહિ. પણ છેવટે સુખલે જ્યારે શ્રીમતી રાધાના કાનમાં શ્રીકૃષ્ણના નામનું અમૃત રેડયું, ત્યારે તેમની મૂર્છા વળી.

“જ્યારે કાનમાં પ્રવેશ પામ્યું નામ કૃષ્ણનું,
ત્યારે મૂર્છાથી મુક્તિ મળી, આંખે આંખ મળતાં;
હૃદય સર્વ દૂર થયાં કહે ચંદીદાસ,
ચેતન મળ્યું. જૃષભાનુ બાલાને સચેત થયા,
આંગ મરોડી ઉઠી બેઠી થઈ રાધિકા;
જોતાં મધુર કૃષ્ણ મૂર્તિ ગઈ સર્વે દુઃખ જવાળા.”
આ ભક્તિના નવ પ્રકાર છે.

प्रवर्णं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।

अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिर्बन्धनम् ॥

ભક્ત પ્રહ્લાદ, નારદ આદિએ આ ભક્તિને સ્વીકારી છે. આ નવધા ભક્તિ ઉંચ પ્રકારની વિશુદ્ધ ભક્તિ કહેવાય. પરંતુ અમો જે પ્રેમભક્તિ કહીએ છીએ, તેની સાથે આ નવધા ભક્તિને બહુ સંબંધ નથી. જે ભક્તિ દામ્ય બાવથી વિભૂષિત છે તે આ પ્રેમભક્તિથી વિલિન્ન છે. પ્રેમ એ આ નવધા ભક્તિની બહાર છે. પ્રેમભક્તિમાં તો ફક્ત કૃષ્ણનો પ્રેમ જ હોય છે. તે પ્રેમ કેવો હોય છે, તે અમો નીચે આપીએ છીએ.

“કૃષ્ણ વર્ણ છે, કોમળ કુસુમ છે, એવું મધુર કૃષ્ણરૂપ
પલક પડે જો નયને,

તો છૂટે સકલ કામ, તજે કુળ લાજ ભય તમામ તરફી
મરે કૃષ્ણ અનુરાગે.”

“અખી માઝું કહું માનીને ફરી જોઈશ મા નયન
ખૂણેથી કૃષ્ણ વર્ણને.”

દાસીયા ભૂપણ દાગા મનમાં શુંથી મનમાલા,
જપતા જપતા પ્રાણ ગયા, બળી રહી છું વિરહ જવાળે.”

આવા પ્રેમમાં પાગલ થવાથી જ બાહ્ય જ્ઞાન હ્રાસ થઈ
જાય છે. સંસારના કોઈપણ પદાર્થની વાસનાનું અસ્તિત્વ
તે વખતે રહેતું નથી. આત્મસમર્પણની આવી ઉન્નત
અવસ્થા ધતાં સઘળું ભૂલી જવાય તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ?
શ્રીમતી રાધાના મુખથી મિલન સંલોગના મુખનો ખ્યાલ
નીચેની પંક્તિઓથી આવશે.

“હિ બંધુ હું શું કહું તમને, જીવને મરણે જન્મેજન્મે;
તમે પ્રાણનાથ છે એક મારા !
તમારે ચરણે મારા પ્રાણને બાંધું છું પ્રેમ ફાંસીથી,
સઘળું સમર્પી અનન્ય ભાવે થઈ રહી છું તવ દાસી” !!

આ પ્રેમનું નામ તે કૃષ્ણપ્રેમ છે. પ્રેમ એ જ કૃષ્ણ
ભક્તિની પરાકાષ્ઠા છે. આવો પ્રેમ કરનાર રાધારાણીએ
જ્યારે સાંભળ્યું કે, તેમના પ્રાણવલ્લભ તેઓને ત્યજીને
મધુરા જાય છે ત્યારે પ્રથમ તો તેણે તે વાત સાચી
માની નહિ. તે મનમાં વિચારવા લાગી કે, “જેનું રૂપ મારો
વિશ્વાસ છે, જેનું રૂપ મારો આહાર છે, જેના મોહન

મથુર રૂપનું ધ્યાન એ જ. મારું ચૈતન્ય છે. તે શું મને તણને મથુરા બાંધે છે કે ?” એમ કહી હાથ બેઠી કહેવા લાગી, “આ હૃદય - ચીરી હો શ્યામ શું મથુરા ચાલ્યા જશે ?”

પરંતુ છેવટે સાંભળ્યું કે ખરેખર હૃદયેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ તણને મથુરા ચાલ્યા ગયા હતા, તે વખતે રાધાણ સર્વસ્વ ત્યાગવા તૈયાર થયાં. રાધાણ કહે છે:-

“મુંડાવીશ માયાના કેશ, ધરીશ હું યોગીની વેશ,
સખી જો નહિ આવશે શ્યામ મારા;
આ મારું નવયૌવન ચિંતામણી જેવું રતન,
થઈ ગયું છે કાચના જેવું;

ગેરૂઆ વસ્ત્રો ધરીશ અંગે, કાચના કુન્ડલા પહેરીશ. કાને, યોગીની વેશે બાઈશ હું તે દેશે, જ્યાં ગયા છે નિહુર હમિ; મથુરા નગરે પ્રતિ ઘેર ઘેર શોધીશ, હું તેને જઈ દ્વારે દ્વારે, કહી મળશે જો એ શુભનિધિ, કોઈને ઘેર બાંધીશ હું વસ્ત્રથી તેને હું ત્યારે.

મારા પ્રાણ બંધુ બાંધી લાવીશ હું, જો કદી પાછાં નહિં અં પે મને, તો તણશ હું મારો પ્રાણ, અને નારી હત્યા દંધશં એને શિરે.”

કિન્તુ “બાંધી લાવીશ.” એટલા ચપ્પે બોલતાં શ્રીમતીને દારણ કદ ઉત્પન્ન થયું. કારણ કે મારા તરફથી મારા પ્રાણપત્તિને આટલું કષ્ટ હું કેમ આપું ? એવો વિચાર આવતાં ફરી કહે છે કે:-

“ફરી વિચાર આવ્યો મનમાં કેમ બાંધી શકું શ્યામને,
એ બાંધાયા છે શ્યામ આપ મેળે.”

ત્યાર પછી તેમનું હૃઃખ શાન્ત થયું, અને સખીએ
કહ્યું કે, “હું કૃપણને બાંધી તારી પાસે લાવું?” દાડણ વિરહ
વ્યથા સહન કરવા છતાં સધાએ સંમતિ આપી નહિ,
પણ તે સખીને પોતાની પાસેથી બહાર કાઢી મૂકી અને
કહ્યું કે:-

“બાલીશ નહિ સખી એવા શબ્દો મુજ પાસે,
હું મરીશ પણ બાંધીશ નહિ એ શ્યામને;”

આનું નામ તે પ્રેમ. આ પ્રેમ તે ભક્તિનું છેલ્લામાં
છેલ્લું પરિણામ છે. આવા પ્રેમીને નવધા ભક્તિનું શું કામ
હોય? ભક્તિના બદલામાં જે જીવો આ મધુર રસમાં
અને આવા પ્રેમમાં ડુબી ગયા છે તેઓની પાસે ત્રિલોકનું
રાજ્ય પણ શું હિસાબમાં છે? તેને મોક્ષનું શું કામ છે?
તેને સાલોક્ય મુક્તિનું શું કામ છે? જે સાચો પ્રેમી છે
તે મોક્ષ મુક્તિ કે ત્રિલોકના રાજ્યને ચાહતો નથી. આવો
દીવ્યપ્રેમ તે બોલવાની વસ્તુ નથી, પણ કેવળ અનુભવવાની
વસ્તુ છે. આવા પ્રેમનો અનુભવ જેણે, કયો છે તેણે
કહે છે કે:-

“આ પ્રેમમાં કામની જરા ગંધ નથી, રહેછે મસ્ત એકે અનુરાગમાં,
એકાંત સેવે, નિસંગ થઈ, પલેપલે પ્રેમ અનુરાગ ઉછળે,
નિષ્કામ થઈને સધા રતિ લઈને, નિત્ય એકાન્તમાં એકાન્તને
માણે છે નીરસવે.”

“ત્યારે તેની દેહ શક્તિ શૂન્ય થાય છે,
અને બાણે છે તે પ્રકૃત સુખને.”

આવા પ્રેમને વશ થઈ, ગૌરાંગ પ્રભુએ ગૌરાંગ
લીલામાં આવા પ્રેમની લીલાઓ કરી હતી.

“રાધા, રાધા કહી રડતા હતા ગૌર હરિ મારા,
રાધા, રાધા કહી બંસી બળવતા હતા એ ખ્યારા.”

આ ગૌરાંગ લીલાનો કેટલો જ ભાગ બાકી રહ્યો
હોવાથી હવે એ વાર તેઓને અવતાર લેવાની જરૂર હતી.
તેમાંનો અપૂર્ણ ભાગ પૂર્ણ કરવાને માટે પરમ દયાળુ
રાધાભાવ ધારણ કરી પ્રેમમય ઠાકુર શ્રીહરનાથરૂપે આવ્યા.

ઠાકુર હરનાથના બક્ષો ઠાકુર પાસેથી જે ધર્મનું
તત્ત્વ બાણી થકયા છે, તેના મૂળમાં પ્રેમ અને ભક્તિ સિવાય
બીજું કંઈજ ન હતું. જીવે દયા, નામે રુચિ, અને વૈષ્ણવ
સેવન, એ ઠાકુર હરનાથનો પ્રવર્તિત ધર્મ છે. તેઓએ
બક્ષોને જે ઉપદેશ આપ્યો છે, તેના મૂળમાં બીજરૂપે
પ્રેમ અને ભક્તિનું તત્ત્વ રહેલું છે. સંસારમાં રહી, સંસારનાં
દરેક કાર્યો કરવા છતાં, “પ્રભુને ભૂલશો નહિ, પ્રભુનું નામ
જપ્યા કરો” એ તેમનો અમૂલ્ય ઉપદેશ છે. શ્રીમદ્
ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

“કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ॥”

પાગલ હરનાથ અથવા શ્રીઠાકુર હરનાથના ઉપદેશા-
મૃતનું બીજ મૂળતત્ત્વ પણ ઉપરના ગીતાવાક્ય પ્રમાણે
છે. તેઓએ દરેક ઠેકાણે કહ્યું છે કે:—

“આ સંસારમાં મારી જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ પડે છે, ત્યાં
ત્યાં મને માતાનો પુત્ર તરફનો પ્રેમ જોવામાં આવે છે.
મને લાગે છે કે, જો આ જગતમાં માનો પ્રેમ ન હોય,
તો આ સંસાર એક પલક પણ ટકી શકે નહિ. જેમ
પાણી વિના પાક (અનાજ) થઈ શકતો નથી, તેમ માતૃસ્નેહ
વિના આ સંસાર રહી શકતો નથી.”

શ્રી રહસ્ય સમજાવવા માટે ઠાકુર લખે છે કે:—
“જળનો સ્વભાવ નીચાણમાં વહેવાનો છે. કણવાર પણ તે
સ્થિર રહી શકતું નથી. છતાં જો તે જળને ઘડામાં ભરી
રાખવામાં આવે તો તે સ્થિર રહી શકે છે. તેવી જ
રીતે મન એ ચંચળ વસ્તુ છે, પણ તેને જો પ્રભુ-
નામરૂપી ઘડામાં ભરવામાં આવે તો તે સ્થિર થઈ જાય છે.
મનને અલિપ્ત કરવાવાળી જો વસ્તુઓ છે. કામિની અને
કાંચન. આ જો વસ્તુમાં કામિની મુખ્ય છે, માટે મનને
જો સ્થિર કરવું હોય તો આ જો મોટા ભક્તના સંગથી
હર, રહેવા પ્રયત્ન કરજો. શું તમે જાણતા નથી કે, મોટી
નદીના કિનારે કૂવો ખોદેલો હોય તો નદીનાં પાણીની
વધઘટ સાથે કૂવાના પાણીમાં વધઘટ થાય છે અને વળતે
નદી કૂવાનાં પાણીને સૂકાવી પણ નાખે છે. માટે કહું છું

કે, મોટી નદીરૂપ સ્ત્રીઓ છે, તેઓથી દૂર રહેવું એ સહી-સલામતવાળું છે. જો મનને મજબુત ઘડામા પૂરી રાખશે તો સ્ત્રીપી મોટી નદીમાં રહેવા છતાં પણ તમને કંઈ હર-કત આવશે નહિ. ઘડાને જળથી ભરીને પત્તી નદીમાં મૂકવામાં આવે તો નદીનું પાણી વધવા છતાં તે વધશે નહિ, અને ઓછું થવા છતાં તે ઓછું થશે નહિ તે હમેશાં ભરેલો જ રહેશે. માટે કહું છું કે, સાપની માથે રમવું હોય તો સાપને વશ કરવાનો મત્ર શીળી લેવો ઉચિત છે.'

મંસારનું રહસ્ય સમજાવતા ઠાકુર કહે છે કે:-

“આ જગતમા જે કંઈ દેખાય છે તે ખુબ્યાર દીનની આંકની' જેવું છે. આજ છે, અને કાલ નથી એટલા માટે જેઓ આ જગતના મનુષ્યને પ્રાણથી અધિક આહે છે, તેઓ પરિણામે કંગાઈ જાય છે. કેટલાક માણસો પોતાનાં પુત્ર પુત્રીને આહવામાં પોતાના આત્મમુખને પણ ભૂલી જાય છે. છેવટે તેઓ જો કંઈ આલ્યા જાય છે, અને પરિણામે મડવા માટે તેઓને આજ્ઞા હતા, એમ લાગે છે. કોઈ સ્વામિને, કોઈ મ્ત્રીને, અને કોઈ બીજાને આહવા જતાં પાણિણામે કંગાઈ જાય છે. આ મંસાર નિત્ય રહેવાનો છે, પણ આ મંસારમા હું જેને માર માનું, છું તે હમેશા રહેવાનું નથી જ, અને સ્થિર પણ નથી.”

ઠાકુરે આવી રીતે સાચા પ્રભુમા પ્રેમની વૃદ્ધિ કરવા વિરાગ્યનો પણ ઉપદેશ આપેલો છે. પરમ

દયાલુ શ્રીહાકુર હરનાથે પ્રેમ અને ભક્તિના ઉપદેશથી
કેવો સહજ અને સુગમ ધર્મ જતાવ્યો છે તે તેઓના
ઉપદેશામૃતનું પાન કરવાથી જ અનુભવ થઈ શકે
છે. હાકુર હરનાથના તત્ત્વનું નામ પ્રેમ અને ભક્તિ છે
આ પ્રેમ અને ભક્તિ જેને પ્રાપ્ત થઈ છે, તેને આ જગ-
તમાં કોઈપણ વસ્તુની અપેક્ષા રહેતી નથી. આ પ્રેમ વૃક્ષનું
ખીજ એ શ્રદ્ધા છે. રાધાજીના સુખનાં ચાન્દો કવિ આલેખે છે કે:-

“જમીન ખેડી, પ્રયત્ન કરી, રોપ્યું પ્રેમનું ખીજ,
વૃક્ષ થયું, ફળ લાગ્યાં, ને આપ્યું મૃત્યુ નીજ,
હે સખી આ પ્રેમ તરૂં રોપીને,
દિવસ રાત જળ સીંચતા;
હું અભાગિણીનો જન્મ વીતી ગયો.”

હે પરમપ્રેમી દયાલુ હાકુર! અમારા હૃદયમાં ક્યારે
પ્રેમ તરુ ઉગશે, ક્યારે હું તમારી કૃપાથી:-

“પ્રેમ નગરમાં ક્યારે વસું હું,
ક્યારે ખાંધું હું પ્રેમનું ઘર.
રહું પ્રેમમાં, જીવું પ્રેમમાં,
પ્રેમ વિના જાણું છે પર;
પ્રેમ ઘર ને કમાડ પ્રેમના,
સ્નેહની સાંકળ જોડ;
પ્રેમ ચોરડા પ્રેમ પરસાળ,
ક્યારે ખાંધીશ હું અજોડ;

પ્રેમ પલંગે પ્રેમ ગાદલાં,
 પ્રેમ ઓસીકાં સાજ;
 પ્રેમ ઢેલી અને પ્રેમ કીડાથી,
 શીખવેા પ્રેમ રસરાજ;
 પ્રેમ જળથી સ્નાન કરીશ,
 પ્રેમ અંજનેથી આંજીશ આંખ;
 પ્રેમ પટકુળ પ્રેમ પટોળા,
 સજીશ પ્રેમના સાજ;
 પ્રેમ ધર્મ છે પ્રેમ કર્મ છે,
 પ્રેમે આપીશ પ્રાણ;
 પ્રેમ નથડી નાકે પહેરી,
 ધરીશ હૃદય પ્રિય પ્રાણ;
 અંજન પ્રેમનું, મંજન પ્રેમનું,
 પ્રેમ મૃગમદ લેપન અંગ;
 પ્રેમ સાગરમાં રમશું તરશું,
 ઢહે દિવ અંડીદાસ અલંગ."

હે પ્રેમરસના પારસમણિ! પ્રેમમય ઠાકુર! આવેા
 શુભ દિવસ સર્વના ભાગ્યમાં ક્યારે આવશે ?

અસિતગિરિસમંસ્પાત્ કજ્જલં સિંધુ પાત્રે ।
 સુરતદ્વરશાખ્યાલેષિની પત્ર મુર્ચી ॥
 લિપ્યતિ યદિ ગૃહીત્વા શારદા સર્વકાલં ।
 તદપિ તથ ગુણાનાં રૂપ પારં ન ચતિ ॥

(અપૂર્ણ)

પરિશિષ્ટ. ૬

જન્મપત્રિકાદ્વારા પ્રભુના અવતારોનું રહસ્ય.

ઠાકુર હરનાથ સાધુ હો, મહાપુરુષ હો, અવતાર હો, જે હો તે હો. પરંતુ તેઓ એક પરમ શક્તિશાળી વિભૂતિ હતા, તે વિષે જે મત હોઈ શકે નહિ. હરનાથની અસાધારણ દિવ્યશક્તિના પ્રભાવનો ધણા ભક્તોને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થવાથી તેઓ તેમના એકાંતિક પ્રેમી થઈ રહ્યા હતા. શ્રીયુત્ત હરિદાસ વસુમહીક નામના એક ભક્તને મોઢેથી સાંભળવામાં આવ્યું છે કે:- હરનાથનો ફાટો જેઓ સાથે બાતો કરે છે. આવું સૌભાગ્ય ધણા ભક્તોને પ્રાપ્ત થયું છે. હરનાથના આવા અદ્ભુત કાર્યોથી અનેકને આધ્યાત્મિક પ્રેરણા મળી છે.

હરનાથ મનુષ્ય હો કે દેવતા હો, તેની ચર્ચા કરવી અસ્થાને છે. પરંતુ તેમની જન્મકુંડલી સારી ભગવાન શ્રીરામચંદ્ર, શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર, શ્રીચેતન્યચંદ્ર, શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ તથા શ્રીવિવેકાનંદની જન્મપત્રિકા સરખાવવાથી જ્યોતિષની દૃષ્ટિએ જાણી શકાશે કે, હરનાથ કોણ હતા ? વાંચકગણની જાણ માટે અહિં થોડીક જન્મકુંડળીઓનું વર્ણન કરીએ છીએ:-

શ્રીરામનો જન્મ સમય:—

ત્રેતાયુગમાં ચૈત્ર સુદ ૯ શુક્રવાર પુષ્ય નક્ષત્રમાં, ઇર્ષ્ટ વડી
૧૫ પક્ષ ૧૬ સમયે પૌરાણિક મત, સમય ૮૬૭૧૦૨.

શ્રીરામચંદ્રની જન્મ કુંડલી.

ચં. શુ. લગ્ન સ્થાનમાં હોવાથી ઉચ્ચ આદર્શશક્તિ ધારણ
કરવાવાળા, પિતાવિહોણા, અને આરમાન-માતાની
પીડાવાળા થાય.

ચં. શુ. કે.—મહાપુરુષ અને તેજસ્વી તથા શુ. શુ. ચં.
મર્યાદાપાલક થાય.

શ. ભૌ. સૂ. શુ. ચં. રા. શુ. કે.—મહાન્ આદર્શવાદી,
રાજેશ્વર, વીરાઞ્ણી અને શત્રુનો નાશ કરનાર થાય.

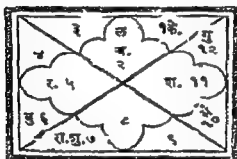
શ્રીકૃષ્ણનો પ્રાકટ્ય સમય:—

જન્મ:—શ્વેત વારાહ કલ્પમાં, વૈવસ્વત નામના મન્યન્તરમાં
૨૮મા દ્વપર યુગના ૮૬૩૬૦૦ વર્ષ ગયાં ત્યારે

જન્મપત્રિકાદ્વારા પ્રજ્ઞાના અવતારોનું રહસ્ય.

અને કલિયુગનાં ૧૦૦ વર્ષ ણાકી રહ્યાં ત્યારે વિરોધિ
નામના સંવત્સરમાં, દક્ષિણાયનના સૂર્યમાં, વધીક્રતુમાં,
આવળ વદ ૮ બુધવાર ઘડી ૫૦ પણ ૪૪, રોહિણી
નક્ષત્ર ઘડી ૫૨ પણ ૫૧ જન્મ નક્ષત્રમાં, વજ્રયોગ
ઘડી ૫૩ પણ ૨૦ સમયે.

શ્રીકૃષ્ણનો જન્મકુંડલી.

ચં. બુ. મં.-૩ ગ્રહો ઉચ્ચના હોવાથી જગતનું કલ્યાણ કરાવે.
સ્ક. બુ. શુ. થ. શુ.-પાંચ ગ્રહો સ્વગ્રહી હોવાથી રાજાઓ
પણ તેમના ચરણને વંદન કરે.
રાજયોગ હોવા છતાં રાજ્યનો સ્વીકાર
કરે નહિ. શનિ અને સૂર્ય સામસામા
આવવાથી ૧૧ વરસ સુધી માતા-
પિતાનો વિયોગ અને સહુ દુષ્ટોનો
સંહાર કરાવે.

૧૨-મે કેતુ હોવાથી કારાગૃહમાં જન્મ થાય.

જ્યોતિષ શાસ્ત્રના રચનારા તથા વેદવેદાંગગર્ભાચાર્યે
શ્રીકૃષ્ણ તથા બલભદ્રના દ્વિજ જાતિના સંસ્કાર કરતી
વખતે નંદરાયજીને એકાંતમાં કહ્યું કે:—“યુગેયુગે અવતાર
ધરનારા તમારા આ નાના પુત્રના શરીરના રમેત, રક્ત તથા
પીત એમ ત્રણ વર્ણ છે. હમણાં તે કૃષ્ણવર્ણ અવતર્યા છે,
તેથી તે ‘શ્રીકૃષ્ણ’ નામે કહેવાશે. તમારા આ પુત્રના ગુણ તથા
કર્મોને અનુસરતાં ઘણાં નામ અને રૂપો છે. ગોવાળિયાઓ
તથા ગોકુલને આનંદ આપનારો આ બાળક તમારું કલ્યાણ
કરશે. અને તમે આ બાળકવડે પરિશ્રમ વિના સર્વ
સંકટોને તરી જશો. જે મહાભાગ્યશાળી મનુષ્યો આના
ઉપર પ્રીતિ કરશે તેઓનો શત્રુઓ પરાભવ કરી શકશે
નહિ. તમારો પુત્ર ગુણ, લક્ષ્મી, દીર્ઘિ તથા પ્રભાવમાં
નારાયણના સ્વરૂપો છે.

શ્રી ચૈતન્ય મહાપ્રભુનો જન્મ:—

શકે વર્ષ ૧૪૦૭ ફાગણ મહિનાની પૂર્ણિમાએ સાંજના
વખતે. અંત્રેજી તા. ૧૮-૨-૧૪૮૫.

દેહ વિલય-સંવત્ ૧૫૬૦ ગળાડ મહિનો, અંગ્રેજી તા. - -૧૫૩૩ની સાલમાં ૪૫મા વર્ષે શ્રીજગન્નાથમાં લીન થઈ ગયા.

શ્રીચૈતન્ય મહાપ્રભુની જન્મકુંડલી.

રવિ, બુધ, શુક્ર, રાહુ-૭મા સ્થાનમાં હોવાથી વિરોધમાં મનવાળા, શુ. મં.-પાંચમા સ્થાનમાં હોવાથી દેવીવિદ્યાના ચિંતનમાં લીન રહેતા હોવાથી નિંદા અને નિંદ્રા વાતાંની ઘરકારવગરના અને પરમ બ્યેયની ટોશીથ કરવાવાળા થાય.

ચં. કે.-૧લા સ્થાનમાં હોવાથી લગ્નગાઢ ત્રણ ચાર વર્ષ પછી ઝીનો ત્યાગ કરનાર થાય.

શ.-૪થા સ્થાનમાં હોવાથી મહાન્ પુરુષ થાય. નામસ્મરણ કર્યા કરે અને ઇષ્ટદેવનું ધ્યાન ધર્યા કરે.

શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસનો જન્મ સમય:—

શકે ૧૭૫૬ શાગ્રા મુદ્ ૨ બુધવાર સૂર્યોદયાત
છાં ઘડી ૧ અને પલ ૫૬, અંગ્રેજી તા. ૧૭-૨-૧૮૩૬.

મહા પ્રયાણ -ભાદ્રપદ મુદ્ ૧, અંગ્રેજી તા. ૧૬-૮-૧૮૮૬.

કુલ ૫૦ વર્ષ ભૂતલ પર ખીરાબયા.

શ્રીરામકૃષ્ણની જન્મકુંડલી.

બુ. શુ. શુ.-પ્રથમ સ્થાને હોવાથી મહાન્ વિચારક, પ્રસિદ્ધ
યશવાળા, તેજસ્વી, યોગનિષ્ઠ, અને તરવરાની થાય.

શ્રીવિવેકાનંદસ્વામીનો જન્મ સમય:—

ઇ. સ. ૧૮૬૩ તા. ૧૨મી જાન્યુઆરી સંવત્ ૧૯૧૬, શાકે ૧૭૮૪ના પૌષ માસ કૃષ્ણપક્ષ ૭ને સોમવારે મકરસંક્રાંતિનો મહાપુણ્ય પર્વદિવસ હતો.

મહા પ્રયાણ:—ઇ. સ. ૧૯૦૨. ફેબ્રે ૩૯ વર્ષ ભૂતલ પર ખીરાજયા.

શ્રીવિવેકાનંદ સ્વામીની જન્મકુંડલી.

લગ્નમાં સુ. શુ. અને જુ.—મહાન્ વિચારક, તેજઃ પુજવાજ્ઞા, દિવ્ય પથપ્રવર્તક, ભક્તોને તારનાર, સર્વતીર્થયાત્રી, યોગસાધક, તત્ત્વદર્શક, અને તાર્કિક પંડિત થાય. હમા સ્થાને શુ. ચં. શ.—નિર્મળમતિ, શાસ્ત્ર પારદંટા, યોગનિષ્ઠ, આધ્યાત્મિક તત્ત્વાન્વેષી, અને મહાન્ પ્રતિભાસંપન્ન થાય.

શ્રીઠાકુર હરનાથનો જન્મ સમય:—

જન્મ:—વિક્રમ સંવત્ ૧૯૨૧ના અષાઢ સુદિ ૮ ઘડી ૩૪
પળ ૭ શનિવાર. હસ્તનક્ષત્ર ઘડી ૩૨, પળ ૨૯.
પરિધયોગ ઘડી ૪૩, પળ ૧૭ જન્મયોગ, વિદિકરણ.
જન્મરાશિ કન્યા. જન્મ સમય સૂર્યોદયે ક. પ
મી. ૨૪ સેં. ૩૩ સમયે, અગ્રેજી તા. ૧-૭-૧૮૬૫.
મહા પ્રયાણ:—ઈ. સ. ૧૯૨૭ની તા. ૨૫મી મે શનિવારે રાતના
સમય ૯ કલાકે. કૂલ ૬૨ વર્ષ ૭૫ તલ
પર ળીરાજ્યા.

શ્રીઠાકુર હરનાથની જન્મકુંડળી.

અર્થકલ:—રાજયોગ, સન્યાસ યોગ તથા પ્રબળ ભક્તિયોગ-
વાળા, નાના પ્રકારની સિદ્ધિ-વિભૂતિયુક્ત, ઘણા
સેવકવાળા, ઉદાર મતવાદી, વૈષ્ણવોના ઉપાસક,
મિથુન લગ્ન અને કન્યારાશિ તથા લગ્નમાં
સ્વગૃહી બુધ હોવાથી સર્વથી શ્રેષ્ઠ છતાં નવીન
સંપ્રદાયને સ્થાયણે નહિ, કિન્તુ પુરાતન ભાવને
નવજીવન આપશે.

परिशिष्ट. २

॥ श्रीकृष्णः ॥

श्रीहरनाथजन्मचरितम्

(प्रमेता. वे. शा. सं. यशवन्त नीलकण्ठ कवीश्वर.)

आर्या—भीतरनाथकथामृत सुखविल भयतापतप्तजनतेला ॥

भावैतं वर्णाव, त्याजुनि धृतस्तविलकां सुजनतेला ॥१॥

श्रीर्षी—बंगाल प्रान्त बांकुरा मंडल ॥ तालुका, विष्णुपुर निर्मल ॥

तेधुनि जे अतिशय जघल ॥ सोनामुखी गांव तें ॥२॥

श्लोक—

तन्मिन सदाचाररतः सुशीलः ॥

श्रीविष्णुपूजारतश्चित्तवृत्तिः ॥

दारिद्र्यपीडापरिपीडितोऽपि ॥

तुष्टः स तस्थौ जयरामनामा ॥३॥

आर्या—प्यचहारी धन न सतां होती जे क्लेश ते न सांगवती ॥

आप्तेष्ट मित्र करिती तेवि अनादर घडे जसागधती ॥४॥

श्लोक—श्रीमत्कृष्णकृपाप्रसादवशतस्तद्गेहिनी सुंदरी ॥

देवी नाम यथार्थमेव समभूतस्याः कृतेष्वाकृतेः ॥

सर्वे नागरिकाश्च तं सुकृतिनं साक्षान्शिष्यं मेनिरे ॥

तद्भार्यामपि पार्श्वतीमिति विदुर्दृष्ट्वा तयोर्वर्तनम् ॥५॥

श्लोक—वेंचोपाध्यायवंशेऽस्मिन् यत्तुल्यः सुकृती पुमान् ॥
न च भूय पुरा कश्चित् नैव चाग्रे भविष्यति ॥६॥

अंजनीगीत—

दारिद्र्ये जयराम गांजिळा । माय छळी सापत्न तयाळा ॥
सपत्नीक मग तेंभुनि गेंळा । मातुल नगरीमी ॥७॥

भायां—त्या येलेडाग्रार्हां मातुल गेंहीं सभाय ते वसती ॥
निज कार्यदश निरुपाधिक ते स्त्री पुरुष तुष्टतर
दीसती ॥८॥

श्लोक—साधुः कश्चिदुपागतः स नगरं श्रीकृष्णभक्तः स्वयं ॥
शालिग्रामशिलां निरीक्षितुमसी प्रत्याकृत्य प्राविशत् ॥
इन्द्रा तां जयरामसन्निधिगतां मूर्तिं जगौ पौनिराद् ॥
प्रत्यक्षं भगवानयं यदुपतिः श्रीकृष्णदेवस्त्विति ॥९॥

साक्षी—संवाधर्म म्हीकारुनि जयराम उद्भर निर्वाहा ॥
कसनि सुखे सकलत्र राहिले तेउनि सुषर्णवादा ॥१०॥

आंधी—ऐसा गृहस्थाश्रम भोगिती । पुत्रद्वय लाभले दंपती ॥
परी देवाची विविध गती । अल्पायुषी साहले ते ॥११॥

श्लोक—पथं महात्मनस्तस्मै वुःखशोकमयप्रदः ॥
समयो निरगादग्रे विष्टमिष्टदमागतम् ॥१२॥

पद—जगदीश दयेची दृष्टि, जाहलो सुधामय वृष्टि ॥१३॥
मर्यताप झाले शांत हर्षळा सुंदरी कांत ॥
दारिद्र्य पावले अंत, जन वदति तया श्रीमन्त ॥
परिनिरहंकार स्यांत जयराम-खरे ते संत ॥

आयां-सेचक जन मगजाती सर्व कपाटे करनिया बंद ॥
जायसती ही गेर्ही राहेतो एक संत सानंद ॥२८॥
पंच घामर जाहला ममथ प्रभात निधे मती शिषमंदिरा ॥
काहुनी कुलुप खुले करिदार सांगुनि चाकरा ॥
आंत जाऊनि पावतां दिसला न साधु तसी धुनी ॥
प्रिस्मिता परते मूर्ती मग खिन्न मानसी होउनी ॥२९॥

पद्—घडला सताचा अपमान म्हणुनी दुःखकरी ॥३०॥
घाटे मजला होउनि संत । आला असेल गौरीकान्त ॥
कळतां पतिला हा वृत्तांत । करितिल हंत खेदमनी ॥३१॥
आयां—या परि बोलुनि पडली मूर्छित घाटे तिला न आराम ॥
तो आले कार्य करुनि गाताहुनी भटाराज जयराम ॥३२॥

१३३क— मूर्छापनादर्थ—कृतोपचाराम ॥
दाही जताह्निपितगाथभाराम ॥
दृष्टा स कांता गुणगौरवाढ्यां ॥
तस्याः समीप स्वयमाजगाम ॥३३॥

श्लोक—जगाध जयरामोऽसौ स्वर्गहं कश्चिदागत ॥
बिलोकितस्थया साधू रूपमद्गुणसंवृतः ॥३३॥

श्री—देवुनिसे पतिचरन । सुंदरी देवी उघडी तयना
उठुनि बंदी पतिचरण । म्हणे सज्जन कोठेंतो ॥३४॥

आयां—जयराम वदे स्वप्नी पाहियला संततो मला घोलें
मोदमगें सलुष्ट मी म्हणुनी डोले ॥३५॥

आयां

२०० । जायरी ८५

पत्नी—

योगी वदे त्वं मम सत्य माता
भिक्षा मलादे पसरी स्वहाता
मी पुत्र देते स्वमनांत ठेयी ॥
देई मला आधय पूणे देवी ॥१९॥

आयी—साध्वी वदे जोडुनी हात । वास कैमा मिळेल घरांत ॥
आपण थोर मंत महन्त । जे उचित ते करात्रं ॥२०॥

आयां—मन वदे तरि देई आज्ञा शिवमंदिरी बसावास ॥
देवी म्हणे उचित हे आम्हाला घांत काय आयास ॥२१॥

श्लोक—श्रुत्वेति वचनं साधुराजगाम शिवालयम् ॥
सार्जव सादरं शृणु तं देवं प्रणनाम सः ॥२२॥

छंद—लाघिली धुनी घसुनी आसनी । नाम मंत्रही पदत आमनी ॥
तेथ येडनी सुंदरी सती । मधुर पदतसे करुनिघा तती ॥

आयां—काय तुम्हाला भिक्षा देवं । मागा मनी न कोपाये ॥
गेहीराहु न दिले हे कोपनिदान सर्वलोपाये ॥२३॥

रु— उवाच साधुःपतिदेवतां तां ॥
प्रातस्त्वया संविदिनोऽस्ति पाकः ॥
कूपं सुधास्यावयुतं पवित्रं ॥
तथैव ता गोघृतपक्वपोलिफाः ॥२४॥

चा.— पंचाधिक घीत हजार ॥ रूपयाथा सर्व उदार ॥

करि करिय शकरागार

चा. प — ठेविले न मूसुर कटि ॥१३॥

ओयी—प्रासाद लुल्य आत्मलदन । धनधाम्य घसन पावन ॥

आणीक दास दासीजन । आनंदाने राहती ॥१४॥

आर्या—अभ्यागत कोणीही येतां सत्कार होतसे नित्य ॥

घेते गृहस्थ धर्म व्रत पालन तारनार हेसत्य ॥१५॥

आर्या—कोणे एके दिवनीं बायु जयराम कालिका नगरी ॥

गेळे अमतां घडला घृतांत विचित्र हर्ष पूर्णघरी ॥१६॥

गद्य— अथ कश्चित् सकलजनतानंदसदोद-

वितरणदक्षिणे, प्रत्यालस्य, प्रत्यलितकलित

दीपिकाप्रकाशधवलितदिव्यलये,

शीतमंदप्रचलितवातानीतसुमनसौगंध्य-

मये, भार्यतनसमये, द्वारि दीवारिकजन-

परिवारितोऽपि सदनान्तः संप्रविष्टः

सविष्टरमण इव सज्जलजलदगिर्विशेष-

प्रलापः—

योगी वदे त्वं नम्र सत्य माता
भिक्षा मलादे पसरी स्वहाता
मी पुत्र पेसे स्वमनांत देखी ॥
देई मला आश्रय पूर्ण देवी ॥१९॥

ओवी—साध्वी वदे जोडुनी हात । वास कैमा मिलेल घरांत ॥
आपण थोर संत महन्त । जे उचित ते कराने ॥२०॥

आर्या—संत वदे तरि देई आज्ञा शिष्यमंदिरी बसायास ॥
देवी म्हणे उचित हें आम्हाला यांत काय आयास ॥२१॥

श्लोक—अप्येति वचनं साधुराजगाम शिवालयम् ॥
सानंद सादरं दृष्ट्वा तं देवं प्रणनाम नः ॥२२॥

छंद—लाविली धुनी पसुनी आसनी । नाम मंत्रही वदत आननीं ॥
तेथ येउनी सुंदरी सती । मधुर वदतसे करूनिया नती ॥

आर्या—काय तुम्हाला भिक्षा देई । आगा मनी न कोपाये ॥
गेहीराहुं त विले हें कोपनिदान सर्वलोपाचे ॥२४॥

प्रलोक— उवाच साधुःपतिदेवतां तां ॥
प्रातस्त्वया संविहितोऽस्ति पाकः ॥
रूपं सुधास्वादयुतं पवित्रं ॥
तथैव ता गोघृतपक्वपोलिकाः ॥२५॥

आर्या—तेआणुनि मजपाचे तद्भोजन करुनि तृप्त होइन मी ॥
साध्य संत आणुनी देई ते अन्नतत्पदास नमी ॥२६॥

ओवी—भोजने हाली त्याची तृप्ती । संत पण्डले भूमी वरती ॥
इकडे सेवक जन करिती । शेजारती प्रभुची ॥२७॥

चा.— पंचाधिक बीस हजार ॥ रूपयाचा खर्च उदार ॥
करि करयि शकरामार

चा. प — ठेविले न भूसुर कटि ॥१३॥

ओषी—प्रासाद लुल्य आत्मसदन । धनधाम्य घसन वाहन ॥
आणीक दास दासीजन । आनंदाने राहतो ॥१४॥

आर्या—अभ्यागत कोणीही येतां सत्कार होतसे नित्य ॥
येसे शुद्धस्य धर्म व्रत पालन तारनार हेसत्य ॥१५॥

आर्या—कोणे एके दिवसीं चायु जयराम कालिका नगरी ॥
गेले अनतां घडला घृतांत विचित्र हर्ष पूर्णधरी ॥१६॥

गद्य— अथ कदाचिन् सकलजनतानंदसंधोद-
वितरणदक्षिणे, प्रत्यालयं, प्रव्यहितकलित
दीपिकाप्रकाशधवलितद्विगलये,
शीतमंदप्रचलितवातानीतसुमनसौगंध्य-
मये, नायंतनसमये, ह्रदि दीवारिकजन-
परिवारितोऽपि सदनान्तः संप्रविष्टः
सथिष्टरभवा इव सजलजलदनिविशेष-
सुनीलप्रभ, रुचिरतरस्प्रशरीरकांतिपुर-
धितिर्जितपद्मशरो धूर्जटिरियोपरि प्रवज्र
जटावृटः, करपुटनिमिष्टभिक्षामाजनः
स सज्जनः सुंदरीदेवीपुरतः समेत्य नमः
श्रियायेति यदन् स्वस्थः सन्नयतस्थो ॥१७॥

साफी—चकित भई तब मनमे साध्वी पगपट्ट सीत नमाये ॥
बोलत मधुरा बानी साधो ग्रही केसे नुम आवे ॥१८॥

प्रलाय— योगी वदे त्वं मम सत्य माता
भिक्षा मलादे पसरी स्वहाता
मी पुत्र वैसे स्वमनांत ठेवी ॥
देई मला आश्रय पूजे देवी ॥१९॥

ओयी—साध्वी वदे जोडुनी हात । वास कैसा मिलेल घरांत ॥
आपण थोर संत महन्त । जे उचित ते करावें ॥२०॥

आर्या—मन वदे तरि देई आज्ञा शिष्यमंदिरी बसावास ॥
देवी म्हणे उचित हें आम्हाला यांत काय आयास ॥२१॥

श्लोक—श्रुत्वेति वचनं साधुराजगाम शिष्यालयम् ॥
सातं वं सादरं दृष्ट्वा तं देवं प्रणनाम नमः ॥२२॥

छंद—लाविली धुनी घसुनी आसनी । नाम मंत्रही वदत माननी ॥
तेथ येउनी सुंदरी सती । मधुर वदतसे करुनिया नती ॥

आर्या—काय तुम्हाला भिक्षा देउं । मागा मनी न कोपाये ॥
गेहीराहुं न दिले हें कोपनिदान सर्वलोपाये ॥२४॥

श्लोक— उवाच साधुःपतिवेषतां तां ॥
प्रातस्त्वया संविहितोऽस्ति पाकः ॥
रूपं सुधास्वादयुतं पवित्रं ॥
तथैव ता गोघृतपक्वपोलिकाः ॥२५॥

आर्या—तेआणुनि मजघावे तव भोजन करुनि तुम होइन मी ॥
साध्वर्य सती आणुनी देई ते अन्नतत्पदास नमी ॥२६॥

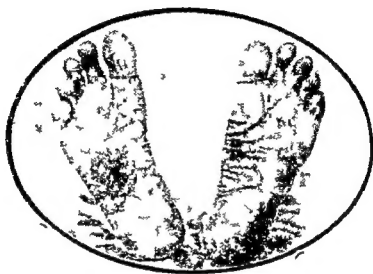
ओयी—भोजने झाली त्याची तृप्ती । संत पडुडले भूमी घरती ॥
इकडे सेवक जन करिती । शेजारती प्रभूची ॥२७॥

आर्या—सेवक जन मगजाती सयै कपाटे करुनिया बंद ॥
 जायसती ही गेहीं राहेतो एक संत सानंद ॥२८॥
 पंच खामर जाइला समथ प्रभात निधेमती शिषमंदिरा ॥
 काहुनी कुलुप खुले करिदार सांगुनि चाकरा ॥
 आंत जाऊनि पाहतां दिसला न साधु तसी धुनी ॥
 विस्मिता परते गृही मग खिन्न मानसी होउनी ॥२९॥

पद—घडला सताधा अपमान म्हणुनी दुःखकरी ॥३०॥
 वाटे मजला होउनि संत । आला भमेल गौरीकान्त ॥
 फळतां पतिला हा वृत्तस्त । करितिल हंत खेदमनी ॥३०॥
 आर्या—या परि बोलुनि पडली मूर्छित वाटे तिला न आराम ॥
 तो गले कार्य करुनि गाताहुनी भक्त राज जयराम ॥३१॥

श्लोक— मूर्छापनादर्थ—कृतोपचाराम् ॥
 दाही जनाङ्गीपितृगात्रभाराम् ॥
 दृष्ट्वा स क्रांतां गुणगौरवाढ्यां ॥
 तस्याः समीप स्वयमाजगाम ॥३१॥

श्लोक—जगाध जयरामोऽसौ स्वर्गद्वं कश्चिदागतः ॥
 विलोकितस्थया साधू रूपनवगुणसंयुतः ॥३३॥
 आर्या—एकनिघेस पतिवचन । सुदरी देवी उघडी नयन ॥
 उठुनि बंदी पतिचरण । म्हणे सज्जन कोठंतो ॥३४॥
 आर्या—जयराम बदे स्वप्नी पाहियला सततो मन्दा बोले ॥
 त्वद्गार्या वृत्त गौरवयोगें सतुष्ट मी म्हणुनी डोले ॥३५॥
 आर्या—माझा निषाम होइल तुमच्या रानांत जा घरी तरित ॥

શ્રી હરચરણયુગલ

ते ऐकतां सकलजन झाले चिह्नित सुखाति-
शय भरित ॥३६॥

आंवी—घरी घडले वर्तमान । ते पतीती केले निवेदन ॥
या परी जाता कांही दीन । सती गर्भिणी जाहली ॥३७॥

जोवी—अट्टासे पासष्ट सन । मास जुलै दिनांकतिन ॥
आंग्लरीत्या कालमान । यापरी वर्णिले ग्रंथान्तरी ॥३८॥

आयां—मनुजाक्षि जलधि युम ब्रह्मशके पंचमीतिथी होती ॥
आपाढ कृष्ण पक्षी प्रकटे हरनाथ दे स्वयंज्योती ॥३९॥

श्लोक—विलोक्य पुत्रं कमनीयगात्रं सुलक्षणं श्रीहरनाथसंज्ञं ॥
प्रदर्शितो मोदभरेण दंपती, चित्तेनतुः पुत्रमदोत्सवं तौ ॥४०॥
कवीश्वरोपाभिधेन नीलकंठतनुभुवा ॥
लिखित यशवंतेन हरनाथकथानकम् ॥४१॥

॥ इति श्री ॥

परिशिष्ट ३.

श्रीहरनाथाष्टकम्.

(१)

भक्तजनार्थित-पाद-सरोजं काम्य-मनोहर-मूर्तिचिराजम् ।
श्रीजयरामसुतं भवपोतं तं प्रणमामि श्रीहरनाथम् ॥

(२)

सर्वजनेप्सित-सिद्धि-विधानं दीनजनार्तेः शान्ति-निधानम् ।
पातकि-पातकमुच्छमयन्तं तं प्रणमामि श्रीहरनाथम् ॥

(३)

कुसुम-कुमारी-सेवित-चरणं मर-तनु-गुतामरमहिमानम् ।
सतत-कृष्ण-कथा-रस-सर्वं तं प्रणमामि श्रीहरनाथम् ॥

(४)

स्वर्णमुखीजलधीन्दुसदृशं दीनदयालुतया सुरयुक्षम् ।
साधक-कुञ्जरमेकमनन्तं तं प्रणमामि श्रीहरनाथम् ॥

(५)

इन्दु-विनिन्दित-सुन्दर-मुण्डं काश-विकाश-सुशोभित-मुण्डम् ।
सज्जन-पालक-दुर्जन-दण्डं तं प्रणमामि श्रीहरनाथम् ॥

(६)

सन्तत-भक्त-कृपापर-चित्तं गूढ-महाव्रतमव्यय-तत्त्वम् ।
मङ्गल-दान-सदोषत-हस्तं तं प्रणमामि श्रीहरनाथम् ॥

(७)

खर्चित-दुर्जय-रिपुकुल-गर्वं घनन्तं भजतां वलुप सर्वम् ।
प्रोज्झित-वेतनधर्म-सनाथं तं प्रणमामि श्रीहरनाथम् ॥

(८)

भ्रान्त-भवाण्य-पान्थ-सुमित्रं संसृति-ताप-नियारण-उग्रम् ।
प्रेम-सुधाशर-समप्लुत-चित्तम् तं प्रणमामि श्रीहरनाथम् ॥
निष्किञ्चन-कृत स्तोत्रं यः पठेद् भक्तिभावतः ।
हरनाथपदे भक्तिं स लभेन्नात्र संशयः ॥

